

Yalqız **(roman-assosiasiya)**

Titul vərəqində yazı:

...O, çox sakit və qapalı həyat sürürdü, əgər pilləkəndə və dəhlizdə rastlaşmağımıza şərait yaradan yataq otaqlarımızın qonşuluğu olmasaydı, heç tanışlığımız da baş tutmayacaqdı, çünki o, ünsiyyətilə fərqlənirdi, hədsiz, mənə məlum olmayan dərəcədə adamayovuşmazıydı, düzdü, bəzən özünü adlandırdığı kimi, yad, vəhşi Yalquzağıydı və eyni zamanda mənim yaşadığım dünyadan daha artıq başqa aləmdən olan çəkingən, hətta çox çəkingən varlığıydı...

Herman Hesse, "Yalquzaq"

I

...dedi, gəlməyinə xoş gəlibsən, həmişə gəlib-getdiyin yer deyilmi, amma belə iş vardısı, gərək qabaqcadan zəng eləyəydin, ona görə ki, mən sadəcə, burda olmaya bilərdim, adamın o qədər dərdi-azarı var, adını da yadından çıxardır; ya da sənin istədiyini vermək imkanım olmazdı, - bütün bunları əyilib, yazı masasının siyirmələrini çəkə-çəkə, o siyirmələrdəki kağızları qurdalaya-qurdalaya deyirdi, elə bil, mənim istədiyimi cibindən yox, o kağız-kuğazın arasından çıxarıb verəcəkdi, ya da axtarıb-axtarıb, üz-gözündə həmin məhrəmanə ifadə yazıq-yazıq gülümsəyəcəkdi - yoxdu, vallah, taxsır özündədi, qabaqcadan desəydin, təltül eləyib, bir şey düzəldərdim, niyə saldat kimi ayaq üstə durubsan, hələ bir otur görək, bəlkə, Allah üzümüzə baxdı, gözləmədiyimiz yerdən bir qapı açıldı... - amma tamam ayrı söz dedi, - hərdən fikirləşirəm ki, kaş, sənin yerinə olaydım, kimsənin dərdini çəkməyəydim, - bunu deyəndə, buxağı əsdi, alnına bir balaca tər gəldi, gözləri nəmləndi, siyirməni örtüb, əlini göbəyinin üstünə qoydu, qəfildən hıqqıldaya-hıqqıldaya güldü, - bir anekdot var, eşidibsənmi, bilmirəm, o gün danışılar, gülməkdən qarnımda ət qalmayıb, - eləcə uğuna-uğuna əlini yellədi, - otur... otur... sən canın, danışım, sən də eynin açılısın, yoxsa rahat ola bilməyəcəm; bilmirəm, yanımı stula qoyduğumu gördümü, çünki artıq göz qapaqları örtülmüşdü, ıçalatından mırıltıyı, xırıltıyı, yoxsa hıçqırtıyı oxşayan səs çıxırdı, baxdım-baxdım, qəfildən ürəyim ağızıma gəldi, dedim, birdən tutması tutar, arada peşmançılıq olar, cavan vaxtlarımızda başıma o qədər belə iş gəlmişdi, sonralar bu cür hala

düşəndə, əməlli-başlı qorxurdum; amma yox, qardaşım güldü, güldü, sonra cibindən iri yaylığını çıxarıb, gözlərinin yaşını, ağızının suyunu sildi, dərindən içini çəkib, sözüne davam elədi, - hə, deyir, biri uzaq yerə qazanca gedibmiş, külfəti də umuddu olur ki, kişi qazanıb, puldan-paradan göndərəcək, həftələr keçir, aylar dolanır, il başa çatır, arvad-uşağın gözü yolda qalır, bundan səs çıxmır ki, çıxmır, axırda arvadı qapıdakı olan-qalan qısır inəyi satıb, pulunu qardaşına verir, deyir, get gör, yolu bəri düşməyən harda qaldı, nəynən məşğuldu; qardaşı da gedir, uzun həkətdən sonra tapır, nolasıdı, görüşüb-öpüşürlər, yeyib-içirlər, bir-iki gün də keçir, qayıtmaq vaxtı çatanda, qazanca gedən ölmüş qaynına deyir ki, bacına çatdır, birtəhər orda başlarını saxlasınlar, o ki, qaldı mənə, o başı yerə soxaram ki, özünü dolandıra bilməsin... - yenə uğundu, əvvəl bir balaca titrədi, sonra nehrə kimi çalxalanmağa başladı, yenə ürəyim ağızıma gəldi, amma şükür, hər şey yaxşı qurtardı, dəsmalını çıxarıb, bir də gözlərinin yaşını, ağızının suyunu sildi, ləhləyə-ləhləyə bir balaca özünə gəldi, - ağıllı adammış, yoxsa mənim kimi, Allaha and olsun, evə gedəndə, canımı qoymağa yer gəzirəm, hamı deyir, ver: işıq pulu, qaz pulu, su pulu, kanalizasiya pulu... üstəlik, birinin ad günüdür, o birinin müəlliminin atası ölüb, üçüncüsünün könlünə cib telefonu düşüb, daha fikirləşməyə ki, mən bədbəxt oğlu bu qədər pulu hardan almalıyam?! - burda qəfildən elə bil, ayıldı, məni indicə görürmüş kimi, diqqətlə üzümə baxdı, sözünün yönümünü dəyişdi, - Yaxşı, de görüm, özün necəsən? gözümə birtəhər dəyirsən, xəstələnib-eləməmişən ki? - dedim, özümü yaxşı hiss eləmirəm, havalar bulandı, mənim oynaqlarımın zoqqultusu da başlayır, həm də özümü hardasa soyuğa vermişəm, beynim-başım tutulub; ona görə bu cür ətraflı danışdım ki, fikirləşdim, bəlkə, yanına elə-belə, kef ucundan gəlmədiyimi başa düşsün, dərk eləsin ki, həkimə gedə bilərəm, dərman almağa ehtiyacım olar, amma qardaşım, bütün bunların üstündən keçib, dədə-baba məsləhəti verdi, dedi, get, gir yorğana, bir-iki stəkan mü-rəbbəli çay iç, başını bürü, yat, tərləsən, açılacaqsan; onu da dedi ki, neynim, ayrı vaxt olsaydı, özümüzü verərdik xudmani yerlərdən birinə, saunadan-zaddan təşkil eləyərdik, ancaq özün bilirsən də, elə vaxtdı, idarəni başsız qoyub çıxıb bilmərəm, gələn-gedən olur, işi düşən olur, Allah qoysa, vaxt tapıb, başımızı açarıq; arada ürəyim bulandı, öyümək istədim, alnımı soyuq tər basdı, hətta saçımın içində də tər damcılarının üzə çıxdığını dərimlə hiss elədim - bu dəfə dəsmalla alnımı, boyunboğazımı silmək növbəsi mənə çatdı; daha çox gəldiyim mətləbin nəylə qurtaracağına işarə eləyə-eləyə, hə, dedim, gərək elə eləyəm, deyəsən, iki-üç gün evdən eşiyə çıxıb bilməyəcəm, amma yaxşı oldu, bir az əlimdə işim var, gərək onu qurtaram, - amma bu eyhamım ona çatmadımı, yoxsa özünümü elə göstərdi, bilmirəm, tamam başqa şeydən danışdı, dedi, katibə ölmüş yenə aradan çıxıb, yoxsa sənə çay verərdim burda, bir az canın qızışardı; altdan-altdan baxırdım, hərdən əlini cibinin üstünə qoyurdu, elə bil, ürəyində nəyisə götür-qoy eləyirdi, amma bir qərara gələ bilmirdi ki, bilmirdi, qəfildən ona da yazığım gəldi, fikirləşdim, yəqin çıxışdıra bilmir, böyük adamların problemləri də böyük olur, axı, yoxsa xasiyyətimə yaxşı bələddi, bilir ki, ömrümdə dədəmə də borclu qalmamışam, - arada öz-özümə qeyd elədim ki, tək-cə anamdan başqa, ömrüm boyu onun

yanında xəcalətliyəm, - alacaqlarım var, əlimə düşən kimi, gətirib pulunu zor-xoş qaytaracam.

və qəfildən dik qalxdım, mən getdim, dedim, bu sözümdən elə bil, diksindi, avazıdı, hətta özünü bir az itirən kimi oldu, əlini yenə cibinin üstünə qoyub, çəkdi, bilmədi, harda gizlətsin, özü də yerindən azacıq qalxdı, hara gedirsən, dedi, bir dayan görək, nə fikirləşirik; istədim, deyəm, bayaqdan elə hey fikirləşirsən, ucunu bir tərəfə çıxara bilmirsən, bundan sonra neynəyəcəksən, amma dilimə başqa söz gətirdim, yox, dedim, yaxşısı budu, gedim evə, sən demiş, çaydan-zaddan içim, bəlkə, köməyi oldu; tutulub qaldı, gördüm, vaxtında ayağa durmuşam, üzsuluykən getsəm, yaxşısı, oturub, gözlərini yağır eləməyəcəm, ya da durub ciblərini yoxlayan deyiləm, görüm, cibində doğrudanmı, bir şey yoxdu, yoxsa özünmü vermək istəmirsən; çox da az qala iyirmi beş ilin simsarıyıq, tonlarla çörək yemişik, araq içmişik, hərənin özünə görə haqq-hesabı, gəlir-çıxarı var, bayaq özü demiş, mən bir başıma cavabdehəm, o yazıq bir arvad, üç qız, üstəlik də, maşınla məşuqə saxlayır, hələ katibəni demirəm, katibə saxlamaq ailəni dolandırmaqdan çətindi; mənə nə var, həkim-dərmanı bir tərəfə qoysan, cibindəki xırda-xuruşla iki-üç gün birtəhər dözərəm, sonra düşərəm borclularımın üstünə, hərəsindən beş-on manat qopardaram; tamam ayağa durub, qapıyacan dalımca gəldi, yaxşı, onda üzrlü hesab elə, dedi, sabahda-zadda imkan tapıb, əlaqə saxlaram, ya da arada zəng elə, görüm, neynirəm, mən də tələsik yaxşı, yaxşı, dedim, amma özümə gün kimi aydınyıdı ki, zəng-zad eləməyəcəm, özü zəng vursa, birtəhər baş qaçırdacam, qoy dərdi-səriynən məşğul olsun.

Çiynimə vuranda, döndüm, gördüm, əlini uzadıb, vidalaşmaq istəyir, mən də yüngülcə əl verdim, üzünə baxmasam da, bilirdim ki, bu İməqamda üz-gözündən döyülmüş itə oxşayır, durub bura gəldiyimə, onu bu vəziyyətə gətirib çatdırdığıma görə, öz-özümə acığımı tutdu: mənə deyən gərək, oturmuşdun oturduğun yerdə, yox, basa-basa onun yanına yortmaq birdən ağına hardan düşdü, sənə borcu-filanı yoxdu ki, nəyəsə ümid eləyəydin, dostluq öz yerində, haqq-hesab başqa şeydi; indi budu, arada gözəgörünməz bir tel qırıldı, bu şəhərdə üz tutduğun, ümid elədiyin kəslərdən biriylə münasibətinə kiçicik də olsa, xal düşdü, istəsən də, istəməsən də bunu ürəyində dolandıracaqsan, öz-özünə çək-çevir eləyəcəksən; ona nə var, belə şeylərin üstündən etməyi, olub-keçəni unutmağı bacarır, bir də gördün, sabah kefi yaxşı, imkanı babat oldu, zəng eləyəcək ki, hardasan, durma gəl, bir az oturub dərdləşək, özü də bunu elə deyəcək, elə bil arada-bərədə bir şey olmayıb; amma sən belə sınıqlığı sinirən xoşbəxtlərdən deyilsən, bir müddət onnan görüşməkdən dürlü-dürlü bəhanələrlə baş qaçırdacaqsan, dərk elədiyən reallığı həzm eləyənəcən özünə zülüm verəcəksən, aradakı bir simsarını da beləcə itirmək qorxusundan əzab çəkəcəksən, yarı canın onun yanında qalacaq, ürəyin gedəcək, ayağın getməyəcək, gedəndə də, duyduğun minnət duyğusundan yeyib-içdiyən ağızında zəhərə dönəcək; adamın Allahı olar, iyirmi beş ildi tanıdığım kəsdi, onun minnət qoymaq xasiyyəti yoxdu, olsa-olsa, subaylıq münasibətlərimizin xətrinə üç gündən bir-beş gündən bir səninlə görüşməyi, özünə borc bilir, bəlkə də, bu həmin çağların xatirələriylə üzbəüz qalmaq, o hissləri təzədən yaşamaq, bir

balaca ailə, iş, qohum-qardaş qayğılarını özündən qovmaq ehtiyacıyla bağlıdı - hər nədisə, sənə isti-soyuğu yoxdu, gərək bununla razılaşasan, üstəlik, barışasan, barışmaq yox ey, ehkam kimi qəbul eləyəsen.

Bütün bunları uzun dəhlizlə gedə-gedə beynimdən keçirirdim, həmişə məni düz pilləkənin başınacan ötürürdü, bu dəfə deyəsən, hiss eləmişdi ki, görüşümüzün ömrünü məcburən uzatmaq ikimizin də ziyanımızadı: özü hissi müvazinətini daha da itirərdi, mənim çəkdiyim əziyyəti də artırardı; elə belə yaxşıdı, o əmin olmalıdı ki, mənim bu halım ötüb-keçərdi, uzaqbaşı iki gün çəkəcək, mürəbbəli çaydan içib, tərləyəcəyəm, mən də bilməliyəm ki, bütün münasibətlər həmişə eyni cür qala bilməz, bunun hüdudlarının genişlənməyi var, daralmağı var, isinməyi var, soyuması var; adam proqram maşını deyil ki, hamıyla münasibəti eyni cür saxlamağı bacara, bunu tənziqləməkdən ötrü gərək hissiz-duyğusuz maşın olasan, bir də ki, sənin kefinin tutaq ki, kök olan vaxtının tərəf-müqabilinin eyni ovqatıyla üst-üstə düşüb-düşməyəcəyini qabaqcadan necə ayırd eləyəsen? deyək, sənin kefin ala buludda oynuyur, amma qarşılaşdığı adam, məsələn, evdə arvadıyan ağızlaşıb, di gəl, burda o kef dediyinin ortağ nöqtəsini tap görüm, necə tapırsan - ona görə də dostum-qardaşım, gərək bir balaca realist olasan.

Bunları da üçüncü mərtəbənin pilləkənidən aşağı enə-enə beynimdən keçirirdim, həm də boynumun ardıyan hiss eləyirdim ki, dostum hələ kabinetinin ağzında durur, mənim ayaq səslərimin dəhlizdən, sonra da pilləkəndən kəsilməyini, giriş qapısının açılıb-örtülməyini gözləyir; nəhayət, üzündəki elə həmin ifadəylə keçib yerində oturacaq, ilk telefon zənginə, yaxud kiminsə ilk müraciətinəcən eləcə qalacaq, sonra başı işə qarışıb, olub-keçəni yadından çıxaracaq, ola bilsin, arada boş-bekar olanda, mənim gəlib-getməyimi yenə yadına salsın, əlini cibinin üstünə qoysun, öz-özünə başını bulayıb, gülümsünsün; bir də axşam işdən çıxıb, maşınına oturanda, evinə gedəndə, mənim gəlib-getdiyimi xatırlaya bilər (əlbəttə, əgər yanında dost-tanışından biri, ya da elə katibəsi olmasa - bunu öz-özümə qeyd eləməyi vacib saydım), sonra... sonrasını bir Allah bilir...

Aha, yenə yel başlayıb; ölümüm ağdımı-qaradımı: razıyam, yağış yağa, qar yağa, lap elə də daş yağa, amma yel əsməyə, çünki belə vaxtlarda içimin yeli çölün yelinə qarışır, məni götürüb, dibsiz uçurumlara atır, olan-qalan iştahımı da itirirəm, evdən eşiyyə çıxmağa həvəsim qalmır, dörd divar arasında oturub, dünyanın hayıfını canımdan alıram, aranı dağa, dağı arana daşıyıram, axırda da baxıb görürəm ki, yox ey, elə beş abbasın bir manat eləyir; əslində, yelə qarşı nifrətim uşaqlıqdan yaranıb: doğulduğum kənd iki tərənin arasındakı dərədə yerləşir, buranın da qara yelini Allah göstərməsin, başladımı, düz üç gün əsməmiş, yeri-yurdu süng eləməmiş durub-dincəlmirdi; belə günlərdə yüz bəhanəynən evdən eşiyyə çıxmırdım, heç dərəcə də getmirdim, daha qoyun-malın nobatından söz gedə bilməzdi, eləcə aynanın qabağında oturdum, pərdəni azacıq çəkib, çölə baxırdım, özümdən ixtiyarsız yelə qoşulub gedirdim, tanımadığım yerlər, görmədiyim adamlar görürdüm, sonra elə içimin-çölümün yeliylə də geri qayıdırdım, görərdim ki, anam (yazıq anam!) talvarın altında süpürgə yandırır, qovut səpir ki, yel kəssin; mənə də acığı tutanda, ən ağır qarğıışı "səni yel aparsın!" sözləriydi: əlbəttə, bu anam-

dan ötrü, bəlkə də, bildiyi qarğışların içində lap yumşağı, lap ziyansızıydı, bir yana baxanda, bunu heç qarğış da saymırdı, olsa-olsa, acığını bir balaca yatırtmaq xətrinə dilinə gətirirdi, ancaq biçarə anam unamırdı ki, əslində, ağızından çıxartdığı məndən ötrü ən ağır qarğışdı; bəlkə elə anamın o annaqsız qarğıışı içimdə əsən yeli coşdurdu, mən də içimin-çölümün yelinə qoşulub getdim, o gedən gedirəm, dayanmağa, durub-dincəlməyə, keçdiyim yolları, yaşadığım illəri, çəkdiyim ağrıları götür-qoy eləməyə nə macalım var, nə də taqətim; gəlib çıxdığım bu şəhərin də yad evlərinə öyrəşdim, saxta adamlarına alışdım, əlim çatmayan qadınlarınnan barışdım, amma cürbəcür adları olan yelinə (nə bilim, xəzrisi belə, gilavarı elə, hələ bir ikisi də var, adlarını yadımda saxlaya bilmirəm) ürək qızdırma bilmədim ki, bilmədim; amma arada bunun xeyri də olub: günlərlə küçəyə çıxmamışam, dörd divarın arasında oturub, əlimə keçəni oxumuşam, beynimə gələni yazmışam: nəyinsə yolunu tapmağa çalışmışam, düzdü, nə oxuduqlarımdan xeyir görmüşəm, nə də yazdıqlarımdan, fikirlərimin də ucunu bir tərəfə aparıb çıxara bilməmişəm, ancaq o xeyri olub ki, heç olmasa, görmək istəmədiyim adamları görüb, qanımı it qanına döndərməmişəm.

Düzünə qalsa, binadan çıxan tək, ürəyimdə yelə lənət yağdıra-yağdıra çıxıb getməliydim, amma tərs kimi, necə oldusa, başımı qaldıranda, gözlərim küçənin o biri tərəfindəki şəhərin olub-qalan kitab dükanlarından birinə sataşdı: məntiqlə buna fikir verməməliydim, çünki, birincisi, soyuqlamışdım, canımın vicicəsi get-gedə artırdı, binanın içində bir balaca isinən bədənim eşiyə çıxan kimi buza dönmüşdü, özümü evə çatdırıb, qardaşım demişkən, mürəbbəli çaydan içməli, başımı bürüyüb yatmalıydım ki, bəlkə, tərləyəm; ancaq bu cəmi-cümlətəni adi məntiqdən başqa bir şey deyildi, məndəki, əgər məntiqə bel bağlamış olsaydım, bu yaşımda bir həsir, bir də Məmmədnəsir qalmazdım; üstəlik, həmin məntiqin tutarlı söykənəcəyi də varıdı: cibimdə demək olar, siçanlar oynayıb, birdən elə kitab rast gəldi ki, məntiqə bir də yağlaşdırıb, olan-qalanını verdim, bəs, onda necə olacaqdı, köhnə dostumun kefi qalxıb, zəng eləyənəcən, borclularımın birini yaxalayacağını barmağımı soracaqdım? Şübhəsiz, bu da kömək eləmədi, neçənci dəfə məntiqi-filanı bir tərəfə qoyub, dayanacaq əvəzinə keçidə tərəf getdim, indi ki, məsələ bu məqama çatdı, gərək axıracan səmimi olmağa çalışım: o dükanda məni kitabdan başqa çəkən başqa bir şey də varıdı...

Deməli, məntiqə zidd hərəkət eləyib, gödəkçəmin boyunluğunu qaldırdım, keçidə sarı getdim, ayağımı pillələrə qoyanda, məni bir titrətmə tutdu ki, gəl görəsən, istədim, heç olmasa, bir dəfə məntiqin yoluna qayıdım, dönüb avtobusa minim; səhər bura gələndə də, məntiq mənə pıçıldamışdı ki, getmə, zəng elə, ağızını ara, gördün ki, ümid verən bir şey var, onda gedərsən, mən sə, bədbəxt məntiqi evdəcə qoyub, qapını bağlamışdım, dabanıma tüpürüb, bura gəlmişdim, indi də budu, ey, əlim ətəyimdən uzun qayıdıram - amma elə bil, məntiqin, dostumun, az qala bütün dünyanın acığına geri dönmədim; keçid həmişəki kimi, yarıqaranlıq, soyuq, rütubətliydi, üstəlik də, yel bu tərəfindən girib, o tərəfindən çıxırdı, yanlarda bir-iki nəfər yerə taxtadan-kartondan sərib, üstünə olan-qalanlarını düzmüşdülər, bir də çıxışdakı tumsatan qarı yenə yerindəydi; kefinin kök vaxtında qarıya

pul verib, barmaqlarımın ucunda azca tum götürürdüm, o da alxış eləyə-eləyə dalımca baxırdı, indi yanından düz keçdim, onluq halım yoxuydu, deyəsən, qarı da öz hayındaydı - yepyekə paltonun içində itib-batmışdı; dükanın qapısında yenə ayaq saxladım, amma fikirləşdim ki, islanmışın yağışdan nə qorxusu, Allahın verdiyi ömrü buracan belə yaşamışamsa, bu qapıdan qayıtmağım nəyi dəyişəcək: uzaqbaşı, üç-dörd gündən sonra hərlənib-fırlanıb, yenə bura gələcəyəm, ya da instituta gedəcəyəm - institut məsələsi bir az qəliz məsələdi, onu məqamı çatan da, izah elərəm - hələlik ayağım gəlməsə də, ürəyim məni dükana gətirib - daha olan olub, keçən keçib; canımdakı titrəməni birtəhər boğub, içəri girdim, elə bil, eşikdə əsən qara yel itələyib salmışdı, əlimi qapının dəstəyindən aralamamış özümü itirdim, başımı qaldırıb, o tərəfə baxa bilmədim, amma sezdim ki, o, müştəriylə danışa-danışa qapıya sarı döndü, məni tanıdı, sonra o biri satıcıya baxıb, azacıq gülümsədi: danışdığı müştəri arıq-quru, eynəkli oğlanıydı, yaşı otuz olar, ya olmazdı hansı internet saytında gördüyüm kitabqurduna oxşayırdı, bir qadın da rəflərin qabağında durub, yuxarı-aşağı göz gəzdirirdi; salam verdim, bilmirəm, salamımı aldı, ya yox, əslində, mənim salam verməyim də mərifətli hərəkətə oxşamırdı, yarı-yarımçıq bir şeyidi, üstəlik, yenə olan-qalan müvazinətimi itirdim, özümü kimsəni tanımadığım bir məclisə düşmüş kimi, naqolay hiss elədim; canımdakı titrəmə, boyun-boğazımdakı soyuq tər, gözlərimin qabağında oynayan qara dairlələr də bir yandan əhədimi kəsirdi, O-nun oğrun baxışlarını kürəyimdə hiss eləyə-eləyə üzümü rəflərdən birinə çevirdim, guya, ciddi-cəhdlə hansı kitabısa axtarıram, amma boynumun ardiyla kitabqurduna oxşayan oğlanın aralandığını, O-nun ikinci satıcıya yaxınlaşıb, pıçıladaşdığını, gülümsədiyini, hərdənbir mənə sarı baxdığını duyurdum; birinci dəfə deyildi, ha, belə oyunları çox oynamışdıq: bilirdi ki, bura daha çox O-ndan ötrü gəlirəm, bilirdi ki, O-nu eləcə görməyim mənə bəsdidi, uzaqbaşı yarım saat-qırx dəqiqə qurdalanıb, əgər imkanım olsa, bir kitab alıb, arada bir oğrun-oğrun baxıb, gözümün qurdunu öldürəcəyəm; O, mənim bu dükanı su yoluna döndərməyimi bəlkə də, öz-özlüyündə başqa yerə yozurdu: hər halda, özümlə bacara bilməyib, hərdən oğrun-oğrun, hərdən yetik nəzərlərlə baxırdım, qadında da duyum güclü olur, axı, yəqin, hiss eləyib ki, O-ndan kəsirəm, bir tanışdan təsadüfən eşitdiyimə görə, təkdi (nəsə ona "dul" sözünü yaraşdırmırdım), əri ayrısına uyub, aralanıblar, on-on iki yaşlı uşağı var; yəqin, mənim də sirsifətimdən, yerişimdən-duruşumdan yalqızlıq tökülür, ona görə də maraq göstərir ki, görsün, buralarda fırlanmağımın axırı necə olacaq, amma bu dükana ayaq döyməyimin, O-na gizlin-gizlin göz qoymağımın əsl səbəbini özümdən başqa kimsə bilmir, yəqin ki, bundan sonra da bilməyəcək: bilsələr də, inanmayacaqlar, ona görə mənim bu cür macərələrimə yetik olan sirdaşıma da deməmişəm, şübhəsiz, bundan sonra da deməyəcəyəm: o sirr mənə qəbrə gedəcək...

O, cəmi-cümlətanı, on altı ay bir yastığa baş qoyduğum qadına yaman oxşayır - bax, məni buralarda hərəkət eləyən səbəb budu: boyu-buxunu da, yerləş-duruşu da, gülümsəməyi də, danışanda, adamın üzünə yox, yerə baxmağı da o bədbəxti xatırladır; indi aradan az qala iyirmi il ötüb, (yox, düz on altı ildi) üstəlik də, nə yatmışdım ki, nə yuxu görəəm, gərək onun üz cizgiləri də, xasiyyəti də yadımdan çıxaydı, amma yox, yaddaşımda dipdiricə durur, elə bil, məndən qisas alır, bütün

olub-keçənlərin acığına günümü göy əskiyə düyür; bu keçən illər ərzində bircə dəfə görməmişəm, qismət olmayıb, Allah rast gətirməyib, həm də yaxşı ki, rastlaşmamışıq, artıq özgəsinin qadını olduğunu, o bədənin, o baxışın, o təbəssümün başqasının canını-qəlbini isitdiyini daha yaxından duyardım, sonra da özümə divan tutardım; itirdiyinin qüssəsini beləcə, uzaqdan-uzağa çəkmək daha yaxşıdı, belədə ağırlara dözmək daha asan olur, amma həyatımın qanununa çevrilmiş məntiqsizlik özünü burda da bildirir: əgər onu unutmağa, yaddaşından silməyə çalışırsam, bəs, onda oxşar cizgilərini sezdiyim O-nun böyür-başında niyə fırlanıram? sözün düzü, bu barədə çox fikirləşmişəm, amma əməlli-başlı bir nəticəyə gələ bilməmişəm, görünür, həyat elə bu cür izah olunmaz şeylərdən ibarətdi: bir adamın özünü itirmişdim, daha doğrusu, itkisinin qabağını ala bilməmişdim, indi oxşarınınmi deyim, kölgəsininmi deyim, yan-yörəsində fırlanırdım, burda da hansısa hüdudu keçmək niyyətində deyildim, sadəcə, itkiylə bağlı duyğularımın başını yozurdum...

Tərs kimi, əlimə lap çoxdan axtardığım kitab keçdi: orda-burda hey danışdırlar, tərifləyirdilər, dediklərinə görə, müəllif hardasa çox nüfuzlu mükafat da almışdı, indi Nobel mükafatına iddia eləyirdi; ordan-burdan məzmununun da danışmışdılar: padşahın nəqqaşlarından biri öldürülür, nəqqaşbaşı hökmdarın əmriylə qatili tapmaq üçün çalışır, üstəlik, arada gözəl bir eşq hekayəsi də vaxə olur, əlbəttə, pulun olsaydı, alardım, qardaşım demişkən, mürəbbəli çaydan içib, başımı bürüyərdim, başlayardım oxumağa - onsuz da televizorum yox, radiom yox, vaxtım da ki, itə tök, amma elə vədəmə düşdü, cibimdəki olan-qalanımı heç dava-dərmana verməyə də amanım yoxdu; kitabı bir xeyli o üz-bu üzünə çevirdim, o tərəf-bu tərəfə vərəqlədim, bir-iki cümləsini oxudum, deyəsən, doğrudan da, dediklərinə görə var: "Mən ağacam, çox yalqızam. Yağış yağdıqca ağlayıram. Allah rizası üçün qulaq verin bu danışacaqlarıma. Qəhvələrinizi için, yuxunuz qaçsın, gözləriniz açılınsın, mənə cin kimi baxın və sizə niyə bu qədər yalqız olduğumu başa salım". Maraqlıdı, çox maraqlıdı, ağacın yalqızlığını görə, necə təsvir eləyir? - gərək oxuyasın ki, başa düşəsən.

Bir neçə ay bundan irəli bizimkilər o binəva yazıçını nə cürsə dilə tutub, öz yığıncaqlarına gətirmişdilər, görənlər söyləyirlər, yazıq oturub, şaşqın-şaşqın salona baxırmış ki, yahu, bu qədər qələm adamı bir yerə yığılıb, neyləmək istəyir, görəsən? aradabir üzdənirəq tənqidçi, "postmodernizm, postmodernizm" deyə-deyə az qalırımı yaxasını cıra, o da dözüb-dözüb, axırda qayıdıb ki, əfəndim, mən postmodernizm-filan bilmərəm, oturub romanlarımı yazıram; elə bilirsən, həmin zavallı tənqidçi bu incə eyhamdan bir şey başa düşüb, əksinə, başlayıb daha qəliz suallar verməyə, axırda binəvanın canı boğazına yığılıb, deyib, başkəntinizi gəzməyə icahə vermiyormusunuz? həmin bu kitabı çevirən fağır da boynunu büküb, bir qıraqda durubmuş, axırda fürsət tapıb, deyib ki, bəs, sizin filan əsərinizi çevirmişəm, müəllifin də ilk sözü bu olub: "Parası varmı?" vay, sənənin evin tikilsin! zərrə qədər də sevinib-eləməyib, elə qızıl-qırmızı pul alıb-almayacağını soruşub, elə bil, aldığı mükafatlar, düz-dünyanı tutmuş kitablarının satışından qazandığı bədbəxt oğluna azlıq eləyir; bizimkilərdən biri olsaydı, sevindiyindən dili

tutulardı, o fağırı bağına basıb öpərdi, hələ beynindən keçirərdi ki, bunun hörmətindən necə çıxım - yazdıqlarının qiymətini bilirlər, axı! hələ birini də yanına qoşublarmış, qarğa özünü müğənni sayan kimi, bu da özünə kulturoloq deyir, üç gün ərzində xoşbəxtcəsinə onun sumkasını gəzdirib, arada fürsət tapıb şəkil də çəkdirib ki, sonra onun-bunun gözünə soxsun, öz kulturunu göstərsin; deyirdilər, arada qəsd məsələsi var, başbilənlər qəsdən belə eləyiblər ki, özlərinin olan-qalan səviyyəli yazıçı olduqlarını qonağa başa salsınlar, bilmirəm, o qardaş da başa düşübmü, eşitdiyim odu ki, gəzib-gəzib, axırda da çıxıb gedib məmləkətinə, növbəti romanını yazmağa...

Tərs kimi, O da hərdən gözaltı mənə baxır, yəqin, elə bilir, türklər demiş, kəndisinə söz deməkdən ötrü fürsət axtarıram, ona görə ləngiyirəm, daha demir ki... odu, qadın müştəri götürdüyü kitabın pulunu verib getdi, o, qapıdan çıxanda, bir göz qırpımında içəri soxulan küləyin həmləsini canımda hiss elədim, təpədən-dırnağacan canımda soyuq gizilti gəzdi, bir istədim, kitabı taxçaya qoyub, sakitcə aradan çıxım, amma nətəhər oldusa, bir də gördüm, piştaxtanın qabağında; O, dodağında çoxdan yadırgadığım ilıq təbəssüm, dönüb üzümə baxdı, görünür, rəngimin dəyişməsindən halımın necə olduğunu başa düşdü, "özünüzü pismi hiss eləyirsiniz?" soruşdu; bura ayaq açdığım neçə illər ərzində birinci dəfəydi ki, bu cür məhrəm sual verirdi, yəqin, ona görə də yaxın münasibətindənmi, səsindəki çoxdan, lap çoxdan unutduğum doğma çalarlardanmi, qəfildən başım hərləndi, bu dəfə saçım-dırnağımacan isti tərə batdım; "hə, bir balaca soyuqlamışam", - bu üç kəlməni necə quraşdırıb dediyimə dərhal özüm də heyrət elədim; "bu havalardan da baş açmaq olmur..." - bilmədim, o, bunu mənə dedi, yoxsa satıcı yoldaşına, amma fərqi yoxdu, gərək cavabında mən də nəsə deyəydim, amma görünür, O, cavabıma ehtiyac duymurdu, "götürsünüz?" - əlimdəki kitaba işarə elədi; "götürürəm, ancaq bilirsiniz... - nə deyəcəyimi həmin ana qədər götür-qoy eləməmişdim, belə suala qətiyyənlə hazır deyildim, amma deyəsən, beynimin hansı hissəsinə hələ ayığıydı, münasib sözləri məndən xəbərsiz tapdı, - ... yas yerinə gedəsiyəm, əlimdə kitab getmək yaxşı çıxmaz, olar, saxlayasınız, sabah, ya da bazar ertəsi gəlib götürərəm"; qırımından başa düşdüm ki, inandı, inanmayıb neyləyəsiydi, bu halımda ona ağız açdım, üstəlik, hər gələndə, burdan bir-iki kitab almamış çıxmırdım, hətta bəzən qapıdan çıxandan sonra filan kitaba niyə pul verdiyimə görə özümü danlayırdım, o vaxt əbəs yerə aldığı kitabla Onun arasında hansısa bağlılıq olub-olmadığı barədə düz-əməlli düşünüb-daşınmamışdım; O, etiraz eləmədi, "olar, niyə olmur", - dedi, kitabı götürüb, piştaxtanın altına qoydu. "Çox sağ olun, minnətdaram", - dedim, görünür, təşəkkürüm də qızdırılmalıydı, hər halda, ani də olsa, O-nun üzünə baxanda, gözlərində şəfqət sezdim: "buyurun, - həmin şəfqətlə də gülümsədi, - özünüze fikir verin"; qəfildən elə kövrəldim ki, dodaqlarım əsdi, göz yaşlarımla bəbəklərimə doğru sıxdığını açıq-aşkar hiss elədim, qorxdum ki, özümü saxlaya bilmərəm, cəld dönüb qapıya doğru yönəldim; yəqin O, elə fikirləşəcək, yasına getməli olduğum adamın dərdi məni yandırır - daha yaxşı, qoy elə bilsin...

Əstəfurullah, bayırda yel get-gedə güclənir: bayaq mən dükana girəndə, bu qədər acı deyildi, indi adamın sümüyünə işləyir, yerdən qaldırdığı tozu-torpağı bo-yun-boğazına doldurur, ağzını səkiyə ac qurd tək açmış keçid ulayır, uğuldayır, özünü o cəhənglərin arasına atanları çəkib udur; canımdakı üşüntü-giziltiyə keçidə necə cumduğumu tumsatan arvadın, xırdavat satan alverçilərin yanından necə keçdiyimi, təzədən yelin ağzına necə çıxdığımı bilmədim, eləcə hövllü-hövllü də özümü dayanacaqda avtobusların birinin açıq qapısından içəri təpdim; indi beynimdəki yalnız tələm-tələsik canımı evə çatdırmaq, yatağa girib, başımı bürüməyiydi, amma yadıma düşdü ki, yeməyə də bir şey almalyam, ona görə də istər-istəməz, fikrimdə olan-qalan ərzağımı hesabladım: yağ iki-üç gün bəs elər, kartof yoxdu, iki kilo almaq lazımdı, soğan da bir-iki baş qalıb, yarım kilo da soğan, beş yumurta, iki çörək - bəlkə, sabah evdən çıxması olmadım - vəssalam, bir az yolpulu da saxlamalyam; beynimdəki siyahıya yazdıqlarımı elə evin yanında olan dayanacaqda dükən-köşkdən almağı qət elədim, hər halda, dükənçi tanışdı, bəlkə, birdən ağılıma gəldi, nisyə bir "yarım"da götürəsi oldum, canımı qızdırmaq üçün lazım olar; əmoğlu demişkən, sınanmış dədə-baba müalicə üsuludu: bir çappa süz, içinə azca istiot tök, gillət getsin, beşcə dəqiqənin içində canını sel-su bürüyəcək, olacaqsan turp kimi sapsağlam, özü qırxını çıxartsa da, "bu vaxtcaan həkim, dava-dərman tanımayıb, öküzə oxşayır, erkək eşşəyə bala saldırar, dünyanın gəliri-çıxarı da vecinə deyil, elə əkib-törədir, uşaqları necə böyüyür, bundan xəbəri yoxdu; bir dəfə uşaqlarının yaşını, neçəncidə oxuduqlarını soruşdum, düz-əməlli cavab verəmmədi, aləmi qatıb-qarışdırdı, o qədər güldüm ki, qarnımın əti ağrıdı; əmoğluya həm həsəd apardım, həm də yazığım gəldi: həsəd apardım ki, düz eləyir, dünyanı nə qədər qurdalayırsan, o qədər də qurdu çıxır, bir az yaxşı mənada arsız olmaq lazımdı, gərək hər şeyin, zər sözün başına ip salmayasan, onsuz da dünya elə belə gəlib, belə də gedəcək, sənin hirsələnməyinlə, özünə zülüm eləməyinlə düzəlməyəcək; oday, institutdan tanıdığım oğlan - cəmi qırx iki yaşı vardı, doktorluq müdafiə eləmişdi, professor olmuşdu, prorektorluğa qalmışdı, amma infarkt qoymadı əzab-əziyyətinin əvəzini görsün; yazığım da ona görə gəldi ki, dünya təkçə gödəne qulluq eləməkdən ibarət deyil, onun gizlinlərinə can atmadan yaşamaq olsa-olsa, adi heyvan ömrü sürməkdə, bununla belə, həsədimlə acımamı o vaxtdan tərəziyə qoyuram, ha çəkirəm, hansının ağır gəldiyini ayırd eləyə bilmirəm...

Nəysə, deyəsən, tərpanirik, zalım uşağı avtobusu ağzınacan doldurmamış, yola çıxmaq istəmərlər, budu, bax, maşın tərpanə-tərpanə yenə qışqırır: "metro!", "xiyaban!", "zavod!"; yaşı on üç-on dörd ola-olmaya, bunun vaxtında məni zorla quzu otarmağa da göndərə bilmirdilər, çəkildim bir küncə, əlimə keçəni oxuyurdum, amma bu artıq pul qazanmağa başlayıb, ola bilsin, qazandığının bir hissəsini evə verir, qalanını da reysdə olmadığı vaxtlarda internet klublarda pornoqrafik saytlara baxır, bəlkə, qadın üzü də görüb, pul olandan sonra nə çətin işdi, axı, gözü-başı da qayım-qayım qaynayır, beləsindən nə desən, gözləmək olar - əşşi, özü bilər, can onun, cəhənnəm Allahın, nə dərdimə-azarıma qalıb?.. Bayaqdan gözucu baxıram, qabaq sırada oturan o qadının profili nəyə yaman tanış gəlir, ha beynimi qurdalayıram, bir şey çıxmır ki, çıxmır, deyəsən, təkçə hardasa görməmi-

şəm, həm də söhbətim-filanım olub. İşə düşmədim?! Birdən məni tanıdı, üstəlik, hal-kef elədi, söhbətə tutdu, indi gəl bu vəziyyətində onun dediklərinə qulaq as, ovqatının niyə belə olduğunu başa sal, dürlü-dürlü məsləhətlərini eşit, dərdiyin ucundan-qulağından danış, düşəndə də yolpulunu ver; o yolpuluna balaca bir kömbə alaram, bu vəziyyətimdə iki öynə mənə bəs eləyər, yaxşısı budu, yavaşca arxa tərəfə sürüşüm, görüb-eləməsin, çatanda da elə düşərəm, guya, külək təntidib, yan-yörəmə baxmağa halım yoxdu; yaxşı, bu kim ola, kim olmaya?.. vay səni, özünü ki, var, yadıma düşdü: bu da qələm əhlidi, dediyinə görə, şairədi; bir dəfə qardaşımın yanında görmüşəm, gəlmişdi ki, sizdən qəzetə bir şey yazım, qardaş da elə şeylərdən ötrü ölür, axı, etiraz eləmədi, başladı ilham atını yəhərləyib, ilham pərisinin arxasınca qoşmağa: basdı-bağladı, yuxarıları təriflədi, aşağıları lənətlədi, axırda da gurultulu şüar dedi, xanım diktofonunu yığışdıranda, "siz qələm əhlinə hörmət eləmək borcumuzdu" deyib, əlini cibinə də atdı; elə bilirsən, bu xanım nəm-nüm elədi, əttövbə, əksinə, dedi ki, şerlər kitabımı buraxdırmaq istəyirəm, sponsorluq eləsəniz, minnətdar olaram, qardaşım da yox demədi, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın yolunda hər cür cəfalara dözməyə hazır olduğunu söylədi; onda mən bir tərəfdə oturmuşdum, dilim dinc durmadı, soruşdum ki, şeri nə vaxt yazırsınız? xanım dik-dik üzümə baxdı, yəqin, ürəyindən kütbeyin olduğunu da keçirdi, açıq-aşkar istehzayla, "misralar beynimdə nə vaxt hazır olur, onda", dedi, görünür, qardaşım yerində qurcalanır, qorxur ki, ağızından artıq-əskik söz çıxar, amma mən özümü o yerə qoymadım, sual verdim ki, "şer yazanda, hansı hissləri keçirirsiniz?" xanım şairənin üz-gözündəki gülüşdən başa düşdüm ki, mənim qanmazlığımı öz-özlüyündə tamam-kamal təsdiqləyib, elə həmin təsirlə də qayıtdı ki, "o hissləri sözlə ifadə eləmək mümkün deyil"; əlbəttə, bu mükəliməyə buradaca nöqtə qoymaq olardı, qardaşım özünü yeyib-tökürdü, gözlərini ağardırı, dodağını çeynəyirdi, əlini ovuşdururdu, amma söhbəti bu yerdə bitirsəydim, mən mən olmazdım ki... dərhal da növbəti sualımı verdim: "bəs, o hissləri sözlə ifadə eləmək çətindəsə, şeri necə yazırsınız?" burda şairə çaşdı, bilmədi, nə cavab versin, üstəlik, qızardı-bozardı da, amma qanının arasına qardaşım girdi, araya söz atdı, zəhmət adamlarını yada saldığına görə, xanım şairəyə minnətdarlıq elədi, kitabının çapıyla bağlı ümidlər verdi, qapıdan yola salıb, qayıdandan sonra düşdü mənim üstümə, nə düşdü; onu başa sala bilmədim ki, dolayıb-eləmirəm, doğrudan da, mənə maraqlı olduğuna görə soruşdum. Sonralar xəbər tutdum ki, qardaşım sponsorluq sözünə də əməl eləyib, hətta mənə deməsə də, eşitdiyimə görə, daha mehrəm ünsiyyətdə olublar, ola bilsin, kefi istəyəndə, çağırıb, şer oxudur, ovcuna da beşdən-ondan basıb, yola salır...

Yaxşı ki, xanım şairə metroya çatmamış düşüb getdi; görsəydi, məni tanımaya bilməzdi, yaddaşında o qədər dərin, həm də əcaib iz buraxmışdım ki, bu bir il ərzində çətin unudaydı, yəqin, məndən qabaq qardaşımın yanında olmuş, o da vaxtında katibəyə icazə veribmiş getsin, sonra qonağını rahatlayıb, yola salıb, xanım şairə də o həndəvərdəki dükənləri gəzirmiş ki, qazandığından özünə bir şey alsın; əslində, onu qınamaq fikrim yoxdu, kim necə bacarır, elə də yaşayır, şairənin də gücü buna çatır, mənim dostum-qardaşımdan nəsə ummağım mahiyyətəcə şairənin hərəkətindən fərqlənmir, arada xırda-xuruş fərqlər ola-olmaya; güman ki, şai-

rə də hər dəfə o kabinetin qapısından çıxanda, utanc hissi duyur, mənim kimi özünü didib-tökür, ona deyən gərək ki, bütün bunların nə xeyri var, alınca yazılan taledi, yaşayırsan, sonu nəynən qurtaracaq, onu bircə göydəki bilir; məni hərdən asıb-kəsirlər, məhşər ayağına çəkirlər ki, vaxtında əlin belə gətirirdi, özünə bir gün ağlamadın, gül kimi arvadın vardı, saxlamadın, əməlli-başlı qulluğa girmədin - guya, bütün bunların hamısını qəsdən eləmişəm; hansı axmaq ağılı kəsə-kəsə özünə pislilik eləyər - pulunu aparıb, çölə tökər, mələk kimi arvadını atıb, kirayələrdə yaşayar, vəzifə təklif eləyələr getməyə - pulu Allah qismət eləmişdi, Allah da əlimdən aldı; arvadımla xasiyyətimiz tutmadı, daha doğrusu, gördüm, bu dünyada yalnız mənə məxsus olan şeylərə qarışır, üstəlik, o boyda canıyanan bir kor qız da doğa bilmir, neyləməliydim, dalını qucaqlayıb, durmamalıydım ki; mənə vəzifəfilan da təklif eləyən olmayıb, xidmətçi kimi çağırılırlar, yəni, sən işlə, mənim üzümü ağart, amma qətiyyəni işlərimə qarışma, özüm necə istərəm, elə elərəm, öz haqqını istəyəndə də, boynuna minnət qoyurlar ki, adam bilib, işə götürdük, indi naşükürlüyünə bax bunun; biri düz bir il altı ay oturmağa stol-stul da vermədi, səkkiz nəfər əyləşən otaqda hansı stol boş oldu, orda oturdum, yiyəsi gəlib çıxanda, başqa stola keçdim, müəllimin heç tükü də tərənəmədi, axırda bezdim, şələküləmi yığıdırıb, gedəndən sonra dalımca orda-burda danışdı ki, nankor adamdı, çörəyi dizinin üstündədi; neçə dəfə az qaldım gedib, yaxasından yapışam ki, ə, ay müəllim, tapşırığın işi dizimin üstündə görməyəcəm ki, özüyün meydan kimi kabinetin üç stolun, iyirmi stulun var, bircəciyini bizə versən, dünya qara geyinər?

Hə, bu da metro, çatdıq: pulum olmasa da, həmişə jetondan bolam, imkan düşdükcə alıram ki, vəziyyət gərginləşəndə, əlamanda qalmaq, hərdən cibimdə qoz kimi şaqqıldatmaqdan xoşum gəlir, indi də azı səkkiz - on dənə olar, hələ bir müddət bəs elər; avtobusdan düşən kimi canımın vicicəsini boğub, yeldən qorunmaq üçün çiyinlərimi qısdım, az qala qaça-qaça özümü metronun içinə saldım, bu arada gözümə tanış kişi sifəti dəydi, deyəsən, həmişə metroda qarşılaşdığım adamlardanıdı, amma belə şeylərə fikir verəsi halım yoxdu, dünyanın yeli elə bil canımda əsir, gərək özümü evə tez çatdıram, yoxsa halım daha da pisləşər, hoyuma çatan olmaz; bir-iki kərə belə olmuşam, evə getmək əvəzinə köhnə tanışlarla oturub, "canımı qızdırmışam", sonra da arsız-arsız bu cür havadaca üstüaçaq çayxanada oturmuşam, axırı da bu olub ki, düz üç gün yerimdən qalxa bilməmişəm, əlavə dörd-beş gün də evdən eşiyə çıxması olmamışam; daha o halım yoxdu, kimiydi deyən, bir kəsin ki, qırx yaşından sonra gündə bir yeri ağrımadı, deməli, o, normal adam deyil... düzdü, bəzən xallı şair demişkən, adam sifətində girib, ifrazat kimi çıxırsan, amma metronun başqa xoşuma gələn cəhəti də var ki, istidi, üstəlik, yayda da sərin olur, bürküdən təntiyəndə, "şaxşaxlarım"ın birindən keçib, düşürəm metroya, üç-dörd stansiya gedirəm, geri qayıdıram, gəlib-keçən qatarlara, adamlara baxıram, tanış rast gələndə, çənəmin altına salıram, beləcə vaxtımın xeyli hissəsini sərin yerdə keçirirəm, qışda da eləcə, canımı qızdırmaqdan ötrü dörd-beş stansiya o tərəfə, dörd-beş stansiya bu tərəfə gedirəm, eyni ləzəti alıram...

Belə havada metroya möhtac olanlar da artır, budey, vaqonlar doludu, amma boş vaqon gözləməyə nə halım var, nə də vaxtım: sağ olsun, içəri girən kimi, sütülcə bir oğlan ayağa qalxdı, "day-day, gəl otur" dedi; əvvəllər bu "day-day" sözünə bir az acığım, bir az gülməyim tuturdu, sonra baxdım ki, nahaq yerə könlümə dəyir: əlli yaşına çatıram, başımın tüklərini hövsələli adam yarım günə sayıb qurtarar, qabaqda bir, arxada yeddi-səkkiz dişim yoxdu, eynəyi yekəxanalığımdan taxmıram, bəs, dayı deməsinlər, nə desinlər, hələ avtobusda, metroda qalxıb, yer verirlər, çox sağ olsunlar, guya, yer verməsəydilər, cavanlaşacaqdım? səliqəli geyimim, qalstukum, dəri qovluğum universitet müəlliminə, ən azı hansı idarədəsə mühəndisə, yaxud mühasibə oxşadır, daha fikirləşməyə ki, neçə ildi, diplomumu atmışam arxivə, üstəlik, paltarımı özüm yuyub-ütüləyirəm, yeməyimi özüm bişirirəm, otağımı özüm silib-süpürürəm - bütün bunları hardan bilsinlər, axı, yazıqlar... o üzbəüz oturan ölmüş çox gözəldi, hələ canına yad nəfəs dəyməyib, elə bil Allahın kefinin saz vaxtına düşüb yaradanda, amma yad nəfəs məsələsini bilmək olmaz, bu zəmanədə uşaq böyükdən çox bilir, səhərdən axşamacan televizorda gördükləri bəs eləmir, internetə-filana da baş vururlar, üstəlik, canlı şou-moulara da gedirlər; yanındakı hərif gör özünü necə qurudub oturub, amma altdan-altdan qıza baxır, ola bilsin ki, xəyalında dünyanın kefini görür, hələ gecə də yuxusuna girəcək, bəlkə də özünün onun yaşında qızı var, bunu heç ağına da gətirmir, qızla üzbəüz duran oğlanlar da bir tərəfdən gözlərini zilləyiblər, yazıq bilmir, özünü harda gizlətsin; hə, bu stansiyada da xeyli adam mindi, daha qızı görməyə iynə ulduzu boyda yer qalmadı: mənə nə var, bu stansiyada yox, o birində düşəcəm, bir az xırda-para alıb, özümü evə çatdıracağam, sonra Allah kərimdi; əslində, səhv elədim, borclularımın üstünə getsəydim, heç olmasa, üçünün birindən beş-on manat qopardardım, bu da bir-iki həftə başımı girləməyə bəs eləyərdi; evdən çıxanda da, fikrim beləydi, azacıq halsız olsam da, ovqatım pis deyildi, amma metroya düşəndə, planım niyə dəyişdi, indi də başa bilmirəm, üstəlik, metrodan çıxandan sonra ağıma yel döyə-döyə getməyim halımı lap qarışdırdı, indi də əlim ətəyimdən uzun, kefim də ondan aşağı küləmə qayıdıram, bu da azmış kimi, borclularını yerində tapmaq fürsətini də əlimdən buraxdım, necə deyərlər, yenə məntiqə bir qoz qoydum...

Burda düşməliyəm, cəmi yüz otuz - yüz otuz iki addım gedib, dayanacağımızdakı köşkdən bəzi şeylər almalyam, əlli beş - əlli altı addım sonra, dördüncü mərtəbəyə qalxmalyam, bir otaqdan, mətbəxdən, bir də hamam-tualetdən ibarət olan mağarama girməliyəm; ordan üç gün ərzində çıxam, çıxmıyam, onu bir Allah bilir; odu, o qız da düşüb, elə yeriyir, elə bil yanından ötüb-keçənlər nədi, bu qatarın, bu stansiyanın da ona borcu var, Allah insanı yaradanda da belə gözəl yarada, yoxsa o tösmərək arvad kimi, kimə lazımdı, beləsi?.. metronun dəmir qapısından güclə keçdi, fısıltısı da qara yel kimi, adamı uzaqdan vurur; hə, yel də bərkiyib, amma kor kamançaçı yenə yerindədi, səsi yelin vıyılması içindən eşidilir: "mən səni çox sevirəm, ay dəli ceyran, o qara gözlərinə olmuşam heyran..." qabaqlar bu qadını başqa stansiyalarda görürdüm, bir həftə-on gün olar ki, bura köçüb, səhər tezdən kətilini qoyub oturur, axşam ələyənə çəkilənəcən çalıb-oxuyur, çalğısından peşəkara oxşayır, səsi məlahətli olmasa da, elə kədərli ki, adamın

sümüyünə işləyir, bu səsdə yalqızlıq hönkürür, dil deyib - ağlayır, imdada çağırır; günortalar rəhmi gələn kəslər ona yeməkdən ötrü ayından-oyundan alır, axşam da yığdığını köhnə pencəyinin cibinə qoyub, yola salırlar, bir kəlmə danışmır, əl açıb, kömək istəmir, eləcə çalıb-oxuyur; belələrinə kömək eləmək savabdı, bu halımda cibimi əlləşdirdim, əlimə gələn kağız pulu çıxarıb, karton qutunun içinə atdım, "Allah əvəzini yetirər", - fikirləşdim, həmin məqamda nəzərim kamançaçının gözlərinə ilişdi, gördüm ki, harasa, boşluğa dikilən o gözlərdə dözülməz həsrət var, ürəyimin başı göynədi, az qaldım, elə ordaca oturub, zar-zar ağlayım...

Allah, doğrudan da, əvəzini yetirdi: köşkdə işləyən oğlan məni görəndə kimi, yağlı bir salam verdi, sonra sözlü-sözlü qımışdı, qırımından belə başa düşdüm ki, ortada nəşə var; hər yolum bura düşəndə, hörmət-izzətlə salam verərdi, amma heç vaxt belə gülümsəməzdə, indi gülə-gülə dedi, məllim, sizi bir oğlan axtarırdı, xeyli gözlədi, sonra bir karton qutu qoydu, dedi, gələndə verərsən; o saat ürəyimə damdı ki, anam sovqat göndərüb, qutunu görəndə, əlbəhəl səliqə-sahmanından tanıdım - bunu, yəqin ki, dünyada ancaq mən tanıya bilərdim: qutunu sarıdığı çatı qırığından tək-cə mənim duya biləcəyim miz iyi gəlirdi, əl tutan yerə güllü yaylıq cırığı sarımışdı, o cür yaylığı nə vaxtsa anamın başında görmüşdüm, ucuyla həmişə yemşək alırdı; kor kamançaçının gözlərindəki həsrət bəs deyilmiş, bu dəfə də o çatıyla güllü yaylıq parçasının məna anladığına görə hönkürüb, ağlamaq istədim, amma gücüm oğlana "sağ ol, qadası" deməyə çatdı, bir də yollüstü iki iri çörək ala bildim, hesablamışdım ki, azı iki gün evdən eşiyə çıxma bilməyəcəm; həmin anlarda dünyanın yeli vecimə deyildil, canımdakı vicvicə-filan da yox olub, getmişdi, hardansa, içimin dərinliklərindən qalxıb, üzüyuxarı dırmaşan qəhər asta-asta boğazıma yığılırdı, qapını açanacan da Allahın zulumunu çəkdim: əlimdəki cəmi-cümlətəni üç açardan hansının (qalan ikisini nəyə görə saxlamışdım, bunu xeyli anışıra bilmədim; yəqin, istəyirdim ki, açarları görüb, mənim də əsl ev yiyəsi olduğumu fikirləşsənlər, bəlkə, bu üç açarı həmişə əlimdə gəzdirmək vərdişim də bununla bağlıydı, elə hey hardasa unudub, qoyurdum, sonra getdiyim yerləri bir də dolaşıb, açarları axtarırdım, elə vaxt olmuşdu ki, təzə kilid alası, usta tapıb, kilidi dəyişdirmişdim... qapınınkı olduğunu yoxlayıb-tapanacan əməlli-başlı tər tökməli oldum; qəhər boğazıma tıxanıb durmuşdu, artıq ağartısız-filansız sızandan gözlərim tor görürdü, təpədən-dırnağacan tərə batmağım da bu tərəfdən amanımı kəsmişdi; axır qapını açdım, qutunu içəri sürüdüüm, elə oradaca dizlərim qatlandı, başım fırlandı, döşəmənin üstündə oturmağa güclə macal tapdım, içimdən bir hönkürtü qalxdı, bir hönkürtü qalxdı ki, gəl görəsən, elə bil bu karton qutu öz meyidimiydi, mən də öz ruhuma, bihudəliyimə, bəxtsizliyimə, yalqızlığım ağlayırdım, itirdiklərimə, qaytara bilməyəcəklərimə, saxlaya bilmədiklərimə ağlayırdım; elə ağlaya-ağlaya da anamın qoxusunu verən güllü yaylıq parçasını açdım, miz iyi verən çatını açdım: qutunun içində balaca bir baş qoyun pendiriydi, iki-üç bişirilmiş quru lobyaydı, bir ütölmüş toyuğuydu, bir uzun hörük əvəliyidi, bir banka zoğal mürəbbəsiydi, bunların yanına da xırdaca düyünçələrdə kəkotu, itburnu, qarağat qoymuşdu; bütün bu qoxuların asta-asta qalxıb, darağac mənzildəki subaylıq, yalqızlıq qoxusunu necə üstələdiyini duyurdum, o qoxular burnumdan keçib, beynimə-vuranda, gözlərim qaraldı, ağlım qarışdı, hönkürtüm, necə

deyərlər, ərsə bülənd oldu; hönkürə-hönkürə də səsimi qısırdım ki, qonşular eşitməsin, məni yel apardı, deyirdim, ay ana, yel apardı, apaıb çıxılmazlığa saldı, indi ha çəlləşirəm, o çıxılmazlıqdan çıxıb bilmirəm, burulğana düşən kimi, elə yerimdəcə fırlanıram, ölüb, canımı qutrararam, sənə yazığım gəlir, umudlarını pələsəng elədim, nə könlünü sevindirdim, nə qucağını, ölümüm də bir tərəfdən amanını kəsəcək... məni yel apardı, ay ana, yel apardı...

Axır ağlayıb-boşalıb, toxtadım, amma bir müddət yerimdən qalxmağa heyim olmadı, eləcə qutunun yanında dizlərimi qucaqlamış, başımı əllərimin üstünə qoymuş halda oturub qaldım, bir tərəfdən fikirləşirdim ki, Allahın mərhəməti hələ üstümdən əskik deyilməmiş, bir həftə, on gün evdən-eşiyə çıxmasam da, yaşaya bilərəm, cibimdəki olan-qalanım çörəyə bəs elər, o vaxtacan da borclularımdan birinin ürəyinə insaf gələr; o biri tərəfdən də, anamın təl-tül eləyib, boğazından kəsib göndərdiklərini yeməyimin əməlli-başlı cəhənnəm əzabı olacağını düşünürdüm, axırda fikirlərimin ucunu bir tərəfə çıxara bilməyib qalxdım, elə dikələ-dikələ də metrodan çıxandan, daha doğrusu, dayanacaqdakı köşkün satıcısının gülüş sifətini görəndən bəri tamam unuduğum qızdırma-titrətməm canıma qayıtdı, tərəmdən-dırnağımacan əzalarım da gəzişdi; havalar bulananda, sızım-sızım sızıldayan dizlərimi bərkidib, qutudakıları yerbəyer elədim: toyuqla pendiri az qala yaşıdım olan, hay-küylə işləyən soyuducuya qoydum, əvəlik hörüyüylə lobyaya torbasını divardakı mismardan asdım, kəkotu, iturnu, qarağat düyünçələrini qab-qacaq qutusunun böyrünə yığdım; sonra fikirləşdim ki, şübhəsiz, əvvəlcə mürəbbəli çay içmək ağıllı iş olardı, bir az özümə gələrdim, başımı bürüyüb, qardaşım demiş, yorğanın altına girərdim, əhvalım bir balaca yaxşılaşsa, qalxıb, lobyaya, ya da əvəlikli isti bişirərdim; çaydanı doldurub, qazın üstünə qoydum, sonra əynimi dəyişdim: sözün düzü, lovğalıq kimi başa düşülməsin, paltarın səliqə-sahmında özümə tay adamla çətin rastlaşdırdım, paltarımı yuyub-ütüləməyi, təmizləməyi heç o il yarım evliliyimdə (əgər ona da evlilik demək olardısı) bədbəxt arvadıma da etibar etmədim - söz-söhbətimizin bir parası da elə bunun üstündə olurdu, kişisən, deyirdi, kişi işiynən məşğul ol, belə şeylərə baş qoşma, amma kimə deyirsən, az qalır dım, yeməyi də özüm bişirəm; onda o yazığa demədim: paltarına başqasının əli dəyəndə, özümü yaxşı hiss eləmirəm, elə bil, o əllər bütün günü canımda gəzir, əzalarımı bir-bir əlləşdirir, hətta gecə yatağa girəndə də, məndən əl çəkmir, elə buna görə də ta o paltapları özüm yuyub-təmizləyəyə, ütüləyəncən durub-dincələ bilmirəm; hə, əynimdəkini soyunub, yun alt paltarı, anamın toxuduğu (Allah məni öldürsün, a ana!) boğazlı yun köynəyi geyindim, yun corabları ayağıma çəkdim, yun papağı başıma qoydum, qisası, altdan geyinib, üstədən qıfıllandım, yatağımı açıb rahatladım, bu vaxt baxdım ki, çaydan qaynadı; çayı dəmləyəndə, içinə bir az kəkotu qatdım, çayniki dəmə qoyandan sonra əvəlikdən bir az doğradım, ovuc tuası umac ovdum, mürəbbəli çaydan içə-içə əvəlikli isti bişirdim, əvvəlcə bir qab yedim, gördüm, azlıq elədi, dalınca ikincisini ötürdüm, üstündən isti-isti stəkan dolusu mürəbbəli çay vurub, özümü yatağa saldım: canımda bir vələməşüən başladı, bir tər açıldı, bir tər açıldı ki, gəl görəsən; elə bil şıdırığı yağın isti yağış altındaydım, saçımdan-dırnağımacan islanırdım, əvəzində rahatlığın dalğa-dalğa gəldiyini, əzalarımın donuqluğun, ağırlığın yoxa çıxdığını,

bütün vücuduma ləzzətli üzgünlüyün çökdüyünü duyurdum; bu duyğular bir-birinə qarışıb, yuxuyaoxşar dadlı bir bayğınlıq yaradırdı: elə bilirdim, ömrümün az qala qırx ilini heç yaşamamışam (onun da düz otuz ilini havayı xərcləmişdim), anamın iki gözlü evindəyəm, indicə dodağının altında söylənə-söylənə içəri girəcək, süng olmuş kəsmək bilmir, deyəcək, dağıtdı düzü-dünyanı, süng elədi, boşladımı, gərək üç gün əsə, çıxacağını çıxsa, onnan sonra dincələ, mal-qoyun damda acından qırıldı, yazıq uşaq da belə, canını yel tutub, axırımız nolacaq, görən; sonra üstümün yorğanını düzəldəcək, böyür-başımı basdıracaq, özü də elə yanımdaca, taxtın üstündə uzanacaq, bilmirəm, öz-özünəmi, yoxsa mənəmi uzun, şipşirin nağıl danışacaq: biri vardı, biri yoxdu, bir ananın gözünün ağı-qarası tək oğlu vardı, deyəcək, bu oğlan güclü qara yel əsən ili, qara damda doğulmuşdu, qanadı qırılmış damın dəlmə-deşiyindən girib, uşağın canına yerikəmişdi, oydu ki, oğlan yekələne-yekələne qara yeldən qorxurdu, andıra qalmışın nərlitisini-gurultusunu eşidəndə, elə bil, havalanırdı, ağlamaqdan gömgöy kəsilirdi. Mən dili qurumuş da ona acığım tutanda, "səni yel aparsın" deyirdim... deyirdim... deyirdim...

II

..Axşam necə yuxuya getdiyimi bilməmişdim, hələ yuxu da görmüşdüm, görmüşdüm ki, təndirə düşüb, yanırım, hay-harayımı eşidən də olmur, bu vaxt deyəsən, əl-qol atırammış, əlim çarpayının dəmirinə dəyəndə, ayıldım, bir xeyli harda olduğumu, nə baş verdiyini anısdıra bilmədim, aqlım üstümə gələndəsə, əynimdəkilərin tamam yaş olduğunu hiss elədim; ləzzətli əzginlik içində qalxdım, paltarımı dəyişib, təzədən yatağıma uzandım; indi də gözlərimi açıb gördüm, hava hələ təzəcə işıqlaşır: küçədən təkəm-seyrək keçən maşınların səsi gəlirdi, yel hələ kəsməmişdi, bir anlığa səngiyib binaların arasında karıxır, sonra qüvvəsini toplayıb, təzədən hücuma keçirdi, divarlara çırpıla-çırpıla yalquzaq kimi ulayırdı; divar qonşum görünür, yenə oyağıydı, o səmtdən arabir şaqqıltı-tappıltı gəlirdi, hərdən də at kimi fınxırır, gəyirir, boğazını təmizləyirdi, sonra hardasa, yuxarıdamı, aşağıdamı, qapı açıldı, liftin səsi gəldi, boğuş uğultu bir an durulub, gəldiyi kimi də uzaqlaşdı; otağa çökmüş toranlığın içində divarın dibinə qalaq-qalaq yığıdığım kitablarım, yazı-pozularım nədənsə mənə təzəcə qazılmış məzar torpağını xatırlatdı, fikirləşdim ki, bütün bunlar öləndə, üstümü basdırmağa da yaramayacaq: başqaları oxuyub, yaşamaq öyrəndilər, pillə-pillə qalxıb, normal həyat üçün gərək olan məqama çatdılar, amma mən hər şeyi öz inadıma, bəlkə də, yekəxanalığıma qurban verdim; biri elə dünən mənə yüz dil tökən köhnə dostum, tələbə vaxtı cındırından cin hürküdü, pencəyinin yaxası qərtmək bağlamışdı, pendir-çörək yeyib, şirin çay içməkdən dişlərinin dibi açılmışdı, gözü elə hey mənim əlimdəydi, amma nolsun, ağıllı çıxdı, qəpik-qəpik yığıb, əvvəl əyin-başını düzəltdi, ardınca iyləyib-çiyələyib, sərfəli yerdən evləndi, sonra kooperativ mənzil növbəsinə yazıldı, üstəlik, müdafiə də elədi, axırda da beşdən-üçdən sayıb, "çörəkpu" çıxan vəzifəyə keçdi; mənim də əvvəl ona yazığım gəlirdi, əlini cibinə salmağa qoymurdum, sonra canfəşanlığını ələ salmağa başladım, axırda gördüm,

yox ey, dostum məndən qat-qat ağıllıymış, mən səvi anamın əynindən-boğazından göndərdiyi, ordan-burdan qazandığımı sağa-sola səpələyəndə, vəzifə-filan barədə fikirləşməyəndə, o, səbrlə, inadla həyatını qururmuş: indi odu, hər şeyi, üstəlik, bağ evi, məşuqəsi, həm də əməlli-başlı hörmət var; lap elə köhnə tanışımı götürək, çayxanada, xaşxanada zarafat eləyirdim ki, arvadı cibinin ağzını tikib, onnan işiniz olmasın, bir söz demirdi, eləcə mağmın-mağmın gülümsünürdü, sonra bildim ki, bu mağmın təbəssümün altında soyuq ağıl, ölçülü-biçili həyat məqsədi gizlənibmiş; düzdü, dostum kimi öz dininin üstündə, rəhmətlik demişkən, "geniş addımlarla" addımlamır, hər halda, evi var, uşağı var, nəvəsi var, işi var, elmi dərəcəsi var, hər şeyi yavaş-yavaş yerbəyer eləyib, indi də kefinə fiştıriq çalır, aradabir artıq pulu olanda, zəng vurur ki, oturaq dərdləşək, başa düşürəm, bu "dərdləşmə"nin əsas məğzi özünün düz, mənim səhv yaşadığımı mənə ustalıqla andırmaqdı; mən də hərif deyiləm, axı, özümü o yerə qoymuram, arsızlığım salıram, maddi dünyanın mənasızlığından, insanın yalnız mənəvi aləmiylə böyük olduğundan uzun sicilləmə danışıram, necə deyirlər, qardaşımın mayasını batıram, çıxıb gedir işinin dalınca; elə bilir, onun mənə anlatmaq istədiklərini başa düşürəm, daha fikirləşmir ki, mənim qabağımı kiçilmək, xırdalaşmaq, kişi yox, "kişi qırığı" olmaq kəsdi, yoxsa nə vardı ki, Allah bəxtimə bir bəndəsini çıxarmışdı, birtəhər dözüb, yaşayardım, nə günnən aldığım evi ona verib, pal-paltarımı, dəftər kitabımı götürüb çıxmazdım.

Bir neçə kərə ürəyimdən dikəlmək, qalxmaq keçdi, amma ərindim, fikirləşdim ki, belə tezdən durub neyləyəsiyəm, əlimyandı işim yox, gedəsi yerim yox, gələsi bir kəsım yox, eşikdə də qara yel kəsmək nədi, ulam-ulam ulayır, elə bil, ac yalquzaqdı, bir azdan qalxaram, çaydan-zaddan içərəm, başımı kağız-kuğazımla qataram, sonrası Allah kərimdi; naxoşladığımı bilib, gələn olar e, amma hara gələsildilər, yerimi-yurdumu bilənmi var, deməmişəm, salıq verməmişəm, təkəcə köhnə dostum, bir də köhnə tanışım harda, hansı binada, neçənci mərtəbədə yaşadığımı bilirlər, o da kefləri duru olanda, bir neçə dəfə gəlmək istəyiblər, izi azdırmışam, istəməmişəm gəlib, dar-dütdək, tör-töküntülü, subaylıq qoxusu verən otağımı görsünlər, neçə dəfə deyiblər, bəlkə Allah eləməmiş, birdən xəstələndin, baş çəkəsi olduq, onda necə tapaq səni, demişəm, narahat olmayın, canım bərkdi, xəstələnib-eləməyəm, ürəyinizi buz kimi saxlayın: bilirəm, gəldilərimi, yaşamımı görüb, mənə yazıqları gələcək, üzə vurmasalar da, bir para şeylər demək istəyəcəklər, amma o şeyləri ki, mən özüm çox gözəl bilirəm, onları başqasından eşitmək, üstəlik, mərhəmətini duymaq nəyimə lazımdı, axı; bacarsaydım, bu cür yaşamazdım, hamı kimi boynumu ailə boyunduruğuna salardım, canımı dişimə tutub, hamının elədiklərini eləyərdim, amma bacarmadım, heç bacarmadım, bunun günahı nə məndədi, nə o bədbəxtədə, görünür, Allah belə yazıbmiş; hamı elə bilir, o bədbəxtədən aralanmağım uşaq üstündə oldu, onu fikirləşməyə ki, hələ nə yatışdıq, nə yuxu görə, il yarımında uşağın olub-olmayacağını yəqin eləmək ağılsızlıqdı, çoxları əlləşir-vuruşur, müalicəyə-filana gedir, bir də baxırsan ki, budu, Allah oğlandan-qızdan birini yetirdi; amma mənim elə şeyə hövsələm çatmazdı, həm də boğazıma keçən o yükədən canımı qurtarmaqdan ötrü göydəndüşmə olan fürsəti hələm-hələm əlimdən verə bilməzdim: bir şey ki, alınma yazılmayıb, qismətində

yoxdu, onu zor-güc əldə eləməyə çalışmağın, mənə görə, Allahın iradəsinə qarşı getməkdə - bunu bir kərə başıma ağıl qoymaq istəyəndə, köhnə tanışıma dedim, yazığın təəccübdən gözləri kəlləsinə çıxdı, mat-qutu qurudu; o zavallıya hələ çox şeyləri demədim, demədim ki, onların sevgiləri-zadları saxtadı, çünki başqasını sevmək-özündən imtina eləməkdə, öz haqqının böyük bir hissəsini tapdalamaqdı, ömrün boyu qorxa-qorxa, çəkinə-çəkinə, güzəşt eləyə-eləyə yaşamaqdı; əgər başqa bir adam səninlə iç dünyanın arasına çəpər çəkməyə çalışırsa, sən necə yaşamalı olduğunu diqqət eləyirsə, buna ayrı nə ad vermək olar? Demədim ki, həyat elə yeyib-içib gəzmək, arvad alıb, uşaq doğuzdurmaq, guya, normal yaşadığını göstərməkdən ötrü yüz cür oyunlardan çıxmaq deyil - heç onu da bilmirsən ki, aldığı arvad necə çıxacaq, xam madyan kimi oynaqalayıb, gününü göy əskiyə bükməyəcəkmi, doğuzdurub-böyütdüyün uşaqların naxələf çıxıb, sən zəhmətini yerə vurmayaqlarımı ya da qəzadan günlərin birində başını yerə qoyanda, arvadın evə yad kişi salıb, aşkar-gizli goruna söyməyəcəkmi - kim əlini ürəyinin üstünə qoyub, bunu qabaqcadan deyə bilər?

Yelin tənitiyi sərçə özünü pəncərəyə çırpmışdı - qəfil tappılıya üzümü çevirib baxanda, bir anlığa şüşənin o tayında qonmağa yer axtaran quşcuğazın necə təlaşla çırpındığını gördüm; yadıma düşdü ki, uşaq vaxtı belə yelli günlərdə bir əyləncəm vardı: günün qulağı kimi sərçələrin çaylaq daşından tikilmiş evimizin dəlmə-deşiklərinə doluşduqlarını bilirdim, hava qaralanda, anamın gözündən oğurlanır, həmişə ot tayasına söykənəkli olan nərdivanı sürüyə-sürüyə gətirib, divara söykəyirdim, nəfəsimi içimə çəkə-çəkə qalxır, zavallıların başının üstünü kəsdirirdim; neçəsinin qorxudan ürəyi partlayıb, ovcumdaca ölmüşdü, anam bu əməlimdən xəbər tutanda, aşağıda durub qışqırırdı ki, a səni yel aparsın, dəymə, günahdı, onların ahı tutar, ət istəyirsən, toyuq kəsim sənə; bilmirəm, onda mənə bu qəddarlığa vadar eləyən nəydi, heç başlarını üzməyə də əlim gəlmirdi, eləcə ovcumda çırpınan ürəyin səsinə duymaq istəyirdim, ölənləri pişiyə atırdım, sağ qalanları havaya buraxırdım; sonra dəfələrlə ağılıma gəlmişdi ki, mənə ürəyi ovcumda partlayan o quşcuğazların ahı tutdu, bəlkə də: ondan sonra sünnətim də oldu, əlimə bıçaq alıb, bir toyuq başı kəsə bilmədim, heç toyuq-cücə, mal-heyvan kəsilməyinə də baxmağa ürək eləmədim, üstəlik, neçə illər ətdən də qaçaq düşdüm - qabağıma ət xörəyi qoyulanda, gözlərimin qabağına boğazlanan toyuq-cücə, mal-heyvan gəlirdi, az qala öyüməyim tuturdu...

Sərçə pəncərədə daldalanmağa rahat yer tapmayıb, yellə süpürləşə-süpürləşə harasa uçandan sonra saata baxdım - həmişə yuxudan oyandığım vaxtıydı, artıq qalxmaq olardı: əzələrimin qaydasında olduğunu yəqin eləməkdən ötrü bədənimə tər pətdim, əllərimlə çarpayının başından tutub dartındım, oynaqlarımda gizilti, əzələlərimdə azacıq göynərti hiss eləsəm də, qalxa bilərdim; ayaqlarımı hərleyib, çarpayından salladım, gövdəmi zorla dikəldib, xeyli beləcə oturdum, fikirləşdim ki, şənbə günüdür, lap nasaz olmasam da, bu gün belə havada evdən çıxmazdım: bir stəkan çay içərəm, sonra uzanıb, nə vaxtdan bəri, üst-üstə qaladığım, heç vərəqləməyə həvəs göstərmədiyim qəzet-jurnalları, kitabları vərəqlərəm, vaxtımı öldürərəm; əlbəttə ki, yazı-pozudan söhbət gedə bilməzdi, bir ay olardı, əlimə qələm

almırdım, bu vaxtacı yazdıqlarımdan nə xeyir görmüşdüm ki, bundan sonra yazacaqlarımdan nə xeyir görə, daha "soğan olsun, nağd olsun" prinsipinə gəlib çıxmışdım; şübhəsiz, onu da başa düşürdüm ki, başdan bu aqlın yiyəsi olsaydım, üzümə yaltaqcasına gülüb, arxamca ələ salanların ümidinə qalmazdım: işini görüb qurtaranacan dilə basır, başına fırlanır, it kimi yalmanır, elə ki, istədiyini əldə elədi, yağlı əppək olub, göyə çəkilir, bir zülümlə tapanda da, yüz bəhanə gətirir, ilan dili çıxardır, sabah-sabaha salır, Allahın sabahları da qurtarmır ki, qurtarmır; indi gəl, aşıq demişkən, "döz, bağı daş olan könlüm", gözümə bir şey görünür, bir əlim olur, bir başım: İndi budu, eyni vaxtda üç nəfərin dalınca düşmüşəm, birini tutanda, o biri qaçır, onu haqlayanda, üçüncü yoxa çıxır, üçündən ölüm-zülüm qopartdıqlarım təkə boğazıma bəs eləmir.

Axır ki, durdum, qıçlarımdakı zəifliyin öhdəsindən gəlmək üçün ayaqlarımı yerə bərk basdım, bədənimi silkələdim, axşam dəyişdiyim, hələ də tər qoxusu gələn isti alt paltarımı, boğazlı yun köynəyimi geyindim, yun papağı qoydum, indi fikir verdim ki, yun corabları ayağımdan heç çıxarmamışam; geyinə-geyinə bir-iki kərə səndələdim, axır dəngəmi saxlamaqdan ötrü çarpayının başından yapışmalı oldum, sonra ayaqyoluna gedə-gedə qüvvəmin qayıtdığını hiss elədim; ayaqyolunda sezdim ki, sidiyimin rəngi dəyişib, nəşə əvvəlkindən də sarıdı, elə həmin an sarılıq xəstəliyinə tutulmaq qorxusu canımı bürüdü: bilirdim, pis xəstəlikdi, müalicəsi çox uzundu, üstəlik də, bu dərddən dərmanı bitdi; qəzetçi tanışım danışmışdı, nə qədər dava-dərman eləyib, mümkün olmayıb, axır deyiblər ki, bit ye, tanışım da canının hövlündən qulaq asıb, başlayıb bit axtarmağa; bu zəhrimar da elə şeydimi ki, dükanda-bazarda tapıla, özünün, uşağının başında bit olanlar da üzə vurmurlar, ayıb sayırlar; uzun axtarışdan sonra bir insaf yiyəsi xeyli pula əlaltından beş-on dənə tapıb gətirir, o zavallı da gözlərini yumub, bitləri çörəyin içinə qoyur, bir-bir aşırır, dediyinə görə, sarılıq ikicə gündən sonra yaxasından əl çəkir, olur sapsağlam; bütün bunları ağıma gətirəndə, tüküm ürpəşdi, bədənimin tükləri ayağa qalxdı, üstəlik, ağımda bit olduğunu təsəvvürümə gətirib, az qaldım, mədəmdəki olan-qalanı da qaytaram; rəhmətlik yazıçı necə yazıb: "Dərd gələndə, batmannan gəlir..."

Bütün bunları fikrimdən qovmağa çalışa-çalışa əl-üzümü uzun-uzadı, bərk-bərk yudum, elə bil, zibil quyusuna düşmüşdüm: sözün düzü, həmişə beləyəm, elə bilirəm, canım suçkən kimi dünyanın yelini, tozunu-torpağını özünə çəkir, bütün bunları yuyub-təmizləməsəm, rahat ola bilmirəm; təsadüfən zəhləm gedən bir şeyə toxundummu, ya da xoşum gəlməyən kimsəyə əl verdimmi, elə bilirəm, haşa sizdən, it nəcisinə dəymişəm, hara olur-olsun, sabunla yaxşı-yaxşı yuyunmamış, durub-dincələmmirəm; hələ öpüşməyi demirəm, Allah eləməsin, belə bir şey baş versin, onda hər şey ağımda zəhrimara dönür, gərək o dəqiqə evə qayıdam, əməlli-başlı çimib-təmizlənəm, yoxsa axşama kimi, canına gicik düşmüş adam kimi, bir yerdə rahat oturammaram; dost-tanış bu xasiyyətimi bilir, görürəm, altdan-altdan qımışıb, dümsükləşirlər də, amma bütün bunların məndən ötrü bir qara qəpik əhəmiyyəti də yoxdu: hərənin bir xasiyyəti var, biri üzdən-iraqdı, o birinin avtobusda-filanda qız-gəlinə sataşmağı var, üçüncüsü başqa xasiyyətdədi,

mən kimsənin işinə qarışmamı; biri vardı, axır vaxtla bir yerdə işləyirdik, eyni otaqda otururduq, işə günorta gəlirdi, astaca qovluğunu qoyurdu stolun üstünə, əvvəlcə beş-on kərə var-gəl eləyirdi, ardınca oturub, nəse yazırdı, yenə qalxıb var-gəl eləyirdi, sonra dəftərçəsini açıb, ayağısürüşkən tanışlarına zəng vururdu, hamısını uzun-uzadı dilə tuturdu, and içirdi, yola gətirə bildiyinə metronun içində görüş verirdi; öz işimlə məşğul olsam da, metronun içindəki görüşün nə cür olacağını təsəvvürümə gətirməyə çalışırdım, amma bir şey alınmırdı ki, alınmırdı, bu vaxt dostum dəstəyi aparatın üstünə qoyub, ləzzətlə "hə-ə-ə, belə-belə işlər!..." - deyirdi, bir xeyli də var-gəl eləyəndən sonra sakitcə qovluğunu götürüb, aradan çıxırdı; durum deyim ki, cavan oğlanıydı, yox, elə məndən beş-altı yaş kiçiydi, mən bilən, iki uşağı varıydı, amma onu heç qadınlarla eyni yataqda təsəvvür eləyə bilmirdim, çünki xasiyyəti bir az ayrı cürüydü, nə qədər fikirləşirdim, o xasiyyəti sözlə ifadə eləməkdə çətinlik çəkirdim; gör, hardan başladım, gəlib harda qurtardım... hə, onu deyirdim, axı, bu əlləmi tez-tez yumaq azarı canımda nə vaxt baş qaldırmışdı, indi dəqiq deyəmmərəm, hər halda, onda məktəbi qurtarmamışdım; il yarım yastığa baş qoyduğum o bədbəxtlə də dehadəhimizin biri də bunun üstündəydi - tez əlimi yumağımı, çimməyimi götürmürdü, nolub, deyirdi, bizdə qotur-zad ha yoxdu, niyə əlim-əlinə dəyən kimi, qaçıb özünü suyun altına verirsən, gecə hövürləşəndən sonra çimirdim, deyirdi, nədi, mundar-zad ha deyilik; neçə kərə izah eləmək istədim, qorxdum ki, başa düşməyə, axmaq vəziyyətdə qalam, üstəlik də, məni başdanxarab saya, bir belə, beş belə, çalışırdım ki, ona az yaxın gedəm, bunu başa düşəndə də, başladı ki, nədi, qıraqda oynaşın-zadınmı var, məni görəndə elə bil, qutuda ilan görürsən, di, bu sözün qabağında bir söz de görüm, deyə bilirsənmi - belə-belə yığıldı, yığıldı, axırda da partladı...

Üzümü qırımadım - onsuz da ən azı bu gün də, sabah da eşiyə çıxmıyacaqdım: hələ canımın üşüntüsü tamam getməmişdi, çıxsam, xəstəliyimi təzələyə, daha doğrusu, azdırı bilərdim; bir də ki, gedəsi yerim yoxuydu, payızın bu vaxtında, havanın belə məqamında, həftənin şənbə günündə hərənin özünün dərdi-azarı var, mən axtaran adamlar belə hələm-hələm ələ keçən deyillər, məni axtaranlar da mənə lazım deyillər; yayın cırcırına günləri deyil ki, vaxtı öldürməkdən ötrü ağacların kölgəsindəki çayxanalardan birinə çəkiləsən, yavaş-yavaş gapdan-gələcədən eləyəsən: həmişə ilin bu vədələri ən çox həsrətini çəkdiyim aylar olub: qəribə şəkərim var, yağışlar başlamamış ürəyim istəyən yazılarımın üstündə otura bilmirəm; yayı birtəhər xırda-para yazılarla yola verirəm, ya da təsadüfən xaltura düşəndə, canıma cəfa basa-basa işləyirəm, yoxsa gündüzün istisində, axşamın bürküsündə əməlli-başlı bir şey yazmaq olmur; amma belə fenomenlər tapılır: bir gənc və istedadlı yazar var (burda gərək möhkəm güləm, ona görə ki, qırx beş yaşında gənc və istedadlı adlanmaq çox gülünc şeydi, amma bu şəngülüm fəxr eləyir) bir-birinin ardınca romanlar yazır, romanlara gurultulu, əndrəbadi adlar qoyur, səhərdən-axşamacan da öz əsərlərindən danışır; vallah, oxumamışam, babalı oxuyub-danışanların boynuna, deyirlər, guya hansını oxuyursan, yadına artıq kiminsə yazdığı əsər düşür, hətta bu barədə qəzetdə-filanda yazsalar da, belə şeylər gənc və istedadlı yazarın heç tükünü də tərpətmədi, indi

deyilənə görə, eyni vaxtda üç roman, iki pyes, dörd hekayə, bir neçə tərcümə üzərində işləyir, deyirlər, əsərləri hətta özbək oxucularına da çatdırılıb; nə isə bu yerdə gənc və istedadlı yazara yaradıcılıq uğurları arzulayaq, qayıdaq öz dərd-azarımızın üstünə: təbii ki, yuyunandan sonra çay içmək lazımdı...

Amma yenə özümlə bacara bilmədim, çayniki doldurub, qaz plitəsinin üstünə qoya-qoya hardansa gecə gördüyüm qızdırmalı-üşütməli yuxunu xatırladım: dərhal da yuxunu yadımdan çıxarmamağa çalışa-çalışa çay barədə fikirləşdim, qərara gəldim ki, çaynikin içinə azacıq anamın göndərdiyi itburnundan atım; havaların bozarmağı bir tərəfdən işimə yarayırdısa, o biri tərəfdən anamı ağladırdı: hava bir balaca bulandı mı, böyrəklərimin ağrısı başlayırdı, zoqqultusundan dura bilmirdim; elə buna görə də yaz-yay qolsuz köynəyin üstündən dəri canlıq geyinirdim, elə bilirdilər ki, mən də bu cür farmazonluq eləyirəm, dili dinc durmayıb, soruşan olanda, deyirdim, ciblərim çoxdu, siqaretimi, açarımı, qələm-kağızımı, pulumu-filanımı qoyuram; bu azar da canımda uşaqlıqdan varıdı: atam tez rəhmətə getdiyindən, alızdan hörülmüş evimizi başa vura bilməmişdik, içəri nəmiş olurdu, böyrəklərim də onda üşümüşdü, gecələr tez-tez yerimi isladırıdım, anam altıma beş-altı qat əski-üskü atsa da, bəzən sidik döşəyə də keçirdi; belə vaxtlarda üşüyüb qalxırıdım, ancaq səhərəcən cıncırığımı çıxarmırdım, yazıq anam xəbər tutanda, asıb-kəsirdi ki, a səni yel aparsın, gördün siyməyin gəlir, dur, məni qaldır, eşiyə aparım, ya da bir qələtdi, eləyibsən, döşəyə keməmiş de, böyrəklərini çürüdüb, məni azara salacaqsan; demək asandı, amma beş-altı yaşlı uşağın şirin yuxudan oyanmağısu içmək ha deyil, illah da, yuxuda tay-tuşlarınla ortalıqda ya çilingağac, ya da top-top oynadığını, sonra arada tənitiyib, kol-kosun arxasına qaçdığını, sözəgəlməz ləzzət içində boşalıb-rahatlandığını görürsən; elə ki, yaş əski-üskü soyuyur, o soyuqluq içəri vurur, onda oyanıb, baxırsan ki, baha, iş-ışdən keçib, səhərəcən birtəhər dözmək lazımdı; belə-belə işləri daha da fıriq elədim, hardasa dördüncü, ya beşinci sinfə qədər başıqapazlı oldum, hətta uşaqlar da xəbər tutub, yeri gəldi-gəlmədi, məni ələ salırdılar, utandığımın başımı gizləməyə yer axtarırdım; sonra yazıq anam məni həkimə apardı, zor-güclə tapdığı dərmanları döyə-döyə içirtirdi, bir müddətdən sonra yerimi islatmağı tərgitdim, amma böyrəklərimin zoqqultusu keçib-getmədi ki, getmədi, ona görə də şəhərə gələndən hər şeydən xəbəri olan bir tanışımın məsləhətiylə özümü itburnuya tutmuşdum, çox xeyri olurdu; hə, havaların üzünün dönməyini ilk dəfə böyrəklərimin zoqqultusundan duyurdum, beçərə anamın göndərdiyi qurtaranda, bazara qaçıb, itburnu alırdım, həkimin yazdıqları dərmanlara o qədər də bel bağlamırdım, həmişə gövdəmin o yerini isti saxlamağa çalışırdım, indi də itburnudan bir ovuc götürüb, yaxşı-yaxşı yudum, artıq dizildamağa başlayan çaynikin içinə atdım, qayıdıb yatağımın üzərinə uzandım.

Elə uzana-uzana da yadıma düşdü ki, nəyisə xatırlayacaqdım, xeyli fikirləşdim, qəfildən elə bil, beynim aydınlaşdı: hə, gecə gördüyüm o qəribə, qızdırmalı-üşütməli yuxunu saf-çürük eləyəckdim, onu sözlə necə çatdırı bilərdim, axı, bundan ötrü kinokamera lazımıydı ki, çəkib göstərəsən; təsəvvürümə gətirdim ki, qəzet-jurnal redaksiyasıdımı, haradı, mən bir küncdə kinokameramın arxasında durmuşam, qapı açılır, baş yazar içəri girib, ağır addımlarla yazı masasına sarı gəlir,

kreslosunda oturur, bir-iki kağıza baxır, görünür ki, ya elə bir işi yoxdu, ya da işləməyə həvəsi qalmayıb; qəlyanına doldurub, bir qüllab alır, sonra nə fikirləşirsə, əlini-əlinə vurur; bu vaxt mən peşəkarcasına kameranın obyektivini qapıya sarı çevirirəm, həmin an bir yazar içəri girib, itaətlə gözlərini hökm sahibinin üzünə dikir, o da qəlyanından bir qüllab da alıb, sözsüz-sovsuz çırtıq çalır və... yazar başlayır oynamağa, oynaya oynaya da kimin baş yazar barədə nə danışdığını, kimin nə yazdığını üz-gözündə xoşbəxt ifadəylə məruzə eləyir; baş yazar razılıq əlaməti kimi başını tərpədir, axırda çırtıq çalır ki, daha bəsdə, gedə bilərsən, gənc yazar da itaətlə baş endirir, dalı-dalı qapıya doğru gedir, təbii ki, kamera onu qapıdan çıxanacan izləyir, sonra təzədən hökm sahibinin üstünə qayıdır; hökm sahibi qəlyanından bir qüllab da alır, xeyli eşitdiklərini götür-qoy eləyib, iki dəfə əlini-əlinə vurur, bu dəfə obyektivimizi qapıya sarı çevirməyə macal tapmamış həmin o gənc və istedadlı, çoxlu hekayələr, povestlər, romanlar, pyeslər, tərcümələr müəllifi içəri girir, ədəb-ərkanla baş endirir, elə ayaq üstündəcə bir işarə gözləyir; hökm sahibi qəlyanına qüllab vurub, tüstü dumanı arxasından sovet çağları dəlləxanalarının reklamındaki cavana oxşayan həmin yaraşıqlı, uzun bakenbardlı, qırmızı jaketli qayırmı dişli yazarı süzür, sonra çırtıq çalır, yazar da üzüyola rəqqasələr kimi, dərhal oynamağa başlayır, amma bunun oynamağı milli rəqsdən çox göbək rəqsinə oxşayır, oynaya-oynaya neçə düşmən susdurduğunu, neçə rəqibə cavab verdiyini, neçə bədxahın ağzından vurduğunu bitdə-bitdə hökm yiyəsinə çatdırır, o da gözünü qıyıb, başını tərpədə-tərpədə razı qaldığını bildirir, yığıncaqda-filanda tərifləsə də, fikirləşir ki, ömür vəfa eləsə, bunun yazdıqlarından heç olmasa, bir balacasını seçib, oxumaq lazımdı, görək nə yazır; rəqs eləyən yazar axıra yaxın qızıqıb-havalanıb, əlini qırmızı jaketinə atanda, baş yazar narahat-narahat yerində qurcuxur, çırtıq çalıb saxlayır ki, lazım deyil, sənistedadlı oğlansan, haqqında deyilənlərə fikir vermə, get romanlarını yaz, vaxt gələr, sən də başqalarını qabağında oynadarsan; yazar xoşbəxtlikdən çasıb, qapı əvəzinə pəncərəyə sarı gedir, sonra səhvini başa düşüb, qapını axtarır, təbii ki, kameramız da onun bk ekstaz halını anbaan lentə köçürür, qapı örtülən kimi, təzədən baş yazarın üstünə qayıdır; baş yazar qəlyanından qüllab vura-vura, nəşəylə gülümsəyə-gülümsəyə kağıza nələrisə qeyd eləyir, bir müddət kreslosunda yırğalanır, sonra nəyisə xatırlayıb, üç dəfə əlini əlinə vurur; obyektivimizi qapıya sarı çevirməyə güclə macal tapırıq, bu dəfə əvvəlcə daha bir gənc və istedadlı yazarın başı, sonra gövdəsi qapıdan içəri girir, o başın və gövdənin yiyəsi əli əl üstündə durub, gözlərini mağmın-mağmın hökm yiyəsinin üzünə dikir, baş yazar fikrində onun barəsində dolaşan şaiyələri çək-çevir eləyə-eləyə susur, istəyir, desin ki, sənə o dəfə demişdim axı, istedadlı oğlansan, son kitabım haqqında onun az qala iki misli qədər əsər yazmısan, mənim varisim kimi, gənc və istedadlı, uzun bakenbardlı, qırmızı jaketli yazarı qəbul eləmişən, amma yerişini düzəlt, ayıbdı, adımıza söz gəlir; amma beynindən keçirdiklərini demir, yazarı çox intizarda qoymayıb, çırtıq çalır, yazar da dərhal rəqsinə başlayır, oynaya-oynaya indi baş yazarın hansı əsərini araşdırdığını, düşmənlərindən kimlərin anasını ağlar qoyduğunu, dostlarından kimlərin tərifini göylərə qaldırdığını söyləyir, axırda postmodernizmlə bağlı fikirlərini də bölüşür; baş yazar elə kresloda yırğalana-yırğalana onun rəqsinə baxır, dediklərinə qulaq asır,

nəhayət, çırtıq çalır ki, daha bəsdə, gedə bilərsən, arxadan onun yerinə baxa-baxa başını bulayır, təbii ki, kamera da bu incə məqamı tutub, lentin yaddaşına köçürür; qapı örtüləndə, baş yazarın sifətini iri planda görürük: qəlyanının külünü boşaldıb, təzədən doldurur, qüllab vura-vura fikrə gedir, elə bu fondaca yazılır: "Rəqs edən oğlanlar"; əlbəttə, filmin adının axırda yazılmağı türklər demiş, kural-lar xaricindədi, amma bu yuxudu, yuxuda hər şey ola bilər, burda qeyri-adi bir şey yoxdu...

Çaynıq çoxdan qaynamışdı, özüm götürmürdüm ki, itburnunun rəngi əməlli-başlı çıxsın; durub baxdım, lap içməli vaxtıydı: çay süzüb, salma elədim, yazıq anamın göndərirdi pəndirdən bir dilim kəsdim, bir elə iştahım olmasa da, səhər yeməyini yeməyə başladım; əslində, mənim belə yaşamağım, öz düşüncəmə görə, tələdən aldığı qisasıydı: fikirləşirdim ki, niyə belə olmalıydı, axı, niyə ağılım kəsməmiş atam xəstələnib ölməliydə (onun da axırına böyrəkləri çıxmışdı, yaşı heç otuza çatmamışdı ki, ikitərəfli ağır sətəlcəm keçirdi, sonra böyrəkləri sıradan çıxdı, ayaqları işləmədi; qara-göy rəngə çalan o cansız ayaqlar indi də gözlərimin qabağında, sonra bildim ki, həkim baxıb, deyib ki, ayaqlarını kəsməyin xeyri yoxdu, artıq gecikmişiniz, zavallı atam üç-dörd ay eləcə yataqda döşənikli qaldı; gündə neçə dəfə anamla köməkləşib, onu ayaqyoluna aparırdıq, sonra balaca ləyəni içəri gətirəsi olduq, belə anlarda atam dərdlə dolu gözlərini üzümə zilləyirdi, bilirdim ki, mənim yanımda öz gücsüzlüyünü başa düşmək ondan ötrü nə qədər ağırdı, tez-tələsik eşiyə çıxırdım, ot tayasının yel tutmayan tərəfində kiçik yuvasına oxşayan daldalanacaq düzəltmişdim, ora girib ağlayırdım, ta anam çağıracaq tər-pənmirdim; bir gün məni evləri kəndin o başında olan bacısıgilə göndərdi, o qalan üç gün qaldım, qayıdanda atamı görmədim, divardakı şəklinin üstünə də qara örtük salınmışdı, yazıq anam məni görəndə, gözlərinin yaşını sel kimi axıtdı, "atamı yel apardı, dedi, bizi başsız qoydu", mən də ağılım kəsənəcən onun dediyinə inandım), niyə o vaxtdan hamının mənə yazığı gəlməliydi, niyə məktəbdə ildə bir dəfə atasız uşaq kimi yardım (özü də nə yardım!) eləməliydim, niyə hamıdan yaxşı oxuya-oxuya bir dörd yazdılar ki, (bədən tərbiyəsindən!) qızıl medala düşməyim, niyə universitetdə başıma eyni oyunu açdılar ki, fərqlənmə diplomu almayım, niyə şəhərdə qalmağa haqqım ola-ola, üç illiyə ucqar bir rayona sürgün elədilər, niyə sonralar işlədiyim yerlərdə məni tərifləyə-tərifləyə, başqalarını irəli çəktilər, niyə ev növbəsində çoxundan qabaq ola-ola, lap axırda, üstəlik, məşəqqətlə mənzil aldım-sonrasından da az-çox xəbəriniz var; mən Allahın verdiyi ömrü bütün bu ağır-acılara xərcləyəcəkdimsə, özümə məxsus olan həyatımı kefim istəyən kimi yaşamayacaqdımsa, ümumiyyətlə, var olmağın mənası vardı; hərə haqqımdan imkanı çatan qədər götürmüşdü: bir az tale, bir az orta məktəb müəllimlərim, bir az universitet müəllimlərim, bir az əlinin altında işlədiyim müəllimlərim - özümə azacıq bir şey qalmışdı, ona da şeytanın aldadıb, evləndirdiyi, il yarım yastığa baş qoyduğum o binəva yiyə durmağa çalışırdı, olan-qalanı da güzəştə getsəydim, gərək özüm özümün fatihəmi oxuyaydım, şair demiş, guya, cahanda bu adda, bu nişanda adam yoxmuş...

Pendir-çörəyi yığıdırıb, bir stəkan da çay süzdüm; canımdakı azacıq üsütmə də keçib getmişdi, təbii ki, istəsəydim, axşamüstü, lap elə sabah səhərə çıxıb bələrdim, amma belə bir planım yoxuydu, bazar günü küçələrdə nə itim azmışdı, axı; kətilli çarpayının yanına çəkdim, çayı, mürəbbəni, külqabını, siqaret-alışqanı üstünə düzdüm, çarpayıya uzanıb, Allaha təvəkkül, əlimi pəncərənin qabağındakı kitablara atdım, birini götürüb, əvvəl cildinə baxdım: üstündə müəllifin adıyla əsərin başlığı yazılmışdı, bir də kərtdeş sifətli başındakıları xoruz kimi pipiyi olan kişi sağ əlinin şəhadət barmağıyla güzgüdə özünü göstərirdi, sol əlinisə yuxarı qaldırmışdı; aşağıda xırda hərflərlə kitabdan çıxarış verilmişdi: "...Yalquzağın iki-insani və canavar təbiəti vardı; onun taleyi, ola bilsin, o qədər də fəvqəladə və nadir olmayan taleyi beləydi"; kitabı bir il olardı, alıb qoymuşdum evə, oxuyanlar haqqında o qədər danışmışdılar ki, rastlaşanda, Nobel mükafatı-filan aldığına görə yox, maraq xətrinə puluma qızırğalanmamışdım, bir neçə kərə bekarçılıqdan götürüb vərəqləmişdim, amma nədənsə iki səhifədən artıq oxuya bilməmişdim, bunun da səbəbi hövsələsizlik-filan deyildi, sadəcə, oxuduğum o iki səhifənin vahiməsi məni bürüyürdü, elə bil, əsl yalquzaq kimi, uzaqdan təhlükəni duyurdum, oxuduqlarımda özümdən nələrsə tapacağımdan qorxurdum; demirəm ki, rəhmətlik mənim bərdə yazıb, məni tanıyıb-eləmədi ki, heç bu kitabı yazanda, mən dünyaya da gəlməmişdim, amma hər halda, bu boyda oxşarlıqdan özümü pis hiss eləyirdim, hətta bir neçə kərə az qalmışdım, kitabı pəncərədən bayıra vızıldadam, ya da dost-tanışdan kiməsə bağışlayam; amma başım qarışırdı, bir müddət kitab da, mənə oxşayan adam da, yalquzaq da yaddan çıxırdı, sonra hansı kitabısa axtarılanda, təzədən əlimə keçirdi, təzədən həmin təhlükə, qorxu dolu duyğular vücuduma qayıdırdı, təzədən bir-iki səhifə oxuyub, ehtiyatın əbəs olmadığına inanırdım; bir ildə bu ən azı altı-yeddi kərə baş vermişdi, hər dəfə də azı üç-dörd gün o təsirdən qurtula bilməmişdim, elə hey özümdə faust ikiləşməsi, guşənişinlik, adamayovuşmazlıq axtarmışdım, amma o kəslə ki, ortağ bir şeyim yoxdu, onunla niyə yovuşmalıyam, axı?

Bütün bunları kitabın vərəqlərini çevirə-çevirə ağılımdan keçirirdim, axır ki, vərəqləməyin başını buraxıb, birinci səhifədən oxumağa cəhd elədim: "...Yalquzaq bir neçə il qabaq məbelli otaq axtara-axtara xalamın evinə gəlib çıxan əlli yaşlarında bir kişiydi. O, mansardı və onunla iç-içə yerləşən yataq otağını kirayələyib, bir neçə gündən sonra iki çameadan və kitablara dolu iri yeşiklə gəldi və bizdə doqquz-on ay yaşadı. O, çox sakit və qapalı həyat sürürdü, əgər pilləkəndə və dəhlizdə təsadüfi rastlaşmağımıza şərait yaradan yataq otaqlarımızın qonşuluğu olmasaydı, heç tanışlığımız baş tutmayacaqdı, çünki o, ünsiyyətiylə fərqlənmirdi, hədsiz, mənə məlum olmayan dərəcədə adamayovuşmazıydı, düzdü, bəzən özünü adlandırdığı kimi, yad, vəhşi, Yalquzağıydı və eyni zamanda mənim yaşadığım dünyadan daha artıq başqa aləmdən olan çəkingən, həm də çox çəkingən varlığıydı..." vəssalam! gəl indi oxu görüm, burdan o tərəfəsini necə oxuyursan; kitabı örtüb, pəncərənin qabağına tolazladım, vaxtında eşiyə vızıldatmadığıma, ya da tanış-bilişə bağışlamadığıma it kimi peşiman olmuşdum; azı iki-üç gün özümü-sözümü bilməyəcəyəm; artıq qızdırma-üşütməm yavaş-yavaş qayıtmağa başlamışdı, amma bu dəfə canımda yox, beynimdə, duyğularımda qasırğayaoxşar bir

şey yaranırdı, mənə elə gəldi, ikiləşmə, çevrilmə hər halda var: o kitabı yazan mənim divar qonşum, gecə-gündüz rahatlıq biliməyən, yuxusu ərsə çəkilmiş kişidi, ola bilsin, divarın harasındansa gözəgörünməz deşik açıb, həmin deşikdən mənim necə yaşadığıma göz qoyub, üstəlik, qulağını bankaya, bankanı da divara dayayıb, neylədiyimə, nə danışdığımıza qulaq asır, yatdığıma əmin olandan sonra da oturub, görüb-əşitdiklərini qələmə alıb; neçə dəfə evdən çıxanda, evə qayıdanda, görmüşəm, qapısını açıb, arasından məni izləyir, hətta bir neçə dəfə də söhbətə çəkmək istəyib, gah saati soruşub (guya, xarabasında saat yoxdu), gah daxili vəziyyəti xəbər alıb (televizoru gecə-gündüz işləyir), gah bir şey lazım olub-olmadığını söyləyib (elə bil, dədəm oğlu, qardaşımdı, mənə canı yanır); hələ bir kərə də lap ağ elədi: qapını döydü, qapının dalındaca soruşdum ki, kimdi, deyir, divar qonşundu, deyirəm, nə lazımdı, qayıdır ki, bəs, sən bilərsən, bu gün iftarımı neçədə açə bilərəm; dedim, birincisi, xəstəyəm, qapını açə bilmərəm, sizə də qrip yoluxduraram, ikincisi də, belə şeyləri zəng vur, Göy məsciddən soruş, mən hardan bilim; susur, boğazını arıtlayır, hiss eləyirəm ki, nəşə demək istəyir, sonra dodağının altında yaxşı eşidə bilmədiyim tərzdə mızıldanıb, yerindən tərpənir, bir ayağını çəkə-çəkə, əl ağacını taqqıldada-taqqıldada xarabasına girir; o vaxtdan qonşumla üz-üzə gəlməməyə çalışıram, evdən çıxanda, qapının ağzında ayaq saxlayıb, dinləyirəm, görüm, məni pusub-eləmir ki, təhlükə-filan olmadığını dəqiqləşdirib, bayırda çox ləngiməməyə çalışıram, açarı tələm-tələsik iki kərə burub, pilləkənlə üzəşəği götürülürəm; evə qayıdanda da, binaya yaxınlaşandan qapını açanacan ürəyimdə əlli dəfə Allaha yalvarıram ki, rastlaşıb-eləməyək, bir mərtəbə aşağıda ayaq saxlayıb, ehtiyatla yuxarı baxıram, əgər sakitlikdisə, pişik kimi asta-asta qalxıb, əlimdə hazır saxladığım açarla ikicə həmlədə qapını açıram, zalım qonşum xəbər tutmamış özümü içəri atıram; düzü, bu ikiləşmə məsələsi əvvəllər ağılıma gəlməmişdi, indi içimi şübhə qurdları yeməyə başlayıb: bəlkə, o müəllif uydurma adamdı, Nobel mükafatı-filan da yerli-dibli olmayıb, ya da bu kitabı arğaz, həsir şlyapalı, eynəkli kişi yazmayıb, qonşum izi azdırmaqdan ötrü onun adıyla çap elətdirib, tarixini-zadı dəyişdirib, ya da onun bu adda əsəri varsa, süjetinə, məzmununa görə tamam ayrı əhvaltdı; ortada olsa-olsa, əhəmiyyətsiz fərqlər var: mən bura mebelli otaq axtara-axtara gəlib çıxmamışdım, köhnə tanışımın dostu vermişdi ki, nə qədər imkan var, yaşa; çamadanım bir, kitablarla dolu iri yeşiyim ikiydi, özüm də artıq üçüncü iliydi burda məskən salmışdım; qalan hər şey hətta yaşı da qəribə, həm də şübhəli tərzdə uyğun gəlirdi, ona görə yuxusuzluq azarına tutulmuş divar qonşumdan gözüm heç su içmirdi; bu dünyada nə desən olar, məsələn, bu yaxınlaracan bir fransız xanımın kişi adı altında kitablar yazdığını bilmirdim; ya da o gün baxıram, bir xanımın kitabı çıxıb, adı-soyadı ingilisindi, sonra oxuyuram ki, bəs, bizimkilərdəniymiş: gör nə qədər yolundan azasan ki, özünə ingilis adı götürüb, ledi-medilərdən ağılına gələni quraşdırasan, ətək-ətək pul töküüb, çap elətdirəsən; hələ az qala ayda bir kitab yazanı demirəm - adamı bir otağa salıb, qapısını kilidləyəsən, çörəyini-suyunu verəsən, bu sürətlə yazə bilməz: o bir ayın yatmağı var, boğazına çörək yeməyə, çimməyə, arvadınla dilxoşluq eləməyə, ayaqyoluna getməyə, üzünü qırmağa, telefonla danışmağa, soyunub-geyinməyə, bir-iki saatlığa da olsa, iş yerinə dəyməyə, toya-

yasa getməyə, lap elə bir pərəstişkarını tovlayıb, saunaya aparmağa... sərf olunan hissəsini çıxsan, gör yerdə nə qalır? - nə bilim, vallah, çox qəliz məsələlərdi...

Amma mənə olan oldu: oxumaq həvəsim beşiyindəcə boğulub öldü, eləcə çaydan içib, başımı birtəhər girləsəm, böyük işdi; elə bu vaxt ağılıma gəldi ki, nəşə dünən evə gələndən bəri telefonun səsini eşitməmişəm, yadıma düşdü, srağagün gecə yatağıma girəndə, xətdən ayırmışdım, səhər evdən çıxanda da, özümü yaxşı hiss eləmədiyimdən, fikir vermədim, dünən də o vəziyyətdə qayıtdım ki, telefon-filan heç eynimə də deyildi, bu gün də belə; elə telefon xəttə qoşulu günlərdə də zəng vurub, zəhləmi tökənlər nadir hallarda olurdu: ya bekarçılıqdan kimsə ağılına gələn rəqəmləri yığıb, mənim nömrəmə düşürdü, çənə söhbətinə yaramadığımı görüb, tez də aranı kəsirdi, ya da nömrəmi verdiyim dörd adamdan biri, zəng eləyirdi, bir xeyli söhbətləşirdik; axır vaxtlar o dörd nəfərdən üçcəciyi qalmışdı - özünü yaxşı aparmadığına görə birini çıxdaş eləmişdim; çıxdaş eləməyimin səbəbi də budu ki, əli dinc durmur - deyəsən, bir az aydın olmadı, - yəni yanında nə danışsan, götürüb yazır qəzetə, - mənə də ona görə yan basırmış: hər rastlaşanda, az qalırdı, başıma fırlana, itkin qardaşımı tapan adam kimi, bağına basıb öpürdü (mən də dərhal yaxında su axtarırdım ki, əlimi-üzümü yuyub, təmizlənəm), dartıb, çayxanaya, ya da qəlyanaltıxanaya aparırdı, əlimi cibimə salmağa qoymurdu, tərifləyə-tərifləyə ordan-burdan sual verib, danışdırırdı; mən də əvvəl onun bu canfəşanlığından bir şey unamırdım, fikirləşirdim ki, adamdı, yaqın, mən də xoşəgələn nəşə görüb, ona görə yaxa cırır, hələ şirin dilə basıb, telefon nömrəmi də almışdı, ən azı günəşiri zəng vururdu, uzun-uzadı şirin söhbətlər eləyirdik, üstəlik, olurdu ki, bəzən mən özüm onu axtarıb tapırdım; amma günlərin birində qəzetçi tanışım sözarası dedi ki, bəs, filankəs səndən eşitdiklərinin ağzını-burnunu düzəldib, qəzetə verir, hər ay filan qədər pul alır, ona görə sənin başına fırlanır; bunu eşidəndə, barmağımı dişlədim, ey dili-qafil, dedim, bu gün belə eləyən, sabah mənim özümdən yazar, camaatın içində biabır eləyər, əlaltdan öyrənib, bu xəbərin doğruluğunu təsdiqlədim, hələ məxsusi kitabxanaya gedib, həmin yazıları da tapıb oxudum; düzdü, adımı çəkməmişdi, çəksəydi, bundan da betər olardı, amma məndən çırpışdırdıqlarını bəzəyib-düzəyib, öz bildiyi kimi yazmışdı; əvvəl istədim, gedib tapam onu, beş-üç tanışının yanında biabır eləyəm, cibimdəki pulu da başına çırpam ki, al, bu da çayxanada, qəlyanaltıxanada xərclədiklərinin əvəzi, bir də mənə yaxın gəlmə; sonra fikirləşdim ki, müəlliflik hüququm yox, yazıda-pozuda qeydim yox, o yazılanların məhz mənə məxsus olduğunu necə sübut eləyəcəm, bu fikir də ağılıma batdı, amma mənə məxsus olanın bir daha beləcə əlimdən alınmasına yanıb-yaxıldım, o gündən həmin bəxtsizini daşını atdım, zəng vuranda, səsini eşidib, dillənmişdim, rastlaşanda, ağızucu salamını alıb, tələsik uzaqlaşdırdım, özü də işin nə yerdə olduğunu başa düşdü, axır vaxtlar zəng eləmək bir yana, çalışırdı ki, üz-üzə gəlməyə; düzdü, az sonra hərəkətimdən özüm də peşiman oldum, zalımlığıma dönə-dönə qınadım: nə günahı var, onun da taleyi belə gətirir, çörəkpulunu belə qazanır, bir paraları kimi, gedib, namussuz işlərlə məşğul olmur; hətta ürəyimdən aranı bir azca yumşaltmaq istəyi də keçdi, amma özümü zorlaya bilmədim ki, bilmədim, bununla belə, köhnə tanışımın onunla tez-tez görüşdüyünü bildirdim, aradabir xudmanı məclislərimizdə ehyamla

da olsa, işarə vururdu ki, qul xatasız, ağa kərəmsiz olmaz, bağısla getsin, yazığın bir əli həmişə səndən ötrü uzanıqlıdı, bircə sözüünə bənddi ki, gəlib üzrxahlıq eləsin, ondan sonra özün bilərsən, amma dediklərini bu qulağımdan alıb, o biri qulağımdan buraxmırdım, əgər inadımdan dönsəydim, mən də olardım elə hamının tayı; o vaxtdan ikicə nəfərlə zəngləşirdik: köhnə tanışım, bir də qəzetçi tanışım, vəzifəli dostumu da dünənki səfehliyimi çıxsaq, özü axtarıb-aramasa, narahat eləməirdim...

Ağlıma gəldi ki, şənbə günüdür, qəzetçi tanışım, yəqin, evdə olar, bəlkə də, dünən, ya da bu səhər nömrəmi yığıb, cavab vermədiyini görəndə, möhkəm dilxor olub, qalan günlər bir yana, şənbə-bazar günləri azı üç-dörd dəfə zəng vurub, eşidib-oxuduğu xəbərlərdən məni agah eləməsəydi, yediyi-içdiyi canına sinmirdi; düzdü, hələkə-hələkə, həm də uzun-uzadı danışır, bir xəbərin axırına çıxmamış o birinə keçir, amma həmişə hər şeydən xəbər tutmaq qabiliyyətinə görə qəzetçi tanışıma ürəyimdə bərəkallah deyirdim, onunla yaxınlıq eləyəndən qəzetə, radio-televiziyaya ehtiyacım qalmamışdı (onsuz da bunlarla bir elə aram yoxuydu), onsuz ədəbi-mədəni-mətbu-siyasi sahədə, beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələri ən azı günaşırı mənə çatdırmasaydı, qurdənəşək tutmuş adam kimi, durub-dincələ bilmirdi, mən də tanışımın şərhələrinə qulaq asa-asa fikirləşirdim ki, Allah yetirib, filan qədər irəli düşmüşəm: gündə bir qəzet alsam, radioqəbuledici, televizora pul versəm, gör nə qədər maya eləyir, hələ işıq pulunu-filanı da gəl üstünə, ayda dünya-aləm xərçdi, elə buna görə də borcumdu ki, qəzetçi tanışıma minnətdar olduğumu öz-özümə etiraf eləyim; düzdü, çalışıram, gec-gec görüşüm, təsadüfən rastlaşanda, bir bəhanəylə aradan çıxmaq mümkün olmayanda, canımı dişimə tutub dözüürəm, yarımca saatın içində üstümə o qədər informasiya axıdır ki, meyid oluram, onun danışacaqlarına telefonla qulaq asmaq daha rahatdı: arxayın-arxayın çarpayıda uzanıram, o danışır, mən qulaq asıram, aradabir nəsə deyirəm, heç ona da fikir vermir, ortada hələ bir az mürgü də döyürəm, axırda ya əlaqə kəsilir, ya da özü insafa gəlib, sağollaşır; indi ola bilsin siqaret fısqırda-fısqırda qəzetləri oxuyur, hərdən bir-birindən xırda uşaqlara acıqlanır ki, səs salmasınlar, ardınca mənim nömrəmi yığır, cavab olmayanda, kənd adamı qısır düyəyə baxan kimi, nifrətlə telefon aparatına baxır, sonra təzədən qəzet oxumağa girir; onu da qınamaq olmaz, qismətinə bu çıxıb, vəzifəsi xəbəri alıb-çatdırmaqdı, çinədanına bu qədər ki, xəbər yığılır, onu çatdırıb-tükətməsə, ota düşən cöngə kimi köpər; mənə vurduğu zənglər qulaq eləmək tək bir şeydi: neçə kərə cöngəmiz ota düşəndə görmüşdüm, atam güc-bəlayla qulağını enəmişdi, xeyli qan axandan sonra heyvan özünə gəlmişdi, indi özüm zəng eləməsəm, qorxuram, axşamacan duruş gətirməsin...

Qalxıb telefonu xəttə qoşdum, aparatı kətilin üstünə yerləşdirdim, elə onda yadıma düşdü ki, dünən dostumun kabinetinə girəndən siqaret çəkməmişəm, indi də istəmirdim, amma qutudan birini götürüb, qoxuladım ki, nəfsimi öldürüm, sonra qəzetçi tanışımın nömrəsini yığdım: dəstəkdə cəmi bircə dəfə "du-u-udd" eşidildi, heç salam verməyə macal tapmamış, türklər demiş, tanışım kəndi görəvinə başladı, dedi, telefonu niyə götürmürsən, səhərdən sənə zəng eləyirəm,

cavab verdim ki, bir az soyuqlamışam, yatırdım, bilmirəm, bunu eşitdi, ya yox, artıq xəbər başlıqlarına keçmişdi: bildim ki, bu dəfə mənim çıxdaş elədiyim köşəyazan tanışımdan, uzun bakenbardlı, qırmızı jaketli gənc və istedadlı yazardan, ədəbi müxalifətdə olan xalq yazıçısının axırını müsahibəsindən, vətənə qayıtmaq istəyən eks-spikerin əslində, başına nələr gəldiyindən danışacaq; nəysə demək istədim, fikir vermədi, birinci xəbərini xırdalamağa başladı: deyirdi ki, o köşəyazan tanışın indi də lap irəli gedib, hekayələr yazmağa girişib, vaxt varıydı, məni görəndə, ayağa qalxırdı, mənə ustad kimi baxırdı, yazdıqları da xırda-xuruş xəbərləriydi, beş-on manat alıb, başını gırləyirdi; deyirdi, elə onda da altdan-altdan hekayə yazmağa başlamışdı, hələ bir-ikisini də çəkinə-çəkinə mənə oxumağa vermişdi, oxudum, gördüm, yaza bilir, amma bu cür şeyləri nənəm də yazar, məsləhət gördüm ki, çox oxusun, yazmağa tələsməsin, nəyi yazmağı yox, nəyi yazmamağı öyrənsin; sonra, deyirdi, bir dostu qəzet açmışdı, buna köşə verdi, bu da başladı, səndən-məndən eşitdiklərini bala-bala yazmağa, həm pul qazanırdı, həm imzasını tanıtırdı, həm də yazmağı öyrənirdi, indi budu, ey, heç mənə gənəşməmiş qəzetdə hekayəsini çap elətdirib, yazıçılığa iddia eləyir, bir də gördüm, sabah kitab-zad da buraxdı; haqq üçünə, deyirdi, hekayəsi də pis deyil, amma mən olsaydım, axırını elə qurtarmazdım, bir kişidi, əvvəllər ət kombinatında işləyib, indi bağında çiyələk bəsləyir, çiyələyə şeytanlar daraşır, kişi də bunun əlacını tapa bilmir; bilmirəm, deyirdi, bu motiv zəmanəyə işarədi, o çiyələk bağı ölkə, şeytanlar da ölkəni bürümüş pisliklərdi, amma hekayəni güclü sonluqla bitirsəydi, daha yaxşı olardı; mən burda anlaşılmaz bir şey mızıldadım, o hekayəni görməmişdim, oxumamışdım, özgə nə deyə bilərdim, amma artıq qəzetçi dostum ikinci xəbər mabədini söyləyirdi: axır vaxtlar görmüsən onu, deyirdi, görürsən, necis yemiş xoruz kimi özünü necə dartır; vaxt varıdı, bizim yanımızda ağzını açıb, yazı-pozu dan danışa bilmirdi, iki cüt, bir tək hekayə yazmışdı, ta o qəzet-jurnal qalmamışdı ki, orda çap elətdirməsin, həmin hekayələrin hərəsinin mövzusu da bir tərəfdən gəlir; amma kişinin oğlu hər şeyi planlaşdırıbmiş, ardınca povestə keçdi, sonra roman yazmağa başladı, yuxarıların gözüne (bilmirəm, bu sözü düz eşitdim, ya yox) elə girdi ki, bir də baxdıq, gətirib, əməlli-başlı bir vəzifəyə qoydular; Allahım haqqı, onun yazdıqlarından qat-qat yaxşılarımı səhər tezdən qalxıb, yuxulu-yuxulu yazaram, adam gərək öz qabındakını bilsin, toyuq toyuqdu, su içəndə, başını qaldırıb, yuxarı baxır, Allahını unutmur; salam verməyə peşman olursan, o dəqiqə başlayır ki, mənim filan romanımda (ya da hekayəmdə, povestimdə, pyesimdə, məqaləmdə, nə bilim, nəyimdə) filan şey var, bu bədbəxt elə bilir, yazıçı olmaq, elə yazdıqlarını onun-bunun gözüne soxmaqdı, daha demir, başqalarını da oxumaq lazımdı; bu vaxtacan beş-on kitab oxuyub, oxuduqlarının hərəsindən bir şey çırpışdırıb, amma heç kəsi bəyənmir; burda fikrimi demək istədimsə, macal tapmadım, qəzetçi tanışım üçüncü xəbəri xırdalamağa keçmişdi, deyirdi, gərək oxuyasan o müsahibəni, neçə vaxtdı, hamı ondan danışır, qəzetlərin hamısı verib; deyirdi, getdi, daha bunların ulduzu barışmaz, çünki aradakı bütün körpüləri yandırılar, sabah tədbirdə-filanda necə yanaşı oturacaqlar, rastlaşanda, bir-biriylə necə görüşəcəklər... du-u-udd, du-u-udd...

Əlaqə kəsildi, özümdə qəribə rahatlıq duydum, sonra eşidəcəyim eks-spikerin başına gələnlərdən, İraq savaşından... canımı qurtardım, dəstəyi elə qoydum ki, bir də zəng eləsə, düşə bilməsin, təsəvvürümdə canlandırıdım ki, indi dönə-dönə nömrəni yığır, cavab almayıb, hirsələnir, siqaret yandırır, sümürür, acıqlı-acıqlı otaqda gəzinir, arada xəstəhal, qupquru qurumuş uşaqlara qışqırır, sonra yenə oturub, qəzetlərə girir; bilirəm, axşam yenə zəng eləyəcək, xəbərləri axıra çatdırmasa, durub-dincələ bilməz, lap elə bir azdan durub, çayxanaya gedəcək, tanışlardan kimisə tapıb, ürəyini boşaldacaq; yaxşı ki, evi tanıtmamışam, bir də gördün, durub baş çəkməyə gəldi (bəs, deməzsənmi, xəstəyəm, axı!), oturdu, başladı yarımçıq qalan xəbərləri danışmağa: bəs, ədəbi müxalifətdə olan yazıçı bu şəhərdə ağaclara, bir də ona inandığı köhnə dostuna nələr deyib, o nəqqaşlıq barədə roman yazan yazıçıya niyə Nobel mükafatı vermədilər, eks-spikerin başına nələr gəlib, İraq savaşının perspektivi necədi... bunnan da fatihəni oxu, canını tapşır; danışmaq cəhənnəm, o qədər siqaret çəkir ki, az qalırsan, ütölmüş toyuq iyi verəsən, sonra gərək hamama girəm, əməlli-başlı çimib-təmizlənəm; axşam zəng vursa, deyərəm, yəqin, aparata nəsə olub, gərək ustaya göstərəm, neçə dəfə başıma belə iş gəlib, xəcalətli qalmışam, üstəlik, söhbətinin harda yarımçıq qaldığını yadına salaram ki, hər şeyi təzədən danışmağa başlamasın, yoxsa bir də gördün, şirin-şirin danışdığı yerdə bir də yarıda qaldı...

Çayım lap soyumuşdu, qalxıb dəyişməyə ərindim, elə soyuq-soyuq da bir-iki qurtum içdim: itburnunun rəngi çıxıb, qıpqırmızı olmuşdu, bunu mənə məsləhət görən tanışım onu da demişdi ki, nəbadə, təzyiqli yüksək olan adam itburnu çayı içə, o dəqiqə kəlləçarxa vurur, həkim-filan da dadına çata bilməz; Allaha şükür, mənim təzyiqli sarıdan vəziyyətim babatıydı, normadan bir azca aşağıydı ki, yuxarı deyildi, ona görə də itburnu çayını içəndə, elə bil xeyli yüngülləşirdim, indi də bu barədə fikirləşə-fikirləşə, gözlərimin qabağına yazıq anamın itburnu, qarağat, zoğal, moruq, kəkotu... yığdığını gətirdim: bığ yerim tərləyənəcən məni özünə aparırdı, iki vedrə, iki qulplu, bir az pendir-çörək götürdü, çayın qırağındakı kolluğa gedirdik, qaş qaralanacan vedrələrimizi Allah verəndən doldurub qayıdırdıq; anam yığdıqlarımı yerbəyer eləyib, səhər bazara aparırdı, dəyər-dəyməzinə verirdi, ya da nəyəsə dəyişirdi, günortadan sonra yenə vedrələrimizi götürüb, yola düşürdük; mən artıq özümü kişilər cərgəsinə qatmağa başlayanda, yanıyan qonşunun qızını aparmağa başladı, elə həmin qız da mən şəhərə gələndə, anamın yanında qaldı; hər kəndə gedəndə qıza şirni, don, ayaqqabı alıb aparırdım, mən anamın yanında olan müddətdə evlərində yatsa da, hər səhər gəlirdi, çayımı-çörəyimi hazırlayırdı, günorta gəlirdi, xörək bişirirdi; bir də universiteti qurtaranda baxdım ki, qız əməlli-başlı dolub-toxdayıb, daha məni görəndə, özünü üstümə salmır, xəfifcə gülümsünə-gülümsünə, utana-utana əl verir, onda anamın gözlərində gizli bir istək oxudum, hər şeyi sözsüz-sovsuz anladım; amma nə mən anamın yanına qayıdacaqdım, nə anam kəndi-kəsəyi atıb, mənimlə (təbii ki, həm də gəliniylə) şəhərə köçəcəkdə, ona görə də hələ çiçəyi burnunda olan günahsız bir qızı şəhərə aparıb, bədbəxt eləyə bilməzdim; bunu aranı açıb-eləmədən yazıq anam da başa düşdü, dinməzcə gözünü bir yumub, baş ələdi, məsələ elə bunnan da qurtardı,: məktəbi qurtaran il o qızı qaçırdıqlarını eşidəndə, özümdə anlaşıl-

maz yüngüllük hiss elədim, həmin vaxtdan yazıq anamın yanında xalamın kiçik oğlu qalırdı, o da şəhərə gələndən sonra mehrini o biri qonşunun qızına saldı; elə hey məndən xəbər gözləyirdi, ildə bir-iki kərə baş çəkəndə, gözü ağzımda qalırdı, sözünün başı da, ayağı da evlənənlərdən, ərə gedənlərdən olurdu, "bircə sənin əlini başına yığdığını görədim - deyirdi - kim olur-olsun, özün istəyən olsun, üstümü nəvə islətsin, mənim yanıma köçüb-gəlməyin lazım deyil, nə qədər canımda can var, özümü pensiyamnan, qapı-bacamın mənsilinnən, dənnə-döşür elədiklərimnən dolandıracam, tək sənin ailə yiyəsi olduğunu görüm"; bunu üç illiyə sürgün olunduğum ucqar rayonda işləyəndə də (işləmək nədi, günlərimi yola verəndə), sonra şəhərə qayılib, bir il üç ay işsiz qalanda da (o bir il üç ayda nələr çəkdiyimi bir Allah bilir), axır ki, birtəhər işə düzələndən sonra da eşitdim; atam yaşını ötəndə, nə müsibətnən ev aldım, onda yazıq anam mənən üz açmağa başladı: bir dəfə qardaşını da yanına alıb, gəldi ki, ya evlənəcəksən, ya da üstümə nöyüt töküüb, özümü yandıracam, qoy desinlər, bu işi oğluna görə tutub; deyə bilmirdim ki, ay rəhmətliyin qızı, Allahın verdiyi bir ömrüm var, qoy sana, onu da öz bildiyim kimi yaşayım, niyə məni günaha batırırsan, evlənməyin bir əmək dərdi-azarı var, axı, arvad süpürgə deyil ki, bazardan alıb, evə qoyasan, bunun yeməyi var, geyinməyi var, gəzməyi var, uşaq doğmağı var, heç ağına gəlməyən şıltaqlıqları var, bütün bunlara dözməyə gərək səbrin, dözümlün, təmkinin ola, sonra cana doyub, daşını atmayasan, eşşəyə minmək bir ayıb, düşmək də ikinci ayıb; evlənməyim də qəfildən, şairlər demiş, bədahətən oldu: gedib-gələndə, gördüm, dostum da bir tərəfdən beynimi xarab elədi ki, ay belə qızdı, ay elə qızdı, anam-bacım olsun, dili-ağzı özündə, tərbiyəsi filanı yerində, biş-düşünə, səliqə-sahmanına söz ola bilməz, bir sözlə, suya sal, iç; mən ağılıkəm də bütün bu nağıla inandım, nağıllar da axırı bildiyiniz kimi, xoşbəxt sonluqla bitir, saqqızımı nə təhər oğurladılsa, bir də onda ayıldım ki, yaxşıca vurduğum hansı məclisdənsə, dördlükdə çıxdıq: dostum xanımınan, mən də o bədbəxtənən; dostumla xanımi necə aradan çıxdılar, mən ağılımı itirib, o quzu görkəmli qurda necə eşq elən elədim, ağzımdan çıxanı əməlli-başlı götür-qoya macal tapmamış, dostumun teleqramı səhəri gün yazıq anamla dayımı Simurq quşunun qanadında necə gətirib çıxardı, dəf-daraqla elçiliyə gedib, "hə"sini necə aldılar, xəbərim olmadı, bir də onda ayıldım ki, toyun vaxtını da danışib-barışib, razılaşıblar; həmin gün köhnə tanışım-la tapışib, möhkəmcə vurmuşdum, hamı elə bilirdi, evlənməyin həyəcanını yaşayıram, amma fikirləşmirdilər ki, canımı ayılmaq qorxusu bürüyüb, əgər ayılısam, hamını tutduğu işə peşman eləyəcəm, uzaqbaşı indi məni ağıtılı oğlan hesab edən o bədbəxtə deyəcəyəm ki, anam-bacım, bir qələtdi, eləmişəm, nə qədər ki, əlim-ələnə dəyməyib, gəl münasibətlərimizə burdaca nöqtə qoyaq qurtarsın, mən sənin gözlədiyən adam deyiləm, özümsə, ümumiyyətlə, heç kəsi gözləmirəm, həyatımda qadın deyilən kimsəyə yer yoxdu, səni niyə aldadım, axı...

Amma susdum, susmağımı da razılıq əlaməti kimi qəbul elədilər, nə dedilər, dedim, özünüz bilərsiniz, sevinə-sevinə hər şeyi düzüb-qoşdular, xudmani bir toy elədilər; il yarım yastığa baş qoyduğum o bədbəxti bir də toy günü gördüm: bəzəyib-bərtdəmişdilər, gözləri bıçaq altına gedən bardaq dananın gözləri kimi, alışıb-yanırdı, dodaqlarında bir az hürkən, bir az uçuntulu təbəssüm vardı, üzünü

barmağına keçirəndə, beynim qarışdı, təntidiyimdən üzük əlimdən düşdü, diğirlana-diğirlana düz gedib, zaqs müdirinin ayaqlarının arasına düşdü, pərtlikdən təməni yuyub apardı, istədim deyəm, ay sizə qurban olum, görürsünüz, bu zəhri-mar mənim qismətimə yazılmayıb, niyə zorla basıb-keçirməyə çalışırsınız; elə bil, cadu-pitiylə dil-ağzımı bağlamışdılar, bunu da deyə bilmədim, üzüyün düşməyini həyəcanımın ayağına yazdılar, hər şeyi yoluna qoyub, dəftərə qol çəkirdilər, neçə saatlıq hay-haraydan sonra bizi gətirib, damın altında tək qoydular, rahatca dağılışıb getdilər...

III

Deyəsən, bayaq vird eləyə-eləyə mürgüləmişəm: divar qonşunun tappiltısına-tuppultusuna oyandım, ağıma gəldi ki, yəgin, yenə kətilin üstünə çıxıb, hardasa yuxarıda açdığı deşikdən mənə göz qoyur, yerimdə qurcalandığımı görəndə, özünü saxlaya bilməyib, qorxusundan tir-tap dəyib yerə; əgər belədirsə, Allah heç rəhmət də eləməsin, dünən ölsəydi, bu gün iki günüydü, ona görə ki, başqasını pusmaq, həyatına müdaxilə eləmək, kimsəyə dəxli olmayanları öyrənməyə can atmaq, üstəlik də, görüb-bildiyini yazıb, hamısının qabağına qoymaq ən azı yaramazlıqdı, bunun başqa izahı yoxdu; ikincisi də, Allahın iradəsinə ziddi, günah işdi, kişisən, üzüyün ağına gələni nə qədər istəyirsən, yazpoz, var-yoxunu ortalığa qoy, buna kim bir söz deyə bilər, can sənin, cəhənnəm Allahın, yoxsa ki, qələmini götür, başqasının həyatına soxul ki, nədi-nədi, iş bilməmişəm; üzdən bir-iki kərə görmüşəm, lap intiligentə oxşayır: az qalır şüşəli eynəyin arxasından baxan ağıllı gözlər, (ağlı qar suyuna dönsün!), əlində əsa (deyərsən, bir ayağı axsayır) - kostyum geyinib, qalstuk bağlasa, ən azı, hansı institutunsa professoruna oxşadarsan; arvadı özündən xeyli cavandı, iki-üç kərə pilləkanda görmüşəm, hardasa işləyir, həftənin altı gününü səhər çıxıb, axşam gəlir, onda da səsi çıxmır, heç elə bil ki, evdə o intiligent kişidən başqa adam yoxdu, yəqin, ya qonşulara-filana gedir, ya ev işləriylə, ya da istirahətlə məşğul olur - bircə kərə səsini qaldırdığını eşitməmişəm; mən burda yaşadığım müddətdə cəmi beş-altı dəfə qonaqları gəlib, ya qızlarıdı, ərə veriblər, ya da oğullarıdı, evlənib, ayrı yaşayır, bəlkə də, heç uşaqları yoxdu, gələnlər qohumlarıdı, deyə bilmirəm - onlar da iki-üç saatdan sonra çıxıb gedirlər; deyəsən, qonşular da gəlib-eləmir, bəlkə də o intiligentin yassar üzünü görmək, ya da fikrini yayındırmaq istəmirlər - deməzsənmi, kişinin oğlu yazıb-yaradır, millətinə-xalqına xidmət göstərir, daha fikirləşmir ki, onun yazdıqlarının bir qara qəpik də qiyməti yoxdu, dünyada o qədər belələri olub ki, ömür sərf elədikləri ya sandıqlarda çürüyüb, ya siçanlar yeyib, ya da üstünü qarışqalar batırıb; arada o söz var e, «əlyazmalar yanmır», həmən söz hansısa başdanxarabın ağzından təsadüfən çıxıb, bir para özünəoxşayanlar da götürüb aləmə yayıblar, indi bəzi azqanılar elə bilir, o deyilən Quran ayəsidi, əlyazmalar doğrudan da, yanmır; o seçdiklərimi ürəyim göyənəyə-göynəyə bir qutuya yığıb həyətə çıxarmalı, od vurub yandırmalı oldum, demirəm ki, hamısı dahiyənə əsərlərin əlyazmasıydı, amma hər halda,

hamısını canım-qanım bahasına yazmışdım, hərəsinin içində bir-iki ağıllı söz tapmaq olardı; o dey, o gün eşidirəm biri muzeydən dahi bəstəkarın əlyazmalarını aparıb evinə, guya, elmi iş yazmış, onu da götürüb atıb qaraja, qarajda da o hala düşüb ki, heç ələgələsi olmayıb, o «tədqiqatçı»nı tutub, neçə ilsə belinə qoyublar, amma bunun nə xeyri, əlyazma ki, əldən çıxıb; ola bilsin, bu bic yol tutub, yazdıqlarını məşhur ədiblərin adıyla çap elətdirir ki, itib-batmasın, üstəlik də, tarixə düşsün, qeyd-filan qoymasa, o Yalquzaq barədə yazdığıнын (əgər, doğrudan da, o yazıbsa), mənimlə bağlı olduğunu heç kəs bilməyəcək.

Deyəsən, acmışdım, mədəmdəki hay-haray özünü əməlli-başlı bildirməyə başlamışdı, amma dikəlməyə tənbellik edib, pəncərədən eşiyə baxdım: gün günortanı keçmişdi, hələ yel kəsmək bilmirdi, dünənki şövlə, hələ ondan da bərk əsirdi, bu da azmış kimi, adamın canını sıxan bomboz hava varıydı; qərara gəldim ki, əvvəlcə mədəmin problemini yoluna qoyum, sonra başqa şeylər barədə fikirləşərəm, elə bu məqsədlə də özümə güc gəlib ayağa qalxdım, özümü səhərkindən bir az yaxşı hiss eləyib, razı qaldım, əvvəlcə ayaqyoluna baş çəkib, sidiyimin rənginin azacıq da olsa, düzəldiyini görüb, xeyli xoşhal oldum; düzdü həmin məqamda kiminsə bitləri bir-bir götürüb çörəyin arasına qoyduğu və zorla mənə yedirtmək istədiyi, yeməyəndə yerə yığıb, zorla ağızma dürtüdü yadıma gəldi, ətim ürpəşə-ürpəşə gözlərimi yumub, dişlərimi qıcıratdım, bununla belə, sarılıq əlamətiylə bağlı şübhələrimin bir qədər azalması kefimi əməlli-başlı yaxşılaşdırdı., əgər eşikdə qara yel olmasaydı, üzümü qırqıb, paltarımı geyinərdim, çıxıb şəhərdə bir az dolaşardım, hələ köhnə tanışma zəng vurub, ikilikdə «yarım» da öldürə bilərdik; amma qara yel kəsmək bilmirdi, mənim də maddi cəhətdən israfçılıq eləmək şansım çox azıydı, ondansa evdə oturub, başımı bəzi-bəzi şeylərlə qatmaq, öz dərdimin-sərimin çarəsini tapmaq, vəziyyətim düzələnəcən başımı girmək daha yaxşı olardı; bilirəm, axşam qəzetçi tanışım zəng vuracaq, xəbərlərini başa vurmamış, sonra eşitdiklərini də üstünə əlavə etməmiş durub-dincəlməyəcək, sonra köhnə tanışım telefon açacaq, ordan-burdan danışib, axırını da «bir zəngləşək, görüşək» sözləriylə bitirəcək, vaxt da beləcə gəlib keçəcək...

Əllərimi təmiz-təmiz yudum, əvəlikli istinin axşamdan qalanını qazın üstünə qoydum ki, bu işi görə-görə qızsın, gözümün qabağına yazıq anamın çəpər dibindən əvəlik yığıdığı, hörüb eyvandan asdığı gəldi; havaların üzü dönən kimi, o hörüklərin sayı bir-bir azalmağa başlayırdı, heç olmasa, həftədə bir dəfə əvəlikli isti bişirirdi, ya da qonşuda-qohumda soyuqlayan olanda, üstünə gəlirdilər, heç kəsi boş qaytarmırdı; hər dəfə özüm gedəndə, ya da gələn olanda, payımı göndərirdi, bunu kolbasa-sosiskaynan böyüyən, üstündən yel ötən kimi cürbəcür dərmanlar atan dost-tanışma demirdim, canımda soyuqlama əlamətləri hiss eləyəndə, bişirirdim; il yarım ərzində bədbəxt arvadımı buna alışdırma bilmədim ki, bilmədim, anamın göndərdiyi bağlamadan əvəlik çıxanda, ağı əyilirdi, üzündə kinayəli təbəssüm oynayırdı, bunu neynirik axı, deyirdi, görəndə yadıma ilan düşür, keçən dəfə göndərdiyinin yarısı da hələ durur; onda elə o bədbəxtə bəzi-bəzi sözlər demək istəyirdim, amma deyəcəklərimi başa düşməyəcəyindən,

özümü daha gülünc vəziyyətdə qoyacağımdan qorxub susurdum, iki dəfə soyuqlayıb, yıxılmışdı, onda əvəlikli istinin qüdrətini göstərməkdən ötrü əl-ayağa düşüb, umac ovub bişirmişdim, amma ikicə qaşiq yedirtmək cəhdlərim boşa getmişdi, üz-gözünü turşuda-turşuda yeyə bilmirəm, demişdi, elə bilirəm, qabın içindəki əvəlik yox, qara-qara qurdardı, ondansa get, filan iynə-dərmanları al; canımı dişimə tutub, dediklərini alıb gətirirdim, üç gün zıqqılda-yıqılda həbləri içirdi, alt mərtəbədə yaşayan qonşu da iynələri bir-bir yeridirdi gündəyməzinə, üstəlik, üzəyari boyun qaçırsa da pulunu alıb gedirdi; mən də acığa əvəlikli istidən ağızımı marçıldada-marçıldada, iştahla yeyirdim, necə tərə batıb-çıxdığımı əyani şəkildə göstərirdim, iynə-dərmanın insan orqanizminə ziyarı barədə sanballı mühazirə oxuyurdum, heç tükünün də tərpənmədiyini görüb, ürəyimdə o bədbəxtin tərbiyə verəninə lənət oxuya-oxuya çıxıb gedirdim işimin dalınca; hələ o il yarımında bircə kərə evimizə ayaq basan anamın bu dəfə də əvəlik gətirdiyini görüb, dilini saxlaya bilməmişdi, guya, zarafatla, ay arvad, demişdi, neynirdin bunu, o dey göndərdiklərinin çoxu qalib orda, kəndir eləyib, özümüzü asmayacağıq ha; onda anam tutulduğunu üzə vurmamışdı, a gəlin, cavab vermişdi, kərəminə şükür olan məsləhət bilsəydi, dünya binə olandan iynə-dərmanı yaradardı, dərd verən Allah dərmanını da yaradıb, qızım, özü də həftikdə yox, çöldə-düzdə yaradıb; amma kimə deyirsən, elə bilirən, başa düşdü; əksinə, yazıq anamın aptekə «həftik» deməsinə əyri-əyri güldü, bu da mənə möhkəm yer elədi, ondan sonra mühazirənin-filanın başını buraxıb, iynə-dərmanını bol elədim, dedim qoy bildiyi özünə qənim olsun, mənim haram ağrıyır?

Yeməyi yeyib, üstündən də bir stəkan mürəbbəli çay içdim, sonra qabları yığırdım, tez də yatağıma girdim ki, canımdan tər açılarda, yorğanın altında olum: bilirdim ki, bunnan bütün soyuqdəyməm çıxacaq, həmişəki kimi, bədənim tərləyib-yumşalıb açılacaq, daha dava-dərmana ehtiyac qalmayacaq; mən istəyən olsa (əstəğfürullah, düz demədim, mən nə karəyəm ki, istəyəm, Allah nə məsləhət bilib, o da olacaq), axşam o yarımçıq yazımın üstünə qayıda bilərəm; neçə ildi, başlamışam, hərdən məqamı gələndə, beş-üç səhifə yazıb, qoyuram qırağa, daha gənc və istedadlı yazar kimi, yeri gəldi-gəlmədi, özümə divan tutmuram, necə deyərlər, zavallı ilham pərisini şöhrət naminə hamının gözü qabağında zorlamıram, qoy sabaha on beş-iyirmi yox, bir kitabım qalsın, amma oxuyanda, atamı qəbirdən çıxartmasınlar; bilmirəm, dünyada ən böyük imperiyalardan birini yaratmış, üstəlik, oğlunun gözlərinə mil çəkdirib, ömrünün qalan hissəsini tənhalıq əzabı içində keçirən, axırda başı kəsilən Şah barədə hekayət oxuyanlara nə qədər maraqlı olacaq, amma məni oğlunun gözlərini çıxartdırandan sonra Şahın keçirdiyi sarsıntı daha çox məşğul eləyir; bir adama belə, inanmadan, şübhələr içini yeyə-yeyə, hamıya təhlükə mənbəyi kimi baxa-baxa yaşamağın hara aparıb çıxaracağını araşdırmaq məndən ötrü çox maraqlıdı, xüsusilə Şah öz-özüylə tək qalanda, hansı iztirablar keçirirdi, nələr fikirləşirdi, özünə necə divan tuturdu - bunları yaşayıb-yazmaq çətin, həm də ləzzət verən işdi; əlbəttə, Allah şahın günahlarından keçə bilməzdi, nə qədər məscid tikdirsə də, Qurani-kərimi, İncili, Tövrati öz dilinə çevirdirsə də, məscidlərə ianə verib, kitabxanalar bağışlasa da, saysız-hesabsız günahların sahibi olmuşdu; elə şahın

da Allaha o qədər inamı yoxudu: bir dəfə Jənnətin zövqü-səfsından danışan üləmalardan soruşub ki, Jənnətdə zəfər, düşmən üzərində qələbə kimi şeylər varmı? Ullama yox cavabı verəndə, istehzayla deyib ki, bəs, onda hansı zövqü-səfadən söhbət gedə bilər axı? Ondən ötrü bütün həyatın mənası kiməsə qalib gəlmək, kimisə diz çökdürmək, kimisə öz hökmünə tabe etməkdən ibarətiymiş, bu da təbii ki, müqavimət doğurur, müqavimət də böyüyüb, qorxunc qüvvəyə çevrilir, axırda da o adamın faciəsinə aparıb çıxarır; elə il yarım yastğa baş qoyduğum bədbəxt arvadım da bu xasiyyəti üzündən başını bəlaya salmadımı; özü də hər şey o andıra qalmış kağıza qol çəkəndən sonra oldu: maşında gedəndə soruşdu ki, sağdışın kimdi, dedim, sağdışı-zadı neynirəm, uşaq deyiləm ki... Dodağını dişləyib, qolumu çimdiklədi, yanda oturan sağdışına, irəlində əyləşən yengəsinə baxıb, gözlərini ağartdı; yuxarı başda yerimi rahatlayandan sonra köhnə tanışımı zor-güc gətirib yanımda oturdular ki, sağdışsız olmaz, adət belədi, mən də ara qarışanda, ona dedim, sən bu vaxtacan mənə öyrətdiyini öyrətmisən, bundan sonra inanmıram, sanballı bir söz deyəsən, özünçün bala-bala vur, aradabir mənə də görüm-baxım elə; o hərif də xasiyyətimə bələddi axı, cükimi də bilir, bükimi də, üçünü özü vuranda, birini də mənə süzdü, hamının başı qarışan məqamlarda ötürdüm içəri, nə qədər oynatmaq istədilər, oynamadım, eləcə qolumu qaldırıb, bir-iki kərə yellədim, sonra çıxdım əllərindən, heç yazıq anam da məni məcbur eləyə bilmədi, əvəzində gözəlüm gəlin o qədər oynadı ki, axıra yaxın kefli kimi, ayaq üstündə dura bilmirdi; üstəlik, köhnə tanışım - sağdışım da sıradan çıxdı, iki nəfər qoluna girib, sürüyə-sürüyə apardılar, beləliklə, qarşıdakı üç maneənin birini aşdım, ikinci maneə yengəydi ki, gəlinin başına fir-fır fırlanırdı, toyxanadan çıxıb, evə gedəndə də hey pıçılşaşırdılar; axır ki, bizi gətirib evə çıxartdılar, bir-bir təbrik eləyib, bərk-bərk öpdülər, anamla dayımı köhnə dostum öz evinə apardı, yaxşıca bəzənib-düzənmiş, əl gəzdirilmiş mənzildə üç nəfər qaldıq: mən, gəlin bir də yengə; bir az içkidən, bir az yorğunluqdan, bir az da rahatsızlıqdan kresloda oturub, hər şeyin tez qurtarmasını arzulayırdım, yataq otağında yengə gəlinə son tapşırıqlarını verirdi, axırda çıxıb, dədəsi evindəymiş kimi, divanda oturdu, sözlü-sözlü üzümə, baxdı, yəni daha (qalanı) sənlikdi; beynimin qurdu qalxdı, istədim deyəm tufəngin zadın hanı, bəs, hər şey olub-bitəndən sonra güllə atıb, camaata xəbər verməyəcəksənmi, amma başqa söz dedim, dedim, gəlin sizi taksilə yola salım, yorğunsunuz, neçə gündü, ayaq üstdəsiniz, narahat olmağa əsas yoxdur; elə bil, yengənin başına bir qazan qaynar su əndərdilər, qəfil sərəncamla vəzifəsindən uzaqlaşdırılmış hökm yiyəsinin görkəmini aldı, nəyə demək istədi, gördüm, dediyimi gəlin də eşidib, çaşqın-çaşqın gah mənə, gah da yengəsinə baxır, axırda mənim zarafat eləmədiyimi başa düşüb, dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə, hə, dedi, get, dincəl, lap əldən düşdün; yengə də ələcsiz ayağa qalxdı, gəlinlə həvəssiz-həvəssiz öpüşüb-görüşdü, sonra aşağı endik, taksilə saxlatdırıb, pulunu verdim, dil-ağız eləyib, yola saldım, elə bil üstümdən dağ götürüldü; sonra siqaret yandırıb, elə dayanacaqdakı skamyada oturdum, görəndə elə bilirdi ki, keflə məclisindən çıxmışam, dost-tanışla yaxşıca yeyib-içmişəm, indi tələsməyə yerim yoxdu, evdə məni heç kəs gözləmir, gecə barların birində üstünü düzəldə, yaxud, əlimə

gələndən alıb, gecəni həmişə əlaqədə olduğum qadınlardan birinin yanında keçirə bilərəm; o məqamda nə vücudumda həyəcan vardı, nə çiyimdə evliliyin yükü, bir payız günü qara yelin ağacdan qoparıb apardığı yarpağıydım, harada duruş gətirəcəyim özümün ixtiyarında deyildi; hələ dayanacağına yaxın yerdə durub, açıq-aşkar müştəri gözləyən, qırımından məqsədi aşkar bilinən cavanca bir qızın dönə-dönə mənə sarı baxdığını da hiss elədim, cavabında elə indicə ona yaxınlaşa biləcəyimi, amma bunu istəmədiyimi nümayiş elətdirə-elətdirə, bir siqaret də yandırdım, qızın yanında maşın dayanacağına, bir neçə kəlmə danışıqdan sonra, o mənə sarı baxıb, açıq-aşkar yanıq verə-verə çıxıb gedənəcən tərpənmədim, arxayın-arxayın siqaretimi çəkib qurtardım, yerə atıb, ayaqqabımın dabanıyla möhkəm-möhkəm əzişdirdim, durub evə getdim; gedə-gedə fikirləşdim ki, bəlkə, bir neçə saatdan bəri arvadım olan o bədbxtə deyim, nə oldu-oldu, gəl yığılıb yataq, gecənin xeyrindən səhərin şəri yaxşıdı; pillələri qalxıb, əlimi qapının dəstəyinə uzadanda da, bu fikirdəydim, amma deyir, sən saydığını say, gör fələk nə sayır: elə ki, qapını açıb, içəri girdim, hələ əlimi də vurmadiğim o qız özümə gəlməmiş başımın üstünü kəsdirdi, yengəsinin tapşırığına canla-başla əməl eləyib, ayağımı basdaladı, bunnan da hər şey bitdi...

Yenə canımdan bir tər açılmışdı, gəl görəsən: deyəsən, bununla da, olan-qalan azarım çıxacaq, sabah da özümü qorusam, birisi gün səhərə top kimi olaram, sonra borclularımın dalınca düşərəm, heç olmasa, axtardıqlarımın, üçündən birini taparam; əsas o kürən adama oxşamazı yaxalamaq lazımdı, daha canımı boğazıma yığıb, baş-gözünü bir it yesə, doymaz, o sir-sifətlə də mən boyda adamı barmağına dolayıb, düz altı aydı, bu gün-sabahla başımı aldadır; özü iki yerdə işləyir, hələ deyilənə görə, hardasa üçüncü işi də var, bunun mənə isti-soyuğu yoxdu, istəməyənin gözü kor olsun, bacarana baş qurban, amma adamın abırı-həyası olar, bir iş yerinə gedirəm, deyirlər, burdaydı, indicə getdi, təsadüfən xırpalayanda, bir yumub, beş tökür ki, bəs vəziyyətim ağırdı, uşağım xəstədi, arvadım operasiya olundu, qaynanam rəhmətə getdi, ayın filanında gəl, mütləq verəcəm, mən baxtıqara da ürəyiyumşaq adamam, bir yanda da belə şeyin üstündə ağız-ağıza verməyi özümə sığdırmıram, deyirəm nolar, Allah şəfa versin, yastığı yüngül olsun, başın sağ olsun, amma mənim vəziyyətimi də nəzərə al, başqa gəlir yerim yoxdu; bunu deyə-deyə köynək-köynək ət tökürəm, o dəmdə yer yarılsa, xəcalətimi qara torpaqla örtməyə razı olaram, daha fikirləşmirəm ki, o dəyyus zıqqıldaya-zıqqıldaya ev də alıb, maşın da alıb, eşitdiyimə görə, dənizə yaxın yerdə bağı da var, uşağını özəl məktəbə qoyub, bu gün-sabah da mənim kimilərin hesabına elmlər doktoru olub, yağlı bir vəzifəyə keçəcək, Allah bilir, bəlkə, saunaya-filana da bir ətək pul xərcləyir, amma mənim halalca haqqımı verməyə can çəkir; keçən dəfə çaşdı, üç-dörd ay qabaq öldürdüyü qaynanasını bir də o dünyaya göndərirdi, qan vurdu beynimə, getdim deyəm, qaynananın qarnı cırılaydı, doğduğu qızı sənin kimi yaramaza verdiyi yerdə, yəqin, evdə o gorbagorun qızına da bu cür quyruqlu yalanlar söyləyib, başını piyləyirsən; amma gülə-gülə dedim, aradabir kişi də olmaq lazımdı, deynən, üstünə götürdümü, elə qızıl-qırmızıca üzümə hırıldadı ki, ay müəllim, pulsuz nə kişi, ey?! - az qaldım, cibimdəki olan-qalanı da çıxarıb, qabağına atam,

bəlkə, o cin-şeytan gözləri doya; bu dəfə yo-o-ox, bu dəfə elə priyomlar keçməyəcək, əlyazmalarımı da götürərəm, söhbətarası ucunu göstərəm ki, budu; yazdığının əsl qoltuğumdadı, sən üstünə adını yazıb, yuxarılara sırımaqlan ha deyil, gör onda dili-dodağı necə təpiyəcək; həm də müddət qoyaram, lap telefonumun nömrəsini də verəcəyəm ki, həmin gün saat filanda zəngini gözləyəcəm, yoxsa səhəri gün əlyazmanın üzünü çıxarıb, çatdıracam rəhbərinə, bunu eşidəndə lap əl quzusuna dönəcək; əslində, bu üsuldən o birilərə qarşı da istifadə eləmək lazımdı, qoy ağılları başlarına gəlsin: bir yükün ki, altına girməyə gücünüz yoxdu, girməyin də... amma yox, o axırıncı abırlı oğlana oxşayır, məni görəndə, xəcalətindən başını soxmağa yer axtarır, haqqüçünə, mən özüm də onu çox utandırmağa çalışmıram, görürəm vəziyyəti yaxşı deyil, deyirəm, nolar, canın sağ olsun, qaçmırıq ha, borclu borclunun sağlığını istər, nə vaxt əlinə düşər, verərsən; elə cibindəki axırıncı qəpik-quruş da onun verdiyindən qalandı: təsadüfən küçədə rastlaşdıq, dedi, müəllim, nə yaxşı oldu, qəlbi düz adamsanmış, səni axtarırdım ki, üzqaralığımı az da olsa yuyam; Allah köməyin olsun, qazın, işığın, telefonun borcunu verdim, üstəlik, ayaqqabım sökülmüşdü, içi tüklü yarımboğaz aldım, hələ iki-üç həftəlik cibxərcim də qaldı; ikinciyə qəti güzəştə getmirəm, o da adamlıqda elə kürənsifətin tayıdı: üz-üzə gələndə, ilan dili çıxardır, amma ola bilsin, dalda-bucaqda məni ələ salıb gülür; o gün girdim kafeyə ki, bir tikə çörək yeyim, görürəm, başının dəstəsiyənən oturub, əlində stəkan gur-gur guruldayır, fikirləşdim ki, görməmiş, çıxım gedim, çörəyin üstündə yaxşı deyil söz-söhbət açmaq, amma qaçammadım, gözü sataşdı. Durub qolumdan yapışdı ki, müəllim, yaxşı keçmişən əlimə (özü də «sən» ey!), gəl otur, bir tikə çörək yeyək; nə qədər üz vurdu oturmadım, axırda qayıtdı ki, yaxşı sənə nə qulluq eləyim? İstədim deyəm, mənə birçə yaxşılığın dəyə bilər: haqqını verəsən, bir də sənənin bu yaramaz sifətini görməyim, amma dedim ki, sağ ol, qul sahibi olasan, nuş olsun, tələsirəm, vaxtım yoxdu; dişi eşşək kimi üzümə hırıldaya-hırıldaya deyir, müəllim, darıxma ey, hər şey yaxşı olacaq, nə vaxt lazım olsa mən qulluğunda hazırım, bu dediyinə qulaq asa-asa beynimdən keçirirəm ki, lənət sənə kor şeytan, Allahdan əlim boşdu, yoxsa nə olsa çırpardım başına, deyərdim, əyə, a qurumsaq, hər gün kababxanalarda gödəninini doldurub, zəhərlənməyə pul tapırsan, mənim halalca haqqıma gələndə, yüz oyun çıxarırsan, qoy deyim, dost-tanışın da bilsin, özünə kişi deyən kəs gərək sözünə əməl eləyə, amma yenə dedim, qul sahibi olasan, dönüb acqarına çıxdım kafedən; gedə-gedə üzüyümşəqliyimə, dişsizliyimə özümün də acığı tutudu: ilan ulduz görməsə, ölməz, belələrinənən gərək öz dillərində danışasan, o qanmaza əlyazmanın ucunu göstərəndə, görüm, halı necə olacaq, yenə arvad kimi əzilib-büzüləcəkm...

Əyninmdəki paltar suya dönmüşdü, əvəzində canıma əməlli-başlı yüngüllük çökmüşdü: hiss elədim ki, daha bundan o yanısı yoxdu, rahat ola bilərəm, arxayınca qalxıb, yaş paltarımı soyundum, yenə axşamdan stulun söykənəcəyinə atdığım, tər qoxusu verən o biri dəsti geyindim: belə getsə, sabah çirkli paltarlarımı yuya, otağa əl gəzdirə bilərəm; il yarım yastığa baş qoyduğumuz bədbəxt arvadımla cəngi-cidala çıxmağımızın bir səbəbi də buydu: əynimdən çıxan paltarı bir həftə hamamda iri tasin içində görürdüm, hər dəfə ora girib-

çıxanda, ürəyim ağzıma gəlirdi, bir-birinə qarışan qoxulardan beynim çatlayırdı; neçə kərə dedim, bunu bu qədər yığma, həm lazım olanı vaxtında tapmaq olmur, həm də iy verir, axı, dedi, əşsi işim-gücüm qurtarmışdı, gündə paltar yuyum, bir köynəyi üç gün dalbadal geyinsən, nolar, üzünün qaşımı düşər? - gördüm, y-o-o-ox, başa düşmədi, bundan sonra çirkli paltarların hamamdakı tasın içində qalma müddəti bir həftədən on günə, sonra iki həftəyə çatdı; bir dəfə köynəklərimi özüm yudum, (öz əlim-öz başım olan çağlarda xörək bişirmək, ev təmizləmək kimi, bu peşəyə də yaxşı yiyələnmişdim), fikirləşdim, yəqin, indisə ayıbına kor olar, xəcalət çəkməsə də, pisikər, o bədbəxtsə köynəkləri yuyulu görəndə, nə desə yaxşıdı: dedi, özün məndən yaxşı yuyursanmış ki! bir xeyli üzünə baxdım, ümid elədim ki, bəlkə, azacıq həya əlamətləri tapam, amma elə bir şey gözümə dəymədi, durub gözünün qabağında köynəklərimi ütüləməyə başladım, heç eyninə də olmadı, onda başa düşdüm ki, daha bundan sonra aramızda harmoniya-filan işartısı axtarmaq havayı şeydi: qadınlığın birinci əlaməti həyadı, o ki olmadı, qalan şeylərdən söhbət gedə bilməz...

Bütün bunları paltarımı dəyişə-dəyişə ağıma gətirirdim, sonra yaş paltarları hamama atıb, qapını çəkdim ki, iy gəlməsin, vəziyyətimin yaxşılaşmasına sevinə-sevinə qayıdıb, yatağında uzandım; bundan sonra neyləyəcəyimi, vaxtımı nəylə öldürəcəyimi götür-qoy elədim; qəfildən nəsə ürəyimdən yaxşı bir yazı oxumaq keçdi: nə vaxtdı, əlimə keçəni gətirib, pəncərənin qabağına üst-üstə yığdı ki, imkan tapanda, daha doğrusu, ovqatım olanda oxuyaram, amma görünür, axır vaxtlar doğrudan da, heç kəs heç kəsin kitabını oxumur, uzaq başı, ora-burasını vərəqləyib, özünü oxuyan kimi göstərir, rastlaşanda da, üzəvarı gülümsəyib, vərəqləyəndə gözüne sataşan bir-iki cümlənin ətrafında qısqırmış mülahizələr yürüdür; birinin ilk kitabının təqdimatıymış, o da yekəxana-yekəxana önsözdəmi, sonsözdəmi yazıbmış ki, bu mənim dördüncü kitabımdı, üçünü çap elətdirə bilmədim, ona görə də sizin görüşünüze birinci kitabımla gəlmişəm; həmin məclisə məmləkətin harda aş, orda baş, yeganə və ən məşhur kulturoloqu da təşrif buyurubmuş, çağırıldığını deyə bilmirəm, lap çağırılmasa da, belə təntənəli, axırı bədi hissəylə bitən tədbirlərdə olmağı özünün milli, mənəvi, həm də kulturoloji borcu sayır; xülasə, həmin gün iki tədbirdən çıxıb, özünü buraya yetirən həşəmətli kulturoloq tələm-tələsik gənc və istedadlı yazarın ilk kitabına göz gəzdirir, önsözünü, sonsözünü birinci cümləsini oxuyur, böyük istedadı, yüksək peşəkarlığı sayəsində möhtəşəm çıxışa hazır olur; təbii ki, məmləkətin yeganə və həşəmətli kulturoloqu belə tədbirlərə gedəndə, mütləq adını çıxışa yazdırırmış, bu da mümkün olmayanda yerdən, barmağını qovzayıb, söz alarmış, bu dəfə də elə olur, sinəsini kürsüyə dayayıb, gənc və istedadlı yazarın ilk kitabının dürlü-dürlü məziyyətlərindən söz açır, dərin və əhatəli, dünya kulturoloji fikrinin son nailiyyətləri kontekstində çox sanballı çıxış yapır, axırda təəsüflə deyir, heyif ki, mən bu cür gözəl yazarın əvvəlki üç kitabını oxumamışam, sizin qarşınızda söz verirəm, mütləq yaxın vaxtlarda o kitabları oxuyacam, elmi-kulturoloji cəhətdən təhlil eləyəcəm; tədbirə təşrif gətirənlərin çoxu da bu gündə olduqlarından, üstəlik nitqin bu yeri gurultulu alqışlar altında qaldığından, məmləkətin yeganə və həşəmətli kulturoloqunun buraxdığı «xoruza» üzündə

xoşbəxt ifadəylə qulaq asan səbəbkardan başqa kimsə diqqət yetirmir, o da camaat dağılışanda, kulturoloqa deyir ki, qalan üç kitabı gələrsən evdə göstərəm - belə bir şey, doğrudan da olub, yoxsa itoynadanlar quraşdırıblar, hər bir halda, ibrətamiz əhvalatdı...

Əlimi atıb, jurnallardan birini götürdüm, əvvəlcə üzündəki cöngəsifət kişinin şəklinə baxdım: sağ əlini yağı daman yanağına dayayıb, özünə müdrik görkəm verməyə çalışmışdı, amma bu tərəfindən baxanda, o tərəfi görünürdü, hansı qabiliyyətin yiyəsi olduğunu sezməkdən ötrü psixoloq-filan lazım gəlmirdi; şəklən üstündə lap sovet dövlətindəki sayaq iri hərflərlə «realist yazıçı» sözləri yazılmışdı, altındasa, o realist yazıçının, fəlsəfi fikri verilmişdi; qəlbiqara adamlara ürəyində yer olmadığı barədə; nədənsə bu müdrik kəlamın sahibinə ara-bərədə qazla bağlı ayama qoşmuşdular, yəqin, qaz idarəsində işlədiyindən belə bir ad qazanmışdı, şübhəsiz, həmin ayamanın realist yazıçının görkəminə zərrə qədər də dəxli yoxdu: nolar, qələm adamı qaz idarəsində də işləyər, polisdə də qulluq eləyər; hər dəfə onun şəklini qəzet-jurnalda görəndə, nədənsə gözlərimin qabağına iridöşlü, soxlu əmcəkləri olan doğar inək gəlirdi, həmin inəyin əmcəklərini buzovlar yox, yekə-yekə qalstuklu-kostyumlu, qovluqlu-qovluqsuz kişiler bir-birini itələyə-itələyə əmirdilər, bir parası da qıraqda durub, ləzzətdən inildiyə-inildiyə, arabir fınxıra-fınxıra əmcəkləri soran bəxtəvərlərə həsrətlə baxırdılar, hərdən onların arasına soxulub, nəflərini öldürməyə çalışırdılar, inək də üzündə xoşbəxt ifadə şəklini çəkən, müsahibə götürməyə hazırlaşan adamlara baxırdı; babalı deyənlərin boynuna, eşitmişdim ki, o, əmcəklərini qalstuklu-kostyumlu, qoltuğu qovluqlu yekə-yekə adamlara əmməyə havayı vermir, əvəzində natural qaydada «əsərlər» ortaya çıxır; həmin əmcək əmənlərdən birini yaxşı tanıyırdım, üzünə baxan kimi bilirdin ki, bunun pulu-filanı olar, amma ömrü boyu kişiliyi olmayacaq, deyilənə görə, əvvəl yaşadığı yerdə açdığı deşikdən gizlicə arvadların ayaqyoluna baxmağının üstündə qovmuşdular, gəlib burda nə yollasa, yuxarıdakıların hüsn-təvvəcöhünü qazanmışdı, qəfildən Allah rəhmətinə gedən şairin üçü çıxmamış, utanıb-qızarmadan yerində oturmuşdu, üstəlik o «realist yazıçıya» nətəri girişmişdisə, kişi əmcəyinin birin onun ağızına vermişdi; o qıraqda durub məlul-məlul baxanlardan birini də üzdən tanıyıram: binəva görüb ki, onun kəsilməmiş dırnaqlarına da dəyməyən kəslər əmcəkləri ələ keçirib, rahatca əmirlər, gündən-günə yağlanıb-piylənilər, əmcək yiyəsinin diqqətini çəkmək amacıyla götürüb, onun barəsində yenə bir məqalə yazır, neçə gün gözləri yolda, qulağı səsdə «realist yazıçı»ni özünü düz-əməlli başa düşə bilməyib, qıyası, zavallı adam əmcək əvəzinə təşəkkür dolu nəzərsə qazanmayıb, bununla da, danışrlar geniş gəbənin orta xalını batırıb, indi oturub-durub, başına döyür ki, mən bu şanssızlığı nədən yaşadım, o əmcəklərdən biri mənim bəxtimə nədən düşür...

Turnalın əsas hissəsi realist yazıçının düşüncələrindən, bir də əsərlərindən ibarətiydi, qalan beş-üç yazıda da dişə dəyəsi bir şey yoxdu, buna görə də örtüb , bir tərəfə qoydum, nəse yaxşı bir şey oxumaq həvəsimi elə beşiyindəcə boğanları asıb kəsə-kəsə bundan sonra neyləyəcəyimi fikirləşdim; bayırda qara yel kəsmək bilmirdi, hava azacıq açılsa da, hələ düzəlməyindən söhbət belə gedə

bilməz, əslində, bu cür havalar bəzi adamlardan ötrü göydəndüşmə olmalıdı: vəziyyətin babat, canın sağ, ovqatın qaydasında ola, çəkiləsən özünə, sinəni boşaldıb, azarını öldürəsən; nə vaxtsa mənimlə eyni idarədə işləyən, indisə eyni səmtə yaşayan bir tanışım var, hərdən şəhərdə rastlaşanda, köhnə maşınıyla məni dayanacağımızacan gətirir, yolboyu da söhbətimiz daha çox yazıdan-pozudan olur; neçə kərə deyib, həmişə istəmişəm, gözdən-qulaqdan iraq bir yerdə balaca bir həyət evim olsun, bircə otağı, mətbəxi, beş-on ağacı olsa, bəsimdi, həftədə iki-üç dəfə ailə qayğısından, qohum-qardaş əlindən qaçıb, orda özümlə təkbətək qalım, nə vaxtdan bəri beynimdə gəzdirdiklərimi kağıza köçürüm; yazmaq istədiklərinin birini danışmışdı, adamın ikiləşməsindən, özünə şübhəylə yanaşmasından söhbət gedirdi, çox maraqlı əhvalatıydı, o əhvalatı danışanda, gözlərindəki yanıb-sönən parıltını, səsindəki niskili hiss eləmişdim, həmin gün özümə gələ bilməmişdim; deyir, elə ki, oturmağa bir balaca fürsət tapırsan, arvad başının üstünü kəsdirir ki, filan şey yoxdu, filan şeyi tapıb gətirirsən, uşaq dirənir ki, bəs, fəsməkan istəyirəm, ondan da canını qurtarırsan, qohumlar özlərini yetirirlər ki, çoxdandı, sizdən xəbərimiz yoxdu, gəldik, görək neynirsiniz, elə bilirlər, bunlardan ötrü gözüm atırmış; üzdə gülümsəyə-gülümsəyə, içdə yamanlaya-yamanlaya qabaq-qənşər oturub naqqallıq eləyirsən, gündə qəzetdə oxuduğun, televizorda eşitdiyən, iş yerində qulağını dəng eləyən şeylərdən candərdir danışırısan, bala-bala da vurursan, bir də baxırısan, yazmaq ovqatın elə ölüb ki, bircə kəlmeyi-şəhadəti çatışmır; deyir ki, neçə kərə qəsdənmişəm ki, evi satam, külfətə ayrı, özümə də ayrı mənzil alam, onda da hərəsinin ağına bir fikir gəlib, guya yazı-pozu bəhanədi, tamam ayrı məqsədlərim var. Daha demirlər ki, bu lənətəgəlmiş yazmaq istəyi zəncir olub, keçib boğazıma, məni yuxularımda da rahat buraxmır; deyir, bir biləsən, bu vaxtacan üzə çıxartdıqlarımı hansı əzablar hesabına yazmışam, gecə hamı yatandan sonra işləmişəm ki, kimsəni narahat eləməyim, nə qədər qonaqlaqdan-filandan imtina eləmişəm ki, yaranan fürsəti əldən buraxmayım, indi yarımçıq yazılarıma baxanda, qəlbim qan ağlayır; onda beynimdən keçirtmişdim ki, dünyanın işinə bax, bəziləri yazmaq istəyir, imkanları yoxdu, bir paralarının da imkanları var, amma yazmağa istəkləri yoxdu, həm də fikirləşmişdim ki, qardaşım bütün bunları danışa-danışa elə bilir, mən evli olanda kef çəkmişəm, indi də lap səfa sürürəm, daha fikirləşmir ki, mənim o il yarım ərzində yazı-pozuyla bağlı çəkdiklərimi çatdırmaqdan ötrü söz bəs eləməz, gərək saz da götürüm; o bədbəxtin qızı ilə yastığa baş qoyduğum müddətdə yazdıqlarımın bir cümləsini də oxumadı, heç əvvəldən də oxumamışdı: dostum məni təqdim eləyəndə, elə başa düşüb ki, kitab-jurnal çap eləyənəm, bir növ işgüzar adamam, yazıb-pozmaqdan qıraqdayam; toyumuzdan ikicə həftə sonra jurnalda çıxan yazımı göstərəndə, heç təəccüblənib - eləmədi, bircə onu soruşdu ki, buna nə qədər pul verəcəklər, dediyim rəqəmi eşidəndə, üz-gözünü turşutdu, pah, dedi, mən də elə bildim, əməlli-başlı bir işnən məşğulsan, camaat qaz vurub, qazan doldurur, sən də vaxtını gör nəyə sərf eləyirsən, hələ bir fəxrlə mənə də göstərirsən, ac qalanda kağız yeməyəcəm ha; dedim, verananın qızı, nəyin çatışmır, evin var, geyim-gecimin var, yeməyin var, ikimizin qazancımız özümüzə yetər, gərək gündə bir

paltar geyinib, forma eləyəsən, amma kimə deyirsən - ona dedin, daşa-dəmirə dedin, fərqi yoxdu; o vaxtdan başladı məni sancıb, təbdən çıxarmağa: görürdü ki, yazıram, ağzını-gözünü əyirdi: «Yazırsan? Yaz, yaz, ağ kağız, qara qələm, görəndə desin ki, kişinin oğlu alimdi, ziyalıdı, daha demirlər ki, eləcə quru çanaqdı, taqqıldadıb, baş qatır»; baxırdım üzünə, susurdum, fikirləşirdim ki, bəlkə, bir nəticə çıxartdı, amma necəsən, qanmayım, atan yansın, heç kefini də pozmurdu, əksinə, daha da üstünə qoyurdu: «Nəyə baxırsan, bəlkə, düz demirəm?»- soruşurdu, gördüm, yo-o-ox, heç qanana oxşamır, evdə yazmışan-pozmağın dalına daş qoydum, o vaxtdan ya işdə yazırdım, ya da kitabxanada, bəxtim gətirib, üç-dörd günlüyə dədəsi evinə gedəndə, evdə işləyirdim, o vaxtdan çap olunan yazılarımı göstərmirdim, aldığı qonorarı dost-tanışla yeyib-içməyə xərcləyirdim, o da əlimə qələm almadığıma açıq-aşkar sevinə-sevinə mənə gözgörəti yanıq verirdi, ta şələ-şüləmi götürüb, evdən çıxanacan beləcə davam elədi...

Jəmi-cümlətəni bir sutkaydı yataqdaydım, artıq sümüklərim ağrımağa başlamışdı, ağımdan keçdi ki, görəndə aylarla-illərlə yataq xəstəsi olanlar bu məşəqqətə necə dözlülər, illah da, qocalığın yox, xəstəliyin yatağa saldığı cavan adamlar hərəkətsizliyə necə tab gətirirlər; həmin məqamda gözlərimin qabağına baxtsiz atam gəldi: həmişə deyən-gülən, əli işdə-gücdə olan, bir yerdə durub-dincəlməyən cavanca kişi yatağa yığılanda, qəfildən elə yazıqlaşdı ki, bağırımın başı şan-şan oldu; əvvəl üzünün rəngi dəyişdi, ardınca gözlərinin ışıltısı öləydi, altında qapqara tuluq yarandı, sonra qolu-qığı heydən düşdü, hərəsi bir cüt yarmaçaya oxşadı, üstəlik, dodaqlarındakı şaqraq gülüş miskin, candərdi təbəssümə oxşadı - bütün bunları altı yaşlı uşağın gözüylə görür, duyğularıyla hiss eləyirdim; hələ ölümün nə olduğunu əməlli-başlı anlamadığımdan (düzdü, qohumda-qonşuda arabir kimsə ölürdü, onda da anam deyirdi ki, mələklər gəlib cənnətə aparıblar, başına dönüm, deyirlər, indi də qoy bir az cənnətdə yaşasın), elə bildirdim atam da cənnətə getməyə hazırlaşır, hamı cənnətə bu cür gedir, çünki atam əvvəlki kimi güclü, deyən-gülən olsa, mələklərin ona gücü çatmaz, cənnətə apara bilməzlər; atam elə bil, məni bu dünyada yiyəsiz qoyub, cənnətə getdiyinə görə utanırdı, ona görə də üzünə baxdığımı sezəndə, dodağındakı yazıq təbəssümün çalarını dəyişməyə çalışırdı, amma bunu bacarmayıb, öz-özünə hirsələnirdi; neçə kərə anam evdə olmayanda, ağladığını görmüşdüm, Allaha yalvardığını, baxtını, qismətini söyüb-yamanladığını eşitmişdim: deyirdi, a gözəgörünməz, neynəmişəm, sənin qarşında nə günah işləmişəm, niyə bu azara saldın məni, heç olmasa, qəfil ölüm göndərdin, bir göz qırpımında canımı alaydın, hər şey qurtarıb gedərdi, niyə düşməni sevindirdin, arvad-uşağa gözdağı verdin; bütün bunları eşidəndən sonra mən də ot tayasının yel tutmayan tərəfindəki o balaca küçük yuvasına oxşayan sığınacağıma çəkildim, atamın cənnətə getməməsindən, yataqdan qalxmasından ötrü Allaha yalvarırdım, yalvara-yalvara da gözlərimdən yaşı bildir-bildir tökürdüm; az qala hər gün baməzə həkim gəlirdi, içəri girən kimi, nədi ə, deyirdi, nolub, nə tir-tap yıxılmışan yanıüstə, arvad-uşağı da qaraqbaq eləyibsən, indi iynə vurarıq, dərmanlarını verərik, beş-on günə sappasağ olub, durarsan ayağa, əvəzində xalanı mənə

verərsən; bu yerdə atamın qansız dodaqları qaçırdı, həkim də onun sinəsinə, böyrəklərinə, nəbzinə qulaq asa-asa, dil boğaza qoymurdu, hə-ə-ə, deyirdi, gülürsən, deyəsən, xoşuna gəlir, işin düzəlib, kim istəməz ki, xalası həkimin, özü də məni kimi bir kişinin arvadı olsun, heç qoymaram yanından yel ötə, pambığa büküb saxlaram; Sonra hə-ə-ə, belə, belə, aydındı, aha, aha, yaxşı deyirdi, elə bundan ötrümü ah-uf eləyirsən, sataşırdı, utanım yerinə, mən heç sənə kimi qorxaq oğlanın xalasına tamah salıb, başımı qaxıncı eləyə bilmərəm, zamana uşağınız da, yanınızdan yel ötəndə, yıxılırsınız böyrünüzün üstünə ahınızdan-ufunuzdan durmaq olmur; həkim bunarı deyəndə, atamın üzü təbəssüməoxşar bir şeydən əyilirdi, o anlarda daha aciz, daha əlacsız, daha miskin görünürdü, mən də anamın böyrünə qısılib, onun bu halını görə-görə az qalırdım hönkürüb ağlayam; amma anamın bir əli boynumda, bir də atam yazıq təbəssümüylə mənə baxdığından, özümü şax tutmağa çalışırdım; həkim işini qurtarıb, yaraq-yasağını yığışdırandan sonra anamın təvəqqəsiyləmi, yoxsa, ürək-dirək vermək məqsədiyləmi, ağızını marçıldada-marçıldada bir stəkan mürəbbəli çay hortdadırdı, həmin məqamda da danışmağına davam eləyirdi; deyirdi, a gəlin, bu belə-şelə oğlu sağalıb ayağa qalxan kimi, çıx get dədən evinə, deynən, belə ağciyər ər mənə lazım deyil, qoy damın altında ağzığünə qalsın, ya da gedib rusdan-murusdan gətirsin, onda bilər, özümüzünkülər nə deməkdi, lap ayağına düşsə də, bağışlama; sonra qadınlarımızın vəfası, isməti, dözümlü barədə bir şer deyirdi, şerə «şair deyib ki...» sözləriylə ayaq versə də, o saat bilinirdi ki, özü yazıb bayaqdan haşiyə çıxdıqları da elə bu üç bənd şeri demək üçün şeri deməyin xətrinəymiş; atam dodaqlarında bayaqkı mağmın təbəssümü ağrılarını unudub ona baxırdı, anam yeməyi ağzında mənim başımı sığallaya-sığallaya qızarıb-pörtürdü, mən də həkimin bu gəlişinin şerlə başa çatmasına sevinə-sevinə ürəyimdən gələcəkdə həkim, həm də şer deyən olmağı keçirirdim; həkim şerin tapşırmasını deyən kimi, ayağa qalxırdı ki, mən gedim, gəlib axtararlar, əlini şəstlə atama uzadırdı ki, möhkəm ol, ə, deyirdi, tez ayağa qalx, hay-hayı gedib, vay-vayı qalan qarı qoca arvadlar kimi, zarıldama, qalx görək, hələ işimiz-gücümüz var, oğlunu, məni göstərirdi, sünnetini eləyib, kişilər cərgəsinə qatasıyq, di möhkəm ol, bir idə eşitdimmi, ah-uf eləyirsən, dədəmin oğlu deyiləm, gəlsəm; bunu deyib, atamın heysiz-heysiz qaldırdığı əlini bərk-bərk sıxırdı, surfanız gen olsun, oğlunuzun toyunda ara-qaxır içək, əlavə eləyirdi, qapıya tərəf gedirdi; anam ötürmək adıyla eşiyə çıxırdı, mən də yanından əl çəkmirdim, həkimin havası dəyişən kimi, elə bil, dönüb tamam başqa adam olurdu, üz-gözü kölgələnirdi, anamın sorğulu baxışlarına başını bulamaqla cavab verirdi, vallah, a, gəlin deyirdi, sən özgəsi deyilsən, dost-doğma mamam qızısan, qorxuram, deyəm, şəhərə aparın, apararsınız bir ətək pulunuz çıxsa, nəticəsi də olmaya, qoy görək, başladığımız müalicə nə göstərir, Allah nə məsləhət bilibsə, o da olacaq, bunu mən - həkim deyirəmsə, deməli, bu doğrudan da, belədi, ona görə də özünü qorxudub-eləmə, uşağın da bəğrini yarma, Allahın mərhəmətinə bel bağla, hər gün baş çəkib, nəzarətdə saxlayacam, di, sağ olun; bunu deyib, gedirdi. Anam da yemşəyinin altında dil-ağız eləyə-eləyə onu yola salırdı, sonra alaqpını örtüb, ordaca üzünü göylərə Allaha yalvarırdı, mən də bütün eşitdiklərimi

uşaq ağımdan keçirib, belə nəticəyə gəlirdim ki, atamın işi bircə Allaha qalıb, O izn versə, ayağa qalxacaq, verməsə, mələklər gəlib, atamı cənnətə aparacaqlar; yazıq anam içəri girməmişdən qabaq, özünü toxtatmağa çalışırdı, pal-paltarına, üz-gözünə əl gəzdirdirdi, sonra səsini qaldırıb, mənə nəsə deyirdi ki («ay dədə, dananın kəndiri dolaşib, get aç», ya da bu cür şeylər), atam içəridə xüsusi bir şey baş vermədiyini səsimizdən duysun, içəri girəndə, qayıdırdı ki, həkim deyir, gərək yaxşı yesin ki, tez sağalsın, ürəyin nə istəyir, de bişirim, atamın başını buladığını görüb, bəlkə, çığırtma bişirim, bəlkə, xəngəl istəyirsən, soruşurdu; belə vaxtlarda atam yəqin, onun xətrinə dəyməməkdən ötrü, həm də işlərinin əylən vaxtı ailənin ehtiyatına ziyan vurmasın deyə, lobyə supu bişir, deyirdi, lobyə supu istəyirəm, anam da bunu eşidib, tezcə əl-ayağa düşürdü, mən də dedim, bir yararlı şey istəyəcək bu, elə lobyə supu bişirim ki, indiyəcən yeməmiş olasan, deyirdi; həkimin gəlişlərinin hamısı demək olar, bir-birinə oxşayırdı, yalnız xırda təfərrüatlarda fərq ola bilərdi: məsələn, anam dananın kəndirini açmaq əvəzinə, damın qapısını ört deyər, atam lobyə supu əvəzinə xəşil istəyə bilərdi, bir də həkim başqa şər deyə bilərdi, bunlar da o günün ovqatına təsir eləmirdi; sonra ya anamın bişirdiyini yeyib, atam yuxuya gedənəcən oturardıq, ya da qonşulardan-qohumlardan kimsə xəstəyə baş çəkməyə gələrdi, bir gapdan-gələcədən eləyib, gedərdi, ondan sonra yatağa girərdik; amma bu o demək deyildi ki, səhərəcən arxayın-arxayın yatacaqdıq: atamın qəfildən zarıya-zarıya oyanmağı, anamın ilan vurmuş kimi, yerindən dik atılması, qorxudan mənim qarabağır oxmağım vardı, anam «can, can, ağrın mənə!» deyə-deyə, elə gecə köynəyindəcə özünü xəstənin üstünə salırdı, mənə ani sarsıntıdan damarlarım boşaldığından, dinməzcə yerimi isladırıdım, eyni zamanda da göz yaşlarım qaynayıb-qaynayıb, yastığa süzülürdü, anam peçin üstünə qoyduğu kərpici götürüb, əski-üsküyə bükürdü, atamın batan böyrünə qoyurdu, ağrıların hovunu almaqdan ötrü saçlarını daraqlayırdı, üzünə-üzünə sürtürdü, bütün dərdin-bəlan mənə gəlsin deyirdi, bu nə azarıydı, səni tapdı, ocağımıza su caladı, hələ nə gün görmüşük, nə ömür sürmüşük, deyirdi, axı əhd eləmişik deyirdi, altı balamız olsun, əl-ələ verək, böyüdək, adam arasına çıxaraq onları, niyə vəfasızlıq eyləyirsən?

Anamla-atam arasında gözəl sevgi nağılı olduğunu, eşitmişdim, xalam danışmışdı: o nağılda hər şey varıdı: buta verilmək, ilk baxışdaca bir könüldən-min könülə aşiq olmaq, uzun-uzadı iztirablar, qız atasının zalımlığı, oğlanın sevgilisini öz atının tərkinə alıb, qaçırtması, bununla da iki nəsil arasında baş verən dava-dalaş; üstəlik ata babamgil tərəf də bu aşiq-məşuqun qəvi düşməninə çevrilmişdilər, səbəbi də buymuş ki, o vaxt biğ yeri təzəcə tərləyən atam uşaqılıqdan özünün əmisi, atamın qardaşı qızına deyikliymiş, fikirləşirlərmiş ki, camaat dağdan arana enəndə toy eləsinlər, amma arzuları gözlərində qalıb: atama yuxusunda ağ atlı, ağ saç-saqallı, ağ paltarlı bir kişi deyib ki, qalx, filankəsin qızını sənə buta verdim, o da yuxudan qan-tər içində oyanıb, öz-özünə deyib ki, ilahi, bu nə yuxuydu, mən gördüm, nə o qızı tanıyıram, nə də ailəsini; əvvəl-əvvəl bütün bunları beynindən çıxarmaq istəyir, fikirləşir ki, yuxudu, hər yuxuya inansaq, gərək bu dünyada yaşamayaq, amma elə səhəri gün düyələri itir, babam da atama deyir ki, atı min kəndin qırağına fırlan, gör heyvan kolda-

kosda ilişib qalmayıb ki; oğlan da atı minib gedir, necə deyirlər, dərələrdən sel kimi, tərələrdən yel kimi keçir, amma düyəni tapmır ki, tapmır, axırda əldən düşüb, su içmək məqsədiynən atı bulağın üstünə sürür, görür, bir dəstə qız sənəklə su aparmağa gəlib, amma aralarında biri var, gecə yuxusunda buta verilən qıza yaman oxşayır; elə bil, Allahdanmış kimi, qız da dönüb ona baxır, gözləri-gözlərinə sataşanda, dodaqlarını dişləyib, xəfifcə gülümsəyir, oğlan deyir, ay qızlar, Allah eşqinə bir dolça su verməzsinizmi, ciyərim yanır, həmin qız irəli durur, dolçanı yaxalayıb, suyla doldurur, yaşmağın çəkib, suyu atama verir, oğlan suyu içə-içə baxır ki, bu durub ürkək ceyran kimi oğrun-oğrun onu süzən, yaşmağı azacıq sürüşmüş qız elə ona buta veriləndi ki, var; yanağında qoşa xal olan, durnaboğaz, qarabuğdayı gözəlin baxışları elə bil, ürəyindən keçənləri söyləyirmiş, nə qədər belə dayandıqlarını bilməyiblər, bir də onda ayılıblar ki, qızlar bir az aralanıblar, onlara baxıb, pıçıldaşırlar; su oğlanın gənziyinə düşür, çeçəyib, öskürür, göz qoyanların pıçiltısı, qəhqəhəyə çevriləndə, qız dolçanı alıb, qaça-qaça özünü onların yanına salır, oğlan da, uzaqdan-uzağa gedənləri güdür, buta verilən qızın hansı ocağa getdiyini maşırılır, havalanmış kimi evə qayıdanda görür ki, qismətindən düyə öz ayağıyla gəlib çıxıb; o gündən qızı görmək, kəlmə kəsmək eyqiylə yaşayır, çox götür-qoy eləyəndən sonra dərini qonşularındakı qarıya söyləyir, ovcuna pul basıb, yalvarır ki, gedib, filan ocaqdakı qızı görsün, adını, nəslini-teslini, deyiklişi olub-olmadığını öyrənsin, girəvə tapıb, sözünü ona çatdırsın; qarı da nağıllardakı kimi, tumanının balağını əlinə alıb, yola düşür, min bəhanəylə qızı görür, oğlanın sözünü ona yetirir, vaxtını-vədəsini alır - sən demə, eşq odu qızın da canına düşübmüş, o gündən bəri ağ atlı oğlandan xəbər gözləyirmiş; iki kərə bulağın üstündə görüşürlər, onda qız deyir ki, həmin gecə o da yuxu görübmüş, görübmüş ki, üzü niqablı bir igid onu atının tərkinə alıb, aparır: hər şey eləcə də olur, evlərində deyiklisilə toy söhbəti yoğunlayanda, oğlan qıza xəbər göndərir ki, filan vədə bulağın başında olsun, bizim kəbinimiz göydə kəsilib, aramıza heç bir qüvvə girə bilməz; qızı tərkinə alıb, binələrə doğru aparıb, işin üstü açılanda, iki ailə, iki nəsil bir-birinin üstünə sürəmə gediblər, az qala ortalığa qan düşəcəkmış, araya ağsaqqallar-ağbirçəklər girir, amma oğlanın atası dediyindən dönmür ki, dönmür, deyir, o ki mənim muradımı gözümdə qoydu, qardaşımla düşmən elədi, o adda oğlum yoxdu, getsin, harda istəyir, yaşasın; elə qız tərəfin adamları da ipə-sapa yatmırlar, asıb-kəsirlər ki, buralara ayaq basmasınlar, bizi el içində başısağa elədilər, bu qınaqlara tuş gələn oğlanla qız bir müddət qonşu kənddə, bir Allah bəndəsinin verdiyi daldalanacaqda yaşayıblar, sonra mən dünyaya gəlmişəm, bunu eşidəndə, hər iki tərəfin də daş qəlbi azacıq yumşalır, rəhmdil adamlar araya durub, bir parça torpaq alırlar, köməkləşib, o ikigözlü evimizi tikiblər, amma tamam barışmırlar ki, barışmırlar: anamgil tərəfdən gəlib-gedən bir xalamıydı, bir də dayım, hərdən də oğrun-oğrun nənəm gəlirdi, ağlayıb-sıtqayırdı, tez-tələsik də çıxıb gedirdi, atamgil tərəfdən ortancıl bibim aradabir baş çəkirdi, onun da canındakı qorxunu keçə bilmədiyini sezib, rəhminim gəlirdi, atam xəstələnib yığılandan hərəsi xalaxətrin qalması, əli-ayağı boş bircə dəfə ayaqüstü baş çəkmişdilər, beş-on kəlmə kəsib getmişdilər.

Bədənim keyimişdi, çarpayıdan aşırılıb düşdüm, əl-qolumu oynatdım ki, uyuşuğum açılınsın, otaqda o baş-bu başa gəzişməyə, pəncərədən eşiyə baxmağa başladım: qara yel daha da bərkitmişdi, ola bilsin, son qüvvəsini toplayıb əsirdi, gecə kəsəcəkdi - əlbəttə, bu mənim birinci versiyamıydı, başqa versiyama görə, yel dünən səhər başlamışdısa, hələ sabah da əsə bilərdi, üç günü tamamlamamış dincəlməzdi; fikirləşdim ki, yelin bu gün də, sabah da, əsməyinin mənə bir isti-soyuğu yoxdu, yeməyə Allah verəndən, (daha doğrusu, yazıq anam göndərəndən) bir şeyim var, evdən çıxmaq məcburiyyətində deyiləm, oxumağa-yazmağa hövsələm çatmasa da, başımı qatmağa nəşə taparam, tək böyrəklərimin sancısı qalxmasın; hər dəfə otağın qapıya sarı olan başını görəndə, gözümlə miz iyi verən çatı qırığına sataşırıdım: dünən qutunun üstündən açandan sonra unutmuşdum, atmağa əlimmi gəlməmişdi, çatı eləcə qoyduğum yerdə - küncdə drurdu, hər dəfə gözümlə sataşanda da, uzunluğunu cəmi-cümlətəni iki metr olan həmin miz iyi verən çatı qırığı havadan sallanırdı, bir ucunda gözləri hədəqəsindən çıxmış, açıq ağızında qapqara qaralmış dili sallanan baş peyda olurdu, həmin məqamda mənə elə gəlirdi ki, bu qonşumuz suçu kişinin başıdır; atamı mələklər aparandan (düzdü, onda daha buna inanmırdım, artıq ağılim az-çox bir şey kəsməyə başlamışdı, qəbiristanlığın yolunu da tanımışdım, hərdən evdə, qonum-qonşuda tapmadığım yazıq anamı axtarılanda, orda tapırdım, fikirləşirdim ki, əgər atamı mələklər cənnətə aparıblarsa, bəs, anam niyə qara geyinib ağlayır, bu başdaşı, sinədaşı nədi, niyə onların üstündə atamın adı, doğulduğu, mələklərə qoşulub getdiyi tarix yazılıb) iki, ya üç il sonra payız günlərinin birində, daha doğrusu, səhərə yaxın qonşuda tükürpədicə fəryad eşitdik, anam eynilə bir vaxtlar atamın harayına gedən tək yataqdan dik atılıb, pəncərəyə doğru yüyürdü, mən də qorxumdan yenə damarlarımı boşaldıb, yatağımı islatdım; fəryad naləyə çevriləndə, anam tələm-tələsik paltarını geyindi, şalını başına atıb, eşiyə cumdu, mən də iki qorxunun arasında çəşmişdim: alatoranlıqın içində tək qalmaqdan da eymənirdim, o fəryadın söylədiyi mətləbdən də; amma birinci qorxu üstün gəldi, qalxıb elə yaş darbalaqdaca eşiyə qaçdım, mən çatanda anam qonşu arvadı qucaqlayıb yerdən qaldırmağa çalışırdı, yanlarında da iki uşaq göyüm-göyüm göynəyirdilər; qonşu arvad bir də yerindən dikəlib tut ağacına sarı cumanda, nə baş verdiyini anladım: əri həyətdəki tut ağacından çatıyla asılmışdı, hədəqəsindən çıxmış gözləri alatoranlıqda elə ağarırdı ki, az qaldım, şalvarı dolduram; kişinin açıq ağızından qara-göy (bunu alatoranlıqda seçməmişdim) dili tut yarpağı kimi sallanmışdı; «sən uşaqları evə apar!» anam qonşu qadınla süpürüşə-süpürüşə mənə qışqırırdı, ha çalışırdım, qışqırım sözümə baxmırdı, yerimdən tərpenə bilmirdim, yaxşı ki, bu vaxt o biri qonşular özlərini yetirdilər, çatını ağacdən açıb, meyidi yerə uzutdalar: onda suçu kişinin üzündə əzabın izlərini lap aydın gördüm; çatının o biri ucunu meyitin boynundan açmaq istəyəndə, qonşulardan hansısa qoymadı, əl vurmayın, dedi, qoy hökumətdən adam gəlsin, hər şeyi yerli yataqlı görsün, sonra açarlar, gərək ölümün səbəbini, baş verdiyi şəraiti aydınlaşdırın; görünür, o qonşunun belə şeylərdən başı çıxırdı, mənşə gözlərimizi iki metrlik çatıdan, bədbəxtin ölüm əzabı əks olunan üzündən çəkə bilmirdim, kimsə gətirib meyitin üstünə mələfə

sərənəcən beləcə durdum, anam da axır ki, qonşuların köməyiylə suçunun arvadını evə apara bildi, sonra qayıdıb, məni dinməzəcə bir qıraqda quruyub qalan gördü, əlimdən yapışib, uçuna-uçuna, nahaq gəldin, anan ölsün, dedi, gərək bunu görməyəydin, gedək, gedək, dedi, məni az qala darta-darta evə apardı; əlbəttə, hökumətdən də gəldilər, meyiti də basdırdılar, amma ölümün səbəbləri barədə haqqənnəsi bilən olmadı: biri dedi, bədbəxtin sağalmaz xəstəliyi varmış, arvad-uşağa əziyyət verməməkdən ötrü o dünyaya tez getmək istəyib, başqası dedi, bir gecə dəhnədən gələndə, cin dalınca düşüb qovurmuş, onda bərk qorxub, kişilikdən düşüb, arvadı bilməsin deyə bu yolu seçib, üçüncüsü əlavə elədi ki, yox, arvadına yaxın gedə bilmirmiş, o bədbəxtin qızı da daş-dəmir ha deyilmiş, görür, olası şey olmur, başlayır ayağını yan qoymağa, bunu da rəhmətlik sezirmiş, açıb-ağarda bilmirmiş, ona görə də bu dünyadan köçməyə qərar verib; o danışılanların hansının düz olduğunu ayırd eləyəmmədim, heç anam da bu haqda doğru-dürüst bir şey demədi, günüqaradan söz düşəndə, sözünü azdırırdı, olub-keçəni qurdalamayın, Allah onun alnına da bunu yazıbmiş, deyirdi, düzünü göydəkindən başqa kim bilir; o vaxtdan o iki metrlik çatının ucundakı nazik boynu, boynun üstündəki başı, hədəqədən çıxmış gözlərin soyuq parıltısını, açıq ağzından tut yarpağı kimi sallanan göy-qara dilini yaddaşımdan qova bilmirəm, bəzən görürsən gündə bir neçə dəfə ayrı-ayrı yerlərdə gözlərimin qabağına gəlir; indi də bunu xatırlayanda, gözlərimi yumdum, başımı bulaya-bulaya dişimi qıcırdatdım, sonra çatı qırığını götürüb, mətbəxdəki zibil qabına, ya da şkafın bir küncünə atmağı ağılımdan keçirdim ki, gözümə dəyməsin, amma bu yerdə telefon zəng çaldı, hər şey yadımdan çıxdı...

IV

Telefon zəng çaldı: qəfil cingiltidən diksindim, hələ üstəlik, çaşdım, buna görə də acığa xeyli müddət dəstəyi götürmədim, amma ağılımdan keçdi ki, zəng vuran təsadüfi adam olsaydı, bu qədər gözləməyə hövsələsi çatmazdı, görünür, kimdisə, evdə olduğumu bilir, dəstəyi gec götürmək xasiyyətimə də bələddi, ən azı xəstəliyimdən xəbərdardı, bu hesabla ya vəzifəli dostum, ya köhnə tanışım, ya da qəzetçi tanışımdı; otaqda yenə o baş-bu başa var-gəl eləyə-eləyə bunların hansının zəng vura biləcəyini tapmağa çalışırdım: ola bilsin, köhnə dostumdu, dünənki laübalı görəkimimdən bir şey başa düşə bilməyib, indi zəng vurub, öyrənsin ki, ondan inciyib-eləməmişəm, ya yox, uzaqbaşı, ayından-oyundan alıb, bura gələcək, ya deyəcək, filan yerə gəl, orda filan vaxt gözləyirəm; bəlkə də köhnə tanışımdı, növbəti zənglərdən birini eləyib ki, öyrənib-görsün, hələ sağ-salamatammı, üstəlik, bir az başıma ağıl qoysun; Məndən üç-dörd yaş böyük ola-olmaya, amma elə kərtdəş-kərtdəş danışır, elə bil, bu qoca dünyada üç-dörd dəfə yaşayıb, qəzetçi tanışım ola bilməz, ona görə ki, o bu vaxtlarda mütləq çayxanada olar, bir dəstə tanıdığım adamlarla oturub, siqaret kötyünü çeynəyə-çeynəyə, ədəbi-mədəni-siyasi aləmin gündəmdə olan məsələlərini çözüür, danışa-danışa da axşam mənə verəcəyi xəbərlərin anonsunu elan eləyir; bütün bunları

fikirləşənəcən zəng kəsildi, içimə bir balaca rahatlıq çökdü, istədim, telefonun dəstəyini götürüb, azacıq əyri qoyam, zəng gəlməsin, sonra soruşanda, deyərəm, yəqin, aparatda nasazlıq var - sözün düzü, belə ovqatla onların heç birini görmək-eşitmək istəmərdim, bilirdim ki, söhbətimiz alınmayacaq, məclisimiz baş tutmayacaq, yeyib-içdiklərini burunlarından gətirəcəyəm; amma gecikdim; əlimi dəstəyə atanda, aparat cingildədi, bu cingiltidən ikinci dəfə səksəndim, gərək dəstəyi götürüb, hər kimdisə, bir-iki kəlmə kəsəydim, nasaz olduğumu qandırıb, söhbəti müxtəsər eləyəydim; dəstəyi üçüncü cingiltidən sonra götürdüm, ağzını açmamış, nəfəsindən bildim ki, köhnə tanışımdı, çünki danışmazdan qabaq «hı-hı»-ya oxşar səslər çıxarırdı, bununla özü demiş, nitqinə hazırlıq görürdü, üstəlik, mənim də işimi asanlaşdırırdı, onu dərhal tanıyırdım; «hı-hı»dan sonra yağlı bir salam verdi, sonra dedi ki, xəstələndiyimi köhnə dostumdan eşidib, o zəng vurubmuş ki, mənim başım qarışıqdı, qaynımın baldızının nə bilim, nəyininsə toyudu, dünən yanıma baş çəkmişdi, rəngi-rufu xoşuma gəlmədi, öyrən, gör necədi, mənə də xəbər elə; dedim, çox sağ ol ki, zəhmət çəkib zəng eləmişən, onun qaynının baldızının nə bilim, nəyinin toyu mübarək olsun, özünün də başı həmişə toylara qarışsın, sən də sağ ol ki, böyük zəhmət çəkib, biz tərəflərin kefalını xəbər almısan, mən də öz növbəmdə siz tərəflərin vziyyətindən xəbər tutmaq istəyirəm, sağ salamat olmağınızı bir olan Allahdan arzu eləyirəm; köhnə tanışım bir dəfə də «hı-hı» elədi, sonra dedi ki, nolar, dola, dola, əlinə fürsət düşüb, amma yadımdan çıxarma ki, nə vaxtsa bütün bunların cavabını alacaqsan, hələ bir az naxoşsan, xətrinə dəymirəm, vəziyyətin dəyişər, sonra deyərsən ki, mənim axırıma çıxmaqdan ötrü zəng eləyibmiş; dedim, xam xəyala düşmə, belə şeylə mənim axırıma çıxmaq mümkün olsaydı, düşmənlərim halvamı çoxdan yeyib, kəlləmə söymüşdülər, hələ mən özüm çoxlarının halvasını yemək fikrindəyəm, bu məqsədə doğru iri addımlarla irəliləyirəm, inşallah, hədəfimə yetişməmiş, ölümə can vermərəm; köhnə tanışım dedi, o düşmənlərinin arasında, yəqin ki, biz də varıq, mümkündürsə, bizim halvamızı yeməyi bir az sonraya saxla, hələ görüləsi işlərimiz var, siyahıya o «bələnçiyinə» deyən keçmiş pərtdəgöz müdirini sal ki, haradansa telefonumu öyrənib, zəng vurub, bir saat başımı xarab eləyib, deyir, dostuna çatdır ki, aramızda o vaxt nə olub-olub, qurtarıb gedib, indi belənçiyinə hərəkətlərlə nə istəyir məndən, niyə qoymur, bir tikə çörəyimizi qazanaq; dedim, mənim hesabımla, gərək ona özün cavab verəydin, deyəydin, ə, a qurumsaq, bəs, o sənə neynəmişdi, başını aşağı salıb işləyirdi, sənün, üstəlik, başına yığdığın bir sürü azqanan, aftafagəzdirenlərinin işini görürdü, ona niyə elə üz göstərdin, niyə arpası artıq gəlmiş dana kimi burunladın, o, qalmaqal adamı deyil, axı, dözdü, susdu, tab gətirdi, sonra papağını götürüb, çıxıb getdi, amma sən bundan da doymadın, başladın dalınca danışmağa, şırıngoy qoşmağa, özünçün layiq olduğun alçaqlıqları onun ayağına yazmağa, o da insandı, susdu, susdu, sən lap abırsızlıq eləyəndə, cavabını verdi; nədi, özünə toxunanı nə tez bilir, bəs, ağzını avara qoyub danışanda, bilmirdimi, daş-divar haqqında danışılır, bunun cavab verəni tapılacaq, hələ qoy bir düzəlir, onun başına bir oyun açım ki, əlləzinəni əzbərdən desin; deyir, hı-hı, əşşi ürəyinə salma, hər elə adama baş qoşsan, səndə can-cəsəd qalmaz ki, neynirsən

belə adamlarla cəngi-cidala çıxıb, ən yaxşısı odu ki, qulağına bir söz gələndə, «yalançının...» deyib, başını buraxasan, mənim də dalımca çox söz deyirlər, nolsun, gör heç fikir verirəmmi; köhnə tanışım burda valı dəyişdi, dedi, əşsi, bir özündən danış görüm, necəsən özünü necə hiss eləyirsən, yəqin, haradasa soyuq vurub, xəbərin olmayıb, vallah, bu çayxanalar millətin axırına çıxacaq, çayxanada da, yarım saat, uzaqbaşı bir saat oturmaq olar, günün yarısını orda keçirmək olmaz axı; sonra dedi, bir az əynini isti elə, mürəbbəli çaydan-zaddan iç, tərlə, keçib-gedər, istəyirsən, gəlim kürəyini yaxşıca ovxalayım, nə vaxtandı təmiz tut arağı saxlamışam, canımda təhlükə hiss eləyəndə, bir ovuc sürtürəm bədənimə, soyuqdəymənin axırına çıxır; dedim zəhmət çəkməsin, təhlükəni addatmışam, yəni kəfəni cırmışam, öz üsulumla iki kərə möhkəm tərləyib düzəlmişəm, indi həkimlər demiş, xəstəlikdən sonrakı bərpa mərhələsindəyəm, yəqin, Allahın köməylə birisi gün qalxıb, mübarək qədəmlərimi küçəyə qoya bilərəm, ona görə də o tut arağını saxla, hərdən mübarək bədəninə sürt, arabir də gödəninə tök, Allah işini avand eləsin; «hı-hı»nın arxasınca köhnə tanışımdan bir gülüş çıxdı, bir gülüş çıxdı, az qaldı qulağımın pərdəsi dağıla, gülə-gülə də dedi ki, elə bilirsən vurmuşam kefim kökdü, ona görə zəng eləmişəm, yox vallah, bilmək istədim görüm necəsən; « ... hələ canın üstündədimi», əlavə elədim, onun «hı-hı»sına fikir vermədən, murazınızı gözünüzdə qoyacağam, dedim, şair demiş, qürbət eldə can vermərəm ölümə, ölmək vaxtım çatanda özüm deyərəm, narahat olmayın; dedi, yenə başladın ivnə-ivnə danışmağa, qoy səni istəməyənlər ölsün, hələ nə vaxtıdı, subay oğlansan, papağını yelləsən, başına elə xanımlar tökülər ki, yemə, içmə, xəttü-xalina, gül camalına tamaşa elə, Allaha şükür ki, şəriət də dörd arvad almağa, üstəlik də siğə eləməyə icazə verir, mən heç, daha külfət basıb, (dəstəkdə «ala e!» nidası da eşitdim, deyəsən, arvadıydı, başına qaralayır), əl-qolu bağlı qula dönmüşəm, subay adam görəndə, paxıllığım tutur; yenə nəyə demək istəyirdi, amma daha danışmağa həvəsi yoxudu, elə hey fikirləşirdim ki, Allah insaf vermiş sağollaşmış, dəstəyi qoyaydı, mən də rahatlanaydım, ona lazım olan bütün məlumatları çatdırdım, daha danışmalı sözüüm qalmayıb, amma yox, e, bir də «hı-hı» elədi, qayıtdı ki, o gün köşəyazan tanışını gördüm, çayxanada bir curuynan oturmuşdu, arabir qulağım dediklərini alırdı, deyəsən, povest-filan yazmaq niyyətindədi, dinmədim, amma anışdırammadım ki, yenə sənin bostanına daş atır, ya yox; bu açıq-aşkar məni intiqraya çəkmək, söhbəti uzatmağıydı, məqsədinə də çatmışdı, dedim, məndən yazdıqlarını yazıb, daha cəsarət eləməz, bir də ki, nə yazır-yazsın, ona elə bil sirr-filan açmamışam ki, qorxam, uzaqbaşı, bildiyim, şahidi olduğum beş-on əhvalat danışmışam, onların arasında qorxulusu yoxdu; bir də yazır, lap yaxşı eləyib yazır, söz ki, ağızından çıxdı, daha səninki deyil, sözü özününkü eləməkdən ötrü gərək kağıza köçürüb, altına imzanı qoyasan, bir yerdə çap elədəsən, yoxsa sonra nə qədər, tullanıb-düşsən də, xeyri yoxdu, mən indi bilirəm ki, o köşəyazana qarşı kinim gücsüzlükdən yaranan sabun köpüyü kimi bir şeymiş; yox, «cəsarət eləməz» sözlərindən sonrakını dilimə gətirməmişdim, beynimdən keçirmişdim, öz-özümə etiraf eləmişdim, çünki həmin sözdən sonra tanışım ayrı mövzuya adlanmışdı, özünün nəyə yazdığından danışdı, guya, bu yazdığı ədəbi aləmdə sensasiya yaradacaqmiş; söhbəti tez

qurtarmaqdan ötrü eyhama keçdim, Allah işini avand, ilham atını yürək, qələmini iti eləsin, dedim, sən yazıb qurtaranacan sağ qalsaq, verərsən, yox, oxuyub, sağ qalsaq, bir yaxşı qonaqlıq mənim boynuma: sözü hara vurduğumu başa düşdü, «hı-hı» eləyəndən sonra, dedi ki, nolar, sən sancmağında ol, kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu gələcək göstərər, sən elə o vaxtdan heç kəsi bəyənməyibsən, elə bilirsən ki, səndən başqa hamı şöhrət üçün yazır, söz adamı təkcə özünsən; əlbəttə, söhbəti buradaca qurtarmalıydıq, artıq sözləşmə təhlükəsi yaxınlaşırdı, köhnə dostum da böyük təcrübəsini havayı qazanmadığını, üstəlik, müdriklik məqamına çatdığını sübut elədi, yaxşı, dedi sağ ol, özünə fikir ver, mənim köməyim-zadım lazım olsa, zəng elə, mən də təbii ki, diqqətinə görə təşəkkürümü bildirdim, evdəkilərə salam göndərdim, güman ki, bazar ertəsi görüşəcəyimizi diqqətinə çatdırıb, sağollaşıb, dəstəyi aparatın üstünə qoydum, bununla elə bil, çiyimdən ağır yük götürüldü.

Eşikdə hava qaralmışdı, güman ki, təxminən bir saatdan sonra da qəzetçi tanışım zəng eləyəcəkdi, elə həmin məqamda yadıma düşdü ki, axşama yemək bişirməliyəm, özü də nə bişirəcəyimi səhərdən bilirdim: lobyə torbasını şkafdan çıxardım, stolun üstünə qəzet sərrib, bir qoşa ovuc ora əndərdim, xırda zir-zibilini təmizlədim, sonra qazanın içində təmiz-təmiz yudum, qazanı yarıyacan suyla dodurub, qaz plitəsinin üstünə qoydum, işimi qurtarıb, yenə otaqda gəzinməyə davam elədim; deməli, o pərtədgöz qurumsaq zəng eləyibmiş: özünə toxunan kimi, ağrıyan yerini bilir, amma ağzını Allah yoluna qoyub danışır, demir ki, biz də insanıq, bizim də xətrimizə dəyə bilər; mən axı, papağımı götürüb çıxanda, demişdim ki, bax, gedirəm, daha özün bilərsən, öz Allahınnan, bundan-sonra eşidib-bilsəm ki, mənim haqqımda olan-olmazın şeylər danışsın, sənə elə təppəcə gələcəm ki, adın da yadımdan çıxacaq, ondan demişdi, gedirsən, özün bilərsən, dünyanın axırı deyil ki, səni əvəz eləyən adam tapılar, bir də ki, dərdim-azarım qurtarmayıb ha, oturum sənin haqqında danışım; amma üstündən heç bir ay keçmədi, eşidirəm, deyirmiş, belə birtəhər adamıydı, əmr-filanlan götürmürdü, özünü həddən artıq sərbəst aparırdı, bir elə bacarığı-zadı da yoxdu, nə bilim, filan-fəsmətkan, əvvəl cavab vermədim, dedim əşşi, cəhənnəmə ki, deyib-deyib, it hürər, karvan keçər, sonra gördüm, yox, indi də başqa yerdə, başqa adamlara, başqa şeylər danışıb, guya, işə içkili gəlirəmmiş, orda qız-gəlinə sataşırarmış, ağzımın danışığını bilmirəmmiş; bunu eşidəndən sonra dözəmi bilərdim, bir dözdüm, iki dözdüm, axırda gördüm, yox, tövbə eləmək fikri yoxdu, aftafa gəzdirənlərindən birindən xəbər göndərdim ki, dilini dinməz yerinə qoysun, bizim danışığımız var axı, Allahından qorxsun, belə nəşəri şeylər yazmasın, bir də ki, kimin nə borcuna, mən necə adamam, niyə əl çəkmir, niyə it olub, ayağımı tutur; fikirləşdim, yəqin, başa düşər, amma baxdım, yox e, aşnam indi özünün nadanlığını ört-basdır eləməkdən ötrü mənim üstümə düşüb, əl çəkmək istəmir ki, istəmir, fürsət tapıb, aftafa gəzdirənlərin lap yekəsinin olduğu məclisdə onun qələtlərindən biriylə bağlı üstüörtülü söz dedim, bildim ki, əlvəhəl aparıb çatdıracaq, cəmi üç-dörd gün qabaq deyilmiş sözün səsi gör nə tez çıxdı, bilir axı, dediyimin altında nələr gizləndiyini; təkcə elə ustadın başına nə gətirdiyini aləmə faş eləsəm, vəssəlam, Şamaxı batan kimi batdı: yazığı zəli tək sordu, sordu,

bütün canındakını çıxartdı, əvəzində də tulapayı, xırda-para qonaqlıqlar verdi, elə ki, gördü, daha ondan olası bir şey qalmayıb, başladı burunlamağa, iş o yerə çatmışdı ki, hətta axır vaxtlar balaca uşaqsayaq üstünə də qışqırırdı; o yazıq da, dərdini heç kəsə deyə bilmirdi, hərdənbir mənim yanıma gəlirdi, kresloya çöküb, əlləri əsə-əsə kibrit çəkir, siqaretini yandırır, kədərli-kədərli üzümə baxırdı, bəzən çıxıb gedənəcən ağızını açıb, danışmasa da, o gözlərin söylədiklərini kitab kimi oxuyurdum; ustadın dəqiqəbaşı sönən siqaretini yandırır, kül kimi saralıb-bozarmış bığının altına aparması, ucuz tənəkənin bütün acısını sinəsinə çəkməsi, tüstü pərdəsinin arxasındakı gözlərini qıya-qıya, acı-acı gülümsəyib, fikrə getməsi, sonra qəfildən «bu bədbəxtə dəhşətli xəstəliyi var» deməsi gözlərimin qabağındaydı; bəzən siqaret qoxusuna araşq iyi də qarışırdı, onda bilirdim ki, ustadın az qala qırxillik dostu yanına gəlibmiş, ya da, ustad yolüstü ona baş çəkibmiş, özü demiş, dərdlərini dağıdıb, bu dünyadan aralanmaq, bir balaca başlarını qatmaq üçün «nostalji məclisi» qurublarmış; axırı noldu, o oldu ki, pərdəgöz canını onun yolunda qoyan bir adamı əski parçası kimi çölə tulladı, ən azı ölümünü tezləşdirdi: o yazıq nə eləmişdi, pərdəgözün yersiz, səbəbsiz iradlarından, hökmlərindən bezib, demişdi ki, bura bax, bu neçə ildə tonlarla çörək kəmişik, heç olmasa o çörəyə hörmət qoy, sən işimin müdirisən, kefinin müdiri deyilsən ha, filan işi düz eləməmişəm, buna görə tənbehini elə, mənim şəxsiyyətimə aid olan şeylərə niyə qarışırsan, axı, niyə çalışırsan ki, hamı sənə kimi fikirləşsin, sənə kimi yazsın, sənə kimi danışsın, niyə öz dediyini əhkam kimi qəbul etdirməyə çalışırsan, niyə həmişə qarşıdakı adamı kiçiltməyə, alçatmağa, sındırmağa çalışırsan; sonra ustad qızıqmışdı, demişdi ki, illər boyu səndən ötrü elədiklərimi nə tez yadımdan çıxartdın, yazılarına əl gəzdirib, abıra salmaqdan ötrü günlərlə dalımcə gəzirdin, az qalırdın, ayaqyolunda da qulluğumda durasan, sənə müdir olmağında, yuxarıların gözündə hörmətə minməyində hansı rolunu oynadığımı da yada sal; təbii ki, mənim kimisini vəzifəyə qoymazdılar, yuxarılara həmişə əl tulası lazım olur ki, onların dedikləriylə oturub-dursun, biz də sənə məsləhət bildik, fikirləşdik, öz əlimizdə böyüyübsən, heç olmasa, bunları nəzərə alarsan, amma sən neynədin, əvvəlcə üzümüzə irişə-irishə burda yerini bərkitdin, yuxarılarla «mən-sənə, sən-mənə» münasibəti yaratdın, sonra başladın, sənə bu məqama gətirib çıxaran adamları bir-bir başından əkməyə: birin başqa yerdə iş tapıb, ora keçirdin ki, əl-ayağına dolaşmasın, o birinin yanına qız salıb, əxlaqsızlıq damğasıyla çıxartdın, üçüncüsünü işə gəlmədiyinə görə uzaqlaşdırdın, halbuki o bədbəxt də hamı kimi günün bir hissəsini işdə olurdu; belə-belə beş-on özümdən aşağı adam qaldı, onlar da sənə, ləbbeyk deməkdən ötrü növbəyə dururlar, bir mən qalmışam, bir də o fağır (yəni mən), bizi də başından rədd elə, canım dincəlsin, yerin lap genəlsin, amma yadımdan çıxartma ki, bu qədər haqsızlıq eləyən adam başını gora salamat aparmamaz, sən elə əzabla öləcəksən ki, dadına heç Allah da çatmayacaq; bunu deyib, ərizəsini də atıb onun stolunun üstünə, vur-tut bircə sellofan torbalıq şələ-şüləsini götürüb, o gedən gedib, bir daha geri qayıtmayıb, heç haqq-hesabını da almaq istəmədi, araya durdum, alıb, «mən ölüm-sən öl»lə verdim o yazığa; insan olan həmin söhbətin başına tip salmazdı, ən azı bir neçə gün ustadın hirsinin soyumasını gözləyirdi, sonra zəng

eləyərdir, ötən günlərin xətrinə lap elə özü durub, onun ayağına gedərdir, deyərdir, bir işdi, olub-olub, hər şeyi yadından çıxart, gəl işə, mən sözü naqolay dedim, sən də hövsələsizlik elədin; amma yox e, içindəki hikkə heç üçcə gün də gözləməyə qoymayıb, səhəri gün əmrini verib, özünə də xəbər göndərüb ki, filan vaxt gəlib sənədlərini götürə bilər; heç üstündən bir həftə keçmədi ki, ustad öz evindəcə dirigözlü yandı, yarımcan halda xəstəxanaya aparmışdılar, haqq-hesabını ailəsinə mən çatdırasım oldum: mən yanına baş çəkəndə, hələ canı üstündəydi, amma daha danışa bilmirdi, elə bil, başdan-ayağa sarğı içində olan bədəninə birçə gözləri diri qalmışdı, baxışdığımız o beş-on dəqiqə ərzində gözlərinin mənə söylədiklərini yazsam, dəftərə-kitaba sığışmaz; o gözlərin son sözü də buydu ki, sən özünü qoru, imkan tapsan, işdən çıx, başqa yerə get, növbəti qurban sənə, hələ sənənin canında sorulub-çıxarılmamış nəşə var, o tükənən kimi, bir bəhanə tapıb, səni də yanından uzaqlaşdıracaq, çünki artıq bizim bilib-görməyimizi istəmədiyi işlərlə məşğuldu; səhəri gün ustadı dəfn elədik, əlbəttə, pərdəgöz dəfnə gəlmişdi, qəbiristanlıqda da oldu, amma fikir verdim, nə çay içdi, nə çörək yedi, özünü arxayın aparmağa çalışsa da, bir gözünün mənə olduğunu, hələ baş verənlərin mahiyyətini yalnız mənim bildiyimi anladığını duyurdum; sonralar da mənimlə daha yumşaq, hörmətkarənə davranırdı, yəqin, bütün baş verənlərdə onu nə dərəcədə günahlandırdığımı öyrənmək istəyirdi, nəticənin öz xeyrinə olmadığını ayırd eləyəndə, qəfildən üzü döndü, başladı məni burunlamağa: gördüyüm işə mız qoydu, hərəkətlərimə yersiz iradlar tutdu, dillənmədim, yanımda ayda-ildə bir gələm, iki eşşəyin arpasını bölə bilməyən aftafadaşyanını təriflədi, susdum, o boyda binanın otaqlarını ona-buna paylayıb, ətək-ətək pul qazana-qazana, yayın cırhacırında günümüzü yola vermək üçün bir sərinqeş almaq lazım gəldiyini deyəndə, pulun olmadığını bəhanə gətirdi, sinirdim, axırda o qədər qızıqırdı ki, heç işlərimi də qəbul eləmədi, ünsiyyətini kəsdi, elə bil, idarədə belə bir adam yoxmuş, rastlaşanda da, ağızucu salam verirdi, əl də uzatmırdı; başa düşdüm ki, kal armudun son dişdəmi kimi onun boğazında ilişib qalmışam, yolunun üstündə qara daşa çevrilmişəm, çıxıb getməsəm, nə o rahatlıq tapacaq, nə də mən, bu əsəb dartışması nə vaxtsa başa çatmalıydı, ikimizdən birimiz geri çəkilməliydik; illah da, axırncı ay işə getmək mənədən ötrü əmli-başlı məşəqqətə çevrilmişdi, nə özü çağırıb bir söz soruşurdu, nə quyruqbulayanları onun qorxusundan mənə yaxın gəlirdilər, nə də mənə əvvəlki işləmək həvəsindən birçə qırnaq qalmışdı: gedib otururdum, qəzet-jurnalları vərəqləyirdim, dost-tanış zəng vuranda, cavab verirdim, günorta çıxıb, borşdan-zaddan içirdim, qayıdıb axşamcan günümü eyni yeknəsəqliklə keçirirdim; Onda artıq bilirdim ki, ayın axırncı günü başımı götürüb, burdan gedəcəyəm, canımı bu canalanın əlindən qurtaracağam, həm də ayın axırı yaxınlaşdıqca həyəcanım artırdı, rahatlıq tapa bilmirdim, neçə dəfə qəsdləndim ki, heç ayın axırını da gözləməyim, amma canımı dişimə tutub dözdüm: bu vaxtcan dəfələrlə işdən çıxmışdım, heç vaxt bu cür həyəcan keçirməmişdim, nədənsə indi, özümü bərkidə bilmirdim, hətta ərizəmi də axşamdan yazıb qoydum ki, birdən orda əlim titrəyər, müdir xəttimdən keçirdiyim dəruni hisslərimi başa düşüb, şad olar; səhər ərizəmi verdim katibəsinə, olan-qalan beş-üç işçilə sağollaşdım, onlar da müdirin qorxusundan mənə rəğbətlerini

bildirmədilər, şey-şüyümü iki sellofan torbaya yığdım, ömrümün iki ilini isti demədən, soyuq demədən qapanıb işlədiyim otağı uzun- uzadı gözdən keçirdim, çıxıb taksi saxlatdım; çox qəribəydi ki, taksini saxladanda, həyəcanım, narahatçılığım tamam sovuşub getmişdi, özümü çox rahat, arxayın hiss eləyirdim, hətta köhnə tanışma zəng vurub, bu əlamətdar hadisə münasibətilə məclis qurmaq eşqinə də düşdüm: təxminən bir saatdan sonra sellofan torbaları evə çatdırıb, köhnə tanışımı tapmışdım, vədələşib, xudmani guşələrdən birində əyləşmişdik; əlbəttə, köhnə tanışım sevincimin məqsədini biləndə, matı-qutu quruyub, oturduğu yerdəcə qaldı: o yazıq ömrü boyu işə girməyi, ilk maaş almağı, vəzifə pillələriylə qalxmağı, mükafat-təltif almağı «yumuşdu», işdən çıxmağı bayram elədiyimə görə, üzümə qəribə nəzərlərlə baxdı, deyəsən, sənin ağılı tamam çayıb, dedi, elə əvvəldən də düz-əməlli adam deyildin, adam da ilingünün bu vaxtında işdən çıxarmı, camaat küçələrə düşüb, iş axtarır, əlində diplomu olanlar bazarlarda baqquş-maqquş satır, elə bilirsən, bundan yaxşı iş tapacaqsan, nolmuşdu, dözüb işləyəydin də, hamı necə, sən də elə, guya bizim müdir başımıza dolanır, ya qazandığını bizə verir, yuxarıdan onu məsləhət bilib, qoyublar ora ki, özün də ye, bizə də görüm-baxım elə; o, bunları deyəndə, mən artıq birinci stəkanı ötürmüşdüm, arağın dərəcəsi gedib beynimə çatmışdı, onsuz da alt-üst olan şeyləri tamam qarışdırmışdı, buna görə də köhnə tanışım oxuduğu moizəni yarıda buraxdı, yanıqlı-yanıqlı üzümə baxıb, başını buladı, ardınca öz payını içəri ötürdü; o axşam daha bu məsələnin üstünə qayıtmadıq, məclisimizin axırını çay dəsgahıyla qurtardıq, qalxıb dayanacaqda gedəndə də başqa şeylərdən danışdıq, yalnız vidalaşanda, köhnə tanışım soruşdu ki, indi neyləyəcəksən, dedim, hələ heç nə, xeyli dincəlmək fikrindəyəm, sonra baxaram; əlbəttə, keçmiş müdir ilə kinim-filanım yoxudu, başa düşürdüm ki, binəvanın əlinə fürsət düşüb, indi oturub mənəvi dəyərlər-filan xətrinə o fürsətdən imtina etməyəcəkdi ha, heç mənim barəmdə olmazın şeyləri danışmasaydı, yadıma da salan deyildim, indi də köhnə tanışım zəng vurub, onun ismarıcını çatdırmısaydı, bütün bunları sizə danışmazdım...

köhnə tanışım bayaq başqa şeylərdən də danışmışdı, demişdi ki, dünən vəzifəli dostumuzu restoranda görüblər, yanında da canalan bir gözəl varmış, onun başına pərvanə kimi dolanmış, özü də hallanıb, bir oynaymış, bir oynaymış, gəl görəsən, xeyli də pul xərcləyib; dedim, Allah canını sağ eləsin, varıdı, xərcləyir, bəs mən niyə xərcləmirəm: biz tərəfdə biri çobanıymış, özünün də bir sürü qoyunu varıymış, günlərin birində oğlu qaça-qaça gəlir ki, ay dədə, qoyunlarımızın beş-onu qayadan uçub qırıldı, kişi arxayın-arxayın qayıdır ki, nolar, a bala, var ki, qırılır, olmasaydı, hardan qırılardı; indi onunku olmasın, qazanır ki, xərcləyir, amma dünən onun yanına getdiyini, borclarımı alanacan pul istədiyimi, dostumun yeddi arxın suyunu bir yerə qatdığını, az aqala dəsmal çıxarıb, hönkür-hönkür ağıladığını demədim, bunu sinə dəftərimə yazdım; sonra köhnə tanışım bunu demişdi ki, şair-publisist yenə başının dəstəsiylə kababxanadaydı, yarısı dükən-bazardan alma, yarısı borca bir məclis düzəltmişdi, bülbül kimi cəh-cəh vururdu, başındakılar da onun öz cəhcəhinə ancaq başlarını tərpedirdilər, çünki ağızları həmişə dolu olurdu, təklif elədilər, oturmadım, çünki qorxdum sabah şair-

publisist məni də dəftərinə sala, bütün şəhərə car eləyə ki, filankəsə qonaqlıq vermişəm, gözündən, bir də burnunun iki deşiyindən gəlsin; dedim, Allah onun cibini dolu eləsin, imkanı var ki, qonaqlıq verir, nolsun yarısı oğurluqnan, yarısı doğurluqnanı, axırda da orda yeyilib-içilənlərdən, baş verənlərdən, danışılardan bütün aləm xəbər tutur, o ki, bu cür şeylərlə işini düzüb-qoşmağı bacarır, pul çıxarda bilir, Allah işini avand eləsin; hələ üstəlik, yığdıqlarını onabuna verib, faiz alır, arxayın olduğu adamlara əl tutub, hörmət qazanır, elə tanıdığı kəslərin arasında onun borc dəftərinə adı düşməmiş adam qalmayıb, sənin özün neçə dəfə təntiyəndə, kişinin üstünə qaçmısan, o qədər öyrəşib ki, xam bir adam görəndə, deyir necəsən, sənə borc pul verim, adını salım dəftərə; bu adam bilir ki, filankəsin ona borclu olmağı xeyirxahlığını nəzərə çarpdıracaq, pul gərək həmişə dövr eləyə, pul gətirə, bir yerdə qaldısa, xeyri yoxdu, neçə dəfə görmüşəm, pulu bu cibindən götürüb, o cibinə qoyub ki, bir yerdə yatıb qalmasın, sonra xırdalayıb, qayıdıb təzədən iri pula çevirtirib; nolar şair-publisist olanda, hərənin bir azarı var, bununku da puldu, hətta balaca bir xahişini yerinə yetirəndə, əvəzində dəyərsiz də olsa, nəşə qopartmamış əl çəkməz, mən ona görə ondan borc pul almağa da, xahiş eləməyə də tövbəliyəm; köhnə tanışım sonra yadıma saldı ki, nə vaxtsa it ölənin ilində (tamam yadımdan çıxmışdı), ona kitab söz vermişəm, söhbətin axırını da özümü qorumağımla bağlı uzun-uzadı tövsiyələrlə bitirib, tezliklə görüşəcəyimizə əmin olduğunu bildirmişdi, axır ki, vidalaşib, dəstəyi qoymuşdu.

Hə, o köhnə iş yerindən yaddaşımda qalan bir ustadın çoxçalarlı obrazı, bir də getdiyim yolu ydu - obraz deyəndə ki, bircə günün ərzində ovqatı o qədər tez-tez dəyişirdi ki, o keçidləri tutmaq həddən artıq çətin olurdu: bir də görürdüm, üzünə baxılası deyil, qaşlar çatılıb, onsuz da xırda olan gözlər qıyılıb, dodaqlar sallanıb, heç yaxın düşməyə güman yoxdu, az sonra lağlağı damarı tuturdu, tanıdığı-gördüyü adamların, hətta müdirin elə təqlidini çıxarırdı ki, gülməkdən qarnımın əti ağrayırdı; bircə saat sonra kövrək-kövrək xatirələrini danışdı, hətta həyətlərindəki ağacların necə çiçək açdıqlarını, çəpərin dibində toyuqların necə yumurtadığını, səhər yeyəcəyi qayğanağın həsrətindən bütün gecəni yata bilmədiyini dilinə gətirirdi; ona görə də üz-üzə gələndə tələm-tələsik ovqatının necəliyini ayırd eləməyə çalışırdım ki, səhv-zad buraxmayım, könlünə dəyənin bir hərəkətə yol verməyim, əksinə, mənə axtardığı mənəvi yardımı ödəyə bilim, ötəri də olsa, özünü toxtatmağa imkan yaradım, amma bilirdim, bu söhbətləri-gülməkləri canındakı sıxıntıları azacıq da olsa, qovmaq üçündü, üstündən bircə saat keçməmiş sellofan torbasını götürüb, darıxıram deyirdi, elə bil hava almağa gedirdi; əlbəttə, ustadın sonra qara buludların mənə doğru axacağını başa düşürdüm, çox dərinə getməməyə çalışırdım, müdirlə aramızda məsafə saxlamağa, yağrını basmamağa çalışırdım, ustadı itirəndən sonra iş-gücünə yarayan başqa adam olmadığından, özü mənə iltifat göstərdi, amma onu da anlayırdım ki, bütün bunlar yaz yağışı kimi, ötüb-keçəridi, lap tezliklə, öz işlərini yoluna qoyandan sonra mübarək nəzərlərini mənə çevirəcək, pambığını itiləyib, başımı üzümə fürsət axtaracaq; bu müddət ərzində söz-söhbətə səbəb olacaq bir addım atmamağa, əlinə dəstəvuz verməməyə çalışırdım, əksinə, özü

ağlasığmaz hərəkətlər eləyəndə, susurdum, görürdüm ki, bu susqunluğum onu daha da təbdən çıxarır, ağılını yerindən tərpədir, heç mənimlə açıq-aşkar, gizli savaşa başlayanda da, bildiklərimi üzə vurmadım, özümü tox tutdum, sakitcə vidalaşmağı qərara aldım; əlbəttə, belə vəziyyətdə onunla üzbəüz oturmaq, nələrisə aydınlaşdırmaq, izah eləmək, cavab istəmək uşaqsayağı hərəkət olardı, çünki ortadakı məsələnin məğzi ikimizə də gün kimi aydınydı, nəyisə öz-özümüzdən ötrü ayırd eləməyə, əsəblərim tab gətirməzdi, bir də ki, bütün hallarda o dialoq mənim məğlubiyətimlə başa çatacaqdı...

Yolsa, ayrı cür yoludu - şəhərin ortasındaca gündəlik həyatın bir neçə qatının içindən keçib-gedirdim: bu yolu günlərin yeknəsəkliyindən canımı qurtarmaq üçün fikirləşib, axtarıb tapmışdım, dayanacağımızda marşrut avtobusuna oturdum, geniş prospektlə bir xeyli gedəndən sonra saxladıb düşürdüm, ağacların arasından keçib, boyu on addım olan enişi enirdim, yük qatarlarının ötdüyü dəmiryol xəttini adlayıb, diki qalxırdım, sonra elektrik qatarlarının xəttini ötüb, hər iki tərəfində birmərtəbəli evlərin - deyilənə görə nə vaxtsa məşhur bir milyonçunun at tövlələrinin - yerləşdiyi köhnə evlər sıralanmış küçəyə çıxırdım; elə küçənin başındaca burnuma miz iyi dəyirdi, uşaqlığımdan tanış olan bu qoxunu duya-duya gedirdim, qaçqınların yerləşdikləri baraka oxşayan evlərin birinin həyət qapısı açıldırdı, on-on beş qoyun mələşə-mələşə, asfaltın üstünə qığlaya-qığlaya çıxıb, mənə sarı gəlirdi, yəqin, yiyəsi onları dəmiryolunun qırağındakı sısqa otları yedirtməyə aparırdı; gözlərində cin oynayan kişi dağların başındaymış kimi, qoyunları haylaya-haylaya həyətdən çıxarırdı, nədənsə hər dəfə mənə salam verirdi, sonra həvəslə qoyun qığlarını ayaqlaya-ayaqlaya örüşə - dəmir yolunun qırağına gedirdi, yəqin, orda yanını yerə verib, göy yaylaqları, şırşır bulaqları, quzu kababını, növbənöv ağartını, baldırğanı, əmənköməcini, quzuqulağını xatırlayırdı; sonralar başa düşmüşdüm ki, məni bu yola dartıb gətirən, bəlkə, elə o bir kəlmə də kəsmədiyim kişiylə orta qatirələrimizin olmasıydı, yəqin, salamına cavab verib, bir kəlmə söz soruşsan, dərdi açılacaqdı, aranı qarışdırmanın, onları yerindən-yurdundan edənlərin dalınca asıb-kəsəcəkdı; kişidən iyirmi-otuz addım aralanandan sonra həyətlərin birindən küçəyə qəfil işıq düşürdü, o işıq görməmiş, şüasını canımda duyurdum, əlaqəninin taqqıltısını, ayaqlarının tiqqıltısını eşidirdim, görünür, özümü naqolay aparırdım, ya da üzünə açıqca heyrətlə baxırdım, ona görə ki, yaxınlaşanda, dodaqlarına xəfif təbəssüm çökürdü, bir az da addımlarımın nizamı pozulurdu, elə bil, qanqallıqda zərif bir çiçəyin bitməsiylə bağlı beynimdən keçirdiyim, fikirləri duyurdu, dünyanın ağıllışməz qəribəlikləri, hətta ziddiyətləri olduğunu mənə çatdırmaq istəyirdi; yerişimin beli qırılırdı, yolun burdan geniş küçəyəcən olan yüz addımlıq hissəsini sürünə-sürünə gedirdi, elə onun da addımlarının sərrastlığı gözgörəti pozulurdu, beş-altı addım qabaqda gedə-gedə, neçə uçduğunu hiss eləyirdim; həmin işıq dayanacağına ötürür, avtobusa mindirib, yola salandan sonra hündür binaların arasından keçib, iş yerimə varid olurdum, axşamacan o yaylaqlarla bağlı xatirələr, «ışığın yayılması qanunu» (öz-özlüyümdə ona belə ad qoymuşdum) tez-tez yadıma düşürdü ki, bu da növbəti günəcən bəs eləyirdi; əlbəttə, işdən çıxaranda, evə başqa yolla gedəsi olurdum, o yolun üstündə çayxanalar, kababxanalar, dost-

tanışlarla görüşlər, bir para bəzi şeylər dururdu, bütün bunlar o işığın həsrətini çəkməkdən ötrü mənə bəs eləyirdi, həm də çox vaxt o yol o qədər uzun olurdu ki, gecəyarısı ancaq evə gəlib çata bilirdim...

Qazan bayaqdan poqqapoqla qaynayırdı, qapağını qaldırıb, qaşığın ucuyla bir-iki lobyaya dənəsi götürdüm ki, görüm, bişibmi, vaxtı çatdığına əmin olandan sonra qazandakı olan-qalan suyu süzdüm, lobyanı yaxşı-yaxşı əzdim, üstünə qaynanmış su tökdüm, yağda soğan dağ eləyib, içinə əndərdim, altının odunu vəm eləyib, pəncərənin qabağına getdim: gecənin qaranlığı əməlli-başlı qatılmışdı, yəlsə hələ əsməyindəydi, xəzəl yavaş-yavaş düz-dünyanı başına götürürdü, beş-on gündən sonra əməlli-başlı soyuqlar düşəcəkdə, o soyuqların üstünə də bu yeli gələndə, gör nə həngamə qopacaq; gərək əynimin-başımın dərdinə də qalam: yarımaltomu bu il də geyinmək olar, bir az boynunun, qollarının ağzının, yaxasının kirini təmizləmək lazımdı, ən çox qorxduğum ayaqlarımdı, gərək əlimə gələn birinci pula isti yarımboğaz çəkmələr alam - həkimlikdən-filandan başım çıxmır, ancaq bilirəm ki, ayaqlarımın hərdən buza dönməyi; hərdən də od tutub yanmağı böyrəklərimin illətidi: bəzən elə olur, ayaqlarımı gündə iki-üç dəfə sərin suyla yuyuram ki, yaloyuşluğu yatsın, bəzən də iki corabı üst-üstədən geyinirəm, amma qızdır ki, qızdır; isti şalvarım var, alt paltarım var, yun köynəklərim var, kepkam var - qışı birtəhər yola verə bilərəm, bir də ki, bu şəhərin qışının elə adı qışdı, düz-əməlli qar yağmır, yağanda da, yerdə qalmır, üstəlik, yel elədən-elə, belədən-belə sovrur; qışı bu şəhərdə bircə kərə - tələbə olanda görmüşəm: günorta dərsə gələndə, başlayan qar biz dərsdən çıxanacan elə tökmüşdü ki, qurşağıma çatırdı, həmin gün yaman kef çəkdim, indiyəcən də dadı damağında qalıb; sonralar bir-iki kərə alababat qar yağdığını gördüm, onda da yel qalxdı, sovrub-süpürüb, tar elədi, ardınca qəfildən hava ilindi, qar bircə günün içində əriyib, küçələri ağzına götürdü, heç ləzzətini də görmədik; bura belədi də: yayda istisi-bürküsü kəlləçarxa vurur, nəfəs ala bilmirsən, qışda qarı-filanı olmur, payızda yağışı az yağır, yazı xeyli gecikir, ümumi hesabla götürəndə, fəsillərdən birinin, türklər demiş, dadını çıxara bilmirik, ömrümüzü elə ilboyu havalardan şikayətlənə-şikayətlənə keçiririk; hə, ağzı qışa olanda, bir də atamla ova getdiyimiz yadıma düşür: xəstəliyi ağırlaşmış, yatağa yığıldığı ilin qışıydı, anamın qara-qışqırığına baxmadı, məni yaxşıca geyindirirdi, qoşalüləsini götürdü, çayın ağzındakı kolluğa çöl ördəyi, qırqovul, vurmağa getdik; səhər tezdən gedib, günortayacan qayıtdıq, lap çoxdan olduğundan, dumanlı yadımda qalıb: atamın qoşalüləsinin ağzından alov çıxırdı, havadakı quş fırlana-fırlana yerə düşürdü, mən qarı yara-yara ora cumub, ovu kisəyə atırdım; axırda tülküyə də rast gəldik, amma mənim qışqırığıma atam dönüb nişan alanacan tülkü özünü kolluğa vurub yox oldu, yaddaşımda tək-cə bic gözləri, iri quyruğu, bir də yırgalanan kolluq qaldı; anam günorta sağ-salamat qayıtdığımızı görəndə, doluxsunub ağladı, atam gülə-gülə onu danladı, ay dəli, nolub, dedi, niyə gözünün qarasını sıxırsan, Uçuruma ha getməmişdik, burda çayın qırağında idik, gör sənə nələr vurub gətirmişik; anam gözünün yaşını silə-silə, nə bilim, dedi, birdən elə qorxdum, fikirləşdim ki, Allah eləməmiş, bir şey baş verər, mən də yekəxana-yekəxana kisəni yerə əndərdim, hələ qanı qurumamış qırqovulları, çöldəyini şəstlə

göstərdim, budu e, dedim, bir həftəlik ətin var, hələ kabab da çəkəcəyik; paltarımızı dəyişib, peçin içindəcə qırqovul ətindən kabab çəkdik, atam məni göndərib, qonşumuz suçu kişini çağırırdı, qabaq-qarşı oturub, qırqovul kababıyla cecə arağı vurdular, hələ cecədən yarızarafat-yarıcıddi mənə də təklif elədilər, amma anam ağızlarından vurdu, elə siz içibsiniz, ağ günə çıxıbsınız, bunu da içirdəsiniz, işiniz lap düzələ; o bir neçə qış gününün ləzzəti indi də yaddaşımda dipdiri qalıb, sonra atam xəstələndi, ova gedə bilmədi, ayağım şəhərə dəyənəcən yazıq anam qoşalüləni bircə dəfə vermədi ki, ova gedəm, ağlayırdı, yalvarırdı, dilim-ağzım qurusun, bir şey olar, deyirdi, səndən başqa kimim var; hətta neçənci sinifdəsə oxuyanda, həmin ov günü haqqında hekayə yazmaq istədim, nəse dərslikdə yazılanlara oxşadığından, xoşuma gəlmədi, cırıb atdım, sonralar da özümü nə qədər zorladım, sanballı bir şey yazma bilmədim: görünür, o cür güclü duyğuları sözə çevirmək heç də asan deyil...

Mənim hesabıma görə qəzetçi tanışım indilərdə zəng eləməliydi: yəqin, çayxanadan qayıtmış, çinədanını boşaldıb, bir balaca dincəlmiş olar, indi yeməyini yeyib, yenə arabir uşaqlara qışqıra-qışqıra, siqaretini fısıqırda-fısıqırda qəzetlərə baxır, mənə zəng vurmaq vaxtının yetişməsini gözləyir; bir dəfə darta-darta məni çəkib evinə aparmışdı, mətbəxi eyvana çıxarıb, iki otağa çevirdiyi birotalı mənzilində daracaqlıq bir yana, siqaret qoxusundan baş çatlayırdı, bu qoxuya deyəsən, arvad-uşağı əməlli-başlı öyrəşmişdilər, heç üz-nəzərlərini də turşutmurdular: elə bil, yaşadıkları yer belə də olmalıymış; mən tək adam olsam da, evdə siqaret çəkməyi özümə qadağan eləmişəm, lap şaxta-tufan da olsa, beşcə dəqiqə eyvanın qapısını açıram, həm içərinin havası dəyişir, həm də siqaretimi çəkirəm, külqabını - filanı da eyvana qoymuşam, siqaret külünün qoxusu özündən pis olur; bu, yox, ucuz siqaretdən az qala dəqiqəbaşı çəkir, sinəsi də xır-xır xırıldayır, hayqırağı az qalır adamın üzünə sıçrasın, rəngi də ki, bombozdu, kül rənginə çalır, hələ dişlərini demirəm, rəngini ayırd eləməkdən ötrü gərək baş sındırasan; yəqin bütün günü mənə çatdırma bilmədiyi o iki xəbərin ağırlığını ürəyində daşıyıb, siqaretini fısıqırdıb, qəzetini oxuyub, nəse yazmaq istəyib, hövsələsi çatmayıb, günortayacan birtəhər vaxtını öldürüb, sonra Allah verəndən mədəsinə töküüb, özünü yetirib çayxanaya, mənə çatdıracaq xəbərlərin sürətini onlara nağıl edib, amma həmin ləzzəti ala bilmədiyindən, ürəyində məni yamanlaya-yamanlaya axşamı gözləyib; başqası mənim yerimi verə bilməz, axı, mən peşəkar dinləyiciyəm, əvvəlcə onu cuşa gətirirəm, xəbərlərini böyük diqqətlə dinləyirəm, şərtlərinə hörmətlə qulaq asıram, öz fikrimi ehtiyatla bildirirəm ki, etiraz-filan kimi başa düşməsin, gəldiyi nəticələrlə əsasən razılaşıram, axırda da yeni xəbərlərlə ruhlandırırım - sənətkara hörmət borcumuzdu; yəqin, çayxanada dərhal ağızından vururlar, özlərinin daha savadlı, daha ağıllı, daha məlumatlı olduqlarını gözə soxmaq istəyirlər, üstəlik, onun bu keyfiyyətlərini aşağılamağa çalışırlar, mübahisəyə girişirlər, hətta höcətləşirlər - bu, əlbəttə, əməlli-başlı hörmətsizlikdi, çünki o adam bütün ömrünü bu işə həsr eləyib, öz üzərində çalışıb, peşəkarlığa nail olub, indi hansısa uşaq-muşağın biri başından yekə qələt eləyib, qayıdır ki, yox, sən düz demirsən; belə məqamda əlbəttə, inciməliidi, o düdəməyə dəyən gərək, sən nə bilirsən, xəbərin qiyməti-çəkisi, üstəlik, effekti

nədi, onu dinləyiciyə hansı formada çatdırmaq lazımdı, şərh zamanı hansı cəhətlərə diqqət yetirmək gərəkdi, dinləyicini cəlb eləmək üçün vurğuları necə bölüşdürmək mümkündür - axı, o zavallı bütün ömrünü bu məsələlərə sərf eləyib - elə adam var, heç öz fikrini düz-əməlli çatdırma bilmir, həm də peşəkara ki, təlabat olmadı, faciə burda başlayır: xəbərcilik də lap elə yazıçılıq, tərcüməçilik, zamanəyə uyğun desək, menecerlik - filan kimi, peşədi, bu peşəyə də hörmət eləmək lazımdı, indi qəzetçi tanışım zəng eləsə, gərək səbrlə, hörmətlə qulaq asım ona, vəzifəsini yerinə yetirməkdən ötrü şərait yaradım; təsəvvür eləyək ki, teatrın, kinonun, rəsm əsərlərinin tamaşaçısı, musiqi əsərlərinin dinləyicisi yoxdu, onda nolar - bütün bunlar tənəzzülə uğramazmı, bu hesabla belə çıxır ki, mən vətənpərvərlik hissindən, vətəndaşlıq mövqeyindən addım atıram, xalq mənim bu hərəkətimi dəstəkləməlidir...

Yadıma düşdü ki, dünəndən bəri siqaret çəkməmişəm, ağzım acı dadırdı, bayaq qutudan götürdüyüm, eləcə stolun üstündə qalmışdı, onu götürüb, mətbəxdən keçdim, eyvanın qapısını açdım: külək aynabəndin iki sınıq şüşəsinin yerinə bərkətdiyim qəzet parçalarını yırtmışdı, arabir içəri soxulanda, uğultu qoparırdı; tələm-tələsik siqareti yandırır, sümürdüm ki, yenə canım buza dönməsin, xəstəliyimi təzələməyim, amma yarıya ancaq çatmışdım ki, uğultunun içində telefon aparatının döyülmüş it cingiltisinə oxşayan səsinə eşitdim, tez əlimdəkini külqabıya basıb, içəri qayıtdım ki, dəstəyi qaldırım; qəzetçi tanışım salamsız-kalamsız gözünü yumub, ağzını açdı: heç özümə gəlməmiş məlum oldu ki, ötən dəfədən yarımçıq qalan xəbərlər artıq köhnəlib, indi ölkədə və dünyada daha vacib proseslər gedir, belə davam eləsə, şübhəsiz, bəzi vacib dəyişikliklərin baş verməsi qaçılmazdı; bu xəbərlərdən birincisi odu ki, qazlı yazıçı sən demə, korrupsiyaçının yekəsiymiş, əli yekələrin ətəyindəymiş, ona görə özünü belə arın-arxayın, üstəlik, həyasızcasına aparırmış: deyilənə görə, onun əmllərində külli miqdarda cinayət faktları aşkar olunub, artıq yuxarılar da bunları ört-basdır eləyə bilmirlər, yəqin, bu yaxınlarda onu ifşa eləməknən korrupsiyaya qarşı mübarizəyə candərdi töhfə verəcəklər; qəzetçi tanışım dediklərini şayiə-filan yox, etibarlı mənbələrdən əldə elədiyi səhih xəbər olduğuna dönə-dönə and içdi, onu da əlavə elədi ki, böyür-başında fırlananların da əmdikləri burunlarının iki deşiyindən gələcək, çünki oğurluqnan qəhbəlik qırx gündən artıq çəkmir; sonrakı xəbər ondan ibarətiydi ki, hansı qəzetdəsə, xaricdə yaşayan, bütün ədəbi aləmi şeyinə dolayan şairənin şerləri çap olunub, həmin şerlərdən bircəciyini oxuyursan, əməlli-başlı dəli olursan: ölmüşün şəklinə baxırsan, elə göyçəkdi ki, şersiz- filansız adamın qanı başına vurur, amma günü qara gəlmiş elə erotik-parnoqrafik bir şey yazıb qəzetdə çap olunmaq nədi, öz-özünə oxumağa abır-həya lazımdı; ay başına dönüm, az qala ağlaya-ağlaya dedi, vallah, bunlar dəli olublar, biri eşşəyə meyindən yazır, o biri avtobusda qıza-gəlinə sürtüşməyindən yazır, indi də bu çıxıb ortalığa, abrimız-həyamız gedib, dərdimizi kimə deyək, kimə şikayət eləyək, telekanallar da bir yandan üzümüzün suyunu töküüb, hansını açırsan, utanmaz- utanmaz göbəklərini, dallarını oynadırlar, açıq-saçıq səhnələr də üstəlik; evimizdə uşaq böyüdürük, dedi, gözlərini açıb belə-belə şeylər görürlər, sabah bunların axırı necə olacaq, nə hökumət qabağını alır, nə camaat səsinə çıxardır, o

abırsızların özlərinə bir söz deyəndə də, cavabları hazırdı: azadlıq! bu cür azadlıq kimə lazımdı? üçüncü xəbər köşəyazan tanışım ilə bağlıydı, dedi, nə bilim, hardansa pul tapıb, kitabını buraxdırmış, girişində-filanında elə yekaxana şeylər yazıb, elə bil, dünyanın böyük yazıçılarından biridi, haqq üçünə, hekayələrdən bir-ikisi, povestinin də bəzi yerləri deyilənə görə, pis deyil, neçə illərdi, tonlarla kağız korlayıb, yazmağı bir az öyrənib, deyəsən; dedi, hekayəsinin bir yerində də mənə işarə vurub, oxuyanlar çatdırırlar, camaat çörəyi qulağının dibinə yemir ha, üstünü nə qədər malalasa da, bəzək-düzək vursa da, gizlədə bilməyib, mənim danışğımı-zadı yamsılayıb, vərdişlərimi təsvir eləyib, guya, siqaretin kötüyünü çeynəyirəm, çayı içəndə, hortdadıram, danışanda, heç kəsə aman vermirəm, nə bilim, bu cür axmaq-axmaq şeylər; bütün bunları mənə oxuyanlar danışib, mən onun cızma-qaralarını oxumaq istəmirəm, dedi, allergiyam var, amma yəqin eləsəm ki, doğrudan da, məni nəzərdə tutub, onu bir hala salacam ki, nəinki yazı-pozudan, hətta şəhərdən də baş götürüb gedəcək...

Deyəsən, qəzetçi tanışımın menyüsündə başqa xəbərlər də vardı, axırını sözlərini deyəndə, gözüm saatdaydı, tam on beş dəqiqə danışmışdı, yenə aranın kəsilməsi binəvanın sözünü yarımçıq qoydu: bilmirəm, xətmə dözmədi, yelmi bir xata çıxartdı, yoxsa stansiyadanmı kəsdilər, qəfildən aparat susdu, dəstəkdə qulaqbatırıcı səssizlik yarandı, xəttin o başında qəzetçi tanışımın halını xəyalıma gətirə-gətirə, həm də Allahıma şükür eləyə-eləyə, dəstəyi aparatın üstünə atdım: deyəsən, yeməyim hazır olmuşdu, qazanı götürüb, qırağa qoydum, iki diş sarımsaq əzib üstünə tökdüm: onsuz da sabah evdən eşiyə çıxmıyacaqdım ki, ağzım sarımsaq iyi verə, birisigünə yəqin, iy-zad qalmaz; oturub, arxayın-arxayın lobyaya supundan doya-doya yedim, amma yeməyimi elə bu cür başa vursaydım, yəqin, canıma sinməzdi, durub soyuducudakı üç şüşənin dibindən az qala yüz əlli qram araq yığa bildim, arada elə getdi ki, yağ kimi; indi artıq sağalma əlamətlərini tamam duyurdum, amma şübhəsiz ki, sabah burnumu belə, çölə çıxartmayacaqdım, xəstəliyimi azdırmağa halım yoxdu; yerim isti, yeməyə Allah verəndən bir şeyim, oxuyub-yazmağa imkanım var, bir gün şəhərin küçələrinə çıxmasam, ölmərəm; süfrəni yığışdırandan sonra telefonu yoxladım, dəstəkdən səs-səmir gəlmirdi, qəzetçi tanışım elə biləcəkdə ki, mən qəsdən eləmişəm, bir də qismət olub, zəng eləsə, incikliyini bildirəcəkdə, amma aranı kəsməyəcəkdə, çünki mən peşəkar dinləyici kimi, ona çox lazımıydım, bəlkə də, bu şəhərdə iki-üç bu cür adamdan biri yəqin; ağıma gəldi ki, bayaqdan ayaq üstəyəm, gedib çarpayısıya uzandım, neyləyəcəyimi fikirləşməyə başladım: əlbəttə, yaxşı olardı ki, sabah səhərdən oturub, nakam dostum barədə xatirələrimi yazım, arada da Şah haqqındakı yazıya əl gəzdirim, bəlkə, hardasa çap elətdirib, beş-on manat qonorar almalı oldum; nakam dostum barədə xatirəni hardan başlayacağıma, bəlkə də, bir aydan çoxudu, fikirləşirdim, amma ağıma fərqli başlı fikir gəlmirdi; o, bəlkə də, dünyanın mən tanıyan ən yalqız adamıydı, çox güman ki, elə ona görə xasiyyətimiz tuturu, az qala on ilə yaxın ünsiyyətdə olmuşduq, dostlaşmışdıq, amma bu iki yalqız adamın dostluğu yəqin, bir-birimizdən maddi-mənəvi umacağımız yoxdu, bir-birimizin şəxsi həyatına müdaxilə eləmədik, adamlardan bezəndə, tapışub, söhbətləşirdik; qəribədi ki, o söhbətlərimizdə bircə dəfə də

olsun, həyatdan şikayət-filan eləməzdik, yəqin, ona görə ki, hər şeyin ötüb-keçəri, bir andan asılı olduğunu gözəl başa düşürdük, ətrafımızdakı vurnuxan, daha çox qazanmaq, qapazlamaq, yemək üçün özünü oda-közə vuranlara yazığımız gəlirdi, ürəyimiz yanırıdı: onda nakam dostum iki uşaq atasıydı, amma subay adam kimi yaşayırdı, mən bu məsələdə ondan irəli gedib, il yarım bir yastığa baş qoyduğum bədbəxtdən aralanmışdım; nakam dostum istəsəydi, əməlli-başlı pul qazanardı; bu vaxtacan cəmi iki hekayə, üç-dörd tənqidi yazı yazmışdı, amma ədəbi aləm ondan tük salırdı, qəzetdə-jurnalda yazısı çıxanın, kitabı çap olunanın qulağı səsdə qalırdı ki, görən, filankəs oxudumu, oxudusa, fikri nədi, onun dilindən bircə kəlmə ciddi yarım-tərif söz almaqdan ötrü üç gün dalbadal qonaqlıq verməyə, cibinə pul bsməğa, başına fırlanmağa hazırıydılar; indiyəcən ondan nəfsitox adama rast gəlməmişəm, cibinə on manat qoyurdular, beşini çıxarıb geri qaytarırdı ki, bu bəsimdi, bahalı siqaret alanda, razı olmurdu ki, korlanaram, ucuzundan al, elə bir yeməyi-filanı da yoxudu, bircə tikəylə bütün məclisi başa vururdu; amma dəhşətli darıxmağı vardı, zarafat eləyə-eləyə, söhbət elədiklərini dolaya-dolaya nə qədər darıxdığını, sıxıntı keçirdiyini duyurdum, gizlicə işarə vururdu ki, qalx əkilək, bir bəhanəylə aradan çıxırıdın, küçələri əldən salırıdın, özü demiş küncəvoy yerlərdən birində oturub, dərdləşirdik; bilirdim ki, gecəyarıdan tez evə getmək ondan ötrü dözülməz əzabdı, gecəyarıdan vaxtını alabəzək adamların arasında keçirməksə məşəqqətdi, canını götürüb qaçmağa yer gəzir, lap gecənin kirt yarısı desək ki, dur, filan rayonun ucqar bir kəndinə gedək, heç fikirləşmədən gedəcəkdik, çünki ondan ötrü yeganə dərd, dünyasının yeknəsəqliyindən, bayağılığından, bozluğundan qaçmağıydı; bir dəfə belə vaxtımızda dedim, gəl gedək kəndə, elə sevindi, heç olmayan kimi, amma tərslikdən gecəyarısına az qalırdı, ikimizin cibimizdəki yolpulumuz bəs eləmir, üstəlik rəhmətlik dirənmişdi ki, anana yaxşı bir şal, bir az da konfet-qalet ala; durub avtomatdan azı yeddi-səkkiz adama zəng elədi, cəmi iki nəfəri evdə tapdı, onlar da yaylıq götürüb ağladılar ki, vallah, pulumuz yoxdu, bu da onu fikrindən daşındırmadı, ayrı yollar axtardı, axırda dedi, gəl, belə eləyək: bax, mənim ayağımdakı bu tufli təptəzədi, özü də bahalıdı, bir axmaq hardansa əlli manata alıb, mənə bağışladı, mən oturma skamyada, sən apar bir az o tərəfdə beş-on manat əskiyinə sat, yerin deşiyindən də olsa ucuz, köhnə bir ayaqqabı tap gətir, çıxaq gedək; onu fikrindən daşındırmaqmi olardı, düzdü, mənim də beynimə düşmüşdü, həm onu sıxıntıdan qurtarmaq istəyirdim, həm də anamı görməkdən ötrü burnumun ucu göynəyirdi, ona görə də çox dil tökmədim; ayaqqabıları çıxarıb verdi, bardaş qurub, oturacaqda əyləşdi, siqaret yandırıb, gülə-gülə, pulsuz qayıtma, dedi; bu vaxtacan nəyə alıb-satmamışdım, fikirləşirdim ki, tanış adamlardan biri görsə batdım, biabır olacam, üstəlik, it-qurd gəlib, ilişə bilər ki, bu ayaqqabıları haradan alıbsan, oğurluq deyil ki, amma axşamın qaranlığını üzümə ələk eləyib, çıxdım meydana, bu dəfə bəxtimiz gətirdi, beşcə dəqiqənin içində ayaqqabını satdım, axtarıb həmin ölçüdə, ucuz, qaloşa oxşayan bir ayaqqabı aldım, qayıdanda gördüm qardaşım elə həmin yerində oturub, bir dilənçiyə həyat barədə şirin-şirin söhbət eləyir; qalan puldan üç manatını dilənçiyə verdi, ayaqqabıları ayağına keçirib, dəmiryol vağzalına doğru götürüldü,

mən də dalınca düşdüm, elə gedirdi, elə bil, qatara gecikəcəkdi; çatan kimi iki bilet götürdü, sonra anama yaxşı şal aldı, sellofan torbanı konfet-qaletlə, qənd-çayla doldurdu, yolumuza kolbasa, pendir, çörək, araq aldı, qatar tərپənən kimi, süfrə açdı, əvvəlcə bütün anaların sağlağına içdik, sonrası yadımda deyil, amma onun kövrəlməyi yaxşı yadımdadı; növbəti dayanacağa yaxınlaşanda, qalan pulu çıxarıb, üstündən bir manat götürdü, qalanını mənə verdi, mən burda düşürəm, dedi, mat-məəttəl qaldım; gülə-gülə qayıtdı ki, nə gözlərini döyürsən, hiss elədim, anandan ötrü darıxıbsan, anam yadıma düşdü (onda anası il yarım, ya iki il olardı, rəhmətə getmişdi), get mənim əvəzimdən də ananın əlindən öp, ayaqlarını qucaqla, mən getsəm, özümü saxlaya bilməyəcəm, qorxuram, axmaq bir hərəkət eləyəm, qanıqaraçılıq ola, mən burda düşüb, gəzə-gəzə gedəcəyəm evə; indi bildim ki, mənim başımı qatıb, cəmi bir bilet alıbmiş, bələdçiyə də dostunu, yəni məni növbəti stansiyayacan ötürmək istədiyini deyibmiş, başa düşdüm ki, bütün dəfə-daraq mənim kəndə getməyimdən ötrüymüş, istəmir ki, ana-oğul mehrinin arasına girsin, ya da öz anasızlığını daha dərindən duysun; hər halda üz vurdum, boğazımı çəkdim, qapını kəsdim, sözündən dönmədi ki, dönmədi, qatar dayananda, aradan çıxdı, mən də şüşənin dibindəki olan-qalan arağı da süzüb, indi hələ soyumamış ayağındakı qaloşaoxşar ucuz ayaqqabını gediş-gəliş seyrəmiş küçələrdə tiqqıldada-tiqqıldada gedən dostumu gözlərimin qabağına gətirdim, gözlərim dolub-boşaldı; şübhəsiz, anam yaman sevindi, üç gün əvəzinə məni düz bir həftə buraxmadı, o bir həftənin çoxunu da başıma ağıl qoymaqlan keçirdi, nəticə hasil olmayanda, ümidini üzüb, susdu, qayıdanda, dostumun sovqatını ayrıca qoydu; amma mən şəhərə çatanda, o bədbəxtin üçüydü: dedilər, toydaymış, oturub yaxşıca yeyib-içiblər, sonra o bədbəxt durub ki, gedirəm, nə qədər üz vurublar, inadından dönməyib, deyəsən, əcəl əməlli-başlı çəkirmiş, qıyası, kefləri kök, damaqları çağ oturublar bir tanışının maşınına, yolda da başlarına bu hadisə gəlir; danışdılar ki, bir sutka reanimasiyada sağ qalıb, amma o daha danışa bilmirmiş, eləcə maddım-maddım adamların üzünə baxırmış, yəqin, o üzlər arasında mənim üzümü axtarıb, ayaqqabı əhvalatını xatırlayıb, məni anamın yanına yola sala bildiyinə görə bir az rahatlanıb; əlbəttə, adamların arasında özümü tox tutdum, amma evdə zülüm-zülüm ağladım, tamam yalqız qaldığıma ağladım, səhəri anamın göndərdiyi sovqatı götürdüm, tanışlardan bir-kisini tapdım, öz adətimizlə oturub, o rəhmətliyi xatırladıq; öz-özümə deyirdim ki, əgər gəl kəndə gedək, deməsəydim, o da başıma bu oyunu açmazdı, bəlkə də, həmin toya bir yerdə gedərdik, ola bilsin, tanışıyla harasa getmək fikrinə düşməzdi, uzaqbaşı toydan çıxıb, hardasa üstünü düzəldərdik; sonra ağıma gəldi ki, qismətdən qaçmaq olmaz, bəlkə, kəndə bir yerdə getsəydik, heç o toyda da olmazdı, o maşına da minməzdi, o hadisə də baş verməzdi, yaxud mən də həmin maşının içində ola bilərdim, ya da getdiyimiz qatar relsdən çıxıb bilərdi, deməli, onunku da buracanmış; mən hardan bilim, bir gəciqədən sonra başıma nə gələcək: bəlkə, indicə tavan başıma uçaacaq, ya zəlzələ olub, binanı yerli-dibli batıracaq, ya da indi yorğun-yorğun döyünən ürəyim qəfildən dayanacaq; bunu kim bilir, kim bilir, kim bilir?..

V

Axşam yenə olub-keçənləri yadıma sala-sala yuxuya getmişəmmiş: həmin nakam dostum barədə fikirləşirdim, bir də ayıldım ki, çoxdan gecə yarından keçib, qıraqdan baxan elə bilər, çox vacib işlərlə məşğulam, çünki gecənin bu vaxtı ancaq başını qaşımağa vaxt tapmayan adamın işığı yanar; durub ayaqyoluna baş çəkdim, rahatlandıqdan sonra ürəyim su istədi, həmişə üçkiloluq bankada saxladığım sudan bir stəkan içdim, ardınca qapının bağlanıb-bağlanmadığını, qazın söndürülüb-söndürülmədiyini yoxlayıb, yatağa yaxınlaşdım, birdən yadıma düşdü ki, eyvanın qapısı açıq ola bilər, axşam siqaret çəkəndə, telefon zəng çaldı, otağa tələsik qayıtdım, bilmirəm, qapını bağladım, ya yox; təzədən qayıtdım, eyvanın qapısını yoxladım, gördüm, bağlıdı, o qaçaqaçda cəftəni necə çəkdiyimi ağıma gətirə bilmədim, bundan da əməlli-başlı heyrətləndim, səhv eləmədiyimə əmin olmaqdan ötrü cəftəni dönə-dönə yoxladım, geri çəkib, təzədən irəli sürüşdüm, axır ki, sakitləşib, otağa qayıtdım, təkcə yun köynəyimi soyundum, işığı söndürüb, yatağıma uzandım; elə onda da ilyarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxtlə dehdəhlərimiz yadıma düşdü: ağızlaşmağımızın bir səbəbi də elə işığı gec söndürməyimin üstündəydi, biryolluq gecə yazı-pozu işiylə məşğul olmağıma yasaq qoymuşdu, deyirdi, görən elə bilər bir əməlli-başlı işnən məşğulsan, havayı yerə işığı yandırır, israfçılıq eləmə; hələ onu deyim ki, toyun üçüncü günü, elə ki, anamla dayım arxayınlaşıb, kəndə qayıtdılar (onda mənə evdən eşiyə çıxmağa qoymadılar ki, təzə gəlin var, sağ olsun dostum, yenə irəli durub, əziyyətlərimi çəkdi), gəlinin qohum-qardaşı da evlənmənin uğurla başa çatdığına yəqinlik hasil eləyib, sakitləşdilər, çəkilib evlərinə getdilər, mən də yavaş-yavaş hazırlıq gördüm ki, səhər gedib işə dəyim, elə onda da xanım buynuzunun ucunu göstərdi; əvvəlcə maaşımın nə qədər olduğunu soruşdu: bıy səni! bu əməlli-başlı taktik, strateq imiş ki! o dəqiqə azadlığımın, sərbəstliyimin təhlükədə olduğunu hiss elədim, mənəvi əsarətin əvvəlcə maddi təcavüzdən başladığını bilirdim, axı: cibini soyurlar, öz kefinə yaşamağa imkan vermirlər, ələ baxmağa alışıdırırlar, olursan əməlli-başlı kölə; bu bədbəxt də mənim fikirləşdiyim qədər sadə-sadələvh deyilmiş, əksinə, uzaqgörən, uzaqvuranmış, hardan başlayıb, harda qurtaracağını bilirmiş, nə vaxtdan bəri götür-qoy eləyibmiş, yollar, üsullar, fəndlər fikirləşibmiş, elə toyun dinqiltisinin kəsilməyini gözləyirmiş, indi budu, heç utanıb-çəkinmədən, qızıl-qırmızı soruşur ki, maaşın nə qədərdir; əvvəl istədim, bu suala qarşı əks taktikadan istifadə eləyim, zarafatla deyim, ay xanım, qadının yaşı bilinməz, kişinin maaşı, mənə belə qəliz suallar vermə, doğru-durust cavab ala bilməyəcəksən, qayıtdı ki, nə zarafat, mən səndən ciddi soruşuram, gəlir-çıxarımızı bilməliyik, xırda-xırda yığıb, filan-filan şeyləri eləməliyik; onda gördüm, burcutmanın xeyri yoxdur, qadın ki, bir şeyi öyrənməyə çalışdı, onun qabağını Allahın ölmündən başqa heç nə ala bilməz, bu xanım da uzaqbaşı müdirə, ya da müsahibə zəng vurub öyrənəcək, sonra da başlayacaq mənə qarşı maneələr yaratmağa; bir az irişdim-qırışdım, sonra çarəsiz qalıb, ağızucu, həm də candərdir maaşımın qədərini dedim, o dəqiqə yeni sərancamını eşitdim; maaşın

üçdə ikisini verirsen mənə, mən də yarısını ailə xərclərinə sərf eləyəcəm, yarısını da lotoreya oynayıb, yığacam; ürəyimdə fikirləşdim, şükür olsun Allahın birliyinə, bununla qurtardımsa, böyük şeydi, maaşımın üçdə biriylə maddi azadlığımı birtəhər qoruyub saxlayaram, arada qonarar filanın olmağı da qolumdan tutar, bir az qənaəti də üstünə gəlsəm, ümidvaram, bu cür sərəncamlar əlavə gəlirə şamil olunmaz; amma ən xanımı pis qiymətləndirmişəmmiş: sən demə, mən hərif hələ dünyadan heç nə qanmırammış, cibimdə qalan o üçdə birin xərclənməsinə nəzarəti də özü həyata keçirəcəkmis, bundan ötrü dürlü-dürlü yollar, üsullar axtarıb tapıbmiş, elə məqamın yaranmağını gözləyirmiş ki, öz məharətini göstərsin; bir də gördün zəng vururdu ki, gələndə iki çörək, bir toyuq, iki-üç kilo meyvə al gətir, oğulsan, alma, ya da etirazını hansı formada bildir, cavab dərhal hazırdı: tək yemirəm ki! ya da soruş ki, mən axı maaşın üçdə birini bu xərclər üçün verirəm, deyəcək, onun o qədər dərdi-azarı var, elə bilirsən, təkçə qarın doldurmaqnan işlər qurtarır, gələcəyi də fikirləşmək lazımdı, sabah uşaq olanda, məəttəl qalacaqsan, istəmirsənmi ki, əlini atanda, ovcuna bir şey gəlsin, indi dur, bu cür daşdan keçən dəlil-sübutların qabağında dur görüm, necə durursan; öz maaşını neylədiyini soruşmurdum, bilirdim, deyəcək ki, istəyirsən, bunu da sənə verim, xərcləyəsən? Mən qadınam, manikürüm, pedikrüm, filanfəsmənkanım var, ayda-ildə abırlı bir paltar almalyam, görmürsən, camaatın arvadları gündə birini geyinir, daş-qaşının parıltısından adamın gözləri qamaşır; mənim hesabıma görə, sırğasından, saatından başqa, beş üzüyü vardı, birini də mən vermişdim, daha doğrusu, ata-anasının aldığı üzüyü ovcuna qoymuşdum ki, mənim bər-bəzəkdən xoşum gəlməz, üzük taxan kişi görəndə elə bil, üzdəniaraq görürəm, götür, özün tax, ya da sat, başqasını al, buna da üzəvarı etiraz eləmişdi, amma deyəsən, satıb, qadın üzüyü, ya başqa bir şey almışdı, dəqiq yadımda deyil; bütün bunlardan əlavə axşam işığı onun istədiyi vaxtda söndürməşəydim, burnunu sallayacaqdı, ya da köntöy söz atacaqdı: sənin yazıb-pozduğunun dəyəri heç işıq puluna bəs eləməz, havayı yerə gözlərini xarab eləmə, pah bəxtəvərin qələmindən qan damır - özünü elə göstərir elə bil, bu yazmasa, dünya batar, camaat acından qırılar - nə bilim, bu cür sözlər; bir müddətdən sonra stolüstü lampanın işığında yazıb-pozmalı oldum, onda da uzun müddət yaxın düşəmmədim, mən yatağa uzananda, görürdüm, artıq yatır, məcbur qalıb, bundan da əl çəkməli oldum, ancaq çox vacib olan hallarda gecələr yazı-pozunun üstündə otururdum; beləcə qısa müddət içində iki taktiki qələbə qazandı, mən bunu aşkarda dilimə gətirməsəm də, öz-özümə etiraf eləyirdim, əbəs yerə vəziyyətdən çıxış yolları axtarırdım, bilirdim ki, bu hələ başlanğıcdı, xırda itkilərdi, hələ insafı qalıb, qonararımı hesablayıb bölüşdürmür, yazı-pozumu iş yerində eləməklə birtəhər çulumu sudan çıxarıram, hələ zırlı geridədi...

Gözlərimi açanda pəncərəni bozarmış gördüm, arabir güclənib-səngiyən uğultudan yelin hələ də əsdiyi bilinirdi: pərdənin aralığından görünən bir-iki saralmış çinar yarpağının titrəməsindən yelin gücləndiyini, yoxsa zəiflədiyini ayırd eləməyə çalışdım, sonra ağılıma gəldi ki, onsuz da bunun mənə istisi-soyuğu yoxdu, bütün günü evdə olacam, yeməyim var, lazım gəlsə, uzaqbaşı axşamüstü çörək almaqdan ötrü beş-on dəqiqəliyə çıxaram; hələ tezdi, bir azdan qalxaram,

yuyunub çayımı içərəm, ovqatım imkan versə, nakam dostum barədə xatirələrimi yazmağa başlayaram, günorta yeməyindən sonra Şah barədə yazıma əl gəzdirərəm, axşam gündəliklərimi qaydaya salaram, bununla da vaxt gəlib keçər, yatmaq zamanı çatar; hə, bir adam ki, xatirə söyləməyə, yaxud yazmağı başladı, deməli, ya qocalır, ya da artıq qocalıb - bunu yadımda deyil, kimdən eşitmişəm, amma kim deyibsə, doğru deyib, əvvəllər baş verəni həmişə danışmışıq, amma o danışmaqla bu xatirə söyləməyin arasında xeyli fərq var: qabaqlar olub keçəni danışanda, köyrəlmirdik, səsimiz titrəmirdi, gözümüz yaşarmırdı, üstəlik, yaddaşımızdakını başqalarına çatdırmağa tez-tez ehtiyac duymurduq, yalnız yeri gələndə, ürəyimizi boşaldırdıq, amma elə vaxt gəlib çatır ki, xatirələrimizi danışmağa bir kimsə, yazıya almağa fürsət axtarıq; bu yaş həddi də mən bilən qırx beşlə əlli arasında olur, düzdü, beş-üç il fərq mümkündür, amma elə ki, əlliyə çatdım, aydınca hiss eləyirsən ki, daha ömrün üzü enişədi, xatirələr çağı başlayıb, bundan sonra nə yaşadınsa, qazandı, Allahına gündə min dəfə şükür elə, çörəyinin bir tikəsini özün yeyəndə, birini də itə at; adam heç inana bilmir, ömür nə tez keçdi belə: elə bil, yazıq anamın tumanından yapışıb gəzdiyim lap dünən olub, atamın məni ova aparmağı, xəstələnib ölməyi, qonşumuz suçu kişinin özünü asmağı, məktəbdəki sevdalı günlərim, anamın məni evləndirmək cəhdləri, il yarım evliliyim dünən olub, ya da heç olmayıb, bunların hamısı hardansa oxuduğum nağıldı, mən özüm də həmin adam deyiləm, bir qıraqda dayanıb, onun yaşadığı ömrə göz qoymuşam, bütün bunlar ona görə yadımda qalıb; indi o adam yoxdu, nakam dostum kimi qəzaya düşsəydi, nə dərdim vardı, heç olmasa hardasa qəbri-filanı, bir nişanəsi qalardı, bu yoxa çıxıb, izziz-tozsuz itib, mən başqa adamam, nə vaxtdı, ondan qalan xatirələrin keşiyini çəkirəm, imkan düşəndə, onun adından xatirə danışırım; belə olmasaydı, bu keçən ömrü başqasının həyatı təki elə-belə, başdansovdu yox, hamı kimi öz ömrümü yaşayardım, hər şeylə də olmasa, çox şeylə barışardım, bu qap-götür dünyasında payıma düşənlərdən boyun qaçırmazdım...

Pəncərəyə bir çınqı gün işığı düşmüşdü, bundan bilinirdi ki, hava boz-bulanıq yox, günəşli olacaq, amma yelin kəsməyindən hələ də əsər-ələmət yoxudu, pərdələrin arasındakı əl tiyəsi boyda yerdə yarpaqların titrəşdiyini yenə görürdüm: yəqin, bizim tərəflərdə də yel əsir, ola bilməz ki, payızın bu vaxtında bütün kinini, qəzəbini yığıb-yığışdırıb, iki tərəfin arasına soxulmasın: indi güman ki, səvi anam söylənə-söylənə həyət-bağçada dümələnir, qanadı qırılan, deyir kəsmək bilməz ha, səhər vıyy, axşam vıyy, daha beynimiz-başımız getdi, gərək çıxacağını çıxsa, sonra dincələ; yel də əsəndə deyir, kasıbın canına əsir, varlıya nə var, uzaqbaşı qapısını boğazlayıb, evində oturur, beş-qoyunu, malı qırılsa da, heç vecinə almır, bizi kimilərin bir-iki axsaq-uxsaq mal-qoyunu var, ona da baxmasaq, acından qırılarıq, heç bir qapını döyüb, Allah rızasına bir tikə çörək verən də tapılmaz; bu cür sözlər deyə-deyə, əvvəl toyuq-cücəsinə dən tökür, sonra olan-qalan bir inək, bir danasını açıb, altı-yeddi qoyunla bağa ötürür ki, xəzəldən-zaddan yesinlər, sonra altını kürüyüb, təmizləyir, bütün bunları arıq-quru, amma örgənlişi canıyla elə cəld görür ki, adam məəttəl qalır; neçə dəfə demişəm, ötən il gedəndə də dedim, ay rəhmətliyinin qızı, nəyinə lazımdı, bu qədər əziyyət çəkirsən,

var-dövlət ha bəsləmirsən, anrı sat, getsin, yumurtadan ötrü üç-dörd toyuq saxladın, bəsdı, qayıdıb xeyli üzümə baxdı, sonra başını bulayıb dedi ki, bu ağılnan neçə qardaşsınız, bir görəydim, dünyada zəhmətsiz bir şey başa gəlirsə, mənə də de, gedim yığışdırım, o mal-qoyun, toyuq-cücə olmasa, mən indi çoxdan qırağını qatdamışdım, məcbur qalıb, hərəkət eləyirəm, əl-ayağımın uyuşuğu açılır, yoxsa axşamacan bir yerdəmi otura bilərəm; yanında qalan bacısı nəvəsinə bir iş də tapşırmaq, uşaq qeyrətə gəlib, nəsə eləsə, o dəqiqə əlindən vurur ki, dəymə, sən bacarmazsan, get öz işinlə məşğul ol, təkcə toyuq-cücəsi qonşunun həyatına keçəndə, ya da arabir mal-qoyunu suya aparmaq lazım gələndə uşağı buyurur; o dəfə gələndə, bir baş pendir, süzmə, bir toyuq qoydu, hələ yumurta da qoymaq istəyirdi, dedim, ay ana, yumurtanı neynirsən, şəhərdə su qiymətindədi, dedi, bizimkinnən maşın yumurtasının dadı bir döyül, xətrinə dəymədim, üçkiloluq bankanın içi tutan qədər yumurta yığdı, beş-on gün səhərlər qayğanaq bişirib yedim; indi başa düşürəm ki, tükənmək, kiminsə, nəyinsə qayğısını çəkmək yazıq anamın bu dünyadakı həyatının yeganə mənasıdır, bunu əlindən almaqla, mən həddən artıq qəddarlıq eləyirəmmiş: bundan sonra neyləsin, axı, bəxti gətirmədi, o cür nağıl kimi gözəl sevginin ardınca yazıqlara bədnəzərmi toxundu, nədi fələyin çarxı tərsinə döndü, vur-tut bir oğul verdi, o da yelbeyin, fərasətsiz, yaramaz çıxdı, ərinə cavanca yaşında sağalmaz xəstəliyə tutub, əlindən aldı, qohum-qardaş sarıdan da yığvalı qara gəldi; ona şübhə eləmirəm ki, mənim yanımda özünü toxtaq aparır, ola bilsin, gedib qəbiristanlıqda atamın köhnəlmiş, əyilmiş, qaralmış başdaşını qucaqlayır, illərdən bəri bitib-tükənməyən dərd-sərini ona danışır; bir dəfə eşitdim ki, deyib, keşke, öz tərəfimizdən evlənəydi, sonra boşasa da, məni ağrıtmazdı, heç olmasa, bilərdim ki, nəvəm var, qəbul edərdilər ürəyimin yağını yedizdirərdim, qəbul eləməzdilər, canları sağ olsun, amma bilmirəm, nə günah eləmişəmsə, rəhminə qurban olduğum bunu da mənə qiymədi; axırkı kərə gedəndə, on günün içində bircə dəfə də evlənmək barədə söhbət salmadı, görünür, daha taleylə barışıb, olacağa çarə görmür, bu yaşda evlənməklə-evlənməməyin fərqi ayırd eləmir, amma aradabir duyurdum ki, gizlin-gizlin məni süzür, başını azacıq bulaya-bulaya fikrindən nələrisə keçirir, yəqin, gözəgörünməzin işdəklərindən baş çıxarmağa çalışır; anam elə bilir, mən özümü arsızlığa qoymuşam, onun ağına gələn mənim ağıma gəlmir, amma neynim ki, yazı yazan belə yazdı, günahı-filanı olmaya-olmaya atamı cavanca yaşında apardı, məni hamı kimi yox, bir az başqa cür yaratdı, bəxtimə çıxartdığını da ayrı xasiyyətdə elədi: şeytanın qıçını sındıraraq, evlənməmişdim, yaxşı-pis evim-eşiyim, işim-gücüm vardı, ağılı olaydı, yaşayaydı da, birinci gündən bazara öz nırxını qoymayaydı, hər şeyi ölçüb-biçəydi, hər şeyin ancaq özü istədiyi kimi olmağına çalışmayaydı, bir dəfə mən güzəştə gedəndə, bir dəfə o güzəştə gedəydi, özünün günahını mənim üstümə yıxmayaydı; Allah da bir tərəfdən qapımızı bağladı, uşaq məsələsində işimizi çətinə saldı, gördüm yox, ey, daha məndən keçib, bu yazı məsələsidi, yüz də özünü öldür, xeyri yoxdu, lap uşaq da olsa, başına bir iş gələcək, ya ayrı bir şey olacaq, ona görə də yaxşısı budu, bəxtimə qail olum, bu dünyanın ipini bir az boş tutum; görünür, bunu axır-axırda beçərə anam da başa düşmüşdü, daha evlənmək-filan barədə söhbət salmamağı,

eləcə gizləndən göz qoyub başını bulamağı da bundanıydı, dünyanın hər üzünü görmüş, içinə yetmiş adamın olacaqlar qabağında gücsüzlüyünün əlamətiydi, bilirdi ki, daha olan olub, çömçə dolub, ha özünü öldür, xeyri yoxdu; ayrılıanda, özünü toxtaq saxlayırdı, bağına basıb, tələbəlilik illərindəki kimi, başına ağıl qoyurdu, yeməyinə-içməyinə fikir ver, deyirdi, ac qalma, xəstələnersən, çalış, vaxtı çatanda, bircə loxmasa yeyəsən, neynim, anan ölsün, yanında olsaydım, sənə elə yeməklər bişirərdim ki, barmaqlarının onunun da yalayardın; ona «gedək» demirdim, bilirdim ki, bunun xeyri yoxdu, əvvəla, getməz, heç toydan sonra da ayağını şəhərə basmamışdı, aralandığımızı eşidəndə, üç gün evdən eşiyə çıxmamışdı, ağlayıb, ürəyini boşaltmışdı, sonra demişdi, neyniyək, Allah bilən məsləhətədi, hərəyə bir cür baxt yazıb, bizimki də belə gətiribmiş; amma ümidini üzümüşdü, azmi küsüb-barışan olur, demişdi, bəlkə, nəvaxtsa ağıllarını başlarına yığıb, barışacaqlar, çəkişməsən, bərkişməzsən, amma heç gəlib barışdırmaq fikrinə də düşməmişdi, xasiyyətimi yaxşı bilirdi, üzəvarı da olsa, qardaşını göndərmişdi, dayım da səhər gəldi, günorta məni gördü, söhbətini elədi, axşam da çıxıb getdi: kişiyyə deməli sözüüm ha yoxudu, bircə onu dedim ki, olmaya-bilməyə onların ayağına gedəsən, özünü yüngülsaqqal, məni də rüsvay elərsən; heç köhnə dostumu da qoymamışdım ki, mənim adımdan gedib, dil-ağız eləsin, bilirdim, bizi tapışdırdığına, bu işə səbəb olduğuna görə, özündə məsuliyyət hiss eləyirdi, amma onun nə günahı vardı, istəmişdi ki, tanıdığı qız tanıdığı oğlana qismət olsun, başlarını aşağı salıb yaşasınlar, daha deməmişdi ki, ağızdolusu təriflədiyi bəndə toydan üçcə gün sonra kor atı minib, köndələn getsin, məsləhətə gəlib, ipə-sapa yatmasın; yazıq anam, qardaşının gətirdiyi xəbərdən əlbəttə, çox şeyləri başa düşmüşdü: anlaşıldı ki, Allahın mərhəməti elə buracanmış, bircə kərə fürsət verdi, o fürsətə də arxa çevirdiklərini görüb, verdiyini geri aldı, bundan sonra özünü yırtsan da, xeyri yoxdu, hər şey alın yazısındakı kimi olacaq; ola bilsin, o vaxt yazıq atam qəlbini dərinliklərində qoruyub saxladığı bir möcüzəyə də inanmaq istəyirdi: o inama görə, mən bu sıxıntıdan sonra başımı götürüb, yanına qayıdacaqdım, özü demiş, elimi hürküdüb, axsağından yapışacaqdım, ona ən azı üç nəvə bəxş eləyəcəkdım, müəllimdən-filandan işləyib, külfətimi saxlayacaqdım - bu inamımın yaxın illərəcən yaşadığını, amma damcı-damcı azaldığını görürdüm; ola bilsin ki, mən qeyrətli oğul olsaydım, elə belə də eləyərdim, öz iddialarımı anamın o ümidinə qurban verərdim, qələmi götürüb, yazı-pozunun dalınca gedər-gəlməz yola düşməzdim, anamın üstəlik kənddə ağzığünə qarıyan günahsız bir Allah bəndəsinin qucağını sevindirərdim, öz həyatımı yaşayırdım, amma şeytan nə vaxt yoldan çıxartmışdı, bilmirəm, bunu onda heç ağılıma da gətirmədim, əksinə, subaylıqdan sərbəstlikdən ləzzət ala-ala əlimə gələn pulu sağa-sola xərclədim, şöhrət yoluna düşdüm; indi bu yaşda heç anama da lazım deyiləm: onun öz içində gömdüyü arzuları dirildə bilməyəcəm, üstündə yük olacağam, camaatın gap-gələcə mövzusunda çevriləcəm, həm də bu yaşda başqa mühitə alışmaq məndən ötrü əsl məşəqqət olar, yaxşısı budu, hər günümü Allahın lütfü kimi minnətdarlıqla yaşayım, sabahın işini bilmək olmaz...

Qonşunun qapısı açılib-örtüldü, deyəsən, arvadı harasa gedir, əlbəttə, iş getmir, çünki bazar günüdür, ola bilsin, dükan-bazara dəyib, bir azdan qayıdacaq,

qapı bir də açılib-örtüləcək, sonra ərinin taqqa-tuqqundan başqa bir səs eşidilməyəcək; kişidən xeyli cavandı, bunun da xeyli səbəbi ola bilər: ya yaş fərqləri böyükdü, tez ərə gedib, ya da özünə yaxşı baxıb, hər halda, ərindən azı iyirimi yaş cavan görünür, yaxşı geyinib-keçinir, üz-gözünə əməlli-başlı maya qoyur, heç deməzsən, nəvəsi var; şübhəsiz, hardasa aşnası da olmamış deyil, çünki bu cür zəhlətökən, yaşlı, həm də axsaq ərin nazını çəkib, oturmayaacaq ha, bunu ancaq başdan xəstə qadınlar eləyər: ərinin qulluğunda durub, uşaq böyüdü, evləndirib, indi də öz kefinə yaşamaladı; neçə dəfə pilləkəndə, bir dəfə də binanın yaxınlığında rastlaşmışıq, təkcə elə yerləşdi adamın aqlını başından çıxardır: hər addımını yerə basanda, yeddi yerindən yırğalanır, əzələrinin hamısı tərpənir, o dəqiqə bilinir ki, ağıllı qadıncı, işləyə-işləyə, ərə qulluq eləyə-eləyə, uşaq böyüdə-böyüdə özünü yaddan çıxartmayıb, indi də səfasını sürür; güman ki, yaxşı yerdə işləyir, qazancı-filanı da pis deyil, üz-gözündən toxluq yağır, bəlkə də, elə işlədiyi idarəninmi, firmanınmi rəhbəri görüm-baxım eləyir: binanın yaxınlığında görəndə, xarici bahalı maşından düşürdü, gülümsəyib, maşındakına əl elədi, ola bilsin, göz də vurdu, mən sezə bilmədim, maşındakı elə mən yaşında olan yekəpər kişi, bir müddət onun ardınca baxdı, sonra dodağını marçıldadıb, maşınını işə saldı; pilləkəndə rastlaşanda, əməlli-başlı karıxmışam, yana çəkilib, yol vermişəm, şahənə görkəmiylə gəlib, yanımdan keçib, dodağında xanımyana təbəssüm, yəni, tanıyıram qonşusansa, hörmətinə görə çox sağ ol, amma tək yaşadığına görə münasibət saxlaya bilmərəm, görənlər bilən olar; bir dəfə o, qalxırdı, mən enirdim, təsadüfdənmi, nədənsə, baxışlarımız rastlaşdı, həmin məqamda qıçlarım elə gücdən düşdü ki, az qaldım, çöküb, ordaca oturum, deyərsən, bunu hiss elədi, dönüb arxamca baxdı, bu da lap amanımı kəsdi, saçlarımın dibinin islandığını, vücudumun gərildiyini hiss elədim, əgər tez özümü eşiyə salmasaydım, halım əməlli başlı pisləşərdi; nə müddətiydi burda yaşayırdım, bir dəfə də olsun, səsinə eşitməmişdim, yəni səsinə qıldırırdı ki, divardan ərinin gurultusu-mırıltısı sayaq eşidilsin, təkcə mənim yox, o biri qonşuların da qulağını cırmaqlasın, şübhəsiz, səsi də incə, yumşaq, canayayılandı, lirik musiqi kimi, adamı uyudur, əsəblərini sakitləşdirir, ruhuna sığal çəkir; bir dəfə də necə ərinin qışqırtısını eşitdim, soruşurdu, hamamdadımı, onun nə cavab verdiyini, təbii ki, anırdıra bilmədim, amma hamamda necə soyunub, lüt-üryan qaldığını, həmişə yuxarı qaldırıb, yıxdığı saçlarını açıb, çıpaq çiyinlərinə necə dağıtdığını, güzgünün qabağında dayanıb, üz-gözünü, bədənini necə gözdən keçirdiyini, nələrisə xatırlayıb, şirin-şirin necə gülümsədiyini, sonra isti suyun axıb, döşlərinin arasından göbəyinə doğru necə sırım açdığını gözlərimin qabağına gətirdim, qəfildən bədənimi elə qarşısıalınmaz həyəcan qapsadı ki, durub, vanna otağına cummaqdan, onun bir neçə addımlığında, amma onunla birlikdə «çimməkdən» özümü saxlaya bilmədim; elə indi də bütün bunları xatırlayanda, vücudum başdan-ayağa elə gərildi, yatağımdan dik qalxasım oldum...

Gözümü açandan bəri az qala iki saat keçibmiş: işə gedən vaxtlarım olsaydı, indi yoldaydım, başqa günlər bu vaxt yuyunub, geyinib, daranıb, çayımı içmiş olurdum, əgər harasa getməyəcəkdimsə, ya uzanıb nəsə oxuyurdum, ya da yazı-pozumun üstündə otururdum; qıçlarım üstündə duranda hiss elədim ki, bu gün

dünənkindən də babatam, amma bütövlükdə daha əvvəlki adam deyiləm: içimdə dibigörünməz bir uçurum yaranmışdı, bu uçurum butun duyğularımı, cəhdlərimi, istəklərimi udmuşdu, indi hərəkətlərimdə də ən azı srağagünkü qətiyyət yoxudu, bir an keçsəydi, bəlkə də, qayıdıb, yatağıma girəcəkdim, yorğanı başıma çəkib, qalxmaq ehtiyacı yaranana qədər beləcə yarıoyaq, yarımürgülü uzanacaqdım; amma nakam dostumla bağlı xatirələrimi yazmalıydım, köhnə tanışım onun barəsində toplu hazırlayırdı, nə vaxtıydı, yaxamdan əl çəkmirdi ki, az qala iyirmi beş il bir məzhəbə qulluq eləyibsiniz, tonlarla çay içib, çörək kəsib, araç gillətmisiniz, üst-üstə gəlsən, illərlə söhbət eləmisiniz, cibiniz də, sözlünüz də bir olub, o topluya yazmağa beş kəlmə söz tapmalısən, ya yox; deyəsən, bunu axırıncı zəngində də xatırlatmışdı, bəlkə də, naxoşluğumu nəzərə alıb, deməmişdi, yadımda deyil, amma şübhəsiz ki, daha bu cür dəlil-subütlərə ehtiyac yoxdu, vaxtım da istənilən qədərdir, oturub beş-üç səhifə yazaram, köhnə tanışım da sonra baş-beynimi aparmaz ki, belə elədin, elə elədin; bütün bunları paltarımı geyinə-geyinə beynimdən keçirirdim, bir dəqiqədən sonra artıq rahatlanma məsələləriylə məşğuluydum, sonra yuyunma prosesinə başlamışdım, üz-gözümü, əllərimi möhkəm-möhkəm sabunlayıb, ötən iki günün dərd-azarını, ağırlığını, ümitsizliyini yumağa çalışırdım; o bədbəxtlə yastığa baş qoyduğum il yarım ərzində yuyunmağım da başıma qaxınc olmuşdu: özünün yuyunub, daranıb, üz-gözünü abıra salmağı azı bir saat çəkirdi, mən bundan darılıb-eləmərdim, heç eynimə də almırdım, amma mən əlüzyuyanın qabağında beşcə dəqiqə ləngiyəndə, tikanlı atmacasını eşidirdim: bəlkə, soyunub çiməsən? (təbii ki, dillənmirdim), nolub, tiyan altından ha çıxmamısan, yoxsa sənə qoturumuz-zadımız keçib, indi bu köntöy sözün qabağında dillən, səhər-səhər qanını it qanına döndər, bütün günü dilxor gəz-dolan, yerişini-duruşunu itir, içiyin acısını zərrə qədər də günahı olmayan adamların üstünə tök: sənə verilən zəhəri başqasına ötürməsən, sakitləşə bilməzsən, axı o da gərək öz növbəsində başqasını zəhərləyə - gör bir düşüncəsiz hərəkət neçə nəfərin ovqatına soğan doğrayır; bu sözü (daha doğrusu, bu cür sözləri) zarafatla, ərkyana, nəvazişlə desəydi, əlbəttə, fikir verməzdim, hətta xoşuma da gələrdi, canıma sarı yağ kimi yayılıb, duyğularıma sığal çəkərdi, amma sözün deyilişindəki yekəxana istehza çalarını dərhal tuturdum, belə şeyi bir batman balla da yeyə bilməzdim; düzdü, cavabını ikiqat qaytarıb, özümü onun səviyyəsinə endirmək istəmirdim, öz bildiyim kimi, işimə məşğul olurdum, arvad xeylağıyla ağız-ağıza vermək məndən ötrü dünyanın ən faciəli işiydi, amma o köntöy sözlər ürəyimdən bir tel qopardırdı, tıxanıb boğazımda qalırdı, fikiləşirdim, adamlar niyə belədirlər, görən: özləri istəyirlər ki, sən onları olduqları kimi qəbul eləyəsən, amma başqalarını olduqları tək qəbul eləmək istəmirlər, can atırlar, özlərinə oxşatsınlar; tutaq ki, mən sənə danışanda, əl-qolunu oynatdığını bilirəm, çalışıram ki, bu xasiyyətini tərgidəm, bu da insan kimi sənə haqqındı, ancaq sən mənə qədərindən bir az artıq yuyunmağıma dözmürsən, istəyirsən, özün istədiyini sayaq, quş kimi yuyunum - burda məntiq-filan yoxdu, axı; Allahın suyudu, sabunu öz halal qazancıma almışam, yuyunmaq haqqını da əlimdən heç kəs ala bilməz: kimə ziyanım dəyir, kimin yağırını basıram, kimin gözünü tökürəm? heç kimin! bəs,

onda niyə haqları çatmayan işə əl qoyurlar? bunu qəti başa düşə bilmirəm: keçmiş müdirim də eləydi, əlinə keçən yazının üstünə quzğun kimi cumurdu, dərhal altını-üstünə çevirməyə, öz yazılarına oxşatmağa çalışırdı, nə qədər deyirdim, atam-qardaşım, belə olmaz, hərənin bir düşüncə tərz, qavradıqlarını ifadə eləmək, forması, təhkiyə üsulu var, buna hörmət eləmək lazımdı; əlbəttə, rəsmi sənəd-filan olsa, bu başqa məsələ, amma bir halda ki, söhbət bədii yazıdan, yaradıcılıqdan gedir, məsələn, bir jurnalda, topluda çap olunanı eyni düşüncənin məhsuluna çevirmək olmaz, yaradıcılıq azadlığına hörmət eləmək lazımdı; kimə deyirsən, şəhər bağbanı qayçısını götürüb, bütün kolları eyni görkəmə salan kimi, əlinə keçənləri öz yazılarına oxşadırdı, bununla da yazıların dadını-tamını qaçırdı, əlinə keçənlər inkubator cücəsi kimi bir-birinə oxşayırdı, bircə imzalardan ayırd eləmək olurdu ki, filan yazı filankəsindi; elə ilk toqquşmamız da bunun üstündə olmuşdu, daha doğrusu, yazılarımın başına bu cür oyun açılmasına üstüörtülü də olsa, etiraz eləmişdim, görmüşdüm ki, yox, bu adam əlinə keçəni yonmağı, şümallamağı, düzəltməyi şəxsi vəzifə borcu, bəlkə də, halal haqqı sayır, bu ehtirasını deyim, azarını deyim, qabağını almağa nə özünün, nə də mənim gücüm var, onda sümüyüm sancmışdı, koru körpüdən keçirməyin çox çətin olmadığını anlamışdım - zənnim də məni aldatmadı...

Əlbəttə, üzümü qırmağı səhərə saxladım: onsuz da bu gün güzgüyə baxmasam, məni özümdən başqa kimsə görməyəcək, uzaqbaşı çörək almağa çıxsam, tanıdığım bircə o güləşsifət oğlandı, o da, yəqin, belə şeyə fikir verməz, onunku odu ki, müəllim-müəllim deyə-deyə böyür-başına keçsin, arada malını satsın, əlbəttə, təxmini də olsa, qonşu qadına rast gəlmək ehtimalı mövcuddu, amma bunun bir elə qorxusu yoxdu, çünki fikrindən onun həsrətini çəkməyinlə bağlı intim şeylər keçirə, ola bilsin ki, aramızın açılmağından ötrü bir balaca işıq ucu yarana bilər, amma yox, çətin ki, bayıra çıxmağa ehtiyac ola; srağagün aldığı çörəyin bir bütövü durur, mənə bəs elər, Allaha şükür, qonaq-filan gözləmirəm, uzaqbaşı səhər çıxıb alaram, könlümdən ayrı şeylər keçsə də, nəfsimi boğmağa, sonrakı günlərə saxlamağa məcburam, həmişə belə olmaz, bir vaxt bəxtim açılar, əlim gətirər; çaydanı qaynamağa qoydum, çaynikdəki itburnu gilələrini zibil vedrəsinə boşaltdım, öz-özlüyümdə bir sutka içdiyim itburnu çayının böyrəklərimdəki sancıları dincəltməyindən razılıq eləyə-eləyə, təmiz-təmiz yaxalyıb, içinə qara çay tökdüm, çörəkdən iki dilim kəsdim, bircə dilim də pendir götürdüm - mənim səhər yeməyim, bir stəkan şirin çayla bundan ibarətiydi; sonra otaqda gəzinə-gəzinə nakam dostum barədə xatirəmi yazmağa hardan başlayacağımı götür-qoy elədim: aradan xeyli keçmişdi, təbii ki, bir çox xırdalıqlar unudulmuşdu, üstəlik, elə həddindən artıq yaxın şeylər var ki, onların barəsində yazmaq çətindi, nə qədər yaxşı, fikirləşdiyim, duyduğum kimi yazmağa çalışsan, alınmayacaq; bu da azmış kimi, mənə belə bir hiss vardı ki, özünün razılığı olmadan başqası barədə xatirə söyləmək düzgün deyil: onun yaşadığı ömür yalnız özünə məxsusdu, özü bildiyi, istədiyi kimi yaşayıb, özgə bir adamın icazəsiz-filansız o ömrün hüdudlarını pozub, yaşantılarını saf-çürük eləməsi yolverilməzdi; bir də ki, adamlar görüdükləri təki deyillər, axı, görünmək istədikləri kimidilər: kim deyirsə, mən filankəsi lap yaxşı tanıyıram, necə deyərlər

dabbaqda gönünə bələdəm - buna inanmıram, inanmaq da istəmirəm, bir halda ki, söz adama duyğularını gizlətmək üçün verilib, onda sənin tanıdığın kimdi axı, insan sözlərinin, fikirlərinin yox, duyğularının məcmusudu, duyduqlarının da milyardda birini sözə çevirə bilmirsən, kimisə yaxşı tanımaqdan söhbət gedə bilərmi? tutaq ki, bu nakam dostum barədə yazdım ki, ailəcanlı, filanfəsmənkanıydı, bu riyakarlıq olacaq axı: bir də görürdün, deyirdi, bilmirəm bu köpək qızının ağılı hardaydı mənə ərə gəlməyə razı olanda, elə bilirmiş ki, mən də başqaları kimi ailə saxlayacam, bunun qayğısını çəkəcəm, dediyilə oturduracam; fürsət tapan kimi, ayağını yan qoymağı da vardı, bir dəfə tanış qadınla danışib-barışib, axşam gedib evinə, amma özü demiş məsul anda nə qədər çalışıbsa, bir şey alınmayıb ki, alınmayıb, səhərisi də bunu birçə qırnaq utanıb-eləmədən çayxanada danışdı, uğunub getdik; o xatirədə bu cür şeyləri yazmaq olmazsa, daha harası xatirə oldu, elə məqaləfason bir şey düzüb-qoşarsan, çıxıb gedər, ad da olar ki, filankəs filankəsin barəsində belə yazıb, xatirəsini belə uca tutur, bəzilərinin yanında da xətrin xoş olar; amma gərək nəsə yazam, yoxsa tanışım yaxamdan əl çəkməyəcək, həm də bu zəhmətinə hörmət eləmək lazımdı, üstəlik, yabanı çiçək kimi böyümüş qızı tez-tez rastmıa çıxır, o yazığa niyə yazmadığımı heç cür izah eləyə bilmərəm, onun ölçülərinə görə, atasının dostu xatirə yazmaq nədi, xatirə lövhəsi vurdurmaq üçün hökumətə müraciət eləməlidir...

Çaydan qaynadı, çayniki qaynanmış suyla doldurub, dəmə qoydum, beş-on dəqiqəyə səhər yeməyimi yeyə bilərdim, gədənin məsələsini həll eləyəndən sonra xatirələr, başqa dürlü-dürlü şeylər haqqında fikirləşmək, fikirlərin ucunu bir tərəfə çıxarmaq olardı; əslində, neçə illərdən bəri gündəlik yazmaq azarım vardı, həftədə iki-üç dəfə olub-keçəni yazırdım, boş yerlərini xoşuma gələn şerlər, müdrik fikirlər, lətifələrlə doldururdum, həmin gündəlikləri karton qutulardan tapıb çıxarsaydım, nakam dostumla bağlı hazırca xatirələr vardı; amma bunu eləməyi ağılıma belə gətirmirdim, çünki birincisi, o gündəlikləri tapmaqdan ötrü gərək yarım gün əlləşəydim, ikincisi də, indiki ovqatımda nə vaxtsa yazdıqlarımı oxusam, yəqin ki, əsəblərim tab gətirməz: daha olan-olub, keçən-keçib, yerində küldən-tozdan başqa bir şey qalmayıb, onu da qara yel süpürüb, gözlərimə doldurur; o gündəliklərdə ömrümün elə məqamları var ki, Allahdan, bir də özümdən başqa kimsə bilməmişdi, yəqin ki, bir vaxt hamısına od vurub, yandıracağam, məlum müdrikin «əlyazmalar yanmır» postulatını yalana çıxaracam; elə nakam dostum da belə eləyibmiş, deyəsən, o gün köhnə tanışım danışdı ki, evindən beş-on səhifə lazımsız kağız-kuğuzdan başqa bir şey tapılmadı, hamısını ordan-burdan əldə eləmişəm; şübhəsiz ki, xeyirxah iş görür, Allah köməyi olsun, amma bütün bunlar tarix deyilən qüdrətin qabağında qum dənəsindən də xırda şeylərdi, olsa-olsa çox zəif müqavimətdi; hər yüzillikdən beş-on ad gəlib, günümüzə çatıb, qalanlarını elə həmin tarixin özü qara torpağın altına gömüb, qalanların da sabaha qalacağına kimsə təminat verə bilməz: adlar da canlı adamlar kimidirlər, doğulur, yaşayır, ölürlər...

Çayımı süzdüm, çörək doğradım, pendir gətirdim, təzəcə oturmuşdum ki, qonşumun taqqatuku başladı: divar paneldəndi, ola bilsin ki, harasında dəyişifilanı da var, yoxsa o tərəfdəki səslər bu qədər aydın eşidilməz, əlbəttə, qulağımın həddən artıq iti olmasıyla bağlı da mülahizələr yürütmək mümkündür, amma bu necə deyərlər, əsas məsələni gündəlikdən çıxarmır; zalım oğlu elə bil, stulu, divanı, ya stolu ora-bura sürüyür, hələ gəyirməni, içini arıtlamağını, asqırmağını demirəm, üstəlik, hardansa deşik açıb, mənə göz qoymağını, o şübhəli romanfilan məsələsini də beynimdən çıxara bilmirəm: birincisi, ara divardan boyaboy xalça, xalçanın üstündən ev yiyəsindən qalma divar, saati sulu boyayla çəkilməş dəniz mənzərəsi asılıb, küncdə də az qala tavana dəyən iri şkaflar var, indi gəl tap görüm, bu zalım oğlu deşiyi hardan açıb, qurğusunu harda qurub-gərək günorta yavaşca axtarıb-arayam, ikincisi, uşaq ha deyiləm, dünyanı yorub, yola salmışam, özüm bilmirəm ki, o cür yazılı-filosof olub, kitablar yazıb, şəklini də görmüşəm, arıq-quru, pensneli kişidi, amma məhz məndəki kitabı həmin adamın yazdığına şübhə oyandıran dəlil-sübutlar tapmağa başlamışam; düzdü, bu üzəndən ona oxşamır: bir elə arıq deyil, paltar şotkası sayaq biği var, pensne yox, qalın şüşəli eynək taxır, başında iki cüt, bir tək tük ola-olmaya, o tüklər də vız durur, qulaqları da çanaq antenalara oxşayır, amma kim mənə sübut eləyə bilər ki, o kitabı məhz bu yox, o yazıb; əgər o yazıbsa, niyə yazdıqları mənim həyatımla üst-üstə düşür (xırda fərqləri yazanın boşaltmaları saymaq olar), bu yazıbsa, belə fırlaqlarla məşğul olmaqda məqsədi nədi, camaat heç öz adıyla tarixdə qala bilmir, bu niyə başqasının adından istifadə eləyir, yox məqsədi tarixdə qalmaq-tilan deyilsə, onda buna nə düşüb ki, ömrünü başqasına göz qoyub, gördüklərini-bildiklərini yazmağa, üstəlik də, bütün bunları faş eləməyə xərcləyir; əlbəttə, burda bir neçə versiya ola bilər: bəlkə, əvvəllər «dəniz qırağında» işləyib, indi pensiyadadı, başqasına göz qoymaq, izləmək, neylədiyini, nə fikirləşdiyini öyrənmək vərdişindən yaxa qurtara bilmir, qurdunu bu cür şeylərlə öldürür, qalan vaxtında da müşahidələrini kağıza köçürür, o kitab da elə-belə yaranıb; bəlkə də, «dəniz qırağında»-filanda işləməyib, sadəcə, başdanxarabdı, psixi xəstəliyi var ona-buna göz qoymasa, yaşaya bilmir (səhv eləmirəmsə, belə bir film də var, oğlan qadınla olmaqdan çox, onu pasmağı xoşlayır), ona görə də başqalarının neylədiklərin öyrənil-bilməkdən ötrü bütün imkanlardan istifadə eləyir; burda üçüncü versiya da mümkündür: bəlkə də, bunların ər-arvad olmaları yalandı, «dəniz qırağının» tapşırıqlarını yerinə yetirirlər, növbəylə mənim hərəkətlərimə göz qoyub, yuxarı ötürürlər, keçmişdə elədiyim cavanlıq hərəkətlərinin indi də özünü göstərib-göstərməyəcəyini öyrənməyə çalışırlar; bunlardan hər şey gözləmək olar, hər halda, hərəkətlərindən düz-əməlli adama oxşayırlar, nə qədər çalışıram, qanım qaynamır, üstəlik, bu versiyaların (lazım gəlsə, bir neçə versiya da irəli sürə bilərəm) hansınınsa düz olmadığını kim əlini ürəyinin üstünə qoyub, deyə bilər; indi yadıma gəlir: bura köçəndə, kişi başını qapıdan çıxarıb, köhnə tanışım ilə şeylərimi içəri daşımağımıza baxdı, hiss elədim, köhnə tanışımdan çox mənə göz qoyur, sonra neçə dəfə pilləkən meydançasında rastlaşdıq, hər dəfə qəti inandım ki, məni izləyir, görkəmindən, üz-gözümün ifadəsindən nələrisə oxuyub-anlamağa çalışır, bəlkə də, evində yuxarıdan verilən şəklim var, sifət cizgilərimi

yadında saxlayıb, tutuşdurmaq, mənim həmin adım olub-olmadığımı dəqiqləşdirmək istəyirdi ki, türklər demiş, görəvinə başlasın; əlbəttə, o vaxt bu ağılıma gəlmədi, amma deyəsən, köhnə tanışım nəsə duyubmuş, qapını örtəndə dedi, təzə qonşunun baxışı xoşuma gəlmədi, baxmaqdan çox puzmağa oxşayır, o yekəlikdə kişinin bu cür hərəkət eləməsi ya xəstəlik, ya da tərbiyəsizlik əlamətidir, ehtiyatını əldən vermə, birdən «dəniz qırağından-zaddan» olar; onda köhnə tanışımın dediklərinə ciddi fikir vermədim, çünki hisslərim dolaşqı düşmüşdü: halanca evimi il yarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxtə peşqəş eləyib, çıxandan sonra dördüncü, ya beşinci mənziliydi ki, köçürdüm, bunu da uzun axtarışdan sonra, köhnə dostumun bacanağının sayəsində tapmışdım, üstəlik, öz xasiyyətimə bələdiydim, bu mənzilə alısanacan it əzabı çəkəcəkdim; düzü köhnə tanışımın dedikləri sonralar taqqatunu eşidəndə, pilləkən meydançasında rastlaşanda, qapımı taqqıldadanda da, ağılıma gəlmədi, bəlkə də, o kitabı tərifləməyədilər, mən də küyə düşüb, almasaydım, bir-iki səhifə oxuyub, şübhəli tərzdə tanış olan məqamlarla rastlaşmasaydım, heç indi də yada salmayacaqdım, amma kor-kor, gör-gör, bu qədər üst-üstə düşən şeylər var, deyək ki, köhnə tanışım o sözləri elə-belə deyib, bəs, onda qalan sübutlara nə deyirsən?!

Yeməyin üstündən bir stəkan itburnu çayı pis olmazdı: süfrəni yığırdım, çaydanın içinə bir ovuc itburnu yuyub atdım, indi azı yarım saat qaynamağını gözləməliydim ki, dadı da, rəngi də çıxsın, itburnu çayını ki, tələm-tələsik içdin canına heç bir xeyri olmayacaq, təkcə qarnını dolduracaqsan; bu arada qonşunun qapısı açılib-örtüldü, deyəsən, arvadıydı, çox uzağa yox, dükan-bazara gedibmiş, Allah verəndən alıb gətirib, indi əynini dəyişib, başlayacaq bişirib-düşürməyə, sonra dinməzəcə yemək yeyəcəklər, ardınca qadın ya çıxıb harasa gedəcək, ya da dinməzəcə nəyləsə məşğul olacaq; bayaqkılar bir qırağa, ağılıma ayrı versiya da gəldi: ola bilsin, qadın heç o yassar kişinin arvadı da deyil, qızıdır, arvadı ölüb, qızı ərindən boşanıb, bir uşaqla (bəlkə, uşağı da yoxdu) atasının yanına gəlib, ya da heç ərə getməyib, kimsəni bəyəyib, özünə tay tutmayıb, aradabir gəlib-gedənlər nə qızıdır, nə də kürəkənidi, ola bilsin ərə getmiş bacısı, ya da evləyib, ayrı yaşayan qardaşıdır; bu daha ağılabatandı, çünki nolsun, bir damın altında yaşayırlar, adam elə qadının belə kişinin arvadı olmasını fikirləşməyə də xəcalət çəkir, insaf dinin yarısıdır, axı, bir balaca dərrakəsi olan qız malına, puluna, ev-eşiyinə susayıb, bu cür sir-sifətdə, bu cür xasiyyətdə olan adama tamah qaçırtmaz, elə indiki vaxtında özündən on-on beş yaş cavan oğlanı da bircə baxışıyla əsir eləyə bilər; o gün xarici məşində oğlan ola bilsin, ona görə dalınca elə baxıb, köks ötürdü: ayağısürüşən qadını bircə baxışdan tanımaq olur, bu, yox, elələrdən deyil, öz qiymətini bilir, çətin ki, ucuz münasibətlərə, cılız adamlara meyl göstərsin, olsa-olsa, matahını baha satar, ağırçəkili adamlarla oturub-durar, bundan ötrü Allah ona hər şey verib; bir kərə uzaqdan-uzağa izləmək, hərəkətinə göz qoymaq hətta harda işlədiyini, nə işlə məşğul olduğunu öyrənmək pis olmazdı, həm də normal adamamsa, bunu çoxdan eləməliydim, çünki dünyanın atışlənəz yolları var, nə bilmək olar, bəlkə, elə özü də bunu gözləyir: bilir ki, tək yaşayıram, şərə-şürə adam deyiləm, bu müddət ərzində naqolay hərəkət eləməmişəm, görkəmin-filanım babatdı, cavan olmasam da, o qədər qoca da

deyiləm, rastlaşanda, yerişimi-duruşumu itirirəm - bütün bunları hiss eləməmiş olmaz, qadınlarda duyğu çox güclüdü, axı; yəqin öz-özlüyündə bütün bunları saf-cürük eləyir, məni tanımaq üçün fürsət axtarır, amma özü birinci addımı atmaq istəmir, gözləyir ki, hər şey təbii şəkildə, minnətsiz-filansız baş versin, onda münasibəti davam elətdirmək asandı, bir də ki, yerişindən-duruşundan, görkəmindən xatınlıq yağır, beləsi özünü sındırıb, özünü ayağa verməz; məni də elə bil, qaramat basıb, Allahın üzümə açdığı qapını öz əlimlə örtürəm: o dəfə yassar kişi qapımı döyəndə, xoş üz göstərə, ünsiyyət qura bilərdim, sonra qadın evdə olanda, bir bəhanəylə qapılarını döyə bilərdim, belə-belə əslində, kimin kim olduğunu öyrənə bilərdim, belə-belə əslində, kimin kim olduğunu öyrənə bilərdim, sonra da təbii ki, rastlaşanda, salamlaşardıq, hal-əhval tutardıq, axırda da çox şeyləri aydınlaşdırmaq imkanı qazanardım, daha oturub, özümdən versiyalar toqquşdurmazdım; bax, indi qadın evdədi, qapılarını döyüb, desəm ki, telefonum işləmir, icazə verin, sizinkindən filan yerə zəng vurum, dünya dağılmazdı ha, şübhəsiz, icazə verərdilər, hələ nəzakət xətrinə bir-iki söz də deyərdilər, mən də özümü tox tutub, vəzifəli dostuma, ya da köhnə tanışma zəng vurardım, işgüzar, ağayana görkəmlə nəsə deyərdim; düzdü, o yassar kişini görmək mənə qətiyyənlə ləzzət eləmir, amma müvəqqəti bunun üstündən keçmək olar, əsas məsələ bağlı qapıya açar tapanacan, bəzi şeyləri özümçün aydınlaşdıranaqandı, sonra nəyimə lazımdı o pərtdəşsifət, ondan ötrü ölmürəm ha, heç meyitini pilləkəndə görsəm, yaxın getməyəm; indi çək-çevirin yeri yoxdu, əlbəttə, bütün bu fürsətlər əldən çıxıb, kişi başdanxarabdı, ya «dəniz qırağı»nın adamı, cizma-qaraçı, ya özgə ad altında kitab yazan, qadın arvadı ya qızı - bunları hələ bilmirəm, öyrənib-öyrənməyəcəyim də tək cə Allaha məlumdu - fikirləşib, götür-qoy eləyəndə, görürsən, əməlli-başlı mövzudu, yaxşı qələmi olan adam lazımdı, oturub yazsa, ora-burasına bəzək vura, dramatik-faciəvi çalarlar verə, şişirtməsiz-filansız, ortaya gözəl bir şey çıxar; amma mənim kimisinin umuduna qalsa, heç fındıq da çıxmaz: onun-bunun adına candərdi yazdıqlarımın pulunu ala bilmirəm, nə vaxtdı şah barədə yazım böyrü üstə qalıb, özümü yığıdırmıram ki, əl gəzdərək, başa çatdırım, bu tərəfdən də, az qala bir aydı, köhnə tanışım beynimi dəng eləyib, nakam dostumla bağlı xatirələrimi istəyir, mənə gün-günə satıram, hər dəfə soruşanda, bir bəhanə gətirirəm; gərək ya o xatirəni bu gün yazıb, canımı qurtaram, ya da zəng vurub deyəm ki, heşdən-beşdən danışmağımıza baxma, biz ancaq söz qaçağıydıq, elə rəhmətlik də beləydi, nə qədər istəsən, danışdı, amma iş beynindəkiləri kağıza köçürməyə gəlib çatanda, elə bil, Allah basaratını bağlayırdı, ha özünü bərkitməyə çalışırdı, bir şey alınmırdı...

Deyəsən, itburnu çayım da hazırıydı, çaydanın qapağını qaldıranda, suyun qıpqırmızı qızardığını gördüm, bir stəkan süzüb, xatirəni yazmağa hazırlaşdım, hətta əməlli-başlı tədbir də gördüm: pəncərənin qabağındakı topadan beş-on vərəq saralmış kağız götürdüm, qələmlərimin birini seçdim, stolun üstünə qoyub, nədən başlamağım barədə bir daha götür-qoy elədim; gözlərimin qabağına gəldi ki, rəhmətliyin ruhu indi öz görkəmində başımın üstündə durur, dodaqlarında da həmin şeytani gülüş var, elə bil, səsini də eşitdim: kimin başını aldadırsan,

müəllim, adam haqqında deyilən beş kəlmə sözlə dirilib, yaşasaydı, nə dərdimiz varıdı, bir də axı, mən bu qədər yaşadım, öz-özümdən baş aç, öz-özümü tanıya bilmədim, bu dünyada niyə yaşadım, niyə hamı kimi olmadım, niyə görməli olmadığım şeylərin çoxunu gördüm, görməli olduğumunsa heç birini görmədim, niyə bütün ömrümü yalnız yaşadım, niyə ölümə tələsdim; elə bil, sağ gözünü qıya-qıya, əlini geniş alnına sürtə-sürtə deyirdi, bura bax , köhnə tanışımız ağzına bir düdük verib, sən də ağına-bozuna baxmadan çalmaq istəyirsən, guya, borcundan-filandan çıxmağa çalışırsan, ancaq fikirləşirsən ki, nə boşboğazlıqdı, adam ömrünü ona-buna minnət qoymadan yaşamaladı, vaxt çatanda da üzüsuluykən çıxıb getməlidir, daha bu dünyadan dördəlli yapışib, dava-dərmanla, cadu-pitiylə, başqlarının əzab-əziyyətləri hesabına qalmağa can atmamalıdır; elə bil, deyirdi, müəllim, tutaq ki, yaşda səndən böyük olsam da, başda kiçiyinəm, nolar, qəbulumdu, həmişə dahilərin yanında boynum qıldan nazik olub (burda şeytani təbəssümü qaqqıltılı, adamı qılinc tək kəsib-doğrayan gülüşə çevrilirdi, uğunub-uğunub dincələndən sonra bic-bic üzümə baxırdı), amma başqlarının hesabına yaşayanlar, başqlarına zülm eləyənlər, işi-peşəsi ondan-bundan oğurlayanlar var ha, onlar qıl körpüdən keçə bilməyəcəklər, birbaşa bura, mənim yanıma gələcəklər; gülmə, deyirdi, müəllim, inansanda, inanmasan da, elə əvvəldən hara düşəcəyimi yaxşı bilirdim, bu ömürlə məni cənnətə buraxan kimi ydi, axı: namaz qılmadım, oruc tutmadım, ağac basdırmadım, bulaq çəkdirmədim, yol saldırmadım, ailə qayğısı çəkmədim, balalarıma bir gün ağlaya bilmədim, alıb-verə, iş düzəldə, savab qazana bilmədim, bir-iki yazı yazdım, gördüm, bundan o tərəfə gedəcək tabım-tavanım yoxdu, onun da başını buraxdım, başqlarının zir-zibilini bəzəyib-düzəltməklə məşğul oldum; amma başın haqqı, müəllim, deyirdi, məzə bursındadı ki, özlərini mələk kimi göstərin o tanıdığın, bildiyin adamların demək olar, hamsı burdadı: mən elə onda da lotuluq elədiklərini, özlərini mələk qələminə verib, şeytan işləriylə məşğul olduqlarını bilirdim, özləri hanısa əməllərin yiyəsi olduqlarını bilə-bilə cənnətə düşmək iddialarına güldürdüm, həm də o zavallılara yazığım gəlirdi; yadımdadı, müəllim, deyirdi, sənə bir əhvalat danışmışdım, avtoinspektor barədə, əgər yadında deyilsə, yenə danışım: son mənzilə yola düşən gün maşında olduğum dostumla tez-tez ora-bura gedirdik, həmişə səhərin çıxacağında, öz sözümlə desəm, bir yolkəsənə rast gəlirdik, tülkü kimi, körpünün altında dururdu, qəfildən maşının qabağına çıxırdı ki, saxla, özü də yaşlı kişiydi, yaxacıran adam deyildi, nə verirdin, götürürdü, sonra da baş əyib, dil-ağız eləyirdi, tez də qaça-qaça özünü körpünün yaxınlığındakı, kiçik arxa salıb, əllərini yuyurdu, bir belə, iki belə, üç belə, bir dəfə dözməyib, soruşdum ki, nəçənnik, niyə hər dəfə nəzirini alandan sonra özünü o arxa salırsan, dedi, atam rəhmətlik vəsiyyətlə eləmişdi ki, çalış, bu dünyada əli, vicdanı təmiz yaşa, mənim də balaları var, axı, əlimi yuyuram, vicdanımın işini də birtəhər yoluna qoyuram, dedim, bərəkallah, səni doğan anaya, atanın da beli qırılırdı, səni əkdini yerdə; hə, müəllim, deyirdi, o zavallılar da həmənlə yolkəsən kimi ydilər; alırdılar, verirdilər, oğurlayırdılar, kəsirdilər, aldadırdılar, sonra da, çimib, beşdən-beşdən danışdırdılar ki, namus belə gəldi, qeyrət elə getdi, vicdan da bizdə itinə tök, onda bir gözləri səndə-məndəydi,

inanıb-inanmadığımızı yoxlamaq istəyirdilər, biz də özümüzü axmaq yerinə qoyub, dediklərinə başımızı tərpətdirdik, aralananda nələr danışdıqlarımızdan əlbəttə ki, xəbərləri olmurdu; özün bilirsən, müəllim, deyirdi, biz də qeybət eləmirdik, yandıığımızdan danışırıdık, tüstümüz təpəməzdən çıxırdı, amma susurduq, bilirdik ki, ağızımızı açıb, bircə söz desək, ömrülük düşmən olacaqlar, adımızı da qara siyahıya salacaqlar; vallah, deyirdi, özlərini tanımayıb, ancaq qəzetdə yazılanları oxusaydın, elə bilərdim, hamısı peyğəmbər övladıdı, ətəklərində namaz qılmaq olar: nə aldatmağı, nə qapazlamağı, nə satqınlığı bacarırlar, bizdən ötrü süfrələri də ona görə düzəldirlər ki, özləri barədə dilimizdən iki kəlmə söz qopartsınlar, görən-əşidən də zavallıların abırlı adam olmalarına şübhə qaçirtmasın; deyirdi, müəllim, biz nə dahiydik (üzrlü hesab elə, sən hələ bu tərəfə gəlməyibsən, ona görə də keçmiş zaman nəsə bir az yerinə düşmür), nə də hakim, olsa-olsa, çox şeylərə bulaşmamağa çalışırıdık, bulaşdıığımız şeylərin də özümüzə başqa kimsəyə ziyarı olmurdu, bizdən ona görə hürküb-çəkinirdilər, özlərindən fərqlənməsək, heç itirib-axtarmazdılar; yadımdadırsa, müəllim, deyirdi, elə sənın yanındaca eşitdiyimə görə, indi yaxşı vəzifəsi olan, deputatlığa can atan, üstəlik namaz qılıb, oruc tutan tanışımıza dedim ki, bir vaxt o dünyada da olsa, sənın mollalıq elədiyini eşitsəm, zərrə qədər təcüb eləmərəm, ona görə ki, zəmanə adamısan, başqa cür ola bilməzsən: onda, guya, bədbəxtin sağlığına içirdim, qaş düzəltdiyim yerdə vurub göz çıxartdım, sən ayağımanı basmasaydın, yəqin, sağlığımanı daha da gücləndirəcəkdım, həmin tanışımızın maya qoyub, təşkil elədiyi o məclisin axırını yasa döndərəcəyəm; o da tülküdü, nə demək istədiyimi göydə tutdu, təhlükənin qabağını almaq üçün araya söz qatdı, yanılmıramsa, hamı öz zəmanəsinin övladıdı, ya da buna oxşar nəsə dedi, bununla da məsələ ört-basdır olundu, amma yarımçıq dediyim söz içimi yandırdığından, o qədər vurdum ki, məclisin axırı yadımda qalmadı; müəllim, deyirdi, sən götürümlü adamsan, necə deyərlər, emosiyalara uymursan, amma mən anadangəlmə cırtqozuydum, axı, üstəlik, o bədbəxtin altdan-altdan hansı işlərlə məşğul olduğunu bilirdim, quzu dərisinə girmiş canavar simasından xəbərim vardı, içimdə qaynayan fikirlərimi deyib, rahatlanmaq istəyirdim, bundan nə qazanacağımı, nəyə görə belə elədiyimi heç fikiləşmərdim; müəllim, inan mənə, deyirdi, həmin məqamda o cantaraq, sığallı, özünə güvənən kişinin nə qədər yazıq adam olduğunu hiss elədim: süfrənin xərcini çəkəcəkdı, bütün şıltaqlıqlarımıza dözəcəkdı, üstündən çay süfrəsi açacaqdı, cibimizə siqaret alıb qoyacaqdı, hələ cibxərcimizin olub-olmadığını soruşacaqdı, bununla belə yazıq adamıydı, ona görə ki, həyatının bir tərəfi bizimlə, daha doğrusu, bizim ona münasibətimizlə bağlıydı, bu münasibət qırılısaydı, müvazinətini itirərdi; mənə elə gəldi ki, müəllim, deyirdi, tanışımız o tərəfdə tutuduğu əməllərin günahını bu tərəfdə yuya bilməsə də, yüngülləşdirməyə çalışırdı, əslinə qalsa, məni də cin atına mindirən buydu, mən fikirləşəndə, bayaq haqqında danışdığım yolkəsənlə onun arasında bir fərq görmürdüm; yadımdadırsa, müəllim, deyidi, həmin axşım o bədbəxtdən, bir də başımıza yığışan iki-üç nəfərdən canımızı qurtarıb, aralanandan, tək qalandan sonra mənə acığın tutdu, qəddarlıq elədiyimi üzümə vurdun, ən azı süfrənin üstündə, sağlığına içdiyimiz məqamda o cür hərəkət eləməyin düzgün olmadığını

dedin, mən də səhvimi başa düşdüm, amma günaha batmış tanışımızı azacıq da olsa, xoşbəxt eləməyi özümə bağışlaya bilmədiyimi boynuma aldım, çünki mənə elə gəlirdi, bununla bağışlanmaz günah yiyəsi oluram; bəlkə bu, doğurdan da, qəddarlıqdı, deyirdi, amma bilirəm, sən abırlı adamsan, yediyn çörəyə hörmət qoymağı bacarırsan, üzə vurmasan da, çox şeylərdə fikrimə şəriksən, sadəcə tərbiyəni elədi ki, başqasının uzatdığı əli kəsə bilmirsən, amma mən dözümsüzdüm, bu xasiyyətimin ucundan da, üzəyarı başıma and içmələrinə baxma, düşmənlərimin sayı-hesabı yoxdu; incimə, müəllim, deyirdi, o vaxt da səni başa salmaq çətiniydi, yəqin, indi də, bildiyini babana verənlərdən deyilsən, elə şeylər var ki, onu gizlətmək faş eləməkdən əzablıdı, adamın içində yara kimi hoylanır, zoqquldayır, rahat yaşamağa qoymur, vaxtında canını o yaradan qurtarmadığına görə, öz-özünə divan tutursan, onda da gec olur, həm də güc olur...

Otağı ölçməkdən ayaqlarım ağrımağa başlamışdı, stolun üstünə qoyduğum beş-altı vərəq kağız ağappaq qalmışdı, köhnə tanışımın umu-küsüsü də qulağımdan getmirdi, amma bütün bu ağılıma gələnlərin onun istəyilə daban-dabana zidd olduğunu başa düşürdüm: abırlı olduğu qədər də vasvasıydı, suyu üfürə-üfürə içdiyi kimi, ömrünü də səliqə-sahmanla yaşamışdı, nə böyük savab qazanmışdı, nə də əzab çəkəsi günah, indi də qapı-qapı düşüb, nakam dostumuzu tanıyanlardan əl boyda xatirə istəməsi özünün anlamında xeyirxahlığıydı, mən də bunu qətiyyəni şübhə altında qoymaq istəmirdim, amma o xatirələrin hamısı gözəl, ürəyəyatan, kövrək söz yığnından başqa bir şey olmayacaqdı, yalnız nakam dostumuzu tanımayanlardan ötrü maraqlı olacaqdı; əlbəttə, bununla xatirə yazmaq üçün özümdə güc tapmadığıma, daha doğrusu, yazmağa cəhd elədiklərimin özümdən başqa kimsəyə gərək olmadığına haqq qazandırmaq istəmirdim, bütün bu səbəblər nakam dostumla məndən başqa kimsəyə lazım deyildi: ancaq o yığvalsızın özü demişkən, vasvası olduğuma, suyu da üfürə-üfürə içdiyimə görə, işin sonrasını fikirləşirdim, bilirdim, bəzi-bəzi adamlar o toplunu vərəqləyəcəklər, mənim imzama rast gəlməyəndə, sümükləri sancacaqdı, barmaqlarını gicgahlarına qoyub, o çəlləkdə çimən filosof kimi qışqıracaqdılar, «aha, tapdım!» deməli, üzəyarı dostluq eləsələr də, aralarında nəse varmış, bunun gözü rəhmətliyi götürmürmüş, yoxsa yazardı, üstəlik, öz qollarını çirməyib, bu işə girişərdi, daha yüz bəhanə toqquşdurmazdı; şübhəsiz, belə sanballı dəlil-sübutun qabağında bir köpəyoğlu duruş gətirə bilməz, beləliklə, yeni mövzu peyda olacaq, cürbəcür mülahizələr, fərziyyələr, variantlar, versiyalar medana çıxacaq, fikirlər şaxələnib, konflikt böyüyəcək, qulağıma gündə bir söz, ıgəlib çatacaq, di onda bunun cavabını ver görüm, necə verirsən: birinci dəfə qulaqardına vuracaqsan, ikinci dəfə xətrinə dəysə də, susacaqsan, üçüncü dəfə nəyisə izah eləməyə çalışacaqsan, dördüncüsündə əlac bir ona qalacaq ki, gözünü yumub, ağzını açasan, bu cür şeyləri uyduranların var-yoxunu düzə çıxardasan - amma məsələyə bununla nöqtə qoyulsa, özünü xoşbəxt hesab elə; əlbəttə, bir-iki ütülənmiş cümlə yazıb, başımıza gələn əhvalatlardan hansınısa kağıza köçürmək olar, amma daha bu xatirə olmadı, çünki başımıza gələnlərin dadını-duzunu çatdırmağa söz gücsüzdü, gərək gözgörəti təsvir də ola: nakam

dostumun şeytani təbəssümünü, gözlərindən gülməyini, yerişini-duruşunu, danışdığındakı çalarları söz necə çatdırsın - bu ağılıma batmır; bir dəfə üç-dörd nəfər tapışib, xudmani məclis düzəltmişdik, bala-bala yeyib-içirdik, arada gördüm ki, rəhmətlik məclisdəkilərdən birinin yekə başına göz qoyur, o saat bildim ki, indicə nəsə deyəcək, elə ağılımnan bu keçmişdi ki, o adama qayıtdı ki, hamı yeyib-içir, başqa yerdən kökəlir, sənə başından kökəliyənsən, di ondan sonra gəl rahat otur görüm, necə oturarsan: o qədər güldüm ki, yeyib-içdiyimiz ağızımızda zəhərə döndü - bu əhvalatıca olduğu kimi təsvir eləməyə kimin qüdrəti çatar, əgər mənim qüdrətim çatmırsa, niyə səfeh bir şey yazıb, özümü biabır eləyim; bilirəm, köhnə tanışım dediyini eləyəcək, o toplunu mənsiz də üzə çıxardacaq, şübhə eləmirəm, hamının xoşuna gələcək, amma bütün bunlar nakam dostumuzun naşılıqla çəkilməmiş portret cizgilərindən, ehtiyac-filan olmadan, zorla ideal obraz yaratmaq cəhdlərindən başqa bir şey olmaycaq; yaxşısı budu, üzdən xeyirxahlıq kimi görünən, əslində, abırlı saxtakarlıq sayılası bu məsələdə iştirak etməyim, qoy haqqımda nə deyirlər, desinlər; uzaqbaşı dostu xəyanət, xatirəsinə hörmətsizlik barədə sicilləmə qoşacaqlar, rastlaşanda, üzümə deməsələr də, ürəklərində dolandıracaqlar, sonra da hər kəsin başı öz dərd-azarına qarışacaq, hər şey unudulub gedəcək - elə nakam dostumun özü də...

VI

Ağ vərəqləri, qələmi yığdırdım, pəncərənin qabağına qoydum, qəfildən özümü ağır yükün altından qurtulmuş kimi, rahat hiss elədim: əlbəttə, bu hərəkətlərdən nakam dostumun ruhu inciməz, əksinə, şad olar ki, onun barəsində boğazdanyuxarı, yıpranmış-çeynənmiş söz yazmadım, köhnə tanışımı da birtəhər başa salaram, indi başa düşməsə də, sonralar başa düşər; abırlı, vicdanlı, səmimi olduğunu göstərmək istəyən adamdı, hər halda, buna çalışır, çox vaxt da istədiyinə çatır: məni ona bağlayan da, bu cəhəti olub, yoxsa ömründə bir adamla az qala otuz il münasibət saxlaya bilməzdim-tələbə vaxtından necə tapışmışıqsa, indiyəcən eləcə qalmışıq, sözləşirik, küsüşürük, barışıq, sirmimizi bölüşürük, bir-birimizə ehtiyac duyuruq; əvvəllər ona niyə quşum qonduğunu öz-özümə aydınlaşdırma bilmirdim, çünki xasiyyətimiz tamam ayrı cürüydü: o - sakit, hövsələli, ədəb-ərkan gözləyəniydi, mən - narahat, hövsələsiz, çox vaxt ədəb-ərkana fikir verməyən, o - adamayovuşan, ünsiyyətçil, ailəcanlıydı, mən - admlardan qaçan, hələm-hələm ünsiyyət qurmayan, ailənin çətinliklərinə tablamayan, o - səliqə-sahmanlı, şirindil, işdüzəldəniydi, mən- ölçüsüz-biçisiz, qılıqsız, işə-gücə yaramayan; bu barədə çox götür-qoy elədim, baş sındırdım, cürbəcür fərziyyələr yürütdüm, çox-çox illər keçəndən sonra başa düşdüm ki, bir-birimizi ağılagəlməz, əcaib şəkildə tamamlayırıq: mən axtardığımı, özümde görmək istədiyim xasiyyətləri onda tapıram, fikirləşirəm ki, niyə mən də belə olmadım, o da məndən qaçmağa çalışdığı, özünə yaraşdırmaq istəmədəyi cəhətləri görüb, dəqiqləşdirir, bilir, bu cür olmaq yaramaz; otuz il bir-birimizə dözmüşüksə, deməli, bundan sonra da tablamağa ümidimiz var, çünki şair demiş,

bizim dost itirən vaxtımız deyil, üstəlik bundan sonra kiməsə bel bağlamaq, ünsiyyət qurmaq, arxa çevirmək çox çətin olur - həyat təcrübəsi, görüb-götürmək, yaxşını-pisdən ayırmaq, tükü-tükdən seçmək özünü bildirir; elə vəzifəli dostumla münasibətimiz də bu cür qurulub: kəllə-kəlləyə gəlirik, bir-birimizə acığımız tutur, günlərlə küsülü qalırıq, amma bilirik ki, gec-tez tapşılıb-barışmalıyıq, başqa yolumuz yoxdu, ayrı cür hərəkət etmək intihara bərabərdir - həm aradakı birgə yaşanmış illərdən qopa bilmərik, həm də bir-birimizi itirsək, həyatımızda doldurulması mümkün olmayan boşluq yaranacaq; ola bilsin ki, köhnə dostumla köhnə tanışımın münasibətləri də elə bu cürdü: yəqin, mənsiz görüşəndə də aralarında toqquşma olur, çünki üçümüz bir yerdə olanda, o məşhur təmsildəki kimi, hərəməz bir tərəfə çəkirik, ortaq ftkrə gəlməyimiz müsibətə çevrilir, yəqin, bütün bunların hamısı insan təbiətinin qəlizliyindən, ya da mənəm-mənəmlik duyğusunun çoxluğundandı; mən indi-indi başa düşürəm ki, gərək adamlara qarşı dözümlü olasan, hər kəsi olduğu kimi - bütün yaxşı-pis, düz-əyri cəhətləriylə qəbul eləyəsən, üz-üzə gəldiyini kəslərin sənə oxşamalarını özündən ötrü faciəyə çevirməyəsən, anlayasan ki, hamı bir-birinin bənzəri olsa, həyat çox cansız, mənasız görünər; tutaq ki, srağagün borc pul almaqdan ötrü köhnə dostumun yanına getdim, o da məni gülərlə qarşıladı, amma dərdimi biləndə, artistlik elədi, göz yaşları axıtdı, mən də onun cibində pul olduğunu, ancaq nə səbəbə görə vermək istəmədiyini bildim, belə məqamda gözümlü yumub ovqatını korlaya, haqqı-salamı, duz-çörəyi tapdığını üzünə vura, qapını çırpıb çıxıb bilərdim; amma bununla nə qazanardım, axı: köhnə dostusan, çox yaxşı, cibindən pulunu çıxarmayıb, dalınca qanacaqsız sözlər danışmayıb, arvadına sataşmayıb, meyli çəkəndə, qonaqlığa çağırır, hərdən zorla da olsa, cibxərcliyi verir, üstəlik, neçə dəfə saunaya, həm də «çimməyə» aparıb, ad günündə - filanda hədiyyə alıb - daha neyləyəsidir, boynuna mindirəsi deyil ha; pulu var, lap yaxşı, səndən oğurlamayıb ki, öz ağılı, fərasətiylə qazanıb, bacarana baş qurban, pulunun da yüz dərdi var, özü demişkən, arvad onu istəyir, uşaq bunu istəyir, (hələ dolandırdıqlarını demirəm), özünün ehtiyacları da üstəlik, sən də böyükdən ilişmişən ki, bəs, mənə də ver; o dey, srağagün axşam başını piylədiyi hansı gözəlçənəsə, restorana aparıbmış, deməli, burcutmaqda qara qızın dərdi varmış, buna görə ondan küsməli deyiləm ki, uzaqbaşı can dəftərimə yazaram, yağırını basmamağa çalışaram, bütün bunları yadımda saxlayıb, bir də üstünə qaçmaram; ya da köhnə tanışım məclislərdə içkinin həddini gözləyir, çox israfçılıq eləmir, evə gec getməyi xoşlamır, bundan ötrü onu asıb-kəsməkmi lazımdı, məndən beş il qabaq, vaxtında evləndi, elə oğlunu da vaxtında evləndirdi, indi iki nəvəsi var, Allah saxlasın, amma təzə evlənen vaxtı hava qaralmamış evə cumurdu, onda köhnə dostum da, nakam dostum da, mən də onu hoydu-hoyduya götürürükdük, adına «arvaddanqorxan» deyirdik, elə ki, özümüz evləndik, başa düşdük ki, elədiyimiz uşaqlıq hərəkətiymiş: ailənin öz yeri var, dost-tanışın öz yeri; köhnə dostum bu həqiqəti anlayıb, əməl elədi, nakam dostum başa düşsə də, əməl eləməyi ya lazım bilmədi, ya da buna özündə güc tapmadı, mənə dərk eləməyə çalışdım, əməl eləməyə can atdım, amma imkan vermədilər: həqiqət məni çöldən içəri, il yarım bir yastığa baş qoyduğum

bədbəxtsə içəridən çölə itələyirdi, elə buna görə də nakam dostumla tək qaldıq; düzdü, köhnə dostumuzla köhnə tanışımız bizi birdəfəlik atmadılar, uzaqbaşı, həftədə, on gündə bir kərə axtarıb tapırdılar, amma daha məclislərimiz o məclis olmurdu, kiminsə qarşısında məsuliyyət daşıyan adamlarla oturub-durmaq çətindi, axı, gündəlik rejimimiz bir-birinə uyğun gəlmirdi, bununla da istər-istəməz barışmalı olurduq; baş-başa qaldığımız məqamlarda nakam dostum bunu öz aramızda «ailə-ailə» oyunu adlandırırdı, ikisini də məsxərəyə qoyub, ələ salırdı, amma göürdüm ki, bunu nifrətlə yox, istəklə eləyir, ola bilsin, qəlbinin dərinliklərində özünün o ələ saldıqları kəslərin yerində olmasını istəyir, gücü çatmadığından, canından heyfini bu yolla çıxır...

Nəsə telefon səhərdən susurdu: mənim hesabıma görə, ən azı qəzetçi tanışım zəng vurmaliydi, axşam xəbərlərinin yarımçıq qaldığını böyük üzüntü içində çatdıracaqdı, sonra axırncı dəqiqələrdə, ilk mənbələrdən əldə elədiyi xəbərləri yetirəcəkdi, əgər bu dəfə də sözü yarımçıq qalsaydı, axşam vəzifəsini yerinə yetirməmiş dincəlməyəcəkdi; ola bilsin, indi qəfildən işi çıxıb, başı əldə deyil, evdə olsaydı, bu vaxtacan əlini əlinin üstünə qoyub oturmazdı, o, xəbərlərin boyatlaşmasına heç cür tab gətirməzdi, siqaretin kötüyünü çeynəyə-çeynəyə, uşaqlara qışqıra-qışqıra, arvadının deyinməsini qulaqardına vura-vura, amanını kəsib, rahatlığını əlindən alan dolu çinədanını boşaldardı; ya da köhnə dostum zəng eləyib, kefinin necə olduğunu, «bir şey-mir şey» lazım gəlib-gəlmədiyini, «reytinqimin» durub-durmadığını (ləhcəylə «reytinqin durormu?» deyirdi, həmişə bunu eşidəndə, istər-istəməz gülməyim tuturdu) soruşacaqdı, sonra həmin günlə bağlı bir nağıl uydurub danışacaqdı, kimisə ya xəstəxanaya salacaqdı, ya da polislin əlinə verəcəkdi, uzaqbaşı maşını yüngülcə vuracaqdı, başının qarışdığını sübut eləməyə can atacaqdı, təbii ki, mən onun hansı gözəlçəysə hansı restoranda olduğundan evdə otura-otura xəbər tutduğumu deməyəcəkdim, «bu saat durub gəlməyinə, nə lazımdırsa eləməyinə» qəti etirazımı çatdıracaq, ürəyimin qırıldığını bildirməməyə çalışacaqdım, bununla da yaxşı günlərdə görüşməyi razılaşıdırıb vidalaşacaqdıq; amma bütün bunların heç biri baş vermirdi, telefon aparatı köhnə dolabın üstünə qoyulmuş daş parçası kimi susurdu, bundan sonra nə qədər susacaqdı, onu bir Allah bilirdi, ola bilsin qəzetçi tanışımın başı iş-gücdən açılanacan, ya köhnə tanışım təsadüfən nəsə soruşmaq üçün yadına salanacan, ya da kimsə səhv düşüb, nömrəmi yığanacan səsini çıxarmayacaqdı; əlbəttə, mən özüm istədiyim adama zəng vura bilərdim: lap elə köhnə dostuma, köhnə tanışıma, qəzetçi tanışıma, köşəyazan tanışıma (sevindiyindən ürəyi partlayardı), borclularıma (ay evdə tapdım, ha, arvad-uşaqları səsimi elə tanıyırlar, eşidən kimi, bircə söz deyirlər: «evdə yoxdu!» vəssalam), səhərdən-axşamacan diğ-diğ ötən radiolardakı çənədən boş qızlara-oğlanlara zəng vurur, lap hələ gözümü yumub, əlhavasına bir nömrə yığar, bəxtimə çıxan adamla beş-on kəlmə danışa bilərdim, amma indi buna qətiyyəən ehtiyac duymurdum, öz üstünlüyümdən duyduğum zövq bəsimiydi...

Yox, həvəsdi, bəsdı, bir az uzanmaq lazımdı, ayaqlarımın, belimin ağırları özünü bildirdi: indi yadıma düşdü, şkaftan köhnə yun şərfimi tapdım, yun

köynəyin altından qurşaqsayaq belimə doladım, bu neçə gündən bəri ağıma gəlmədiyinə görə, özümə acığım da tutdu, məsxərəylə başımı bulayıb, əyri-əyri güldüm, sonra ehmalca yatağıma uzandım; hələ günortaya azı bir saat qalırdı, eşikdə gün işildasa da, yel kəsməmişdi, soyuq olduğu şübhəsiziydi, daha doğrusu, payızın son ayının adi günlərindən biriydi, yel kəsən kimi yağış yağa, çiskin ola, ya da yel əmlli-başlı güclənib, çovğuna çevrilə bilərdi - bütün bunlar yalnız Allahın əmrindəydi; nahaq yerə ötən həftə kəndə getmədim: yaman beynimə düşmüşdü, cibimdə də beş-on manat pulum varıdı, ayından-oyundan alıb gedərdim, uzaqbaşı bir həftə qalardım, heç olmasa, canımdakı uçuntunu, içimdəki rahatsızlığı azacıq ovudardım, sonra qayıdıb, öz dərd-azarımla məşğul olardım; bilirəm, bu gəlişim də yazıq anamı sevindirmək əvəzinə, dərdinin üstünə dərd artıracaq, üzümə bir söz deməsə də, daldada gözlərinin yaşını axıdıb, ürəyini boşaldacaq, amma fikirli görkəmindən, qızarmış gözlərindən biləcəyəm ki, ağlayıb, demək istədiklərini öz içində dəfn eləyib; bu cür halını birinci dəfə evli olan ili kəndə gedəndə gördüm: daha doğrusu, anam neçə kərə ismaric göndərmişdi ki, gəlini də gətirib gəlsin, bircə həftə qalsınlar, gəlinimiz yerimizi-yurdumuzu görsün, qohum-qardaşımızı tanısın, həm də muradım gözümdə qalmasın, bir-iki gün də olsa, gəlinimə qulluq eləyim; axır bir gün əlimə babat pul gəldi, gedib-qayıtmağımıza, sor-sovqat almağımıza artıqlamasıyla bəs eləyərdi, nəse qəfildən özüm də istəmişdim ki, el-oba, qohum-qardaş məni ailəli adam kimi tanısın, anam da sevinsin, qəddini şax tutub, gəzə bilsin, üzünə gələn qışı yola verməkdən ötrü taqət toplansın; o vaxt hələ il yarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxtlə dehadəhimiz başlasa da, bərkimişdi, daha doğrusu, nakam dostmun dediyi kimi, kəşfiyyat xarakterli proseslər gedirdi, vəziyyətdən belə görünürdü ki, kimin əsəbləri möhkəm, həmlələri ardıcıl, zərbələri təsirli olsa, o da qalib gələcək; əlbəttə, bu məndən ötrü çox vacib məqamıydı, bəlkə də, sınağıydı: əgər təklifimi ürəklə qəbul eləsəydi, əl-ayağa düşüb qaynanasına - yəni, anama sovqat alsaydı, gedib, özünü orda da gəlin kimi aparsaydı, bu vaxtacan verdiyi dinazları unudardım, bundan sonrakılara da canımın canı çıxsın, canımı dişimə tutub, dözərdim; amma birinci dəfə deyəndə, özünü eşitməzliyə vurdu, ikinci dəfə eşitdirəndə, ağızını sürüdü, nə dediyini düz-əməlli qana bilmədim, üçüncü dəfə təkrar eləyəndə, açıq-aşkar bildirdi ki, getmək istəmir, səbəbi də budu ki, həm işdən buraxmazlar, həm də uzaq yola dözmür, başı ağrıyır, ürəyi bulanır, hətta gözlərinə qaranlıq çökür; susdum, daha başına vurmədim ki, bəs, cəmi ikicə ay qabaq məni darta-darta neçə yüz kilometri sanatoriyada dincələn ananın yanına aparanda, səndən heç bu cür sözlər eşitmədim, onda nə baş ağrın, ürək bulanman varıdı, keçə kimi səkindin, saqqanağından dağlar-daşlar lərzəyə gəlirdi, aldığıni da ikimiz zorla aparıb çıxartdıq, Allaha şükür gələncən gözlərinə qaranlıq da çökmədi; bütün bunları demədim, ümumiyyətlə, dillənmədim, amma ürəyimdə deyəsən, sonuncu tel qırıldı, anama nə alıb, nə aparacağım barədə maraqlanmamasıyla da, baltanı lap kökündən vurdu - onda səhv eləmirəmsə, toyumuzun bir illiyinə az qalırdı, bu müddət ərzində özümü əskərlikdə, həmişə komandirinin qapazı altında olan cavan oğlan kimi hiss eləyirdim; mən kəndə yola düşəndə, o, anasığildəydi, heç zəng vurub, demədim ki, gedirəm, çıxıb qənddən,

çaydan, konfetdən əlimə nə keçdisə, alıb yığdım, anama çust, qışda geyinməkdən ötrü içi keçəli yarımboğaz çəkmə aldım, amma artıq bilirdim ki, bütün bunların heç biri onu sevindirməyəcək, gəlini yanımda olsaydı, əliboş da getsəydim, eyninə olmazdı; bütün yolu tək gəlməyimi ona necə başa salacağımı, aramızda heç nəyin olmadığına onu necə inandıracağımı fikirləşirdim, axırda belə qənaətə gəldim ki, heç bir dəlil-sübut ana duyğusunu aldada bilməz, ola bilsin, üzdə özünü inanan kimi göstərsin, qohum-qardaşa, qonum-qonşuya daha sanballı «dəlil-sübutlar» desin, amma özünü tovlaya bilməyəcək; elə də oldu, məni tək görəndə, arvad diksindi, rəngi bozarıb, kül rənginə çaldı, gözlərinin işığı azaldı, boynumu qucaqlayıb-öpməsində də nəsə əvvəllər hiss eləmədiyim başqa çalar varıdı, elə bil, uzun küsülülükdən sonra qapısını açan, ya da ağır günah işlətməmiş doğma adamını candərdi qarşılayırdı: bircə onu soruşdu ki, bə, gəlin niyə gəlmədi, dedim, icazə vermədilər, həm də anası xəstədi, nə qədər çalışdı, mümkün olmadı, gəlinin də, qudanın da, üstəlik, köhnə dostumun da, köhnə tanışımın da, sənə çoxlu-çoxlu salamları var; dedi, sağ olsunlar, salam göndərən də, salam gətirən də, sor-sovqatına heç gözünün ucuyla da baxmadı, baxışlarını üzümədən qaçırda-qaçırda, bir-iki kəlməylə kefirmizi soruşdu, ardınca aralığa uzun, ikimizin də canını üzən, nəfəsini kəsən sükut, daha doğrusu, dözülməz havasızlıq çökdü, sonra bir saatlığa harasa getdi, bildim ki, əl damı dediği, əlinə gələni yığdığı alız damda özünə divan tutur; o bir həftədə eyni sözləri, gəlib-gedənlərə təkrar eləməkdən dilim qabar oldu, anamdan başqa hamını inandıra bildim, o da başa düşdü ki, aranı açmaqla, nəyisə öyrənməyə çalışmaqla məndən bir söz qopara bilməyəcək, susdu, amma bu susqunluq ikimizdən ötrü də ağır, dözülməziydi, ikimiz də çalışırdıq ki, tək qalaq, şeytana uyub açılışmayaq: mən məsələnin nə yerdə olduğunu anamın sözsüz-sovsuz bilməsini, olacaqlarla səs-küysüz barışmasını istəyirdim, anam da öyrənmək istədiyini mənim özümdən eşitməməyə, ümidlərinin ömrünü bir az da uzatmağa çalışırdı; yola düşməmişdən qabaq dedi ki, arvadına da, qaynanana da salam deyərsən, onda hər şeyin anama ayan olduğunu başa düşdüm: əvvəllər xəbər göndərərdi ki, gəlinimə, qudama salam desin, bu ismarıqlarda arxayınlıq, toxtaqlıq duyurdum, özümün də xoşuma gələrdi, təbii ki, bu ləzzətli duyğunun içində o sözləri anamın necə sinəsi qabara-qabara dediyini təsəvvür eləyirdim; toydan sonra kənddə cəmi bir dəfə olmuşdum, onda doğrudan da, tələsik getmişdim, ana babamın dəfninə özümü güclə çatdırıb, səhəri gün də geri qayıtmışdım, təbii ki, belə vəziyyətdə heç kəs tək gəlişimə birtəhər baxmamışdı, indisə soruşurdular, maraqlanırdılar, şübhələnirdilər, ola bilsin dalda-bucaqda nələrsə quraşdırıb, danışırıdılar: vidalaşanda, anam fikirli-fikirli üzümə baxdı, nə deyirəm, gedirsən, get dedi, Allah üstündə olsun, amma ağılnı başına yığ, dərdin alım, nə vaxtdı, gözüm yolda qalıb, məni nəvəylə sevindir, şirin dolanın, bir-birinizə can deyib, can eşidin, qohum-qardaş sağ olsun öz evində, mənim sizdən başqa kimim var, ömrüm-günüm; vallah, yenə nəhlət sənə, kor şeytan, deyərdim, olub-keçəni birtəhər unudardım, amma deynən o insan olan kəs buna bir işıq yolu qoydumu, eləcə ağızucu soruşdu ki, anan necədi, vəssalam, mən də gördüm, yoox, bu geri çəkilənə oxşamır, üstəlik, beynində nəsə ayrı fikirlər də var; bizimki elə o qurtaran qurtardı, heç birimiz

sınanı bitişdirməyə, hər şeyi təzədən başlamağa cəhd eləmədik, axırı da pal-paltarımı, bir də kitab-dəftərimi yığışdırıb köçdüm, nəyisə aydınlaşdırmağa, kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu ayırd eləməyə nə vaxt, nə əsəb sərf elədim, onsuz da hər şey gün kimi aydınydı...

Hiss elədim ki, acmışam, durub qazanı pilətənin üstünə qoydum ki, lobyə supunu bir az isinsin: il yarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxt bu cür yeməkləri xoşlamazdı, adı gələndə həmin dəqiqə üz-gözünü əyişdirirdi, kotlet, bifşteks, qızardılmış toyuq yeməkdən mədəm sürtülüb açılmışdı, həftədə bir dəfə duru xörək görmürdüm; bir dəfə dedim, iki dəfə dedim, üçüncü dəfə başa salmaq istədim, gördüm, dediklərim heç halına təvafüt eləmir, daha dillənmədim, hətta bir dəfə qolumu çırmayıb, özüm lobyə supu bişirdim ki, bəlkə, bu yolla qandıra bildim, ancaq kimə deyirsən, heç tükü də tərənəmədi, əksinə, üz-gözünü turşutdu ki, kəndçi yeməklərindən əl çəkmirsən; anamın göndərdiyi əvəlik, lobyə, noxud şkafin bir küncündə qalırdı, quruyub-kiflənirdi, sonra da barmaqlarının ucunda iyrənə-iyrənə götürür, söylənə-söylənə atırdı, susurdum, həfçilik eləməyi, arvad işinə qarışmağı özümə sığışdırmırdım, bunun hara aparıb çıxaracağını yaxşı başa düşürdüm: axşamın yarısını telefonda sallaşib oturmağa, anasınnan, bacısınnan, iki-üç rəfiqəynən mırt vurmağa, yeddi arxın suyunu bir-birinə qatmağa sərf eləyirdi, qalan yarısını da televizorun qabağında oturub, kanalları çevirirdi, yarı-yarımçıq hər şeyə baxırdı, bütün bunların əsəblərimə toxunduğunu zərrə qədər də olsun, vecinə almırdı, belə vaxtlarda bir tərəfə çəkilib, nəse oxumaqdan, ya da hava yaxşı olanda, eyvana çıxıb, siqaret çəkə-çəkə şəhərə baxmaqdan başqa əlacım qalmırdı; Ustəlik, bu evi illət-zillət alanda da, Allah məndən üz döndərmişdi, qapıbir qonşum arvadı erməni olan tatar çıxmışdı, əlbəttə, bunu əvvəlcədən bilsəydim, bir çarə qıldım, uzaqbaşı yalvar-yaxar eləyib, başqa blok, başqa mərtəbədə mənzil istəyərdim, amma o bəduğurlar bura məndən sonra köçmüşdülər, səsimi çıxara bilməmişdim; onda hadisələr təzə-təzə qızışdı, o millətə qarşı bir söz demək emosiyalara uymaq, milli ədavəti qızışdırmaq kimi yozulurdu, mən də canımı dişimə tutub dözməkdən başqa əlac tapmamışdım, amma hara gedirdim, neyləyirdimsə, silib ata bilmədiyim natəmizlik duyğusundan qurtulmağa, özümü rahat hiss eləməyə çətinlik çəkirdim; məsələnin qəlizliyi bir də ordaydı ki, mən bilən, ərin kırıçası uçmuşdu, səhərdən-axşamacan bağırışırdılar, söyüşürdülər, arada dava-dalaşları qapıdan çölə də çıxırdı, iki iri uşaqlarının da səs-küyünü bunun üstünə gəlsək, əməlli-başlı mərəkə alınır - arvadım olub keçənlərə fikir vermirdi, mənimsə əsəblərim tarıma çəkilirdi; bu da azmış kimi evə girib-çıxanda, tez-tez o qara-qışqırıqçı arvadın əcaib sifətini görürdüm, ürəyimdə bu cür ifritəylə bir yastığa baş qoyduğuna görə, qonşunun yeddi arxa dönənini qəbirdən çıxarırdım, həm də gözlərimin qabağına televizorda-qəzetlərdə gördüyüm öldürülmüş, eybəcər hala salınmış, şikəst edilmiş adamlar gəlirdi, az qalırdım, o əcaibsifət arvadı, pilləkəndən aşağı atım; belə məqamlarda gözlərimin qabağına nakam dostum gəlirdi, indi onun nələr çəkdiyini təsəvvür eləyirdim, bütün bunları dilinə gətirməsə də, qabağını günahının qurbanı olan iki günahsız körpəsinin kəsdiyini anlayırdım, axır vaxtlar gecənin düşməyinin ona niyə bu qədər kədər gətirdiyini başa düşürdüm, bilirdim

ki, nə vaxtdı evdən səhər obaşdan, hava işıqlaşar-ışıqlaşmaz çıxır, əlləri cibində, pay-piyada küçələri ölçür, hardasa bir stəkan kakaoyla bulka yeyir, işə hamıdan qabaq gəlir, axşamacan candərdi başını qatır, sonra dost-tanış axtarır ki, vaxtının-qalanını yola versin, evə qayıdanda arvad-uşağını yatmış görsün; özü deməsə də, başa düşürdüm ki, indi ondan ötrü uşaqlarının gözünün içinə baxmaq əsl cəhənnəm əzabıdır: o da mənim kimi, özümü səhra boyu əsən küləyin qabağına atılmış quru yovşan kolu hesab eləyirdi, tək anasının umuduna qalmışdı, qanadları yolunmuş, çölün ortasında, yelin, yağışın, qarın-çovğunun qabağında əlacsız qalmış quşa oxşayırdı, gec-tez hansı yırtıcınınsa caynağına keçəcəkdə - elə keçdi də; o vaxtlar mən də boyunduruqdan təzəcə qurtulurdum, gözləyəsi adamım, tələsməyə yerim yoxudu, çayxanalar bağlananacan otururduq, sonra küçələri əriş-arğac eləyirdik, vaxtımızı axırıncı trolleybus-tramvaylara hesablayırdıq, bilirdik ki, sabah bütün bunlar təkrar olunacaq, ancaq nə vaxt sona çatacağını nə o, nə də mən bilirdim; ayyarım sonra baş verən o ayaqqabı əhvalatı sayəsində anam məni yenə görəndə, hər şeyin bitdiyini, arzularının heşən olduğunu başa düşmüşdü, gəlişimi üzrxahlıq kimi qəbul eləmişdi, ancaq məni bağışlayıb-bağışlamayacağını bilmirdim, qayıdanda da, nakam dostumun başına gələnə eşidib, lap varımdan yox oldum...

Yeməyimi yeyib, süfrəni yığıdıрмаğım heç on dəqiqə də çəkmədi, stolun üstünü yığıdırıb, əllərimi təmiz-təmiz yudum, mətbəxdən otağa qayıdanda, küncdə atılıb-qalmış miz iyi verən çatı qırığı yenə gözümə sataşdı, o məqamda elə bildim, ilan kimi tərənib, üstümə atıldı, boğazıma dolandı, yavaş-yavaş tavana doğru dartmağa başladı; qəfildən doğrudan da, boğulmağa başladım, bədənim üşürgələndi, təpədən-dirnağa soyuq tərə batdım, əgər həmin anda telefon zəng çalmasaydı, çatını götürüb, zibil vedrəsinə, ya da əlçatmaz bir yerə atacaqdım, amma bu cingilti də məni diksindirdi, ani tərəddüddən sonra telefonun dəstəyini götürməyi qərara aldım, nədənsə əlimi dəstəyə uzada-uzada beynimdən keçdi ki, zəng eləyən gözlədiyim adamlardan heç biri deyil - nə köhnə tanışım, nə köhnə dostum, nə qəzetçi tanışımdı, köşəyazan qorxusundan nömrəmi yığmaz; elə fikirləşdiyim kimi də çıxdı: dəstəkdəki cavan qadın səsiydi, ədəb-ərkanla salam verdi, üzr istəyib, buranın xəstəxana olub-olmadığını soruşdu, öz-özümə dedim, əstəğfürullah, nəhlət sənə, kor şeytan, bircə bu qalmışdı, amma qəfildən damarım tutdu, boğazımı arıtlayıb, ədəb-ərkanla o səsin yiyəsinə dedim, bəli, xəstəxanadı, sizə kim lazımdı, dedi, həkimlərdən birindən məsləhət almaq istəyirəm; gülməyimi güclə saxladım, dedim buyurun, xanım, mən həkiməm, nə sözlünüz var, deyə bilərsiniz, qadın, deyəsən, qətiyyəni məni dolayıb-eləmədi, doğrudan da, mənim nömrəmi xəstəxana adıyla yığmışdı, hansı dərindənə telefonla əlac tapmaq istəyirdi, dedi, həkim, axır vaxtlar məndə tez-tez boğulma baş verir, zəhmət olmasa, deyin, hara müraciət eləyə bilərsiniz, ürəyimdə bir də əstəğfürullah dedim, daha qadınla oyun oynamaq istəmədim, vallah, xanım, dedim, mən özüm də sizin gününüzdəyəm, kömək eləyə bilmərəm; qadın qulağa çatanlardan çaşdı, «bıy» elədi, soruşdu ki, bəs, bura xəstəxana deyilmi, dedim, xəstəxanadı, amma siz axtardığınız yox, ruhi xəstəxana, yəni dəlixanadı; fikirləşdim ki, bunu eşidəndə dəstəyi qoyacaq, əvəzində dəstəyin o başından

hövllü gülüş eşitdim, sonra həmin səs soruşdu ki, bəs, siz orda neyniyirsiniz, axı, dəliyə oxşamırsınız, ciddi tərzdə dedim, sizcə, dəlilərin həkimidəmi dəli olmalıdı, gərək burda bir ağıllı adam olsun, ya yox; qadın da zarafata keçdi, soruşdu ki, xəstələrinizin vəziyyəti necədi, dedim, çox gözəldi, hər gün hovuzda çimirlər, söz vermişəm ki, özlərini yaxşı aparsalar, hovuzda su buraxacam, mən sözümlü bitirməmiş dəstəyin o başındakı qadın uğunmuşdu, içini çəkə-çəkə gülürdü, nəse demək istəyirdi, amma əvəzində dəstəkdən kəsik-kəsik çağırtdı gəldi, başa düşdüm ki, dəstəyi aparatın üstünə qoyub, bədahətən yaranan ikinəfərlik komediya da başa çatıb; bu gözlənilməz zəng əhvalımı xeyli durultmuşdu, öz hazırcavablığımdan əməlli-başlı ləzzət almışdım, əgər qadın dəstəyi qoymasaydı, xeyli lağlağı eləyə bilərdim, ayda-ildə bir kərə damarım tutanda, məzələnməyə adam axtarırdım, belə vaxtlarda Allaha yalvarırdım ki, doğrudan da, hörmət elədiyim bir kəslə rastlaşmayımın, çünki özümü saxlaya bilmirəm, biabırçılıq olar...

Amma, ardınca ovqatımı korlayan bel ağrısının başladığını qəfil sancıdan duydu, yavaş-yavaş yeriyib, yatağına uzandı, yorğanı üstünə çəkdi: az qala iyirmi il qabaq mənə tapan bu azardan elə həmin il sanatoriyada palçıq vannası qəbul eləməklə qurtarmışdım, üç-dörd il əvvələ kimi, canım rahatıydı, görünür, hardasa özümü gözləməmişdim, ağrılar təzədən peyda olmuşdu, bir balaca hava bulananda böyrəklərimlə qıçlarımın zoqqultusuna qarışıb, mənə divan tuturdu; qəribə burasıydı ki, axır vaxtlar kimə rast gəlirdim, belinin ağrısından şikayətlənirdi, belə vaxtlarda nakam dostumun atmacası yadıma düşürdü: belinin ağrısından şikayətlənənə deyirdi, müəllim, səndə taxsır yoxdu, cəmi millətin beli boşalıb, həm də bunu ucuz zarafat kimi yox, gizlədə bilmədiyi kədərlə deyirdi, o atmacadakı mətləbləri qanan qanırdı, qanmayana gülürdü, ardınca deyirdi, ay müəllim, adamın ki, qırx yaşı ötəndən sonra hər gün bir yeri ağrımadı, deməli, o normal adam deyil: candı də, qırxınacan yığır, qırxından sonra yığılanların hamısı üzə vurur, buranı tutursan, oran ağrıyır, oranı tutursan, filan yerin əldən gedir, gərək yanında bir qalayçı gəzdirəsən ki, deşilən yerini qalaylasın, axıb getməyəsən; deyirdi, bir yerim ağrıyanda, qorxudan həkimə getmirəm ki, yoxlayıb, əlli iki cür xəstəlik tapacaq, di gəl, ondan sonra rahat yaşa görüm, necə yaşayacaqsan, fikrin-zikrin xəstəliklərin yanında qalacaq, yeyib-içdiyin zəhrimara dönəcək, üstəlik, siqaret çəkmək olmaz, içki içmək olmaz, filan yeməkləri yemək olmaz -qıyası, yarımadam olub gedəcəksən; qəribəsi də buyudu ki, tanıdığım kəslərin içində nakam dostum qədər Allaha təvəkkül yaşayan yoxudu: yay-qış əyni tiyə olurdu, istini soyuğa, soyuğu istiyyə qarışdırırdı, mən bilən, ömründə rahat yatıb-dincəldiyi olmamışdı, amma tanıdığım neçə ildə bir dəfə xəstəxanaya düşdüyünü görmədim, qripi-filanı ayaq üstə keçirirdi - ola bilsin, tale yalınlığının əvəzində onu hansısa gözəgörünməz qüvvə qoruyurdu; amma qəzadan sonra təxminən bir sutka sağ qalmışdı, köhnə dostumla, köhnə tanışım son nəfəsinə çatmışdılar, sonra köhnə tanışım danışdı ki, mənə günortaya yaxın zəng elədilər, dərhal durub getdim: reanimasiya otağındaydı, bədəni çığ-çığ olsa da, sifəti tərtəmiziydi, həm də üz-gözündə qəribə işıq varıydı, handan-hana gözlərini açıb, mənə gördü, baxışlarında həmin şeytani təbəssümü sezdim, elə bil, demək istəyirdi ki, vəssalam, hər şey qurtardı, ömür deyilən şey elə buymuş; sonra

mənim ağıma gəldi ki, hər halda, tanrının işlərində anlaşılmaz bir şey yoxdu: nakam dostum yalnız beləcə - qəfil, kəmfürsət, ani ölümlə yaxalanmalıydı, çünki ömrünü bu qədər başdansovdu, israfla yaşayan adamın taleyi başqa cür bitə bilməz, elə mənim özüm də günlərin bir günü buna oxşar qəfil ölümə boyun əyəcəyəm; şübhəsiz, sonralar atamın niyə qəfil ölüm arzuladığının mənasını başa düşmüşdüm, dünyayla ağrısız-acısız, qəfil sönən işıq kimi vidalaşmağın çox gözəl şey olduğunu indi bütün çıpaqlığıyla anlayırdım, üstəlik axır vaxtlar bu barədə tez-tez fikirləşdiyimin fərqinə varırdım, Allahın işinə qarışmaq niyyətim olmasa da, olacağına qəfil baş verməsini arzulayırdım...

Yadıma düşdü ki, yenə tənbellik elədim, çatı qırığını göz qabağından götürüb, bir küncə atmadım: yaddaşımın neçə illər qabaq - evlənməyimizdən bircə ay sonra il yarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxtin qəfil başlayan ürəkgetməsi, bununla da çözlənib, faş olan sirr boy verdi; həmin axşam yazı-pozularımın arasında nəsə axtarırdım, o da telefon danışqlarından sonra televizorun kanallarını ora-bura çevirirdi, qəfildən əcaib xırıltı, sonra tappılı eşitdim, əvvəl elə bildim, bütün bunlar ekranda baş verib, amma xırıltı bir də təkrar olunanda, çevrilib baxdım, onu kreslonun yanında yığılıb, çabalayan gördüm: özümü necə saldım, dizim stolun ayağına dəydi, ağrıdan gözlərimdə qığılcım oynadı, amma vaxtında çatdırıb, onu yerdən qaldıra, silkələyib-şapalaqlaya bildim: rəngi ağarıb, gözləri hədəqəsindən çıxmışdı, ağızının yanlarından köpük daşdanırdı, özümü lap itirib, döyükdə-döyükdə yan-yörəmə baxdım, yaxşı ki, əlimə içində yarisinacan soyumuş çay olan stəkan keçdi, çənəsini güclə aralyıb, çayı ağızına əndərdim, çeçədi, udqundu, sonra yavaş-yavaş sakitləşdi, deyəsən, tutması ötüb-keçmişdi; başını kresloya söykəyib, şkaflın siyirməsində bəxtə-bəxt dərman axtarırdım, qismətdən əlimə validol keçdi, yarım stəkan suya nə qədər damcıladaçağımı bilmədim, yanına qayıdanda, ağır-ağır nəfəs alsa da, rəngi azacıq özünə gəlmişdi, göz qapaqları səyriyirdi, deyəsən, gözlərini açmağa çalışırdı, ağızını güclə ayırıb, validollu sudan bir-iki qurtum içirdim, başını sinəmə söykəyib, xeyli tərpanməyə qoymadım, dəsmalla çənəsindən sinəsinə axmış selikli köpüyü silib təmizlədim, rənginin düzəldiyini görəndə, ehmalca aparıb yatağa uzatdım; dərdim azıydı, biri də böyürdən çıxdı: bu vaxtacan ürəkgetməsi olduğunu bilməmişdim, nə köhnə dostum demişdi, nə anası-bacısı xəbərdar eləmişdi - bu ən azı vicdansızlığıydı, fikirləşmirdilər ki, həmin vaxt evdə olmaya bilərdim, təkbəşinə çabalaya-çabalaya qalardı, onda da gəl, peşmançılığın altından çıx görüm, necə çıxırsan; ürəkgetmə xəstəliyini əvvəlcədən mənə niyə demədiyini, bunun nədən yarandığını özündən soruşmadım, əgər belə şeyi ərindən gizlədibsə, deməli, sanballı səbəbi vardı, heç anasından-bacısından da çintərmədim, köhnə dostum da and-aman elədi ki, bu cür xəstəliyi olmasından xəbər tutmayıb: üç ildi, bizim idarədə işləyir, deyirdi, bir dəfə eşitməmişəm ki, ürəyi getsin, bacanağımgil qonşularıdı, işə götürməyi də o, xahiş eləmişdi, bilmirdim ki, sakit, abırlı ailədi, atası cavan rəhmətə gedib, iki bacı anasının himayəsində böyüyüblər, qız da nə vaxtsa ürəyində problem olduğunu dilinə gətirməyib; həkimə də mənəmlə yox, ansınan getdi, guya, onun yaxşı tanışı vardı, amma mən də dinc oturmadım, al diliynən hansı həkimin yanına getdiyini öyrəndim, sonra gedib, o həkimi tapdım, şübhəsiz, əri olduğumu

biləndə, heç nəyi gizlətmədi: məlum oldu ki, həkim təkə kardioloq yox, həm də psixiatrdı, psixi sarsıntıların ürək-damar xəstəliklərinə təsirini araşdırır, arvadım da uşaq vaxtı psixi zədə alıb, həmin zədə hərdən bir özünü bildirir; gördüm işindən iş çıxır, başa düşdüm ki, hələ ortada mənim bilmədiyim çox şeylər var: ola bilsin, köhnə dostum ürəkgetmənin, doğrudan da, psixi səbəbələrini bilmir, ya da ürəkgetmə məsələsindən xəbər tutsa da, əhəmiyyət verməyib, ötüb-keçəri bir şey olduğunu fikirləşib, məsələnin yoğunlayıb, bu həddə çatacağını ağına gətirməyib; ana-bacını da başa düşmək olar, kim evinin sirrini çölə çıxarar axı, oturduqları yerdə ürəkgetməsi olan qızlarına hərif bir müştəri çıxmışdı, gözünü yumub, əslini-nəslini tanımamış qıza ürəyini açmışdı, qohum-qardaşı da seçib-sonalamadan tələm-tələsik elçi gəlib, toy eləmişdilər, belə bir vaxtda a qarğa, məndə qoz var demək, əlbəttə, ağıl əlaməti olmazdı; bəlkə də, ümid eləyirdilər ki, Allahın köməkliyilə, elə ciddi bir şey baş verməz, ya da məsələ öz-özünə açılar, ər də artıq hər şeyin arxada qaldığını başa düşüb, dilini dinməz yerinə qoyar, həm də çətini Allah bir uşaq verənəcən, başları qarışanacandı, sonra, bilsə də, uşağın xətrinə sinirəcək; əslində, özlərinə görə, düz qurğu qurmuşdular, əgər xasiyyətindəki çətinliklər olmasaydı, doğrudan da, bütün başıma açılan oyunlara dözərdim, lap Allah uşaq verməsəydi də, taleyimlə barışıb, heçimi-köçümü ayırmaq fikrinə düşməzdim; taleyi bu cür gətirənlər təkə mən deyiləm ki, Allah bilən məsləhətədi, deyərdim; amma kardioloq-psixiatr deyəndə ki, aşkarlığı-filanı əlində bayraq eləyib, ekranı zorakılıq səhnələriylə dodururlar, ola bilsin, həmin vaxt televizorda psixikasına təsir eləyən səhnə varmış, bunun doğrudanmı, belə olub-olmadığını aydınlaşdırmaqdan başqa niyyətim yoxudu; axtarıb həmin günün televiziya proqramları çap olunan qəzeti tapdım, arvadımın ürəkgetməsi tutan vaxt baxdığı kanalda hansı filmin göstərildiyini dəqiqləşdirdim, uzun haqq-hesabdan sonra həmin filmi kasetə yazdırıb, köhnə dostumun videomaqnitofonunda baxa bildim: filmə hər şeyini itirmiş qəhrəman axırda özünü asırdı; o səhnə çox təbii, inandırıcı çəkilmişdi, aktyorun qara-göyə çalan rəngi, hədəqəsindən çıxmış gözləri, kilidlənmiş dişlərinin arasından çıxmış dili adamın canına üşütmə salırdı: təbii ki, həmin bunlara baxa-baxa yaddaşımda qonşumuz suçu kişinin buna oxşayan intihar səhnəsi canlandı, fikirləşdim ki, nə vaxtsa kinorejissor olsaydım, belə bir film çəksəydim, mən də həmin səhnəni bu cür təbii canlandırırdım, görünür, baxdığım filmin rejissoru da nə vaxtsa həyatında o cür səhnəylə rastlaşıb; qət elədim ki, taleyini bağladığım o zavallı da buna oxşar əhvalatla rastlaşıb, uşaq vaxtı aldığı psixi zərbə də elə həmin hadisəylə bağlıdı: belə qənaətə gəlməkdən ötrü heç də psixiatr-filan olmaq lazım deyildi, sadəcə bildiklərimdən məntiqi nəticə çıxarmaq bəs eləyirdi, sapsağlam adamın qəfildən özündən getməsi, boğulub-xırıldaması türklər demiş, sıradan bir iş deyildi; o vaxt özümü kitablarda oxuduğum, ekranlarda gördüyüm triller qəhrəmanlarına, ya da detektivlərə oxşatdım: qarşımda bilmədiyim, amma açmalı olduğum sirr dururdu, bu sirri elə ustalıqla açmalıydım ki, nə arvadımın, nə də anasının-bacısının xəbəri olmalıydı, məqsədimi heç köhnə dostuma da bildirməyəcəkdim, əgər dediklərinin hamısı düzüydüsə, onu daha bu işə qatmaq düzgün çıxmazdı; əlbəttə, bunu ailəni tanıyanlardan, qohum-qardaşdan soruşmaq

olmazda: şübhələnərdilər, araya inciklik düşərdi, mənə birtəhər baxardılar, üstəlik, onsuz da elə birinci həftədən barışmayan ulduzumuz vəziyyəti daha da kəskinləşdirərdi, yeni dehadə mövzusu ortaya çıxardı; ona görə də ipin ucunu üzünü görmədiyim yaxın tanışları arasında axtarmağa başladım, bunu da çox ehtiyatla elədim ki, ortaya şəkəklik düşməsin: xoşbəxlikdənmi, yoxsa tərslikdənmi, rəhmətlik ədəbi dairələrdə yaxşı tanınırdı, vaxtilə nüfuzlu-sanballı nəzəriyyəçilərdən olmuşdu, hamı adını hörmətlə çəkirdi; bilmək istədiyim sirr heç gözlənilmədən bir məclisdəcə, daha doğrusu, məclisdən sonra girəvə tapıb, təklədiyim ahıl bir tənqidçiyə çay içəndə açıldı: rəhmətlik qaynatamın adını eşidəndə (bu barədə qəsdən söz salmışdım, əlaltından öyrənmişdim ki, yaxın münasibətləri olub), gözləri doldu, xeyli vaysındı, dostunun ağılını, qanacağını, savadını uzun-uzadı təriflədi; dediyinə görə, o vaxtlar (iyirmi-iyirmi beş il əvvəli nəzərdə tuturdu) rəhmətliyin qabağına çöp salan tapılmırmış, özü də çox ədalətliymiş, haqqı-nahaqqın ayağına verməzmiş, hətta düzlüyünün-tərsliyinin üstündə başı çox bəlalər çəkibmiş, qabağına kötük dığırdayıb, yuxarılarda gözümçixdıya salıblarmış, ola bilsin, ailədəki problemləri də elə həmin dövrə düşübmiş; dedi ki, axır vaxtlar belə birtəhər olmuşdu, bir də görürdün, səbəbsiz-filansız hirsələnirdi, onu-bunu acılayırdı, amma tez də səhvini başa düşüb, üzr istəyirdi - deyəsən, psixoloji vəziyyətində nəsə bilmədiyimiz təbəddülatlar baş verirdi; danışdı ki, həmin axşam hansı tədbirdəsə iştirak elədik, çıxanda, mənə darta-darta xudmani qəlyanaltıxanalardan birinə apardı, oturub bir-birimizi təriflədik: kefi yaxşıydı, hər halda, hərəkətindən-danışığından bir azdan nəsə baş verəcəyini hiss eləmədim, ancaq onu başa düşdüm ki, evə tələsmir, ikinəfərlik məclisin ömrünü cürbəcür söhbətlərlə uzatmağa çalışır; öyrəndim ki, iki dost əməlli-başlı oturublar, rəhmətlik süfrəni təzələmək istəsə də, qoymayıb, küçəyə çıxanda, kefləri yaxşıymış, buna keflənmək demək olmazmış, bir müddət küçəboyu gəzişib, ordan-burdan danışışlar, sonra vidalaşib, evlərinə yollanıblar; deyirdi ki, gəlib evə çatanda, gecə yarından keçmişdi, iki stəkan tünd çay içdim, məclisin havası tamam başımdan çıxdı, yığılıb yatdım, bir də səhər neçəsə olardı, zəng elədilər ki, bəs, filankəs özünü asıb, düzü əvvəl eşitdiyimə inanmadım, fikirləşdim, yəqin, dostlarımızın könlünə zarafat düşüb, gecəyarısınacan bir yerdə olmasaydıq, yəqin, şübhələnib-eləməzdim, amma zəng vuran tanışmızın səsindəki sarsıntını duyanda, eşitdiyimin düzlüyünə inandım; dedi, özümü çatdıranda, gördüm ev adamlı doludu, o bədbəxti kəndirdən açıb, üzünə mələfə salmışdılar, danışılana görə, səhər böyük qızı əl-üzünü yumaqdan ötrü vanna otağına girir, ovcunu suyla doldurub, üzünə çırpanda, güzgüdə bir cüt yalın ayaq sallandığını görür, əvvəl anışdıra bilməyib, üzünü yumağına davam eləyir, dəsmalı götürüb çevriləndə, tavandan kəndirlə asılmış atasını tanıyır, bircə kərə qışqırıb, özündən gedir; dedi, vallah, çox müəmmalı ölümüydü, əl boyda kağız da yazıb qoymuşdu, başsız qoyduğuna görə, balalarından üzr istəyirdi, başqa elə ciddi bir şey yazmamışdı, biz də biləmmədik, bu hərəkətinin səbəbi işiylə bağlıdı, yoxsa ailəsiylə, elə indinin özündə də bunu dəqiq bilmirəm, hər halda, çox yaxşı ziyalıydı, millətin kisəsindən getdi; ahıl tənqidçinin bu söhbətiylə mənim detektiv missiyama son qoyuldu, indi özümü psixoloq kimi aparırdım, arvadımın

hərəkətlərindən, mən gedəndə, ya da onlar gələndə, qayınanama baldızımın sözsöhbətindən intiharın səbəbini ailyələ bağlı olub-olmadığını unamağa çalışırdım, kəndə tək gedəndə artıq, bir çox həqiqətləri özümdən ötrü aydınlaşdırmışdım; yəqin, arvadım da nəyisə bildiyimi sezirdi, o da mənə nəyin, həm də nə qədər aqah olduğunu dəqiqləşdirməyə çalışırdı, bəlkə, elə buna görə, qəsdən, ya bilmədən daha çox səhvlər buraxırdı, məni açılışmaq həddinə çatdırmağa ümid eləyirdi, amma mən təsəvvür elədiyimdən də dözümlü çıxdım, axıracan soyuqqanlığımı qoruyub saxladım, heç indi, aradan on altı il keçəndən sonra da nədən, nə dərəcədə xəbərdar olduğumu bilmir; düzdü, təmkinim mənə baha başa gəldi, üstəlik, onların çaldığına oynamadım, şələ-şüləmi yığışdırıb gedəndə, elə başa düşdülər, məsələ uşaq üstündədi: əlbəttə, bu başqalarına inandırıcı görünə bilərdi - deməzsənmi, il yarım evlənilblər, ortalıqda bir şey yoxdu, yəqin, əllərini üzüblər, bundan sonra da olmayacaq, uşaq deyillər ki, oğlanın otuz iki, qızın iyirmi səkkiz yaşı var, ola bilsin, müalicənin-filanın da köməyi dəyməyib, uşaqsız ev də susuz dəyirmandı, axı gec-tez uçulub-töküləcək; bu sözsöhbətlərdə həqiqət fikirləşdikləri qədər çox olmasa da, hər halda vardı: toydan altı-yeddi ay sonra hiss elədim ki, anası-bacısı ilə həkimə gedib-gəlir, bir dəfə mənə də sözarası eşitirdi ki, özünü həkimə yoxlat, bəlkə müalicəyə ehtiyacın var; söz qəlbimə toxundu, bütün olub-keçənlərdən sonra alınma üstəlik sonsuzluq damğasının da vurulacağından möhkəm alındım, xeyli müddət həkimin yanına getməyi özümə sığışdırmadım, amma gözlərimin qabağına anam gəldi, varı-yoxu tək balasının uşağını - nəvəsini nə qədər həsrətlə gözlədiyini xəyalıma gətirdim, bu nəvənin ona təskinlikdən başqa bir şey gətirməyəcəyini dərk eləsəm də, şeytanın qıçını qırmağı məsləhət bildim; yenə sağ olsun, köhnə dostum irəli durdu, görünür, bu məsələdə özünün də bir az məsuliyyət daşdığını bildirdi (necə olsa da, evlənmək fikrini ağılıma o salmışdı), axtarıb-arayıb, yaxşı həkim tapdı, dilə tutub, onun yanına məni özü apardı, həkimin kişilik problemimin olmadığı barədə dediklərini öz qulaqları ilə eşitdi, hətta bu münasibətlə möhtəşəm qonaqlıq da verdi; köhnə dostum xəbəri bacanağının arvadı vasitəsilə (şübhəsiz, öz arvadına demişdi, arvadı bacısına çatdırmışdı, bacısı da qonşusuna, yəni qaynanama ötürmüşdü) lazımı yerə yetirmişdi, bununla qızları ayıbına kor olmaq əvəzinə, öz azarının hayıfını məndən çıxmağa çalışırdı: ona nə qədər çox yazığım gəlirdisə, o qədər artıq fis-tıs eləyirdi, ayağını nərdivanın yuxarı pilləsinə qoyurdu; bildirdim ki, illərlə müalicə oluna-oluna uşaq gözləyənlər var, xeylisinin də nəticəsi yaxşı olur, Allah-tala gec də olsa, oğuldan-qızdan bir züryət verir, amma uşağın adı insani münasibəti əvəz eləyəcəyinə qəti inanmırdım, çünki belə olsaydı, atası özünü asmağa ehtiyac duymazdı, ya da neçələri bir çətən külfəti qoyub, boşanmazdı; artıq psixologiyaya bağlı kifayət qədər təcrübəm olduğundan, öz-özlüyümdə vəziyyəti belə forumla elədim: anasının tökdüyünü qızı yığışdırıb, ailədə uzun müddət başpapaqlı olmadığından, kişiyyə hörmət hissini itiriblər, buna görə də zavallı elə bilir, kişini həmişə qapaz altında saxlamaq lazımdı ki, əldən çıxmasın...

Ayaqlarım isinmişdi, böyrəklərimin sancısı da kəsmişdi (yəqin, itburnunun təsiri özünü göstərmişdi), amma belimin ağrısı azalmırdı ki, azalmırdı: hərdən iynə ucu

boyda ağır bel sütunumla aşağı-yuxarı, sağa-sola gəzişirdi, o ağrının nə vaxt, harda qərar tutacağını bilmədiyindən, tərpənməkdən qorxurdum, amma uzun müddət belə də qala bilməzdim: yanı üstə çevriləndə, yadıma düşdü ki, qış girməmiş anama xırda-xuruş alıb göndərməliyəm: alacaqlarımın siyahısını da tutmuşdum, nə vaxtdan bəri pencəyinin döş cibində gəzdirirdim, həmin siyahıda bir cüt isti çust, iki cüt corab, beş çıraç şüşəsi, on paket xına, gecə eşikdə-bağçada işlətmək üçün əl fənəri, bir az çay-qənd, konfet yazılmışdı, gərək necə olursa-olsun, bu həftə borclularımdan birini xırpalayam, siyahıdakıları alıb göndərəm; əslində, yazıq anamın mənə ehtiyacı yoxudu, öz başını dolandırmaq bir yana, sor-sovqatını da kəsmirdi, amma hər halda, əlimə gələni göndərəndə, sınıq qəlbinə azacıq məlhəm olurdu, qonum-qonşunun qabağında başını bir balaca dik tuta bilirdi: mən də gedəndə, nəyə gücüm çatırdı, alıb aparırdım, orda yağmasam da guruldayırdım, nə istədiyini soruşurdum, təbii ki, deyirdi, sənin sağlığından başqa heç nə istəmirəm, bir də ölməmiş züryətini görəydim, biləydim ki, dədəyin yurdu boş qalmayacaq, yaşayan olmasa da, hərdən bir gəlib, baş çəkən tapılacaq; belə məqamlarda beynimə düşürdü ki, vəzndə ağır, çəkiddə yüngül nəyim var götürüm, qalanına da od vurum, çıxıb gedim kəndə, yəqin, mənə bab bir Allah bəndəsi tapılar, baş-başa verib yaşayarıq, müəllimlik eləyəyəm, uzaqbaşı mal-heyvanla, bağ-bağatla məşğul olaram, heç olmasa, yazıq anamın qarşısında son borcumu verərəm; amma buna iqtidarım çatacağına özümü inandıra bilmirdim, çünki dəyişəsi adam olsaydım, elə şəhərdə də dəyişərdim, gözlərimin qabağında çoxları dəyişdi: yoluğun biri nə təhər elədisə, biznesmen oldu, iki eşşəyin arpasını bölə bilməyən mənim kimi fərsizlərin hesabına elmi ad alıb, üç yerdə işlədi, onun-bunun üzünə gülə-gülə qaz vurub, qazan doldurdu, dünən pencəyinin qolu kirdən işildayan millət vəkili seçilib, kürsülərə dırmaşdı, mən də hələ köhnə havaynan yaşayıram; tutaq ki, şəhərdə keçirdiyim otuz illik ömrə tüpürüb getdim, yaşımın bu vaxtında nələrisə dəyişməyə, başqa cür yaşamağa çalışdım, bunun əsl səbəbini kim başa düşəcək, kim qiymətləndirəcək, kim haqq qazandıracaq, əksinə, dalda-bucaqda məsxərəyə qoyub, gülməyəcəklərmi? Mən ki bir nəfərin dinazına dözə bilmədim, bütöv bir elin dinazına dözə, üzde-ərxada deyilənlərə tab gətirə bilərəmmi? Bu otuz ildə olan-qalan qazancım il yarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxtə qoyub çıxdığım ikiotaqlı mənzildi, üç-dörd iri karton yeşiyi yazı-pozum, kitablarımdı, kasıbın olanından, bir neçə dəst paltarımı - vəssalam; axırncı iş yerimdən çıxandan sonra maaş nə olduğunu bilməmişəm, təsadüfi gəlirlərlə başımı gırləmişəm, nə qədər qəddimi şax, özümü tox saxlasam da, canımdakını zərrə-zərrə itirdiyimi hiss eləmişəm, başa düşmüşəm ki, kişinin söykəndiyi qala ailədi, ailəsi yoxdusa, nə qədər pulun olsun, nə qədər şıq geyinsin, fərqi yoxdu, ciddi adam kimi qəbul olunmayacaq; əlbəttə, mənə yüksək vəzifələrdə olan tək-tək ailəsiz adamlar göstərə bilərsiniz, amma belələrini barmaqla saymaq olar, çoxu da vəzifədə otura-otura tək qalıb, yəqin ki, evlənməyə ehtiyac hiss eləməyib; şübhəsiz, mən bundan sonra vəzifə-filan gözləməyirdim, çünki bu məmələkətdə vəzifənin təklif olunmadığını, sözün əsl mənasında alındığını yaxşı bilirdim, verilməyənə almağa da nə arxam, nə imkanım, nə də həvəsim vardı, istədiyim

olsa-olsa, haqqım çatanın cüzi bir hissəsiydi, amma heç onu da vermirdilər, almağımı gözləyirdilər; bu otuz ildə azı on iş yeri dəyişmişdim, onun doqquzunda başımın üstündə vəzifəni alanlar oturmuşdular, alıb-vermək qabiliyyətlərinə görə məndən qat-qat üstün olduqlarından, hörmət də, pul da qazanmışdılar, məni kimilərə işlərini yoluna qoyanacan, yuxarının xoşuna gəlib, aşağının gözünü qıranacan dözmüşdülər, işləri yoluna düşəndə də, yüz bəhanəylə can qurtarmağa çalışmışdılar; o iş yerimin birində üç aylığa xaricə ezamiyyətə gedən müdiri əvəz elədim: canıma cəfa basıb, işi elə qurdum ki, müdir qayıdanda, üzümə söz gəlməsin, üstəlik, bütün işimin nəticəsi əvvəlkiləri xeyli arxada qoydu, fikirləşdim ki, müdir də, ondan yuxarıda oturanlar da işimdən razılıq eləyəcklər; amma başımın ağası gələndə, məni başa saldı ki, qətiyyənlə idarəçilik qabiliyyətim yoxdu, olsaydı, aşağıdakıların dərini çəkməzdim, hər gün zəng eləyib yuxarılara nə lazım olduğunu öyrənərdim istəklərini canla-başla yerinə yetirərdim, aşağılar birtəhər öz başlarının çarəsini qalarlar; əlbəttə, yuxarıdan da, belə qətiyyətsiz müavini işdə saxladığına görə müdiri məzəmət eləmişdilər, o da mənim qabiliyyətimə bələd olduğundan, iki suyun arasında qalmışdı, zurna-balabanda qandırdı ki, sənün üzündən mənə söz gəlir, axırda ona da yazığım gəldi, özümə də ərizəmi yazıb qoydum stolun üstünə, can sağlığınnan yaradıcılıq uğurları arzulaııb, vidalaşdım; şübhəsiz, o deyilən qabiliyyətim olsaydı, üç ay ərzində yuxarıların gözünə girsəydim, müdir özü məndən xoflanacaqdı, elə biləcəkdı, yerinə göz dikmişəm, fürsət gözləyirəmmiş, yuxarılarla aranı sazlayım, onun ayağının altını qazıyım, sonra da heç nədən qanlı-bıçaq olacaqdıq, axırda yenə mən çıxıb getmək zorunda qalacaqdım; bunu özümdən toqquşdurmamışdım, sayı-sanbalı olmayan gözü çıxmış qardaşlarımmın başına gələnlərdən bilirdim, rəhmətlik nakam dostum yarızrayat-yarıcciddi deyirdi, cəhənnəmdə birinci ol, idarədə ikinci olma: ya gərək aftafa daşıyasan, ya da rədd olub gedəsən - başqa çarəsi yoxdu, özü də ömrü boyu üçüncü adam olub, ikincinin işini gördüyündən, bunun nə demək olduğunu yaxşı bilirdi; xülasə, mənimki də belə gətirib: yazıya pozu eləmək, nəyisə dəyişmək, ən azı bundan sonra nəyəsə ümid bəsləyib, can atmaq mənasız işdi - qırında öyrənən gorunda çalar, elə kəndə qayıtmaq, nələrisə təzədən başlamaq da qocalıqda yorğalıqdan savayı bir şey deyil - belə adama deyərlər, yıxılıb, amma hət-hötündən əl çəkmir...

Təzədən arxası üstə çevrildim: belə uzananda, belimin ağrısı nisbətən azalırdı, yenə fikirləşdim ki, aylar-illər xəstəsi olanlar görəsən, bu məşəqqətə necə tab gətirirlər, bu yerdə istər-istəməz yaddaşımdakı uşaqılıq xatirələrinin içindən atamın çəkdiyi əzabın tanınmaz hala saldığı üzü boy verdi; həyətdə-bağda girəvə tapanda, anamdan soruşurdum ki, mən niyə təkəm, bacı-qardaşım niyə yoxdu, anam bilmirdi, nə desin, çox çək-çevirdən sonra qayıdırdı ki, tək olanda, nolar, dərindən alım, Allah da təkdir, özü də təkləri sevır, sonra zarafata salıb deyirdi, ağılda-kamalda, gözəlliyində sənə tay bir oğlandı-qızdan tapmadıq, ona görə tək qaldın, ağrın ürəyimə; əlbəttə, əvvəllər anamın bu cür nağıllarına inanırdım, hətta bir az da özümü dartırırdım ki, hamıdan ağıllı, hamıdan göyçəyəm, rastıma çıxan uşaqları özümlə müqayisə eləyirdim, həməşə də anamın dediklərini təsdiqləməkdən ötrü dəlil-sübutlar tapır, özüm-özümün izzəti-nəfsimi oxşayırdım;

amma aqlım kəsməyə başlayanda, təbii ki, bu nağıla şübhəylə yanaşıb, anamdan əsl həqiqəti öyrənməyə çalışdım, o da uzun zaman dediyinin üstündə durdu, yalnız şəhərə yola düşəndə, mənə o həqiqətdən hali elədi: dediyinə görə mələklər kəbinlərini göydə kəssələr də, görünür, hansı günahlarına görə, Allahın qarğışına keçibləmiş, qohum-qardaşın üz döndərməyi bir yana, züryət sarıdan da bəxtləri dolaşığa düşübümü; beləcə Allaha dua eləyə-eləyə üç il ümidlə yaşayırlar, axır ki, muradları yerinə yetəndə, atam cöngəsinin birini qurban kəsir, son tikəsinəcən yetim-yesirə paylayır, pərə nəzir verir, ürəkləri döyünə-döyünə ilk övladlarının dünyaya gəlməyini gözləyirlər; anam söyləyirdi ki, hələ sən heç altı aylıq deyildin, atamın yuxusuna yenə bizi bir-birmizə nişan verən ağ atlı, ağ paltarlı, ağ saqqallı nurani kişi girmişdi, bunu mənə sonralar danışdı, nurani kişi əlini başına çəkib deyir, yolun çox daşlı-kəsəklidi, mənim balam, dözümlü ol, heç vaxt ümidini itirmə, özünü bədnəzərdən qoruyun; deyirdi, yavaş-yavaş ağırlaşdırdım, sən altı aylıq olanda daha doqqazdan çölə çıxmırdım, atan baxtıqara da, hara getsə, günün qulağı batmamış özünü evə çatdırırdı, mala-qoyuna yaxın getməyə qoymurdu ki, zinakarlıq olar, heç əlimi soyuq suya vurmağa, əyilib yerdən bir çöp götürməyə də razı olmurdu: nəyə həməşə səksəkəliydi, özünü tox tutsa da, yerisindən-duruşundan, oturuşundan, danışığından hiss eləyirdim ki, nəyinsə baş verməsindən qorxur, gecə-gündüz bunun fikrini çəkir; danışdı, atanın sözləri mənə də ürəyimə taqqıltı salmışdı, çalışırdım, hərəkətimdə, oturuşumda-duruşumda isfaha olum, bir kərə gün-günortadan təzəcə keçmişdi, atan baxtıqara dəyirmanda nobatdaydı, səhər çıxanda, demişdi ki, geciksəm, qonşudan adam çağırır, mən gələncən yanında olsun, bir də gördüm, darvazadan kimsə çağırır, qoca qarı səsiydi, durub getdim, baxdım, zənnim aldatmayıb, cındırından cin hürkən qarıdı, mənə görəndə, qayıtdı ki, qonşu kənddənəm, yolum uzaqdı, Allah rızasına mənə bir tikə çörək ver; deyirdi, canımdan soyuq gizilti keçdi, amma fikirləşdim ki, buralar adamına oxşamır, yəqin, doğurdan da, yolçudu, məndən yapışanın əlini kəsmək olmaz, çağırdım həyəətə, tənirxananın yanında qurduğumuz taxtda yer göstərdim, gedib, Addah verəndən gətirdim, yaxşı süfrə açdım, hələ bir əlimə gələndən büküb, heybəsinə də qoydum ki, yolda acanda yeyərsən; danışdı, qara ağızındakı iki cüt bir tək dişlə yeməyi gəvələsə də, gözləri oyda-quşdaydı, axırda hərləyib-fırlayıb, adamın canına üşütmə salan baxışlarını qarnıma zillədi, nəyə pis-pis köksünü ötürdü, dedi, vaxtına az qalır, deyəsən, elə bil, dilim tutulmuşdu, təkəcə başımı tərpedə bildim, qayıtdı ki, olsun, Allahın gözü tökülsün, mənə bir züryət vermədi; deyirdi, elə bil, bu sözdən içimdə hər şey tərsinə çöyrüldü, az qaldım, gözlərimdə cin oynayan qarının qolundan tutub, çölə tullayam, açdığım süfrə qabağımı kəsdi, fikirləşdim ki, itdi-qurddu, gəlib, bir tikə çörək istəyib, qoy qarnını doydurub, cəhənnəmin yolunu tutsun, ona görə də yeyib doyanacan aralıda hərləndim; söyləyirdi, qarı süfrədəkini silib-süpürdü, qırıntıları da bir-bir yığıb, ağızına atdı, Allah oğul versin, dedi, gəl mənə yola sal, gedim, ətim ürpəşə-ürpəşə darvazayacan yola saldım, çıxanda bir də köksünü ötürüb, donquldandı ki, Allah mənə züryət vermədi, ürəyimdə qabağına çıxdığıma, peşman oldum; qarını təzəcə ötürüb, canımı qurtarmışdım ki, baxtıqara atan qayıtdı, elə bil ona nəyə

ayan olmuşdu, nəydi, uçum-uçum uçunurdu, dəsvaha soruşdu, salamatlıqdımı, gəlib-eləyən olmamışdı ki, dedim, kim gəlməli idi, bir dilənçi gəlmişdi, onun da qarnını doydurub, yola saldım, getdi; yazıq anam deyirdi, keşkə, qolum qırılaydı, qapını açmayaydım, dilim quruyaydı, bunları atama deməyəydim, amma olan olmuş, keçən keçmişdi, bunu eşidəndə atanın rəngi sapsarı saralsa da, bir söz demədi, təkcə köksünü ötürdü, sonra qayıdıb, arabadakı un taylarını evə daşdı, daşıya-daşıya da elə bil əryib balacalaşırdı, axırda baxdım ki, kişi gözümün qabağında on il qocaldı; danışdı, elə həmə axşam sancım tutdu, qonum-qonşu töküldü, mamaçanı tapıb gətirdilər, səndən də üzüm qara, amma bir nəticə hasil olmadı ki, olmadı: mamaça dedi, uşaq tərs gəlir, sən də elə bil, yarandığına peşman olmuşdun, ayaqlarını dirəyib, bu dünyaya gəlmək istəmirdin, axırda həkim çağırıldı, o da dedi, bizlik bir iş yoxdu, tez rayona çatdırmaq lazımdı, uşağı operasiya eləyib çıxaracaqlar, bir az da qalsa hər ikisindən əlinizi üzün; deyirdi, onda kənddə iki-üç maşın varıdı, yalvar-yaxarla birini razı saldılar, məni götürüb, rayona apardılar, bütün bunlardan xəbərim yoxdu, sonra eşitmişdim, rayona çathaçatda qanaxma başlamışdı, ikimiz də Allahın möcüzəsi sayəsində sağ qalmışdıq, o əməliyyatdan sonra həkim atana demişdi ki, daha arvadın hamilə ola, uşaq doğa bilməz, çünki axırı doxsan faiz ölüm deməkdi; deyirdi, heç olmasa, səni pay verdiyinə görə, Allahımıza şükür eləyirdik, atan bütün günahı özündə görürdü, o ağ atlı, ağ paltarlı, ağ saç-saqqallı kişinin yuxusuna girib, xəbərdarlıq elədiyini mənə demədiyindən, başımıza gələnlərdə özünü taxsırlı sayırdı, nə qədər yazıya pozu olmadığını başa salmaq istəyirdim, xeyri olmurdu, elə dərd-azar tapmağı da, mən bilən, bunun ucbatından oldu; deyirdi, Allahın kərəminə şükür, verdiyinə narazılıq eləmək naşürlük olar, neyləyək, bədnəzərin gözü tükülsün, bir də ki, tək olduğuna darılma, dərdin alım, Allah təklərin tərəfindədi, gedib oxuyarsan, ailə qurarsan, rəhminə qurban olduğum da, vermədiyinin əvəzini verər, altı oğlun, bir qızın olar, mən də oturub nəvələrimin nazını çəkərəm; deyirdi, tez böyü, ömrüm-günüm, bu dünyada Allahdan, bir də səndən başqa pənahım yoxdu, istəyirəm, səni adnan çağırılar, məni görəndə deyələr, filankəsin anasıdı, bəlkə, onda ömrümün əzab-əziyyətini unudam, camaatın balalarına baxıram, gözlərimin qabağına sən gəlirsən; sən saydığını say, a ana, gör fələk nə sayır: rəhminə qurban olduğun görünür, bizi siyahısından çıxarıb, səni bir fərsiz oğlunun umuduna qoydu, üstəlik, onun da baxtını qara elədi, di gəl, onun kərəminə bel bağla, ətəyindən yapışıb yaşa...

VII

Yazıq anam həmişə dilinə bir istək gətirəndə, deyirdi, niyyət eləmirəm, söhbət eləyirəm, niyyətin düşər-düşməzi olur - bunu, bəlkə, min kərə eşitmişdim, amma sırğa kimi qulağımdan asmamışam: axşam yekəxana-yekəxana plan qurdum, guya, nakam dostumla bağlı xatirələrimi yazacaqdım, günortadan sonra Şah barədə yazıma əl gəzdirəcəkdim, daha fikirləşməyirdim, bunun tənbelliyi var, ovqat təlxliyi var, bel ağrsı var: budu, günortadan xeyli keçib, mən hələ uzanıb, zariya-

zariya o tərəf-bu tərəfimə çöyrülürəm; elə beləcə çöyrülə-çöyrülə də yaddaşımın dərinliklərindən tanış bir üz boy verdi; məktəbdə hərbi hazırlıq müəllimimiz varıdı, bizə acığı tutanda, deyirdi, səni görüm, yanüstə yeyəsən, onda bu qarğısına o qədər də fikir vermirdik, güman ki, çoxları heç mənasını da başa düşmürdü, elə mən özüm xeyli sonra, mənə acıqlanıb, atamı misal gətirəndə, nə demək istədiyini dərk elədim; görünür, o müəllim hirsinin cilovunu yığa bilməmişdi, yoxsa atamla aralarında elə bir bölünməmiş malları yoxdu, amma mən özümü tanıyandan haqsızlığa qarşı dəvə kimi kinliydim, fikrimcə, müəllimin atamı bu cür dilinə gətirməsi böyük hörmətsizliyi idi, ona görə də çalışırdım, üz-üzə gəlməyim, heç axıracan bilmədi ki, bircə kəlmə sözünə görə ondan qəlbim dönüb; sındırdığını heç Allahın özü də bitşdirə bilməz; o müəllimlə bağlı gülməli bir əhvalat danışdırlar, bunu hamımız bilirdik: bunun toyuğu çəpərin dibində yumurtlaymış, hər gün özü gedib maşşırladığı yerdən götürürmüş, günlərin birində baxır ki, yumurta yerində yoxdu, kimsə dadanıb; oğrunu tutmaqdan ötrü götür-qoy eləyir, üsullar fikirləşir, axırda yumurtaya ip bağlayıb, ucu əlində kolların arxasında gizləyir, gözlə ha gözlə, birdə görür, budu ha, hərif çəpərə yaxınlaşdı, xəlvətə salıb, əlini yumurtaya uzatdı, elə çatır-çatmaz qəfildən ipi çəkir, başını kolların arxasından qaldırır, qələbə sevinciylə çəpərin o tərəfindəki çəşqin oğruya qışqırır: «əlin boşə çıxdı, lələ!» onu görəndə bu əhvalat yadımıza düşürdü, uşaqlar özlərini saxlaya bilməyib, pıqqıldaşırdılar, o da lap hirsələnir, çubuğunu partaya çəkirdi: «sizi yanüstə yeyəsiniz, nə hırıldaşırsınız?!» atamla bağlı o əhvalatdan sonra bircə mən uşaqların pıqqıltısına qoşulmurdu, nə qədər çətin olsa da, özümü saxlayırdım, elə bil, müəllimə çatdırmaq istəyirdim ki, mənim hörmətsizliyə elə o cür də cavab vermək fikrim yoxdu, amma bunu dərk eləyib-eləmədiyini anışdırmağa çətinlik çəkirdim; çox-çox illərdən sonra o müəllimin atamı təsadüfən dilinə dolamadığını kəşf elədim: onda mən artıq şəhərdəydim, atamın ölümündən gərək ki, on ildən çox keçmişdi, yayda kəndə gedən günün axşamı xalam özünü bizə saldı, ordan-burdan söhbət elədi, elə o vaxt xalamın əlimyandıda özünü bizə salması mənə nəşə birtəhər gəldi, ürəyimə damdı ki, ortada nəşə söz-söhbət var; arada anam dedi, mən naxırın qabağına çıxıram, düyəmiz xamdı, azıb aşığı məhləyə gedir, o qapıdan çıxan kimi, xalam sirr dağarcığının ağzını açdı: dedi, o hərbi hazırlıq müəllimin var ha, arvadı ötən il Allah rəhmətinə getdi, axı, yazıq iki körpə uşaqla tək qalıb, ağsaqqallar, ağbirçəklər məsləhət görüblər ki, ananın ağzını arıyaq, yazıqdı, ömrünün axırınacan damın altında tək qalmayacaqlar ha; dedi, bədbəxtin oğlu hələ qız vaxtı bacıma vurulmuşdu, bəxtikəm atan ley kimi gəlib götürdü, murazı gözündə qaldı, indi bacımın qismatı belə gətirdi, onunku da elə, deyirəm, heç olmasa, indi bir-birinə həyan olallar, ikisi də cavan adamdı, ananın nə yaşı var, atana qoşulub, qaçanda heç on altını bitirməmişdi, kişi də ondan üç-beş yaş böyük olar; deyəsən, bu söhbət tez-tez olurmuş, anamı əməlli-başlı bezdiribləmiş, yəqin, o da deyib, yenə oğlum var, onu ayaqlayıb, ərə gedə bilmərəm, məsləhətləşiblər ki, mənim də ağzımı arasınlar, görsünlər, belə bir işə razıyam, ya yox; ürəyimdə yazıq anamın baxtına nəhlət dedim: hərbi hazırlıq müəllimim o vaxt kin-küdurətini dilinə gətirməsəydi, yəqin ki, bu məsələyə etirazım olmayacaqdı, əksinə, öz-

özlüyümdə bir az da rahatlanardım ki, daha onun sarıdan nigaranlığım yoxdu, atamsız cavan ömrünün on ilini mənə xərcləyib, öz borcundan çıxıb, amma müəllimin o sözləri deyəndə, üzünün aldığı ifadə gözlərimin qabağına gəlirdi, xalama dedim, mənə bu işə qatmayın, anam özü bilər, gedir-getsin; xasiyyətimə bələddilər, dedim-qurtardı, sözü çevirəndə lap inadkar oluram, ona görə də xalam daha cıncırını çıxarmadı, anam qayıdanda, yüz bəhanə gətirib evinə tələsdi, dilucu qonaq çağırırdı, mənə çox istədiyini, öz uşaqlarından ayırmadığını, toyumda süzəcəyini dedi; yazıq anam onsuz da qırımımdan aramızda söz-gap olduğunu, bu söhbətin xoşagəlməz nəticəylə qurtardığını sezmişdi, pörtməyimdənmi, xəcalətimdənmi başını qaldırıb, üzümə baxa bilmirdi, sözünü deyəndə, gözlərini üzümdən qaçırdırdı, elə bil, qəbahət iş üstündə yaxalamışdılar; xəbər tutammadım, xalam anama nə demişdi, anamın cavabını müəllimə nə təhər çatdırmışdılar, amma daha bu barədə söz-söhbət ortaya çıxmadı, mən də təbii ki, özümə sığışdırıb, belə şeyi kimsədən soruşa bilməzdim, bir də sezdim ki, anam mənim sözüümü özü tərəfindən başqa cür yozub, ərə getmək məsələsinə nöqtə qoymuşdu: yəqin, fikirləşib, o cür nağıl kimi sevgidən sonra anamın ayrı sevdaya düşməsinə atamın xatirəsinə hörmətsizlik sayıram; əlbəttə, anamda gözü olan o müəllimin ağızından çıxan həmin sözləri açıb-ağarda bilməzdim-bu məsələni daha da qəlizləşdirirdi, kin-küdurətlə deyilən sözləri udub, necə deyərlər, anama xeyir-dua verə bilərdim - onda da özüm atamın ruhuna hörmətsizlik eləyərdim, ya da anam həmin sözlərin başına ip salmayıb, gedərdi - onda mənə itirərdi, yaxşısı buydu, hər şey necə var, elə qalsın; əlbəttə, bu mən tərəfdən qəddarlığıydı, öz həyatımı qura bilməməyim bir tərəfə, doğma adamımın da yolunun üstündə kötük olmuşdum: o vaxt-mənə dünyaya gətirəndə, həyatını itirə bilərdi, indi də bircə kəlmə sözün üstündə qismatına qail olub evində oturacaqdı, gözü yollarda qala-qala özgə uşaqlarını böyüdəcəkdı, nəvə gözləyə-gözləyə köksünü ötürəcəkdı...

Mənim proqnozum da düz çıxmamışdı, bayırda hava qarışıb, zəhlətökən, həlməşik bir şeyə çöyrülmüşdü: yol bərkimişdi, get-gedə iriləşən yağış damcıları artıq pəncərəyə çırpılırdı, şübhəsiz, bu cür havada eşikdə fəlakət də olmasa, ona yaxın bir şeyiydi: qəfildən harda var, harda yox, gözlərimin qabağına iki həftə qabaq getdiyim «dəhliz»in qırağındakı kababxana, kababxananın qabağında oturub, müştəri gözləyən qız düşdü, bəlkə, ona görə ki, yolumu ordan saldıgım həmin günün gecəsi beləcə yelli-yağışlı havayla, bir də pis ovqatıyla yaddaşımda qalmışdı; əslində, təsadüfən küçədə rastlaşdıgım qardaşağam, gedib, orda yaxşı bir çay içməyi təklif eləyəndə, ağılıma başqa şey gətirmədim, heç çay içmək üçün niyə şəhərin o başına getmək lazım gəldiyini də soruşmadım, bu halımda, hara desə gedərdim, çünki borclularımdan biri söz verib, gəlməmişdi, qanım it qanına dönmüşdü, amma ora çatanda, hər şey öz-özünə aydın oldu: sən demə, qara qızın dərdi varmış, bura ondan ötrü məhrəm yermiş; biz çatan vaxt o qız kababxananın qabağındakı stulda oturub siqaret çəkirdi, tanışımı görəndə, dədəsi gələn uşaq kimi üstümə qaçdı, bir-birinə sarmaşıb, marça-marçla öpüşdülər, sonra mazaqlaşma-mazaqlaşma bir-birinin ora-burasını əlləşdirdilər, qız elə bil, kişi üçün darıxmışdı, arada müştəri gözüylə mənə süzüb, tanışımə him-cim elədi,

qardaşağam da mənə qırağa çəkib dedi, bəlkə, aranızı düzəldim; düzü, belə bir şey pis olmazdı, qız özü də babatıydı, amma halım o hal deyildi, həm də cibimdəki olan-qalanı buna verib, pulsuz-parasız qala bilməzdim, ona görə də yox dedim, o yazıq da bunu imkansızlığımıza yozdu, qorxma dedi, qardaşın ölmüyüb ki, arxanda dağ kimi dayanmışam, bu da mənə bir yer elədi, yox deyib durdum; incəvara qardaşağam da sözünü çöyürməzdi, dönüb qızdan uşaqların gəlib-gəlmədiyini soruşdu, o da müştərinin əldən çıxdığını sezib, həvəssiz ağacların arxasındakı daxmanı göstərdi ki, ordadılar; sən demə, hər şey qabaqdan danışılıbmış, o daxmada məclis arəstəymiş, biz içəri girəndə, tüstü-duman arasında qumar oynayanların üzünü güclə seçdik: başları elə qarışmışdı ki, salamımızı ötəri aldılar, gecikdiyinə görə, ağız-ağıza verib, qardaşağamı möhkəm danladılar, o da günahını yumaq üçün ləngimədən oyuna girdi; mənə toxunmadılar, belə şeydə əlim olmadığını qardaşağam bircə işarəylə başa saldı, mən də küncdə oturub, çay içə-içə tüstü arasından qışqırışan, qarışan, hirsələnən oyunçulara baxırdım, onların üz-gözlərindəki, hərəkətlərindəki ehtirasın motivini anlamağa çalışırdım, axırda fikirlərimin ucunu bir yana çıxara bilməyib, çayımı hortdadırdım; arada iki dəfə daxmadan on addım o tərəfdə kəndsayağı düzəldilmiş ayaqyoluna getdim: birinci dəfə qızın elə həmin stulda oturub, siqaret çəkə-çəkə yola baxdığını gördüm, hava qaralsa da nədənsə, həyətin işığını yandırmamışdılar, (yəqin, belə məsləhətiydi, buranı axtaran onsuz da tapacaqdı), yoldan keçən maşınların işığı tez-tez qızın üzünü yalayıb keçirdi, aradakı qısaömürlü qaranlıqda siqaret gözləyirdi; beynimdən yaxınlaşıb, onu söhbətə tutmaq, həyat hekayətini danışdırmaq keçdi - gəlib bura çıxıbsa, deməli, ömrünü istədiyi kimi yaşaya bilməyib, ya özü sınıb, ya sındırıblar, hər gün beləcə oturub, tanıdığı, tanımadığı adamların yolunu gözləyir, öz-özlüyündə planlar qurur, ya bir az pul yığıb, çoxları kimi, xaricə getməyi, ya da işdəklərindən xəbəri olmayan Allah bəndəsinə rast gəlib ərə getməyi arzulayır; amma fikrimdən tez daşındım: başı qarışsa da, uzun müddətə yox olduğumu sezib, qardaşağamın ağılına qara-qura fikirlər gəlirdi, ya da təsadüf üzündən yolu bura düşən adamlardan hansınisa görüb-taniya bilərdi, üstəlik, bayaq yan keçdiyimə görə qız, çətin ki, söhbətə maraq göstərəydi; ikinci dəfə çıxanda, qız bayaqkı yerində yoxudu, ola bilsin birotəqlı daxmalarda səpələnmiş müştərilərdən hansıylasa danışib-barışib getmişdi, işini görəndən sonra təzədən gəlib həmin yerdə oturacaq, siqaret çəkə-çəkə yola baxacaqdı; yad bir kəsin nəfəsi hələ vücudundan kəsilməmiş, başqasının barəsində fikirləşəcəkdə: aradabir otağa cantaraq, yöndəmsiz kababçı da baş çəkirdi; hava əməlli-başlı sərin olsa da, nakam dostum demiş, Həzrət Abbas köynəyindəydi, köynəyin ətəyi şalvarından çıxıb, qıllı qarnını çöldə qoymuşdu, kababçı buna fikir vermədən fısıldaya-fısıldaya əllərini köynəyinə çəkirdi, acgözlüklə oyuna girib, bir-iki dəfə uduzur, sonra qapıdan güclə çıxıb, işinin dalınca gedirdi; axıra yaxın yığılanı bölüşməyin üstündə möhkəm tutaşdılar, düzdü, məsələ gedib əlbəyaxaya çatmadı, amma bir-birlərinin qabırğasına o ki var, abırsız sözlər döşədilər: həmin vaxt artıq səbrim tükənmişdi, qardaşağamın yanına düşüb, bura gəldiyimə görə, özümü məşhər ayağına çəkirdim, bu da azmış kimi, ikinci dəfə ayaqyoluna gedəndə havanın tutulduğunu, yel başlandığını görmüşdüm; axır ki, qaratel oğlan qalan üç nəfəri az qala lüm-lüt

eləyəndən sonra ehtiraslar bir az da yatdı, aralığa bayaq vurhəşirlə daban-dabana zidd olan bir az səmimi, bir az kövrək hava çökdü, hələ köməkləşib, süfrə də açdılar, yeyib-doyandan sonra istər-istəməz getmək barədə fikirləşdilər, onda gecə-yarisına az qalmışdı, yel qarışıq yağış göz açmağa imkan vermir, qaçıb taksi saxladana, özümüzü metroya çatdırana islanmış cücəyə dönmüşdük; evə çatanda, ehtiyat gülləni atmasaydım - yəni, soyuducuda saxladığım tut arağıyla bir az içəridən, bir az eşikdən özümü yağlamasaydım - yəqin, əməlli-başlı xəstələnərdim: bu cür yağlamaqdan sonra başımı bürüyüb yatmışdım, səhər də Allahın köməyilə ayaq üstə qalxa bilmışdim, qardaşağam da dediyinə görə, üç gün özünə gəlməmişdi...

Belə havada qonşunun qapısı açılıb-örtüldü, qadın dikdabanlarının taqqıltı pilləkən meydançasına çıxıb, pillələrlə aşağıya doğru uzaqlaşdı, eyni vaxtda yassar kişinin hayxrtısı divarı deşib, qulaqlarımı cırmaqladı - içini elə arıtlayırdı, elə bil, at oxranırdı, - ardınca stulunmu, nəyinsə taqqıltısı gəldi; yəqin, dərə xəlvət, tülkübəy, arvadının (bəlkə də, qızının, Allah günahımdan keçsin, elə burdaca yeni versiya ortaya çıxır: bəlkə, gəlinidi, oğlu ya rəhmətə gedib, ya da hardasa uzaqlardadı, qızını ərə verib, yaxud oğlunu evləndirib, qayınatasıyla bir damın altında tək qalıb, əgər belə olsa, daha maraqlı fərziyyələr yarana bilər) getdiyini görəndən sonra öz işlərinə başlayıb: yenə stulu divarın dibinə çəkir, dırmanıb, haradasa yuxarıda, şəklinmi, saatınmi səmtində açdığı deşikdən şeytan gözlərini mənə zilləyib, hər hərəkətimi izləyir; ola bilsin, o kitabının ardını yazır, mənə öldürməmiş, əl çəkməyəcək - oxucuları belə tələb eləyirlər, axı: gərək hər hansı əhvalatın axırı yenə bir faciəylə qurtarsın, onda oxucu müəllim razı qalır, bir az təəssüflənir, bir az acı göz yaşları tökür, müəllifə məktub yazır, hətta telefonunun nömrəsini əl keçirib, zəng vurur, bilmək olmaz, bəlkə də, kompüteri-zadı var, yazdığını isti-isti ötürür onun-bunun saytına, mən fikirləşib tədbir tökməyə macal tapmamış oxuyub hər şeydən agah olurlar; ola bilsin, o yalquzaq barədə kitabının əlimin altında olduğunu deşikdən görüb, ürəyi əsə-əsə neyləyəcəyimi gözləyib, hər dəfə bir-iki səhifə oxuduğumu sezib, sevindiyyindən az qalır qışqırsın, elə birinci səhifəni çevirəndən sonra əhvalımın qarışdığını kitabı örtüb, pəncərənin qabağına atdığımı görəndə, əhvalı qarışıb, bilməyib ki, öz obrazımı tanıdığımı, kitabdan xoşum gəlmədiyinə, yoxsa əksinə, özümü tanıdığımı, təsirlənib-acıqlandığımı görə belə hərəkət eləmişəm; yəqin ki, iki gündən bəri evdən eşiyə çıxmadığım ondan ötrü toy-bayramdı: arvadının (hələlik, belə hesab eləyək, ələbəttə, əməliyyat üzrə köməkçisi də hesab eləmək olar) başın əkəndən sonra dırmanıb yerini tutur, şeytan gözlərini dikir mənə, sonra da görüb-bildiklərini şişirdə-şişirdə, bəzəyə-bəzəyə yazmağa başlayır; amma hər nədisə, yaxşı fikirləşib tapıb, otur öz evinin içində, taytıya-taytıya var-gəl elə, deşikdən camaata bax, sonra cızma-qaranı millətə sırı, müftəcə pul qazan - əməlli-başlı dələduzluqdu, xalqı qoyun yerinə qoymaqdı, ölkədə qanunlar yerli-yerində işləsə, bu dəyyusun şalvarını çıxardarlar; indi gedib, dərdimi bir kəsə açsam, ən yaxşı halda deyəcək, başına soyuq dəyib, müalicə lazımdı, əgər sübut eləməyə çalışsam ki, bu yassar şəxsi həyatıma soxulur, deşikdən baxıb, haqqımda kitab yazır, onu da başqa ad altında çap elətdirir ki, başımı piyləsin, gülünc günə

qalaram, kimin nə vecinədi ki, bunun düzgün olub-olmadığını vicdanla araşdırın - araşdırar ey, gərək bir ba-a-laca tərləyəsən; ola bilsin, bu yassar kişi çox belə işlər görüb: məsələn, məndən qabaqkı qonşuları - cavan ər-arvad barədə erotik-parnoqrafik roman yazıb, yaxud onlardan əvvəlki ailə haqqında melodramatik povest qələmə alıb, bütün bunları araşdırmaq lazımdı, araşdırmaq üçün də adını-soyadını öyrənməliyəm, bundan ötrü də onu yaxşı tanımalıyam - gərək yaxın günlərdə bu məsələylə məşğul olum; əlbəttə, həvəsim olsa əks-hücuma da keçə bilərəm: bütün öyrənib-bildiklərimin ağız-burnunu düzəldib, bəzəyib-düzəldim, elə bir roman da mən yazaram, adını da «Deşikdən baxan» qoyaram, məsələn Dostoyevskinin adıyla çap etdirərəm, onda görüm, halı necə olur; əslində, başqasına göz qoymaq, izləmək, daha doğrusu, pusmaq psixi xəstəlikdi, belə adamları gərək aparıb dəlixanaya salalar, qoy nə qədər istəyir, özü kimilərini pussun, yolu ora düşənlərin adı niyə dəlidi, bu cür şeylərə dözsəydilər, heç havalanardımı, bir dözcəklər beş dözcəklər, axırda biri də bunun üstündə baş-gözünü əzişdirəcək, onda, yəqin, ağıl yerinə gələr; əlbəttə, deyə bilərlər, sən özündə bu xasiyyət yoxdumu - var, ümumiyyətlə, şüurlu insan müşahidəsiz yaşaya bilməz, amma bu həddən artıq vərdişə çöyrüləndə özünü xəstəlik əlaməti kimi bildirəndə, başqaları üçün dözülməz olur; mən kimsə göz qoyanda, əvvəla çalışıram, hiss eləməsin ikincisi, pustumuram, elə-belə baxıram, təbii marağımın başını yozmağa çalışıram, amma elə ki, görürəm müşahidəm mənə lazım olmayan həddə çatır, o dəqiqə əl çəkirəm, üçüncüsü, hər gördüyüm adamı obraza çevirmək, hər bildiyim əhvalatı qələmə almaq kimi xasiyyətim yoxdu; mümkündü, mübahisə eləmirəm, kimsə mənim yazdığım da özünün xasiyyətlərini tanıya bilər, amma bu təsadüfi, uzaqbaşı ümumiləşdirilmiş cizgilər kimi, ortaya çıxar, daha mən bu yassar kişi kimi, deşikdən baxıb, gördüklərimi bitdə-bitdə kağıza köçürürəm, elə olsa, həftədə bir kitab yazıb, məşhur detektivimizin rekordunu təzələyəyəm, qəfildən içəri girəsən, o mayıf qıçından çəkib yerə salasan, əlindəki çəliklə o qədər vurasan ki, nöyüt iyi verə, onda ağıl başına gələr, əslində, axsamağı da gözdən pərdə asmaq ola bilər, yəqin, bununla bütün günü evdən-əşiyə çıxmamasının üstünü malalamaq istəyir: guya, pilləkənləri düşüb-qalxa bilmir, ona görə də səhərdən-axşamacan evdə oturur; bəzən də televizorun səsini elə qaldırır, ekranda olub-keçənləri divarın bu tərəfində açıq-aydın eşidirəm: elə indi də səs-küydən hind filmi göstərildiyini bilirəm, amma inanmıram ki, bu boyda kişi oturub, arsız-arsız hind filminə baxsın, yəqin, o biri kanallarda səs-küylü bir şey tapa bilməyib, nəylə məşğul olduğunu pərdələmək üçün əlacı ona qalıb; srağagün bir əlində karton qutu, o biri əlində iki çörək pilləkənin başına çatanda, qəfildən vücudumda qiyam qalxdı, bəlkə də, altıncı duyğumla hiss elədim ki, yuyucu barmağı girən qulağı ayaq səslərini eşidib, gözlükdən mənə baxmaqdan ötrü taytıya-taytıya qapıya cumur, tez-tələsik özümü içəri saldım, o yassar sifətini görsəydim, halım daha da qarışacaqdı; görəndə o qadın bu cür adamlarla (Allaha ağır getməsin, bunda adamlıqdan əsər-əlamət yoxdu) necə yaşayır: arvadıdasa, belə nadürüslə necə yatağa girir, qızıdasa bu cür atadan o cür övlad necə törəyib, gəlinidirsə, gözündə şeytan oynaşan kişiylə bir dam altında necə yaşayır, yox, tapşırıq yerinə yetirirlərsə, belə yaramaz adama

bel bağlayıb, mənim taleyimi ona necə etibar eləyir - vallah, elə suallardı ki, baş çıxarmaq müşkül məsələdi; o vaxt nakam dostumun böyür-başında bir neçəsi vardı, hərəkətlərindən şübhələnmişdik, daha doğrusu, nakam dostumun hərəkətlərindən bir şey anlamaq olmurdu, mən öz-özlüyümdə qət eləmişdim ki, «dəniz qırağı»nın adamlarına oxşayırlar, özlərini elə aparırdılar ki, guya, aydan arı, sudan durudurlar, üstəlik, səxavət göstərib, çayımızın pulunu verirdilər, hərdənbir qonaqlığa aparırdılar; bir dəfə dedim, mənə elə gəlir, filankəslər ora işləyirlər, güldü, bic-bic üzümə baxdı, dedi, elə bilirsən xəbərim yoxdu, amma neyləyək, bunların paxırını açacaqsan, başqasını göndərəcəklər, heç nədən xəbərin olmayacaq, heç olmasa, bunları tanıyıriq, danışmalı olduğumuzu yanlarında danışmırıq, həm də müftəcə çay içirik, azı həftədə bir dəfə qonaqlığımız da yerində, ona görə də hərif olma, əksinə, özünü avamlığa qoy, amma sayıqlığını əldən vermə; rəhmətlik o iki nəfəri əsir-yesir eləmişdi, onları maraqlandıran bir söhbətin ucunu tullayırdı, sonra başlarına noxta salıb, günlərlə arxasınca hərləyirdi, bir neçə şahənə qonaqlıqdan sonra ucunu tulladığı söhbəti elə mənasız bir şeyə çöyürdü ki, eşidənlərin əli üzündə qalırdı, onlar da belə şeydə bişmiş adamdılar, özlərini o yerə qoymurdular, bizsə məclislərin axırında gözdən-könüldən iraq bir yerdə tapışıb, o ki var danışib-gülürdük; bilmirəm, o yazıqlar «dəniz qırağı»na nələr ötürürdülər, necə ötürürdülər, bizim dosyelərimizdə nələr vardı, amma bunun belə olduğunu hadisələr gəlib yetişəndə, nakam dostumun ölümündən bir il qabaq, mənim evləndiyim il bildik: bir gün çayxanada oturduğumuz yerdə iki bazburutlu oğlan yaxınlaşdı, ətrafdakılara sezdirmədən vəsiqələrini göstərdilər, nəzakətlə səhəri gün saat onda filan yerə gəlməyimizi tapşırdılar; deyəsən, həmin məqamda mənim rəngim qorxudan ağnan-sarının qarışığı olan bir rəng alıbmış, çünki onlar aralananda, nakam dostum qəhqəhə çəkib güldü, dedi, ay müəllim, elə bil, gələnlər mollaydı, sənin fatihəni oxuyub getdilər, nolub, cinayət üstündə tutulmayıbsan ha, gedərik, nə soruşarlar, cavab verərik, o yoldaşları da möhkəm tərifləyərik, onsuz da xəbər tutacaqlar; onda başa düşdüm ki, nakam dostumun bu cür məsələlərdə əməlli-başlı təcrübəsi var, bəlkə də, «dəniz qırağı»na çağırılmağı birinci dəfə deyilmiş, sadəcə, belə şeylərdən mənim xəbərim yoxmuş, bir balaca arxayınlaşdım, amma gecə ilan vuran yatdı, mən yatammadım, elə hey fikirləşirdim ki, toya bir on gün qaldığı vaxtda bu nə işiydi başıma gəldi, məsələ böyüsə, yazıq anam eşitsə, qorxudan bağı çatlayacaq; səhər görüşəndə, nakam dostum saralan rəngimə, yuxusuzluqdan şişib qızaran gözlərimə baxıb, bir şaqqanaq çəkdi ki, gözlərim kəlləmə çıxdı: elə bil «dəniz qırağı»na yox, xudmani məclisə yeyib-içməyə gedirdi, bu gedişin axırı da həmişəki kimi, çayxanada qurtaracaqdı; günortadan sonra çayxanaya baş çəkməyinə çəkdik, ondan qabaqsa, çağırılan yerdə düz iki saat gözləməli olduq, axır ki, içəri çağırıdılar, görkəmindən nədənsə mənə köstəbəyi andıran bir kişi başladı əndrabadi suallar verməyə: təzəcə başlayan proseslər barədə nə düşünürük, camaatın fikri, əhval-ruhiyyəsi necədi, tanıdıklarımızın arasında təşkilat-filan yaratmağa meylli adamlar varmı, filankəsləri tanıyıriqmı, onlara münasibətimiz necədi; suallara əsasən nakam dostum cavab verirdi, mən də o köstəbəyə oxşayan kişi üzümə baxanda, yalandan «hə, hə»

eləyirdim, axırda bir-iki dəfə məclisinə düşüb, vətən millət, qeyrət barədə qızğın söhbətlərinə qulaq asdığımız o şivərək, saqqallı kişiylə maraqlanırlar; təbii ki, nakam dostum tanıdığımızı gizlətmədi, amma o qədər də yaxın olmadığımızı, tariximizi, mədəniyyətimizi, mənəviyyatı dirçəltməyin vacibliyi barədə söhbətlərinə qulaq asdığımızı danışdı, həmin söhbətlərdə filankəslərin (o iki nəfərin adını çəkdi) də olduğunu dedi, köstəbəyə oxşayanın mənalı gülüşünə fikir verməyib, onlar haqqında sualının cavabında tərif kisəsinin ağzını açdı, nə açdı; axırda köstəbəyə oxşayan söhbətimizin məzmunu barədə kimsəyə söz deməməyimizlə bağlı kağıza qol çəkirdi, dövlətə qarşı hərəkətlərlə rastlaşanda, məlumat verməyi tapşırıb, bizi buraxdı, mən bayıra ilanın ağzından qurtulmuş qurbağa kimi çıxdım, elə bil, həmişə qorxub-üşürgələndiyim binada bir saat yox, bir il qalmışdım, amma nakam dostumun heç vecinə də deyildi, bic-bic qımışır, şeytan yağın gözlərindən gülürdü; dedim, qorxuram adımızı dəftərə salıb, bizi də «dəniz qırağı»nın adamı sayalar, o iki nəfərin gününə düşək, dedi, qorxma ay müəllim, desələr də inanan tapılmaz, ona görə ki, «dəniz qırağı»nda ancaq ciddi adamlara bel bağlayırlar, bizim kimi qeyri-ciddi adamların onları yaratmasına inanan tapılmaz, əsas məqsədləri hansısa təşkilatlanmanın gedib-getməməsini aydınlaşdırmaqdı; məni ora tək çağırırdılar, şübhəsiz axşamacan infarkt olardım, amma indi nakam dostum yanımdaydı, üstəlik, axşamüstü o iki nəfər gəlib, bizi tapdılar, deyəsən, hər şeydən, üstəlik onları möhkəm təriflədiyimizdən xəbərləri vardı, az qalırdılar, bizi təcridə-dırnağa duz kimi yalasinlar, çünki çövrələri çıxan yerdə hörmətlərini xeyli qaldırmışdıq, həm də çatdırdıqları məlumatların səhəliyini ifadələrimizlə təsdiqləmişdik; çay süfrəsinin axırı şahənə məclisə çevrildi: o iki nəfər bir-birinə aman verməyib, stolun üstünü naz-nemətlə doldurdular, dönə-dönə sağlığımıza içdilər, axırı dumanlı qurtardıqından, evə nə vaxt, necə gəlib çıxdığımı bilmədim, üstəlik, ağılım yerinə gələndə cibimdə bir dəstə xəclik də tapdım; sonrakı hadisələr onların qurduqları planı tamam dəyişdirdi: mən iki baş dörd ayaq olandan sonra bir müddət o dairələrdə görünmədim, sonra nakam dostumun başına o cür faciəli hadisə gəldi, ardınca ara qarışdı, məzhəb itdi, bir də baxdım ki, iki nəfər artıq vətənpərvərdilər, meydanda azadlıqdan, millətdən, qeyrətdən danışirlar, sonra birini tribunada, o birini vəzifədə gördüm, dəyişmək bacarıqlarına əməlli-başlı heyret elədim; elə bilirdim, zəmanə dönəndən sonra belə-belə işlərə baş qoşan olmaz, amma fil qulağında yatmışamış, bu cür birisini də o gün köhnə tanışım göstərdi: taytıya-taytıya əzəmətli bir binadan çıxdı, elə uzaqdanca saqqıltıyla xarici markalı maşınının qapısını açdı, oturub yanımdan keçəndə, köhnə tanışma vüqarlı salam verdi, elə bil, prezidentin müşavirinin müşaviriydi; köhnə tanışım dedi, bax, bunu görürsən, gənc şairdi, hansısa texniki universiteti qurtarıb, amma ədəbi jurnalın redaktorudu, biz iki ayağımız, iki əlimiz salamat ola-ola çörək pulumuzu güclə qazanırıq, o taytıyansa qaz vurub, qazan doldurur, evi-əşiyi, altında maşını var, az qala ayda bir kitabı çıxır, bütün bunlar ora qulluq eləməyin hesabınadı; dedi, bunu hamı bilir, ancaq heç kəs özünü onun qara siyahısına salmaq, ağırmayan başına dəsmal bağlamaq istəmir, çünki dirənəndə, yarızarafat-yarıciddi deyir, sukalıq eləmirəm ha, milli dövlətçiliyimizin keşiyində dururam, qoymaram

sənin kimilər altdan-altdan iş görüb, dayaqlarımızı sarsıtsın, di gəl, bu dəlil-sübutun qabağında söz de görüm, necə deyirsən; indi də tutaq ki, bu yassar kişi yazıçı-filan deyil, elə o şairdanosbazın tayıdı, qapını açıdırıb, boğazından yapışsam, deməzmi, əvvəla sübut elə ki, ora işləyirəm, xarici kəşfiyyatın casusu deyiləm ha, öz dövlətimizi qoruyuram, gəl indi koru körpüdən keçir, şəxsiyyət azadlığı-filan barədə söz de; ona görə də qoy rədd olsun, neyləyir-eləsin, lap ayaqyolunda, hamamda nəylə məşğul olduğumu da izləsin, kamerayla çəksin, bundan nə çıxacaq: dəstəm yox, təşkilatım yox, topum-topxanam yox, mənə neyləyəcəklər, uzaqbaşı prokurorlar demiş, şübhəli şəxs qismində saxlayacaqlar, bir şeyə yaramadığımı görəndə, buraxacaqlar...

Belimin sancısı bir balaca azalmışdı, indi də bayaqdan bəri uzandığımdan, bədənim xurd-xəşil olmuşdu, şübhəsiz, qalxıb gəzişmək xeyir eləyərdi, bəlkə, Allah üzümə baxdı, o sancıların başını tovlamağa, stol arxasında oturmağa, Şah barədə yazını bir də oxuyub, əl gəzdirməyə özümdə qüvvə tapa bildim; çarpayıdan aşırılıb düşməyim əməlli-başlı tamaşaydı: əvvəlcə yanıüstə çöyrüldüm, sonra nəfəsimi dərib, ayağımın birini yerə atdım, üçüncü həmlədə əllərimi yatağa dayaq verib, dikəldim, sonra da o biri ayağımı döşəməyə qoydum, qüvvəmi bərpa eləyib, belimi düzəltməyim uzağı yarım dəqiqə çəkərdi, amma mənə bir saat qədər uzun göründü; axır ki, toxtayıb, yavaş-yavaş o baş-bu başa gəzindim, özümə gəldiyimi hiss eləyəndə, fikirləşdim, bir stəkan çay içmək pis olmaz: bu dəfə itburnu çayının içinə azacıq kəkotu atdım, bu ekspermentin nəylə nəticələnəcəyini, yəni dəmlənməsini maraqla gözləməyə başladım; əlbəttə, Şah barədə daha doğrusu, az qala dünyanın yarısını hökm eləyən bir adamın, tənhalığıyla bağlı ədəbi-publisistik, essevarı yazı yazmaq çoxdan ağıma düşmüşdü, amma bunu necə yazacağımı uzun müddət özümçün ayırd eləyə bilmədim: ağ kağız, qara qələm - ağıma nə gəldi, döşəməyi təbii ki, fikrimə yaxın buraxmaq istəmədim; Şah barədə çox oxudum, günlərlə kitabxanadan çıxmıdım, məndən ötrü şahənə tənhalığın səbəbini aydınlaşdırmaq çox vacibiydi: bu səbəbi doğuran qorxuydumu, nifrətiydimi, yoxsa ruhani duyğularıydımı, axı ola bilməzdi ki, barmağının bircə işarəsiylə gözlər çıxaran, qulaqlara qurğuşun tökdürən, başlar kəsdirən, şəhərlər dağıdan qalalar uçuran Şahın bu dünyada könlünə yaxın bir kəsi olmayaydı, insan mehrinə ehtiyac duyanda, həmin adamlarla baş-başa qalıb, dərdini unutmayacaqdı; deyəsən, hardasa oxumuşam, yoxsa özümünmü qənaətimdi - daha doğrusu, oxuduqlarımdan belə bir nəticə çıxartmışam - bütün hakimiyyətlərin sonu tənhalıqdı: şahlar da, xaqanlar da sultanlar da, krallar da, prezidentlər də hakimi-mütləq olanda, hədsiz dərəcədə tənhalışırlar; nakam dostumla bir-iki məclisdə rastlaşdığım o şivərək, saqqallı kişi zamanın gərdişiylə prezident olanda, tənhalığın yeli televizor ekranından məni vururdu, elə onu ustalıqla aşırıb, yerində oturan, özünü bir neçə il gösdustağı eləyən qocanın üz-gözündən tənhalığı duymamaqdan ötrü gərək gönüqalın olaydın; deyilənə görə, əvvəllər yeyib-içən, gəzən, dünyanın kefini sürən indiki prezident də gözlərimin qabağında get-gedə tənhalışır: qəzet-jurnallarda şəklinə, televizorda oturuşuna, yerişinə-duruşuna baxıram, görürəm ki, yox, balam, bu əvvəlki adama heç oxşamır, bu qədər məmuru, rəiyyəti, arvad-uşağı olsa da, az qalır, tənhalıqdan

hönkürsün; indiki prezidentləri başa düşmək olar: hərəmxana saxlaya bilməzlər - öz xalqın cəhənnəmə, beynəlxalq ictimaiyyətdən ayıbdı, gərək hər şeyi gizli görələr - səsi çıxdımı, aləm qarışır, baş kəsə bilməzlər - gərək qanun donu geyindirib, ömürlük həbsə atdıralar, sonra xəstələndirib, ya da iynə vurdurub, başlarını əkələr, camaatın qabağında qəzəbinə tuş gələn adamın gözlərinə mil çəkdirib, qulaqlarına qurğuşun tökdürə bilməzlər - dünya elə şeyləri demokratiyaya, türklər demiş, aykırı sayır, parlamentə-filana istədiyin adamı açıq seçdirə bilməzsən - bu camaatın səsini oğurlamaqdı, üstəlik, hərə bir yerdən havadar tapıb, ortaya düşür ki, mən insan hüquqlarının, demokratiyanın plüarizmin müdafiəçisiyəm, gəl indi bunlara cavab ver görüm, necə verirsən; o vaxtlarsa, ayrı zamanlarıdı, demokratiya, insan hüquqları, plüarizm-filan yoxudu, yəni qanun şah deyildi, şah qanunuydu, beləcə göydə Allah, yerdə şahıdı, kəsdiyi başa, çıxartdığı gözə sorğu-sual ola bilməzdi: kimin nə həddi vardı ki, ağız-bəhəm eləyib, öz fikrini söyləsin, iri tikəsini qulağı boyda doğrayardılar; bu Şah da hökmdə, qəzəbdə qəddarlıqda ad çıxaranlardandı, başqaları kimi şah oğlu Şah olmayıb, köçəri tayfanın sıra nəfəri kimi çöldə-çadırdı doğulub, gözünü açandan tərəkəmə həyatı görüb, at minib, ox atıb, qılınc vurub, ona-buna sərdarlıq-sarbanlıq eləyən atasının qolundan tutub, sonra basqıncılara qoşulub, çalib-qarıb gətirib, axırda baxtı açılıb, varlı-hallı bəyin sağ qoluna, vuran əlinə çevrilib, onun qızınan evlənib, oğul-uşaq törədib, axırda param-parça olan məmləkətin halını görüb, yavaş-yavaş güc toplamağa, yoluna çıxanları aradan götürməyə başlayıb, hələ uzun-uzun illər şahın adından ölkəni idarə eləyib, axırda vaxtın yetişdiyini görəndə qurultay çağırıb, özünü şah seçdirib; əlbəttə, bütün bunları tək-cə qol zoruna gerçəkləşdirmək olmazdı, ağıllı, səbrli, tədbirli olmaq lazımıydı, məğlubıyyəti dünyanın axırı kimi qəbul eləməmək, hər atacağıın addımın zamanını gözləmək, adamları həm qorxu, həm də inandırmaqla itaətdə saxlamağı, qəddarlıq eləməyi bacarmaq, həmlə vaxtı gələndə, fürsəti qaçırmamaq, əyanlarını qorxuya öyrətmək gərəyiydi - belə şeyləri də gözəl bacarırdı, yoxsa az qala bir ucu gündoğarda, o biri ucu günbatarda olan nəhəng dövlət qurmazdı; bu mənada dünyanın beş fatehindən biriydi, şübhəsiz, bütün fatehlər tək dəmir iradəli, acgöz, rəhmsiziydi, üstəlik, o boyda hökmün qarşısında, o qədər əyan-əşrəfin, arvad-uşağın, qohum-qardaşın arasında, var-dövlətin içində tək-tənhaydı, gen dünyada qəlbini ovudan, ehtirasını yatırdan, hissələrini cilovlayan bir şey tapmırdı - ola bilsin, bu da dini-etiqadı olmadığına görə, Allah-taalanın ona verdiyi cəzaydı, çəkirdi...

Deyəsən, eksperimentim baş tutmuşdu: poqqapoq qaynayan çaydanın lüləyindən çıxan buğ otağa itburnuyla kəkotunun gözəl qoxusunu yayırdı, çaydandan stəkana süzəndə bu qoxu doğurdan da, bihüşedici oldu, bir anlığa gözümü yumub, doya-doya ciyərlərimə çəkdim, ürəyimdə anamın canına dua oxudum; sonra fikrimdən keçdi ki, Şah haqqında yazımı kağız-küğazın içindən tapım, çay içə-içə bir də oxuyum, axır vaxtlar onun barəsində fikirləşəndə ağılıma gələnləri əlavə eləyib, dilini, formasını dəqiqləşdirim, əyər-əysiyini düzəldim, əlimə pul gələn kimi yazdırım, sonra da jurnalların birinə verim, çan eləsinlər; dönüb çarpayıyla şkaflın arasına yığdığım yazı-pozu, kitab dolu karton yeşiklərə baxdım,

dərhal başa düşdüm ki, indiki halımda bunun öhdəsindən gəlmək məndən ötrü çətin olacaq, sonra yazının hansı qutuda olduğunu yadıma salmağa çalışdım, axırda yazdıqlarımı fikrən redaktə eləməyə, vəziyyətim düzələndə, yazını tapıb, yaddaşımdakıları kağıza köçürməyə qərar verdim; hə, belə yaxşıdı: həm axşam qurduğum plana əməl eləmiş oluram, həm özümün redaktə istəyimi həyata keçirirəm, həm də onsuz da görməli olduğum işi xeyli asanlaşdırıram - ağılıma təzə, daha sanballı fikirlər gəlsə, kağıza qeyd elərəm, yazını tapanda düzəlişimi apararam, onsuz da tələsən yerim yoxdu, o yazı çap olunan kimi, qonorar verməyəcəklər, mövzu da köhnələn deyil, nə qədər qalır-qalsın; hə, ondan başlayaq ki, mən Şahın tənhalığı barədə yazmaq istəmişəm, nə dərəcədə uğurlu alınıb, bunu, yəqin, oxuyanlar deyəcək, yazıya tamam başqa bir yandan - ömrünün son günlərində şiddətlənən xəstəliyindən başlamışdım, çünki Şahın indus həkimi çıxıb gedəndən sonra cavanlığında keçirdiyi suçiçəyi, qızılca, qızdırma xəstəliklərinin fəsadları özünü bildirirdi, qaynayan qəzəbini yatırmaqdan, canının ağrısını ovutmaqdan ötrü edamlar düzəldirdi, bu as-kəs də sağ qalanların canına qorxu salır, özlərini qorumaq üçün yollar fikirləşməyə məcbur eləyirdi; yazmışdım ki, son gecəsi ərəfəsində Şah öz-özünə izah eləyə bilmədiyini sövqi-təbiylə ətrafında halqanın daraldığını duyurdu, ən etibarlı adamlarına belə inamını itirməyə başlamışdı, elə bu səbəbdən də, oğullarını neçə illər ərzində möhkəmləndirib, alınmaz yerə çevirdiyi qalaya göndərmişdi, özüsə yaxınlaşan təhlükəni necə aradan qaldırmaq barədə fikirləşirdi; yazmışdım ki, əsas təhlükə başqa bir kəs yox, doğmaca qardaşı oğluydu, qayda-qanun yaratmağa göndərdiyi şərq əyalətlərində Şahın qoyduğu vergiyə etiraz kimi üsyan qaldırmışdı, qoşun toplayır, onu tərbiyə eləyən, hökm yiyəsinə çevirən, ixtiyarına bütöv əyalətlər verən əmisini taxtdan salmağa, iyirmi beş ilin ərzində zərrə-zərrə toplayıb, bir yerə yığdığı qurduğu dövləti, parçalamağa can atırdı; yazmışdım ki, Şah qardaşı oğlunun başına ağıl qoymaqdan ötrü yola çıxmışdı, bir təpənin üçtündə ordugah qurmuşdu, sabah üsyançı qardaşoğlunun dəstəsiylə döyüşə girməliydi, amma hansı duyğuyasa hiss eləyirdi ki, əsl təhlükə o tərəfdə yox, burda, lap yaxında, ordugahın içindədi, addım-addım üzərinə gəlir, hansı anda, hansı məqamda üstünü kəsdirəcəyini bilmir; yazmışdım ki, Şahı heç say-seçmə hərəmləri də yatırıda bilmirdi, «fikri-zikri» ətrafındakı adamların üzündə - hərəkətidəydi, hey fikirləşirdi, etimad göstərib, ad-san yiyəsi elədiyi, taxt-tacına, əhli-əyalına yaxın buraxdığı ayağını öpməyə, süfrəsinin qırağında oturmağa icazə verdiyi bu adamların hansı biri onun həyatına qəsd hazırlayırdı, bəlkə də, hamısı birləşiblər, işini qurtarmağa məqam gözləyirlər; yazmışdım ki, Şah yanında həmişə yəhərli-yüyenli, qaçağan at saxlayırdı, sərvaxt yatıb-dururdu, ən xırda bir şübhədən belə, atın belinə sıçrayıb, əyan-əşrəfə, hərəmlərə, qoşuna baxmadan özünü qalaya çatdırmağa hazırıydı, sonra sadıq saydığı adamları toplaya, bu təhlükəni aradan qaldıra bilərdi; - qardaşı oğlu heç, o, artıq bəlliydi, indi əsas məsələ ətrafında fırlanan, fürsət axtaran kəslərin kim olduğunu aşkara çıxarmağıydı; yazmışdım ki, həmin gün axşama yaxın Şah çadırına çəkilib, təhlükənin məhz haradan, kimdən gəldiyini unamağa çalışırdı, qəzəbindən dodaqlarını çeynəyir, canındakı ağrının hövlündən qurd kimi ulamaq istəyirdi, elə həmin məqamda da ömrünün ən faciəli

üç anı gəlib gözlərinin qabağından keçmişdi: birinci anla üzləşəndə, cəmi on beş-on altı yaşı olardı, özbəklərin hücumu qəfil sel kimi başının üçtünü kəsdirmişdi, qırılan qırılmış, sağ qalanlar əsir düşmüşdülər, onu yandıran özünün əsir düşməsi yox, canından artıq istədiyi anasının da atların qabağına qatılıb, qumlu səhra boyu qovulan insan kütləsinin arasında omasıydı; yazmışdım ki, Allah üzünə baxıb, tezliklə ona qaçmaq fürsəti vermişdi, amma anasını qurtara bilmədiyinə görə, dözülməz əzablar çəkirdi, başını daşa-qayaya döyürdü: həmin gecə qəfildən gözətçini xırpalayıb, atın belinə atlanda, düşmənlər duyuq düşməmiş, düşərgədən bir ağac uzaqlaşanda, sevinə bilməmişdi, göz yaşlarını atın yalmanına axıtmışdı, bir müddət sonra anasının ölüm xəbərini alıb, bu heyfi düşməndə qoymayacağına and içmişdi: məqamı çatanda da andına əməl eləmişdi, anasının qəbrinin üstünü götürdüürüb, yanında məscid tikdirmişdi; yazmışdım ki, ikinci dəfə qardaşının öldürüldüyünü eşidəndə tək qaldığını zənn eləmişdi: Azərbaycanın valisi təyin elədiyi qardaşı məmləkətin şimalında tayfanı itaətə gətirməyə çalışırdı, amma hərbdə əli olmadığına görə, aldanıb pusquya düşmüşdü, gülləylə dəlmə-deşik olunmuşdu, bu da azmış kimi düşmənləri meyiti başıüstə ağacdən asıb yandırmışlar, onda da göz yaşlarını içinə axıda-axıda, qardaşının qisasını qiyamətə qoymayacağına and içmişdi, özü qoşun götürüb, qarşı getmişdi, yazmışdım ki, üçüncü faciəsi də hələ qardaş itkisinin ağırları canından çıxmamış, çeşidbəcəsid azarlardan yaxasını qurtarmamış, ruhundakı sarsıntılar ötüb keçməmiş burda baş vermişdi: yolda baş verən sui-qəsd əhvalını tamam korlamışdı, iyirmi addımlıqdakı ağacın arxasından atılan güllə baş barmağını sındırıb, atın boynuna sancılmışdı, atqarışq yerə yığılan Şah sövqi-təbiylə özünü ölülyə vurmuşdu, bununla da qatilin ikinci atəşi açmaq niyyətinin qabağını almışdı; böyük oğlun can güdənləri qatilin arxasınca düşsələr də, gülləni atan elə bil, yağlı əppək olub, göyə çəkilməmişdi, nə ölüsünü tapmışdılar, nə dirisini, bu da Şahın ürəyində anlaşılmaz şübhələrin baş qaldırmasına rəvac vermişdi, mənzilbaşına çatıb, ordugah qurduğu o xaraba yerdə çuğulların yaydığı şayiələr də bir tərəfdən ovqatını təlx eləmişdi; yazmışdım ki, söz-söhbət gəzirdi, bəs, o sui-qəsd böyük oğlu hazırlayıb, çoxdan atasını taxtdan salıb, yerində oturmaq istəyirmiş, bu məqsədlə axtarıb, mahir atıcı tapıb, o atıcı da iki-üç dəfə şahzadənin əmrini yerinə yetirməyə cəhd eləyib, amma Şahı anası namaz üstündə doğubmuş, istədikləri olmayıb; Şah bunu eşidəndə, varından yox olur, axır oğlunun yerişini-duruşunu, söz-söhbətini xəyalına gətirir, güllə atanı tapıb gətirmədiyini günahının sübutu kimi yozur, əmr eləyir ki, yerin deşiyində də olsa, güllə atanı tapıb, hüzuruna gətirsinlər: hər tərəfə casuslar göndəririlər, axır ki, həmin adamı tutub, Şahın yanına gətirələr; təkbətək dindirmədə o bədbəxt əvvəl hər şeyi boynundan atırmış, sonra onu bu işə şahzadənin məcbur elədiyini deyib, cəzasını yüngülləşdirəcəyini zənn eləyir, üstəlik, şah da, hər şeyi açıb danışsa, onu öldürməyəcəyinə söz verir, qatil də canının qorxusundan, əməlini şahzadənin üstünə yıxır, elə bilir, bununla sudan quru çıxacaq; yazmışdım ki, Şah şübhələrin əlində pələsəng olsa da, əvvəlcə oğlunun belə iş tutmasına inanmırmış, amma güman ki, şahzadənin düşmənləri tərəfindən öyrədilmiş qatil çuğulların çatdırdığı, arxa çevirdiyi, paytaxtın idarəsini tapşırıldığı ciyərparasının

belə bir namərdliyə qol qoymasına elə qəzəblənib ki, aqlını itirmək dərəcəsinə çatır; yazmışdım ki, əmr verir, qabağında diz üstə çöküb, qorxudan rəngi saralmış halda aqibətinin necə olacağını gözləyən günahkarı öldürməsinlər, amma gözlərini çıxartsınlar ki, bir də əlinə tufəng alıb, güllə ata bilməsin, şahzadənin sözünə baxıb, Şahın həyatına qəsd eləməyin axırının nəyələ qurtardığını anlasın; sonra yazmışdım ki, Şahın əmriylə paytaxta qasid göndərilir ki, şahzadəni ordugaha gətirsinlər: əmri yerinə yetirilənəcən Şah elə halətdəymiş ki, bir kimsə gözüne görünmək istəmiş, hətta sevimli hərəmləri də ətirli yataqlarında uzanıb, Şahın qəzəbinə tuş gəlib-gəlməyəcəklərini fikirləşirlərmiş; aqlının itiliyi, qılıncının gücü, tədbirliliyi sayəsində adi bir köçəri çadırından taxt-taca çatmışdı, başıpozuq dəstələrin hökm sürdüyü, şimaldan, cənubdan, şərqdən, qərbdən torpaqları qoparıla-qoparıla kicilən məmləkəti qurtarıb, nəhəng imperiyaya çevirmişdi, düşmənlərini belə, öz gücülə hesablaşmağa məcbur eləmişdi, indi məlum olurdu ki, doğmaca oğlu məmləkətin paytaxtında oturub, ayağının altını qazıyır, kürəyinə xəncər saplamağa fürsət axtarırmış; Şah öz çadırında pələng kimi vurnuxur, canındaki ağırları ovutmağa çalışırdı, nə vaxtsa bu cür çətin sınaq qarşısında qalacağını indiyəcən aqlına gətirməmişdi, buna görə də şahzadənin gəlib çatdığını, hüzuruna buyurmaq üçün izn gözlədiyini xəbər verəndə, Şahı qəzəbqarışlıq elə tənhalıq qapladı ki, oğlunu əyan-əşrəfin, sərkərdələrin gözü qabağında qılıncı ilə doğramaq istədi, amma yox, təkcə öldürməklə iş bitmirdi, həm də xəyanətin dəyərinin nə olduğunu görk eləməliydi; şübhəsiz ki, oğlu əvvəlki mehribanlıığı görməyəndə, nəşə baş verdiyini anladı, qorxudanmı, çaşqınlıqdanmı, donuxub qaldı, atasının ittihamını eşidəndəsə, rəngi heyva kimi saraldı, dili topuq vurmağa, səsi titrəməyə, günahkar olmadığını sübut eləməyə, yalvarıb-yaxarmağa başladı, bununla da öz əliylə özünə quyu qazdı: Şahzadə nə qədər taxsırını danır, yalvarıb-yaxarırdısa, Şah o qədər oğlunun günahkar olduğuna inanmağa başlayırdı; bu vaxtadan başının tükü sayı hökmlər vermişdi, indiki qədər tərəddüd keçirdiyi yadına gəlmirdi: hər halda, qabağında diz çöküb yalvaran, doğmaca oğluydu, bağışlasaydı, iradəsizlik kimi başa düşüləcəkdi, üstünə qalxmaq üçün fürsət gözləyənləri şirnikləşdirəcəkdi, cəzalandırısaydı, ana, qardaş dərdinin üstünə oğul dərdi də gələcəkdi, yaşamaq dözülməz əzaba çevriləcəkdi; Şah oğlunun aparılmasını əmr elədi, vəzir-vəkili yığdı, bir tədbir tökülməsini buyurdu, amma artıq öz-özlüyündə hökmünü vermişdi: ondan ötrü düşmənlərin get-gedə artıb-çoxaldığı bir vaxtda xəyanəti, həm də yaxın bir adamın xəyanətini bağıslamaq olmazdı, oğlu tək deyildi, amma məmləkəti təkcəydi, oğullarından birini qurban verməklə çox şey itirmirdi, amma məmləkəti belələrinin ixtiyarına buraxmaqla hər şeyi itirirdi; əyan-əşrəf ağızlarına su alıb durmuşdular, qorxularından dillənib, bir söz deyə bilmirdilər, hamısı bircə kəlmə ehtiyatsız sözdən ötrü Şahın qəzəbinə tuş gələcəyindən, ən azı gözlərinin çıxardılacağından qorxurdu: bu cür məşvərətləri çox görmüşdülər, son söz həmişə hökm yiyəsinin olurdu, amma o hökm yiyəsi məsləhət verənlərin dediklərini də unutmurdu, vaxtı çatanda həmin sözləri özlərinə yedirdirdi; hökm gözlədikləri kimi, qorxunc oldu: Şah xeyli götür-qoydan sonra «gözlərinə mil çəkilsin» dedi, hüzurunda əli-əl üstə duranların üzündə qorxu, heyrət, çaşqınlıq

peyda olmasına fikir verməyib, şahzadəni gətirməyi əmr elədi, özü də durub getmədi, cəlladın qorxudan özünü itirmiş halda, bununla belə, vərdiş elədiyi səliqə-sahmanla öz işini necə yerinə yetirdiyinə qəlbindən qara qanlar axa-axa baxdı; şahzadə deyəsən, artıq taleylə barışmışdı, yalvarıb-yaxarmırdı, elə bil, duyğularını itirmişdi, cəllad hazırlıq görünəcəni gözlərini atasından çəkmədi, onu kədər qarışıq təəssüflə süzdü, təkcə cəllad surğuclu iynəni göz damarlarına batıranda, içini çəkib susdu, ardınca gözlərində itirdiyi işıq üzünə vurmuş kimi, gözgörəti nurlandı; Şah daha buna baxa bilmədi, durub, bir anın ərzində on il qocalmış adam sayaq çadırdan çıxdı, bu gedişdən sonra üç gün, üç gecə onun mübarək üzünü görən olmadı: öz çadırına qapanıb qalan Şaha hətta ən yaxın adamları, hərəmləri, cangüdənləri də yaxın düşə bilmədilər; üçüncü günsə geyinib-keçinib taxta oturdu, əyan-əşrəfi topladı, qəzəb dolu baxışlarını bu üzüntülü-uçuntulu kütlənin üzündə gəzdirə-gəzdirə uzun-uzadı susdu: bu üç gündə əvvəlki əzəmətinə xələl gəlməsə də, xeyli dəyişmişdi, üzünün qarşın dərisi boz-kül rənginə çalırdı, ilan gözləri kimi, soyuq sarımtıl gözlərinin dibində qaynaşan qəzəb yığışanların canına vicvicə salırdı; hüsurunda diz çökənlərin üzündəki qorxu, itaət, miskinlik qarışıq ifadəni görüb, hiddətindən az qaldı, hamısının başını kəsdirib, payaya keçirtirsən, amma kükrəyən qəzəbini sözlə ifadə elədi, sizin aranızda, dedi, bir nəfər də olsun, mömin, nəcib adam yoxdu, olsaydı, o zavallının xeyrinə saqqal tərpedib, bircə kəlmə söz deyərdiniz, qəzəbim yatanda, əmr eləyəcəm ki, sizin üç-dördünüzü assınlar, amma bununla dərdim azalmayacaq, öz əlimlə özümə vurduğum yara ömürlük qalacaq, indisə durun, rədd olun, gözüm sizi görməsin; sonra Şah ayrıca çadırdan saxlanan oğluna baş çəkdi, şahzadənin tərki-dünya halını görüb, çox pərişan oldu, ata-oğlu bir-birinə sarılıb ağlaşdılar: Şah guşənişin olduğu bu üç gündə nə qədər böyük günah işlətdiyini, əslində, ona qarşı gizli hazırlıqlar görən kəslərin toruna düşdüyünü anlamışdı, təskinliyi bircə bunda tapırdı ki, düşmənləri də onun taxt-taca qarşı çıxanları kim olursa-olsun, bağışlamayacağını başa düşmüşdülər; atasının aldadıldığını, öz oğlunun gözlərinə mil çəkdirməyə təhrik olunduğunu dərk eləyən şahzadə dedi, qibleyi-aləm, sən məni dünya işığına həsrət qoysan da, unutma ki, öz gözlərini də itirmisən, üstəlik, həyatını da alt-üst eləmişsən, cavabında bədbəxt ata ürəyi parçalana-parçalana çadırdan çıxmaqdan başqa əlac görmədi; oğlu bir müddət qalıb, özünə gələndən sonra Şah onu paytaxta yola saldı, ardınca şahzadənin gözlərinə mil çəkilən vaxt ağzına su alıb duran əyanların çoxunu boğazından asdırdı, amma bütün bunlar onun qəlbini qaplayan tənhalıq kədərini dağıda bilmədi, əksinə onu daha dərin tənhalıq girdabına yuvarlatdı, o girdabdan da ömrünün axırınacan çıxma bilmədi...

Əlbəttə, bütün bunlar Şah barədə yazdığımın yadımında qalanlardı: baş kəsildəndən bir neçə saat qabaq çadırına çəkilib, yalnızca kimi təhlükənin hardasa, həndəvərdə vurnuxduğunu hiss eləyən Şahın fikri-zikri qalan dörd oğlunu, xüsusilə, istəkli nəvəsini qorumağıydı, hələ inanmırdı ki, ölüm bu qədər yaxındadı, iyirmi beş il ərzində üzləşdiyi təhlükələri sayıb-sadalaşaydı, bəlkə də, elə ömrünün risqlərdən ibarət olduğu ortaya çıxardı; bir kərə döyüşün qızğın çağında atı iki dəfə yaralanmışdı, hər dəfə də macal tapıb, başaqa ata sıçraya,

canını salamat qurtara bilmişdi, Gəncənin mühasirəsində top gülləsi üç dəfə lan yanındakı adamın kəlləsini dağıtmış, o zavallıların beyninin iliyi paltarına sıçramışdı, bir dəfə yolda görünməmiş selə düşmüş, sel ordugahın, arabaların bir hissəsini yuyub-aparsa da, onun dayandığı səmtə yaxın gəlməmişdi - bu qədər qadaldan qoruyan Allah, yəqin, bir dəfə də şans verərdi; yadına hardansa böyük əmirin Səmərqənddən paytaxta gətirdikləri sinədaşı düşdü: o sinədaşına uzun-uzadı baxdı, bir vaxtlar dünyanın yarısına hökm eləyən əmirin indi sinədaşını belə qorumaq iqtidarında olmadığını, bir vaxtlar özünün də beləcə zamanın əlində aciz qalacağını fikiləşib, sinədaşının geri qaytarılıb, əmirin məzarı üstünə qoyulması barədə əmr verdi; indi o məqam yetişmişdimi, nəydi özgələr bir yana, doğmaca qardaşı oğlu üzünə ağ olur, onu taxtdan salmağa çalışırdı, yəqin ki, bu addımı atmaqda Şahın ətrafındakılardan kiməsə bel bağlayırdı: bu adamlardan biri içəğası ola bilərdi, sui-qəsd hazırlayar, ya da zəhər verib öldürərdi - buna qarşı tədbirlər görmüşdü, o biri şah qvardiyasının başçısı ola bilərdi, gecələrin birində çadıra soxulub, yataqdaca işini bitirərdi - bunun qabağını almaq lazımıydı; çox götür-qoydan sonra gizlicə özünə sədaqətli saydığı tayfanın başçısını yanına çağırırdı, qvardiyasından narazı olduğunu, həmin dəstənin başçılarını elə bu gecə aradan götürmək lazım gəldiyini, əmr yerinə yetiriləndən sonra iltifatını əsirgəməcəyini söylədi: şübhəsiz, ürək qızdırıb, arxa çevirib, yaxın qohumuna tapşırırdığı, canının, mal-mülkünün, hərəmxanasının əmin-amanlığını etibar elədiyi, amma indi ən yaxın ətrafında qorxunc qüvəyə çevrilmiş qvardiyasından canını qurtarandan sonra qardaşı oğlunun öhdəsindən gələ, onu qolubağlı hüzuruna gətirib, gözlərinə mil çəkdirə bilərdi; amma çuğul da yatmırdı, Şahın ona dediklərini hardansa eşidib, elə həmin qvardiyanın başçısına çatdırmışdı: dərhal qabaqlayıcı tədbirlər görülmüşdü, bir-birinə arxa durmağı sabah onları öldürəcək ümumi düşməni elə bu gecə aradan götürməyi, necə deyərlər, Şah onları şam yeməyində aşırıb, Şahın özünü səhər yeməyində aşırmağı qət eləmişdilər: bir neçə saatdan sonra yetmiş nəfərlik dəstə Şahın hərəmlərdən birinin yanında olduğundan xəbər tutub, ora yönəldəcəkdi, amma qorxudan cəmi üç nəfər çadıra girə biləcəkdi, gözətçini boğub, biri qapıda dayanacaq, ikisi Şahın yatağına doğru atılacaqdı, səs-küyə oyanan hərəm gələnləri görüb Şahı oyadacaqdı, Şah ayağa sıçrayıb, içəğasını tanıyacaqdı, rahatlığını pozduğuna görə onun üstünə qışqıracaqdı, amma içəğasının əlində qılınc hücum elədiyini başa düşəndə, qılıncını sıyırıb, üstünə atılacaqdı, bədbəxtlikdən ayağı çadırın kəndirinə ilişib yıxılacaqdı, özünü yetirən, bununla belə, rəngi ağarıb, əli titrəyən qatilin zərbəsi qolunun birini üzəcəkdi, bundan sonra qorxudan quruyub qaldığını görən ikinci qatil Şahın yerdən qalxmasına aman verməyib, başını bədənindən ayıracaqdı, beləcə həmin məqamda təkəcə Şaha yox, onun yaratdığı məmləkətin taleyinə də öldürücü zərbə vurulacaqdı; bütün bunlar, əlbəttə, yazdığım yazıda vardı, bir balaca əl gəzdirib, ikicə maraqlı epizod əlavə eləsəm, hazırca əsərdi: gərək düzələn kimi, yazını tapam, bir də əl gəzdirəm, qalanı asandı: necə deyərlər, işi başlamaq, yarısını görməyə bərabərdir, belə çıxır, mən artıq məsələnin yarısını həll eləmişəm, qalır o iri yarısı, onu da, Allah qoysa, ölməyib, sağ qalsam, sona çatdıraram...

Bu yay-qış məsələsini çıxaranın atabaatası gorbagor olsun: adamın gecəsi-gündüzü bir-birinə qarışır, bilmirsən səhər nə vaxt açılır, axşam nə vaxt düşür, illah da, mənim kimi vaxta həssas adam üçün öyrəşmək lap çətindi, elə bilirəm, həmişə harasa, nəyəsə gecikirəm, fikirləşirəm saati qəsdən geri çəkiblər ki, məni dolaşırsınlar; budu, saat altı olmamış hava qarışıb, üstəlik, yağışqarışıq yel əsir, o da get-gedə güclənir, bundan sonra bayırda olmağa adamda nə həvəs qalacaq, amma əslində, çoxlarından ötrü günün ən sərf eləyən vaxtı indi başlayır, günuzunu ya yatırlar, ya da küncdə -bucaqda küllənirlər, hava qaralan kimi, o küçə sənin, bu küçə mənim düşürlər şəhərin canına; nakam dostumdan sonra məndən ötrü axşamların ləzzəti qaçıb, nə hardasa gözdən-könüldən iraq yerlərdə qurulan xudmanı məclislərə həvəsim qalıb, nə çayxanalar bağlanacaq oturmağa, nə də şəhərin küçələrini ölçüb, vaxt keçirməyə, hərdənbir köhnə dostumla, ya da köhnə tanışım sümüyümüzə düşəndə, bir-iki saat otururduq, qalan vaxtlarda şər qarışan kimi evə tələsirəm, elə bil, ocaq üstündə yağım daşır; bir də axşam küçələr üzdən iraqqlarla dolu olur, əvvəllər belə şey yoxdu, xəbər tutan bilirdi ki, şəhərin ortasındakı bağın böyür-başında fırlanan beş-üç nəfər onlardandı, daha indiki kimi tuman geyinib, pudra-pomada vurmurdular, burcudaburcudaya yerimirdilər, adama söz atıb, üstünə dırmaşmırdılar, yolların qırağında durub, açıq-açığına müştəri istəmirdilər, olsa-olsa, nakam dostum demiş, namusa -qeyrətə boğulub, ya da camaatdan abır-həyə eləyib, işlərini gizlicə görürdülər; indi demokratiya, insan azadlığı, plüarizim o qədər qızcır ki, daha nə camaat bir söz deyər bilir, nə də hökumət, polis-filan, qorxurlar ki, bu cür şeylər Qərbin xoşuna gəlməz, götürüb o cürbəcür təşkilatlarda iclasa qoyar, qərar çıxardar, dünyaya yayarlar, bununla da iqtidarın gül kimi adına ləkə gələr; babalı deyənlərin boynuna, danışirlar ki, o üzdəniraqların arasında neçə-neçə tanınmış siyasətçi, müğənni, ədib, alim-filan var, heç utanıb-eləmdən öz işləriylə məşğuldurlar, dindirəndə də deyirlər ki, neynəyəcək, bu da məsələ, babasil, prostatit, qastrit kimi təbii xəstəlikdi, müalicəsi-filanı yoxdu; indi gəl bunların sözünün qabağında, söz qaytar; bir az irəli hansı kanalsa çəkib göstəribmiş, tumanlı-boyalı küçəylə gedirləmiş, ona-buna söz atırlarmış, çəkildiklərini heç veclərinə də almırlarmış, o gün belələrinin birini də avtobusda mən gördüm: baxtıqara saçını başının arxasında topa yığıb, sancaqlamışdı, qızlar kimi birçək sallamışdı, elə hey ona-buna baxa-baxa birçəyini sığallayırdı; Allahın rəhmi gəlsin, bilmirəm bəndələrini niyə bu günə qoyur, bunu görəndə, lap ödüm ağzıma gəldi, az qaldım, səhər yediyimi avtobusun içinəcə qaytaram, yaxşı ki, tez düşəsi oldum, yoxsa pıqqıldaşan, bir-birinə göz vuran, bir-birini dürtmələyən adamların arasında ürəyim gedərdi, mənzilbaşına çata bilməzdim; əstəğfürullah, bu nə fikirlərdi, gəldi ağıma, bir yana baxanda, o zavallıları qınamaq olmur, Allahın verdiyi azardı, düşüb canına: əslinə qalsa, hərə bir cür xəstədi: biri hər şeydən iyrenir, o birisinin allergiyası var, üçüncüsü qadın-qız düşgünüdü, bir başqası uşağa-filana meyl salır, hələ zoofilləri - heyvanata qarşı şəhvani sevgi bəsləyənləri demirəm; söz ki, belə-belə şeylərdən düşdü, bunu qoyum, ona gedim, bir iş yoldaşım vardı, allergiya axırına çıxmışdı, bədbəxt oğlu məndən də beşbetər, hər şeydən iyrenirdi, əllərini o qədər yuyurdu ki, quruyandan sonra da üstündə sabun izi

qalırdı, gün ərzində yediyi xörəklərin çeşidi pencəyinin yaxasından, qalstukundan bilinsə də, özündən qıraqdakı bircə ləkəni az qala həyatına təhlükə kimi qəbul eləyirdi; deyilənə görə, səhərlər paltarını arvadı geyindirir, axşamlar soyundurmuş, ayaqyoluna gedəndə də, şalvarının qabağını arvadı açıb-bağlaymış, düzdü, buna o qədər də inana bilmirdim, çünki bu hesabla gərək sonrakı işləri də arvadı görəydi, hamamda da arvadı çimizdirəydi; onun yaxından tanıyanın sözüdü, deyir, bir dəfə evə qonaq apardım, subay oğlandı, oturmaq yeməyə, qabaqca boşqabını diqqətlə nəzərdən keçirdi, qırağındakı iynə ulduzu boyda ləkə nəşə xoşuna gəlmədi, buyurdu ki, başqasını gətirim, istəyinə əməl elədim, şükür Allaha, bunu bəyəndi, sonra çəngəli yoxladı, qaynar suda bir də yudurtdu, araq stəkanını da iki kərə dəyişdirdi, bir kərə araqla dezinfeksiya elətdi, nəhayət ki, məclisimizə başla bildik; deyir, dərd burasındadı ki, bu qədər vasvası adamın o qədər pinti yeməyi vardı, şişirtmə olmasın, adamın lap iştahı küsürdü: ət tikələrini götürüb, diqqətlə baxırdı, yeməyə yararlı hesab eləyəndən sonra qayıma dişlərinin arasına salıb, at kimi gəmirirdi, elə buna görə də axırda süfrənin menyüsü qalstukundan, pencəyinin yaxasından aydınca bəlli olurdu; deyir, əsl mərəkə məclis qurtarandan sonra baş verdi: ikimiz də əməlli-başlı vurmışduq, nə özüm çölə çıxasaydım, nə də onu tək buraxa bilərdim, bu səbəbdən, uzun-uzadı dilə tutdum ki, qalsın, uzun-uzadı monoloqdan sonra birtəhər başa saldım ki, narahat olmasın, Allaha şükür, yatmağa yerimiz var, evinə də zəng vurub, xəbər verə bilər, səhər də yola salaram; deyir, birtəhər razı saldım, təmiz yataq açdım, ayaqyolunu-filanı göstərdim, xeyirli-gecə arzulayıb uzandım, təzəcə çortla gedib, rahatlanmaq istəyirdim ki, bir də gördüm, mənə çağırır, getdim ki, əyilib, mələfənin üstündə nəyəşə diqqətlə baxır, əvvəl elə bildim, cücü-mücü daraşib, amma ora-bura baxdım, bir şey görmədim, təəccüblə soruşdum ki, noolub, qardaşım mələfədəki iynə ulduzu boyda ləkəni göstərib dedi, bu nəşə xoşuma gəlmir, mələfəni dəyişdir; deyir, qonaq ki var, ev yiyəsinin ağasıdı, ağzım nədi, bir söz deyəm, tərs kimi evdə də onun xoşuna gələsi mələfə tapılmadı, gecəyarısı üzümün suyu tökülə-tökülə qonşunun qapısını döyməli, dərdimi danışmalı oldum, əlbərcü təzə mələfə götürdüm ki, sabah dükandan alıb qaytararam; deyir, qonağım mələfəni yoxlayandan sonra bəyəndi, ürəyimdə Allaha dönə-dönə şükürlər elədim, bir də xeyirli gecə arzuladım, təzəcə yerimə uzanmışdım, elə bu vaxt, dübarə səsi gəldi, ürəyimdə «əstəğfərullah» desəm də, səbrimi basıb, yan otağa keçməli oldum, gördüm ki, qonağım əllərini yuxarı qaldırıb, kədərlə şalvarının qarşısına baxır - onda başa düşdüm ki, deyəsən, bu şərəfli işi evdə doğrudan da, arvadı görürmüş - canın sağ olsun, dedi, bir zəhmət çək qayışımı aç, əlim ağrıyır, daha neyləyim, qonaq ki var, ev yiyəsinin ağasıdı, öl desə, ölməli, qal desə, qalmalıdı: şalvarının qayışını da, ayaqqabısının bağını da açdım, şalvarını, köynəyini, corabını soyundurdum, yataqda yerini rahatladım, ürəyimdə Allaha yalvardım ki, kaş gecə ayaqyoluna getmək fikrinə düşməsin, Allah üzümə baxdı, bundan böyük faciəni mənə rəva görmədi, amma səhər geyiminə kömək elədim, yarım saat əlinə su tökməli, yuyunma mərasiminin bütün əzablarına dözməli oldum; deyir, qapıdan çıxanda, beyninə ayaqqabısını silmək düşdü, təbii ki, bu diqqətəşayan işi də ürəyimdə ona rast gəldiyim günə lənət

oxuya-oxuya, Allahın məni tuş gətirdiyi əziyyətlərə deyinə-deyinə görməli oldum, dərdimin yükünü azaltmaq üçün öz ayaqqabımı da təmizlədim, ürəyimdə özümü yamanlaya-yamanlaya bir də başıma, bu cür müsibət gətirməyəcəyimə and içdim; əslində, belə xəstəlik üzdəniraqlıqdan da pisdi: üzdəniraq belədi ki, can özünün, cəhənnəm Allahın, başqasına ziyanı yoxdu, istəmirsən yaxın getmə, amma belələri başqalarını alçalmağa məcbur eləyirlər, çünki gərək qulluğunda durasan, nazıyla oynayasan, lap belinə minsə, dinməyib, şad olduğunu göstərəsən, daha deyə bilmirsən ki, bura bax canım-gözüm, sənin məndən nəyin artıqdı, istəyirsən budu, istəmirsən xoş gəldin...

Hə, bu da xəstəlikdi: hiss elədim ki, ayaqlarım buza dönür, yazıq anamın toxuduğu yun corabda, payızın bu vaxtı, otağın içində ayağın bu cür üşüməyi xəstəlik deyil, nədi: axşam od tutub yanırdı, az qalırdım, soyuq suya salım, hətta bütün bunların böyrəklərimin illətinən bağlı olduğunu da unutmuşdum; köhnə tanışım belə şeylərə də çox səliqəliydi, axı, yanından yel ötdümü, qaçıb, özünü salır həkimin yanına, az qala bütün xəstəliklərin müalicəsində lazım olan dərmanların adını, qiymətini, asan, ya çətin tapıldığını bilir, məni itdən alıb, itə verir ki, başısoyuqsan, canının qədrini bilmirsən, ya özün get, ya aparım həkimə, müalicə olun, orda-burda zıqqıldamaqla nə çıxar; bu sözləri nakam dostumun qabırğasına da döşəyirdi, o da deyirdi, dədəmin goru haqqı, düzsən, amma adamdakı bu təpər zəhrimar ki var, Allah onu bizə ya yerli-dibli verməyib, ya da bircə çimdik verib, qeyrətimizin işləməsinə bəs eləmir; nakam dostum özü də mənim günümdəydi, həkimdən-filandan zəndi-zəhləsi gedərdi, cəmi-cümlətəni bircə həkim tanış vardı, onu da ya pulsuz olanda tapıb tovlayardı, məclisdən-zaddan düzəltdirərdi, ya da dilə basıb, qumara çəkərdi, cibindəkiləri soyub, özü qonaqlıq verirdi, hər dəfə «qazı tapsaydıq, yolarıdıq» deyəndə, bilirdim ki, könlünə həmin həkim düşüb; söz-sözü çəkər, deyiblər, görünür, nə qədər şərəşür olsa da, Haqq onun yanındadı, o gün nakam dostumun yaxınlarından bir tanışımızla rastlaşdım, əl vermədi, elə aralıdanca bağır basdı, mən əl verməyi, öpüşməyi tərgitmişəm, dedi, həm xəstəlik yayır, həm də mentalitetimizə ziddi, dədə-babalarımız tarix boyu baş endirib, bağır basıblar, bu daha ləyaqətli, daha hörmətlidi; nəysə, sözümdə yox, söz-sözü çəkdi, hardansa nakam dostumuz yadımıza düşdü, hə, deyəsən köhnə tanışım xatirə yazmağı ona da tapşırıbmış, soruşdu ki, bilmirsən, nə vaxta çatdırmaq lazımdı, dedim, mənə on gün möhlət verib, sizi bilmirəm; yanında hörmətiniz çoxdusa, vaxtı da artıqlamasıyla verər; elə ordaca nakam dostumuzun özünün başısoyuqluğundan, tənbelliyindən bir əhvalat danışdı: deyir, oğlu anadan olanda, gəldi ki, oğluma ad qoymaq istəyirəm, kömək elə, mən də xoşuma gələn milli adlarımızdan beş-onunu siyahıya yazdım, dedim, içindən seç, siyahını alıb baxdı, ya seçməyə ərindi, ya da ümumiyyətlə, ad məsələsinə bu qədər diqqət sərf eləməyi artıq hesab elədi, qayıtdı ki, əşsi, sən öz adın yaxşıdı, elə onu qoyaram, çıxıb gedər; deyir, ondan sonra hər dəfə görüşəndə, adaşımın kefini soruşurdum, beləcə aylar dolandı, illər ötdü, mənim hesabımla uşaq on iki, ya on üç yaşına girdi, bir gün hardansa ağılıma gəldi ki, bu başısoyuq adaşımı sünnət elətdirməyib, axı, o vaxtdan fürsət axtarırdım, vəziyyətin nə yerdə olduğunu soruşum, axırda girəvə düşdü,

soruşdum, dedi, nə bilim, elətdirərik də, hara tələsirik; deyir, gördüm, buna qalsa, zavallı uşaq müsəlmanlıq üzü görməyəcək, gavur tərəfə çəkəcək, zor-güc uşağı götürüb apardım kəndə, bir toğlu aldım, bir yaxşı ləzgi dəllək tapdım, adaşımı peyğəmbəri sünnət elətdim, sözsüz ki, özümüz bir qırağa çəkilib, müsəlmanların sayının artmasını bayram elədik, amma onun heç vecinə deyildi, elə bil, bütün bunlar qohum-qonşunun uşağının başına gəlmişdi; deyir, daha fikirləşdim ki, hər şey həll olundu, getdi, amma bir gün gəldi ki, bəs uşağın şeyi əldən gedir, bir əlac tap: zalım belə məsələlərdə elə ərincək, elə lalıqqıydı ki, heç olmayan kimi, həkim çağırmaq əvəzinə, ordan uzana-uzana mənim üstümə gəlmişdi, mən də daha neyləyəsiydim, həmin dostumun oğludu, həm adaşım, həm də bu işin səbəbkarıyam, durub getdim, vəziyyətdən halı olandan sonra, axtarıb ləzgi dəlləyi gətirdim, dedi, qorxulu bir şey yoxdu, bir az hovlandırılar, keçib gedər, sonra öz dava-dərmanından sürtdü, doğurdan da, üç-dörd günə uşaq sağalıb ayağa durdu; bağırbasan bunu öskürdüyümü, burnumu çəkdiyimi görüb, tənbelliyiməmi, başısoyuluğumamı misal çəkmişdi, bilmirəm, yoxsa elə-belə söz təsadüf üzündənmi düşmüşdü, amma fərqi yoxdu, vaxtında böyrəklərimi müalicə elətdirsəydim, sonra azar böyüyüb, ayaqlarıma keçməzdi, havaların üzü dönəndə, qıçlarım sızıldamaz, topuğumdan pəncəmə qədər yanib-üşüməzdi; indi bayaqdan otaqda ora-bura gəzişirəm, nə qıçlarımın göynərtisi kəsir, nə də pəncələrimin istisi, gərək yorğanın altına girəm, qasığımdan aşağıyı yadımdan çıxaram, onda rahatsızlığım ötüb-keçə, bir az özümə gələm, onsuz da yazı-pozudan əlimi üzmüşəm, mənimki neçə illərdi, iynəylə gor qazmaq olub, bundan sonra çətin ki, qaz vurub, qazan dolduram...

Elə təzəcə yatağa girmək istəyirdim ki, telefon zəng çaldı: cingiltini eşidəndə, azacıq diksinib, gəzinməyimə ara verdim, amma dəstəyi götürməyə tələsmədim, zəng vuranın kim olduğunu tapmağa çalışdım, ağılımdan dərhal qəzetçi tanışımın, ardınca köhnə tanışımın, axırda köhnə dostumun adı gəlib keçdi, sonra fikirləşdim, hər kimdisə, səbrli adamdı, üçüncü zəngdən sonra dəstəyi qoymursa, deməli, ya axtardığı kəsi evdə tapacağına əmindir, ya da vaxtı, hövsələsi, çoxdu; altıncı zəngi vuranda, əlimi dəstəyə atdım, yeddinci zəng yarımçıq kəsildi, nədənsə həmin an mənə elə gəldi ki, o başdakı ağılımdan keçənlərin heç biri deyil, əslinə qalsa, axır vaxtlar bütün zənglər məni səksəndirirdi, elə bilirdim, dəstəyi götürəndə, xəttin o başındakı səs deyəcək, «anan...», sözünü bitirməmiş hər şey aydın olacaq - bundan sonra neyləyəcəyimi ağılıma gətirə bilmirdim, şübhəsiz ki, ürəyim tab gətirməz, huşumu, ya da düşünmək qabiliyyətimi itirərəm; indi dəstəkdə köşəyazan tanışımın səsini eşidəndə, əvvəlcə cavab verməyib, başımdan eləmək istədim, amma binəvanın səsində elə abır, şəfqət, üzürxahlıq duydum ki, özümdən ixtiyarsız salamını da aldım, kefimin necə olduğunu da dedim, üstəlik, onun vəziyyətini soruşdum, həmin an təntik-təntik verdiyi suallara cavab axtara-axtara, bundan sonra başlayacağı söhbətin eyhamını eşidə-eşidə, əslində, bu gözlənilməz təsadüfə sevinə-sevinə ağılıma gəldi ki, daha geriyə yol yoxdu, özü sağollaşanacan söhbət eləməliyəm; deyir, səhər bazarda təsadüfən köhnə tanışıma rast gəlib, ondan nasaz olduğumu öyrənib, zəng vurub ki, bəlkə köməyi-zadı lazımdı, nə olsa, qulluğumda hazır, həkim

tanışı var, evə gətirə bilər, dava-dərman tapa bilər, lap məni götürüb, poliklinikaya aparar, o tanış həkimə müayinə elətdirə bilər; dedim, çox sağ olsun, narahatlığa səbəb elə bir şey yoxdu, azacıq soyuqlamışam, dədə-baba qaydasınnan müalicə elədim, indi yaxşıyam, nə həkim lazımdı, nə dava-dərman, Allah qoysa, səhər durub, işimin-gücümün dalınca gedəcəm, sonra da diqqətinə görə ona razılığımı bildirdim, amma görüş-filan barədə işarə eləmədim, elə bilər, olub-keçənləri unutmuşam, barışığa meyliyəm; deyir, vallah, mənim xətrimi çox istəyir, kimdən istəsəm, soruşa biləm, hər yerdə oturanda-duranda məndən danışır, bundan sonra da danışacaq, nəyə araya şeytanımı girdi, nədi, heç istəməzdi, ortada anlaşılmazlıq yaransın, günahına görə dönə-dönə üzr istəməyə, hətta lazım bilsəm, ayağıma yığılmağa hazırıdı, tək bu cür şeylərin üstündə aramızda soyuqluq yaranmasın; bir balaca əsəbiləşdim, dedim, əşşi, olan olub, keçən keçib, indi bütün bunları təzədən qaldırmağın nə mənası var, bunnan nə dəyişəcək, nə qazanacaqsan, nəyi düzəldəcəksən, mən də istəməzdim ki, belə olsun, amma oldu, özü də mən eləmədim; deyir, nəyə desən and içim, mənim danışdıqlarımdan köşə yazanda, bunun oğurluq, ya da qəbahət olub-olmadığını heç ağına gətirməyib, fikirləşib ki, hamı eşitdiyini, gördüyünü, bildiyini yazır, onda gərək hamı bir-birini məhkəməyə versin; belə olsa, yaşamağın bir qara qəpiklik qiyməti olmaz axı, dedim, başına dönüm, mən sənə yazmağına mane olmuram, qələmini əlindən almıram, məlumat almaq hüququnu tapdalamram, amma hər şeyin əndazəsini də gözləmək lazımdı, gərək müəyyən hüdudları aşmayasan, necə deyirlər, başqasına daş atmayasan, elə şeylər var, onları qanunlar yox, şəxsi münasibətlər həll eləyir; deyir, vallah, bilsəydim ki, o xudmani məclislərdə, çayxanalarda danışdıqlarının hansı birinə nə vaxtsa özüm yazıb, üzə çıxardacam, heç yaxın durmazdı, sadəcə, istəyib ki, bu cür əhvalatlar, fikirlər arda itib-batmasın, heç olmasa, hansısa bir qəzetin küncündə qalsın, çünki insanın yaddaşına etibar yoxdu, unudulub gedir, üstəlik, ömrə də bel bağlamaq olmaz, gərək yazılmalı şeyləri vaxtında qələmə alasan ki, sonra pəşman olmayasan, məsələn, neçə illərdi eşidirəm, Şah barədə nəyə romandımı, essedimi, yazmaq istəyirsən, ya da yazıbsan, elə nakam dostunla bağlı danışdıqlarını kağıza köçürsən, tayı-bərabəri tapılmayan bir kitabdı; dedim, birincisi, elə hər ağızdan çıxan söz, beyində yaranan ideya yazılsa, bu dünyada dəftər-kitab əlindən ayaq üstə durmağa da yer tapılmaz, üstəlik, bu qədər yazı-pozuya kağız-qələm çatdırmaq ağılasıqmaz işdi, ikincisi, gələcək nəli ağız ədəbiyyatından məhrum eləmək olmaz, elə hər şeyi açıb kitabdan oxuyacaqlarsa, bunun nə ləzzəti oldu, gərək ağızdan da gözəl əhvalatlar eşitsinlər; zavallı dediklərimi zarafata keçməyim kimi yozub, bir az ürəkləndi, deyir, əgər bütün bunları yazmasam, əlbəttə, həm tarix, həm də söz qarşısında böyük günah işləmiş olaram, çünki nakam dostum heç kəsin yaddaşında bu qədər diri, bənzərsiz qalmayıb, axı, insanla bağlı söz-söhbətlərin də öz qoxusu, rəngi, işığı olur, vaxt ötdükcə, o qoxu, rəng işıq azalır, yerində solğun surəti qalır; köşəyazan tanışımın yavaş-yavaş məni üstələdiyini, başlıcasına haqlı olduğunu duyub, acığı tutmağa başlayırdı, onu təzədən acılayacağımdan qorxurdum, ona görə də söhbəti tez qurtarmağa çalışdım, dedim həqiqət tək də olsa, hər kəsin özünün həqiqəti var,

nə tarix, nə də söz qarşısında öhdəlik götürməmişəm ki, filan şeyləri yazacam, qismətimdə varsa, qələmə alaram, yoxdusa, mənənən qəbrə gedər; əlbəttə, köşəyazın tanışım gönüqalın adam deyildi, başa düşdü ki, söhbəti qurtarmaq istəmirsə, mütləq mövzunu dəyişməli idi, Allah canını sağ eləsin, elə bu cür də elədi, bir göz qarpımında tamam ayrı şeydən danışdı, dedi, havalar tez-tez dəyişir, bu xəstəlik-filan hamısı onun fəsadıdır, qalın geyinib çıxırsan, isti olur, tərləyirsən, sonra hava soyuyur, vurur qabırğana, yüngül geyinib çıxırsan, qəfildən külək-filan başlayır, yenə vurur qabırğana, bunun qabağında canını dözər; güman ki, bütün bunları söyləyəndə, məndən cavab gözləyirdi, amma dilimdən «hə, hı»dan başqa bir şey çıxmıdı, köşəyazan tanışım da arif adam kimi vidlaşmaq vədəsinin gəlib çatdığını başa düşdü, deyir, şad oldum ki, xəstəliyin ötüb-keçib, özünü qoru, bir tərəfdən də bu quş qripi zəhrimarin qorxusu alıb canımızı, səhərdən axşamacan televizorda göstərilər, bir həftədi ki, evdə ikiayaqlı heyvanların ətinə embarqo qoymuşam; dedim, sağ ol, zəhmət çəkib, zəng vurubsan, Allah canını sağ, kefini kök eləsin, daha söhbəti uzatmayıb, dəstəyi qoydum, hiss elədim, içimdəki acıq hissi öz prinsipimdən geri çəkildiyimə, köşəyazan tanışımın zənginə cavab verdiyimə görə yavaş-yavaş artır, əgər bu acığı nəynənsə yatırdı bilməsəm, axırı köhnə tanışıma zəng vurub, köşəyazana xəstə olduğumu dediyinə görə, dişimin dibindən çıxanı deməyimlə qurtaracaq...

Bayaq köşəyazan tanışım quş qripi barədə danışanda, yadıma yazıq anamın göndərdiyi toyuq düşmüşdü, üstəlik, mədəmdə qasırga başladığını hiss eləmişdim, bir-iki kərə o baş-bu başa gəzinib, acığımı yatırdandan sonra qərara gəldim ki, quş qripinə etiraz əlaməti kimi o toyuğun yarı şaqqasından yaxşı çığırma bişirim, onsuz da hələ qabaqda uzun bir gecə var; gedib soyuducudan iri, yağlı toyuğu çıxartdım, qazana salıb, üstünə isti su tökdüm ki, buzu ərisin, iki kartof, bir balaca baş soğan götürdüm, ət yumşalanacan, beynimdə köşəyazan tanışımın bayaqkı söhbəti fırlada-fırlada soyub hazırladım, sonra toyuğun yarısını kəsib doğradım, yuyub, qazan asdım, ət bişənəcən vaxtım vardı, nəyləsə başımı qatmalıydım; köşəyazan tanışımınla bağlı acığımı təzədən dalğa-dalğa qayıtmağa başladı: bir buna bax, mənim başıma ağıl qoyur, guya, bilmirəm, neyləmək lazımdı, daha fikirləşmir, gəlib qəzet-jurnal bolluğuna düşüb, itə daş atırsan, yazıb-pozana dəyir, özləri yalvarırlar ki, yaz, biz əlimizə qələm götürəndə birçə yazını çap elətdirənəcən əldən-ayaqdan, üstəlik, ardan-namusdan, kişilikdən düşürdün, həm də arxa-köməyi olmasaydı, adamın qol-qanadını elə sındırırdılar, bir də o tərəflərə hərlənmək istəmərdi: bir balaca istedadı olana düşməni kimi baxırdılar, yazığı bu onun üstünə göndərirdi, o bunun, axırda bezdirirdilər, həmin zavallı da ya başını götürüb gedir, bir də bu tərəflərdə görünürdü, ya da başqalarının gününə düşüb, nakam dostum demiş, «dedim-dedi» səviyyəsində yazılar yazırdı ki, çap oluna bilsin, beləcə adamın qanadlarını yolurdular, sonra da deyirdilər, uç, həm də hündürdən uç; o vaxt, tələbəlik illərində mən də həvəsle başlamışdım, yazırdım, özümü tərifləmək olmasın, pis də yazmırdım, bir-iki zövqünə inandığım adam oxuyub bəyənirdi, üzə çıxartmağa məsləhət görürdü, sözün düzü, ürək eləmərdim, elə bilirdim, apardığım yerdə yazdığıma gözucu baxıb, xısın-xısın güləcəklər, deyəcəklər, bala, get özünə peşə tap, yazı-pozu

sənin işin deyil; amma yazdıqlarımı bəyənənlər baş-beynimi o qədər aparırdılar ki, axırda, «ya Allah, səndən mədəd» deyib, baxtımı sınamaq istədim, sandığımdakılardan üçünü seçib, makinada yazdırdım, dönə-dönə oxuyub, oraburasını düzəltdim, oxuduğum yazılarla müqayisə eləyəndə, utanmalı bir şey tapmadım, nəhayət, qərara gəlib, jurnalda işləyən, yazılarını sevə-sevə oxuduğum, uzaqdan-uzağa özümə dost saydığım kəsin yanına yollandım, gedə-gedə ümidvardım ki, məni görən kimi, iş-gücünü buraxıb, yazılarımı oxuyacaq, sonra da deyəcək ki, yaxşıdı, elə bu nömrədəcə verərik; xülasə, getdim redaksiyanı tapdım, qapını döyüb, utana-utana araladım, gördüm, bir nəfərlə şahmat oynayır, tez ördüm ki, ayıbdı, qoy müəllim oyununu qurtarsın, bir saatacan qapının ağzında var-gəl elədim, sonra bir də qapını aralayıb, başımı içəri saldım, gördüm müəllim hələ şahmatını qurtarmayıb, deyəsən, arada əlli-əlli də vururlar - stolun üstündə yarımçiq konyak şüşəsi, iki xırda stəkan, yarımçiq şokolad qutusu vardı; heç başını qaldırıb, soruşmadı ki, kimsən, dərdin nədi, mən də belə bir vaxtda nəyə görə gəldiyimi deməyə ar elədim, qapını örtüb, yenə xeyli var-gəl elədim, bir istədim, üzüsuluykən çıxıb gedim, yazılarımı da sandığa atım, amma nədənsə dözdüm, arada kimlərsə girib-çıxdı, gəlib-getdi, gördüm bir azdan iş vaxtı qurtaracaq, o da çıxıb gedəcək, dərdimi deyə bilməyəcəm; elə bil, Allah-tala halıma yandı, həmin vaxt içəridəki şaqqılıtdan bildim ki, oyunu qurtarıblar: müəllimin rəqibi qapıdan çıxanda, məni gördü, kimi gözlədiyimi soruşdu, görünür rəhmli adammış, başını içəri salıb, «bu cavan oğlan sənin yanına gəlib, gör nə istəyir», dedi, müəllim də içəridən səsləndi ki, gəlsin görək, nə deyir; özüm yığışdırıb girdim içəri, kim olduğumu, harda təhsil aldığımı, kitablarını oxuduğumu, nə məqsədlə gəldiyimi dedim, yazılarımı müəllimə uzatdım, bu vaxt onun üzünü qatı kədər dalğası qapladı, dedi, vallah, o qədər çox yazı-pozu gətirirlər, bilmirik hansını verək, sonra yazılarımı stolun üstünə atdı, qoy qalsın, oxuyub-baxarıq, dedi, burda, əlbəttə, dil-ağız eləyib, çıxıb getməyimi gözləyirdi, amma mən özümə üz tutub soruşdum ki, cavabınızı nə vaxt bilmək olar, müəllim də narazı-narazı özümə baxıb, bir aydan sonra gələrsən, dedi; həmin dəqiqələrdə bu cür qaş-qabaq yiyəsinin o cür yazıları necə qələmə aldığını fikirləşirdim, amma daha dayanmağın, başqa söz deməyin vaxtı deyildi, sağollaşıb çıxdım, həmin gündən elə bil, bütün həyatım dəyişdi: dəqiqələrin, saatların, günlərin, həftələrin tez ötüb-keçməsinə, bir ayın tez tamam olmasını istəyirdim, müəllimin ağzından o şirin «çap olunur» sözünü tez eşitmək istəyirdim, sonra yazılarım çap olunanacan o dadlı intizarı yaşamaq istəyirdim; o bir ay ərzində tanış-bilislərə, qohum-qardaşlara utana-utana, çəkinə-çəkinə, amma qürurla yazılarımı jurnala verdiyimi, bir aydan sonra çap olunacağını deyirdim, həvəslənib, iki yazı da yazmışdım ki, birdən müəllim deyər, yenə yazılar gətir, üstəlik, xəyalımda möhtəşəm planlar qururdum, kitabımı buraxdırırdım, ittifaqa üzv olurdum, hər yerdə barmaqla tanınırdım; bir ayın tamamında getdim yazılarımdan xəbər bilməyə, yenə müəllim şahmat oynayırdı, yenə stolun üstündə yarımçiq konyak şüşəsi, iki xırda badə, balaca şokolad qutusu vardı, yenə oyun qurtaranacan qapının ağzında gözləməli oldum, yenə müəllimin rəqibi çıxanda, məni gördü, başını içəri salıb, cavan bir oğlanın gözlədiyini dedi, yenə müəllim içəridən dedi, gəlsin görək, nə istəyir, yenə

özümü təqdim elədim, harda oxuduğumu, kitablarını sevə-sevə mütaliə elədiyimi, nəyə görə gəldiyimi dedim, müəllim də dediklərimə qulaq asa-asa açıq-aşkar olub-keçəni yadına salmağa çalışdı, sonra qayıtdı ki, yazılarını oxuyub, müavinə vermişəm, yəqin, nömrələrin birinə salar; nə təhər sevindimsə, boğazım tutula-tutula minnətdarlıq elədim, çıxdım çölə, qəfildən ağıma gəldi ki, o müavin kimdisə, tapım, yazılarımı hansı nömrəyə salacağını öyrənirəm, bir də boş yerə buralara ayaq döyməyim, sən demə, müavin elə müəllimin rəqibiymiş, mənim sualıma bir az təəccüblə, altdan-altdan qımışıb, baxaq, görək, neyliyirik, dedi, hələ cavan oğlansan, narahat olma, düzələr; əlbəttə, müavinin bu cür sözləri mənim sevincimi azalda bilməzdi, yəqin, yazılarımın çıxmağı uzaqbaşı bir ay çəkərdi: beş nüsxə alaram, birini anama göndərərəm, oxudub, qulaq assın, görsün ki, oğlu o qədər də yelbeyin deyil, birini attestatıma ədəbiyyat yazıdan dörd yapışdıran dil-ədəbiyyat müəllimimə göndərərəm, qoy bilsin ki, nahaq elə elədi, birini professoru bağışlaram, mənə böyük ümidi var, özünün ardıcılı sayır, birini xallı qıza verərəm, əslində həmin yazıların kağıza köçürülməyinin səbəbi odu, birini də özümçün saxlaram; gözlə, gözün var olsun, bir nömrə çıxdı, iki nömrə çıxdı, üç nömrə çıxdı, ürəyim əsə-əsə vərəqləyib, yazılarımı tapmadım, dərdimdən halı olanlar dedilər, dünyanın gedişatından xəbərin yoxdu, kənddən necə sadələvh gəlibsən, eləcə də qalıbsan, səbəbi başqa yerdə axtarma, görünür, özünü yaxşı təqdim eləyə bilməyibsən, demirsən, şokoladla konyak içir, sən də bir konyak, bir qutu şokolad al, apar ver ki, bu yazıların şirinliyidi, gör növbəti nömrədə çıxır, ya yox; bunu da elədim, müəllim otağında təkidi, gətirdiyimi üzəyari müqavimət göstərə-göstərə aldı, amma eyni sözləri dedi, mən də eləmə tənbellik, çıxanda müavinin yanına döndüm, dedi, vallah, mənə hələ gəlib çatmayıb, ola bilsin, makinaçıdadı, ya da əməkdaşlardan biri oxuyur, narahat olma, cavan oğlansan, hara tələsirsən, verərlər, çap elərik; daha müəllimin yanına qayıdası deyildim ki, iki ay da gözlədim, bu iki ay məndən ötrü cəhənnəm əzabına döndü, az qala yemək-içməkdən də kəsilmişdim, hər dəfə jurnalı alıb, vərəqləyir, yazılarımın izini-tozunu, heç olmasa bircəciyini görməyib, dilxor olurdu, bilmirdim, müəllim düz deyir, yoxsa müavin; bir də ora üz tutası oldum, əliboş getməyi ayıb elədim, yenə bir şüşə konyak, bir qutu şokolad aldım, yenə gözləyib müəllimi otağında tək yaxaladım, yenə zəif müqavimət göstərə-göstərə gətirdiyimi aldı, yenə dedi, yazdıqların müavindədi, bu nömrələrdən birində verər, yenə çıxanda, müavinin yanına döndüm, yenə müavin dedi, yazıların mənə gəlib çatmayıb, cavan oğlansan, hara tələsirsən, yenə iki əzablı ay gəlib keçdi, yenə jurnalın nömrələrini alıb, yazılarımın izini-tozunu tapmadım; qan beynimə vurdu, daha gördüm, bu xına o xınadan deyil, bir gün getdim ki, heç olmasa, aydınlaşdırım, başbəlali yazılar kimdədi, çap olunacaq, yoxsa olunmayacaq, bu dəfə nə konyak aldım, nə şokolad, amma gözləyib, müəllimi öz otağında tək tutdum, qırımımdan, deyəsən, vəziyyəti başa düşdü, stul göstərdi ki, əyləş, sonra hal-kefimi xəbər aldı, axırda dedi, beşcə dəqiqə otur, məni redaktor çağırıb, gəlirəm, mən də oturdum, bir az keçmişdi ki, bekarçılıqdan müəllimin stolunun üstündəki jurnalı götürüb, vərəqləmək istədim, amma jurnalın altında öz yazılarımı görəndə, bilmədim güləm, yoxsa ağlayam; yazıların heç qatı da

açılmamışdı, necə vermişdimsə, eləcə qalmışdı, başa düşdüm ki, bu da onun başdan eləmək üsuludu, heç olmasa oxuyub desəydi ki, çap eləyə bilmirik, ya zəifdi, bizi təmin eləmir, inciməzdim, amma az qala bir il mənimlə oyun oynamağını sinirə bilməzdim, yazılarımı götürüb, qovluğuma qoydum, durub otaqdan çıxdım; yəqin otağına qayıdıb məni görməyəndə, heç təəccüblənməyəcəkdi, yazılarımı götürdüyümü bilməyəcəkdi, vicdan əzabı-filan keçirməyəcəkdi, çaqqal kimi pusub, növbəti qurbanını gözləyəcəkdi, şokoladla konyakını içib, şahmatını oynayacaqdı, şübhəsiz, özünü kişilərin cərgəsində sayacaqdı, mənse elə o gün yazdıqlarıma od vurub yandırdım, bir də əlimə qələm alıb, bu cür şeylər yazmayacağıma and içdim; sonralar neçə kərə rastlaşdıq, insan olan ağzının qılını qırıb, bir söz dedimi, mən də heç yadına salmadım, düzdü, axırda andımı da pozdum, gördüm, daha yazmaya bilmirəm, amma o müəllimin vəzifəsini böyütdülər, əvvəllər mənim kimilərin qanadını yolurdusa, sonralar qanadlar kəsməklə, baş vurmaqla, ev yıxmaqla məşğul oldu, Allah bilir, mən onun siyahısında neçənciyəm, vicdan əzabı-filan qəti vecinə deyil, heç maşallah olmasın, top kimidi, yanağından qan damır; indi bu köşəyazan bədbəxt oğlu da deyir, yazmaq lazımdı, elə bilir, bunnan Amerika kəşf eləyir, daha demir, bu cür şeylər başımıza çox gəlib, elə nakam dostumuza o sualı azı əlli kərə verirdilər, cavabında ya ikibaşlı söz deyirdi, ya başlayırdı sual verən kəsi bəzəməyə, ya da susub, dillənmirdi; bir dəfə bu sual mənim də ağzımdan çıxdı: onda çayxanada ikimiziydik, hələ curları başına yığışmamışdı, nəsə çox maraqlı bir əhvalat danışdı, yaxasından yapışdım ki, ə, ay zalım, bunu yaz da, niyə yazmırsan, bu cür şeylərin itib-batması günahdı axı, sonra, cəzasını çəkərsən, o yazıq da susdu, boş stəkanı nəlbəkinin içində xeyli oynatdı, başını qaldırıb, üzümə baxanda, gördüm gözlərinin dibi bulanıb, doluxsunub, qayım-qayım qaynayır, indicə göz yaşları üstümə fısqıracaq, səsi titrəyə-titrəyə dedi, ay müəllim, yazaram, e, elə blirsən, istəmirəm yazmağı, amma qorxuram, istədiyim kimi alınmasın; onda başa düşdüm onu, abırlı adamıdı, sözün qarşısında gücsüzlüyünü boynuna alırdı, bu köşəyazan zavallı bilmir ki, gündə bir hekayə, həftədə bir pyes, ayda bir roman yazanlar sözdən utanıb-çəkinməyən adamlardı, sözə bakirə qız kimi yox, qəhbə arvad kimi baxanlardı, onlardan ötrü gözlərinin qurdunu öldürməyə, bir də şöhrətin meyvəsini dadmağa imkan gərəkdi; indi bu qardaşım beşdən-beşdən danışır, daha demir ki, yazmaqdan ötrü maddi cəhətdən də, ruhən də azadə, həm də tox olmalısən, ehtiyac hiss eləməməlisən, qəzetçi tanışım demiş, bir itin, bir qəlyanın, meşənin içində bir daxman, hərdən kefin istəyəndə, yanına gələn bir məşuqən olsa, bəsindi, otur, yazını yaz, yoxsa bizim kimi: yüz şeyin dərini çəkirik, birini yoluna qoya bilmirik...

Deyəsən, ət bişmişdi, soğanı dağ eləyib, əti də, kartofu da tökdüm qazana, gedib çarpayıda uzandım: bir azdan yemək hazır olacaqdı, yeyib, bir-iki saat da başımı qatacaqdım, sonra ağılıma gələn fikirləri vird eləyə-eləyə, aranı dağa, dağı arana daşıya-daşıya yuxuya gedib, bir də səhər qalxacaqdım, yenə narahat günlərim başlanacaqdı; əslində, bu cür evdarlığı tələbəlik illərində birgə kirayədə qaldığım taytuşum öyrətmişdi, bu günəcən də onun atasına rəhmət oxuyurdum, yoxsa indiyəcən çoxdan qırağını qatlamışdım, ən azı vitaminsizlikdən yüz cür

xəstəlik tapacaqdım, quru, dadsız yeməklər yeməkdən, dişlərimin dibi açılacaqdı - bunun da axırı hamıya məlumdu; o yolu yaxın olmuş, ailənin tək oğluydu, anası qızlarına öyrətməli olduqlarının hamısını buna vermişdi: növbənöv xörəklər bişirirdi, turşu qoyurdu, salatlar düzəldirdi, açdığı süfərinin səliqəsindən doymaq olmurdu, üstəlik zalımın paltar yuyub-ütüləməyi lap dəsgahıydı, hələ otağı yığıb-yığıdırmağı demirəm, deyim ki, bütün bunlardan zərrə qədər yorulub-usanırdımı, əksinə, ləzzət alırdı, hələ başıma ağıl da qoyurdu, amma neyləyəydim, məni də anam lap uşaqlığımdan üfürə-üfürə böyütmüşdü: əlini vurma, dəymə, sən bacarmazsan, oğlan işi deyil - bu cür sözləri o qədər eşitmişdim ki, elə bilirdim, şəhərdə tək qalanda da belə olacaq - evə qayıdanda, hər şeyi hazır tapacağam, amma Allah üzümə baxdı, rastıma ana əvəzi bir adam çıxdı: ilk vaxtlar yemək bişirmək bir yana, köynək-şalvarımı da yuyub-ütüləyirdi, sonra yanılla bazara apardı, alver eləməyi, satılanın yaxşısını, həm də deyiləndən ucuz qiymətə almağı, əlinin altında olandan dadlı yemək bişirməyi, salat düzəltməyi, paltar yuyub-ütüləməyi öyrətdi, mən də lap fərsiz deyildim, görüb-götürürdüm, bir ilin tamamında artıq təkbaşına yaşaya bilərdim; sonralar bir-birimizdən aralı düşdük, gec-gec görüşürdük, evlənib, ailə qurmuşdu, bir cüt qızı vardı, bulvarda qızlarını gəzdirəndə rastlaşmışdıq, bu yaxınlarda eşitdim, xarici ölkələrdəki səfirliklərin birində iş düzəlib, hardadısa, Allah işini avand eləsin; zalım oğlu nətəhər dərs keçmişdisə, evlənənə qədər ev məsələlərində çətinliyim olmadı, el-obanın dinazı olmasaydı, yazıq anam qabağımı kəsməsəydi, köhnə dostum başımı bişirib, məni tanımadığım birisinə urcah eləməsəydi, evlənməzdim, öz kefimə bəy kimi yaşayardım, üstəlik kimsəyə də minnətim olmazdı; quru, dadsız yeməklər bir yana, il yarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxt cehiz gətirdiyi paltaryuyan maşına da hörmət qoymurdu: yuyulanı ağına-bozuna baxmadan qurudub ütüləyirdi, paltar ütüləyən kəs gərək yırtığına-söküyünə baxa, düymələrin yerində olub-olmamasını yoxlaya, kimə deyirsən, bu qulağından alıb, o biri qulağından ötürürdü, neçə dəfə iynə-sap götürüb, gözlərinin qabağında söküyü tikdim, heç tükü də tərپənmədi, sonra quruyan paltarlarımı ütülədim, vecinə də olmadı, üstəlik, özünü elə apardı ki, guya, bütün bunlar normal şeylərdi: kişinin qızı işləyir axı; axır aylarda demək olar, paltarlarımı yuyub-ütüləməklə özüm məşğul olurdum, həftədə bir dəfə də onun əməllərinə etiraz əlaməti kimi, iri qazanda sulu yemək bişirib qoyurdum soyuducuya, bala-bala çulumu sudan çıxarırdım, o da özünün kotlet-motletləri, sosiska-kolbasalarıyla günün yola verirdi; anası, bacısı, xalası qızı gələndə, əl-ayağa düşürdü, nə vaxt olsa məni bazara göndərirdi, köməkləşib, iki-üç cür yemək bişirirdilər, yeyib-içib, silib-süpürüb, dağılışırdılar, mənə də bir tikə qalırdı, ya qalmırdı, əvvəllər belə şeyləri ürəyimə salmırdım, sonra gördüm yox, balam, yavaş-yavaş öz evimdə yad adama dönürəm; çox fikirləşdim, neyliyim, necə eləyim ki, nə şiş yansın, nə kabab: əvvəla, bir damın altında yaşadığım Allah bəndəsi özünün tək-cə qadın yox, həm də arvad olduğunu anlasın, ikincisi, mən - tək yaşamağa alışmış, ipə-sapa yatmayan adam bu qadınla birgə yaşamalılı olduğuma öyrəşim; indi aradan bu qədər illər keçib, onunku onda, mənimki məndə, ortada umacağım-filanım yoxdu, haqqı-nahaqqa vermək fikrində də deyiləm, başdan mənən açıq oyun oynasaydılar, hər şeyi

qəbul eləyərdim: nolar, atası özünü asıb, Allah rəhmət eləsin, olacağa çarə yoxdu, özünün uşaqlıqdan ürəkgetməsi var, eybi yoxdu, nəzərə alırıq, müalicə elətdirərik, bəzi şeylərdən başı çıxmır, olan şeydi, öyrədərik, amma adam olan kəs gərək ayıbına kor ola, iki ayağını bir başmağa dirəyib, öz dediyini yeritməyə çalışmaya, deyilən sözü eşidə, ağızından çıxartdığı kəlmələrin çəkisini bilə, elədiyi günahı boynuna ala, bir də elə səhvlər buraxmamağa çalışsa, yoxsa qələt iş tutub, bunu başqasına yedizdirmək hansı dəftər-kitaba sığar; o üz-gözündən dəllalliq yağın xalası qızı var, onu elə birinci dəfə görəndən, qanım qaynamadı, tərs kimi az qala günaşırı görəsi oldum: işdən gəlirdim ki, kəsdirib yanını, azı həftədə iki kərə də bu onun yanına gedirdi, əvvəl bir az dözdüm, sonra soyuq üz göstərdim ki, bəlkə, xoşum gəlmədiyini başa düşə, axırda onu görəndə, bir bəhanəylə evdən getməyə başladım, xeyri olmadı, sonda açılışdıq, dehadəhimiz bədbəxtin ürəkgetməsiylə bitmişdi, söz deməyimə pəşiman olmuşdum, bu qalmaqallardan sonra xalası qızı gəlmədi, əvəzində bu onun yanına günaşırı getməyə başladı; gördüm, yox, bundan bir şey çıxmıyacaq, bir gün gedib, dərdimi anasına söylədim, dedim, qızının başına ağıl qoysun, belə-belə hərəkətlərin axırı yoxdu - xeyri olmadı, bir kərə zəng vurub, bacısını çağırıdım, anasına dediyim sözləri ona da dedim - xeyri olmadı, axırda susudum, günlərlə danışmadım, fikirləşdim, bəlkə başa düşdü -xeyri olmadı; mən o tərbiyənin yiyəsi deyiləm ki, qadına əl qaldıram, ya çığır-bağır salam, qonşular da eşidib «bərəkallah» deyə, bir də ki, qanmayan adama nə qədər başa salmağa çalışsan, xeyri yoxdu, öz bildiyindən əl çəkməyəcək, üstəlik, özünü də borclu çıxaracaq; elə buna görə də namusuma qısıldım, daha dillənib, bir kəlmə söz demədim; hara getdiyini, kimin yanında olduğunu soruşmasan, ağızının qifilini qırmazdı, soruşanda da, elə cavab verirdi, elə bil, təhqiramiz bir söz demişəm, guya, mən ona inanmıram, pozğun adamlarla oturub-durduğunu fikirləşirəm, anasıyla-qohumlarıyla əlaqə saxlamasını istəmirəm; - beləcə ucundan tutub, ucuzluğa gedirdi, məndə də o hövsələmi varıydı, durub onunla ağız-ağıza verəm; bilirdim ki, ortada belə bir şey yoxdu, əsas məsələ odu ki, günahlarının çoxluğu ucbatından mənimlə tək qalmaq ondan ötrü əzabdı, xalası qızıynan bağı-badaş olmasam da, pis xasiyyəti də yoxdu, olsa-olsa, dükən-bazarları gəzməyi, alıb-satmağı xoşlayır, amma bir dam altında yaşadığım Allah bəndəsinin mənimlə öz arasında məsafə saxladığını, get-gedə daha da uzaqlaşdığını, yadlaşdığını duyub, daha da ümitsizləşir, tərsləşirdim; yazıq anamın gözünü yolda qoymasaydı, kəndə gedib, üçcə gün camaatın gözünə görünsəydi, çox şeyləri ona bağışlayardım, canımı dişimə tutub, dil tapmağa çalışardım, bəzi prinsiplərimdən də əl çəkərdim, amma yox, o inadda məndən də ötəymiş, bircə addım geri çəkilmədi ki, çəkilmədi; olub-keçəni köhnə dostum da bilirdi, bir-iki kərə üstüörtülü öyüd-nəsihət vermişdi, hansı məclisdəsə anasını görüb, yüngülcə qandırmışdı, bacanağı tərəfdən təsir eləməyə çalışmışdı, bununla belə, vəziyyət yaxşılığa doğru dəyişmədi, mən də birdəfəlik ondan əlimi üzdüüm: son söz dedim, nə dava-dalaş saldım, günlərin birində anasıgildə qalanda kitab-dəftərimi, pal-paltarımı götürüb evdən çıxdım, balaca bir məktub da yazıb qoydum; yazdım ki, görürəm ki, səndən ötrü mənə bir damın altında yaşamaq əzabdı, məndən

ötrüsə artıq məşəqqətə çevrilib, ona görə də həyatımın səhvinin əvəzini bu vaxtaca qazandıqlarımla verirəm, yazı-pozumdan, paltarımdan başqa, bir şey götürmürəm, çünki Allaha borclu olduğum ömrün qalan hissəsini necə yaşayacağımın daha məndən ötrü fərqi yoxdu, Allah köməyin olsun, vəssalam; deynən, nə özündən, nə anasından, nə bacısından bir səs çıxdımı, heç olmasa, ismaric göndərib, görüşmək, oturub bu gedişin səbəbini araşdırmaq istədilərmi, sonra eşitdim ki, o bədbəxt köhnə dostumun bacanağının arvadına deyib ki, bəs, söz-söhbət uşağın üstündə oldu, günahı məndə görürdü, guya özündə bir şey yoxdu, mən də qulağıma çatanı sinirdim, durub üstünə sürəmə gedəsi deyildim ha; ən çox əl-ayağa düşəni köhnə dostum oldu, bir həftə keçməmiş arvadıyla gəldi ki, etmə-eləmə, ailə dağıtmaq asan iş deyil, onu da çağıraq, nə dərdiniz var, oturun, danışın, bir çıxış yolu tapaq, hərənin bəxti bir cürdü, kim qabaqcadan bilir ki, yığvalına kim çıxacaq, gərək həyatın çətinliklərinə sinə gərməyi bacarasan, səbr eləsəniz, uşağınız da olacaq, sonra hər şey yoluna düşəcək; dedi, elə bilirsən, biz həmişə can deyib, can eşitmişik, küsüsdüyümüz, günlərlə danışmadığımız vaxtlar da olub, beləcə bir-birimizi görməyə gözümüz olmayan vaxtlar da, amma dil tapmağı bacarmışıq, ailə belədi ki, gərək biri od olanda, o biri su olmağı bacarsın, hərə öz dediyini yeritsə, ailənin axırı bu yerə gəlib çıxır; dedi, vallah, qabaqcadan bilsəydim, heç bu məsələyə qarışmazdım, nə biləsən, qız uşağı ki, var, kəsilməmiş qarpız kimidi, bilmirsən, necə çıxacaq, hardan bilək, bacanağımgilə gedib-gələndə görmüşdük, sonra da yanımda işlədi, gördüm dili-ağızı özündə, sakit qızdı, mən də istədim, nə vaxtdan bəri çörək kəsdiyim dostuma halal süd əmmiş Allah bəndəsi qismət olsun, nə atasının özünü asdığını bilirdim, nə də qızın ürəkgetməsi olduğunu; dedi, əslinə qalanda, bunda da elə böyük qəbahət yoxdu, adi adamıydı, ola bilsin, beyni pozulub, ya yazı-pozu işləri istədiyi kimi getməyib, sən özün bir kinorejssordan danışırдың ey, arvadı müğənni olandan, deyirdin arvadının adına yaraşdırılanlar boş şeydi, arxiv sənədləri var, dalbadal uğursuzluqla üzləşib, hətta ən çox xətrini istədiyi dostları da ondan üz çeviriblər, bir axşam da arvadını yatmağa göndərib, çimib, üzünü qırxıb, kostyumunu geyinib, qalstukunu bağlayıb, sonra da özünü ov tufəngiylə öldürüb; deyir, bir şairdən də danışırдың, o da onun kimi, deməli, bu yazı-pozu adamları xaraktercə bir az zəif olurlar, çətinliyə rast gələn kimi dünyadan əllərini üzürlər, çarəni özlərinə əl qaldırmaqda görürlər, iraq canından, birdən elə bilərsən, səni nəzərdə tuturam, xətrinə dəyməsin, götür-qoy eləyəndə görürsən, kəlləli adamlar arasında belə şeylər daha çox olur; dedi, qızın ürəkgetməsi məsələsinə gələndə, vallah, bu dünyada tamam sağlam adam yoxdu desəm, inan, hərənin bir xəstəliyi var, bax, biz yengənlə evlənəndə, maşallah, top kimi qızıydı, heç deməzdin ki, nə vaxtsa xəstəlik tapacaq, amma yaxasını zəhrimar astma tanıdı, neçə ildi, iynə-dərmanın köməyinnən yaşayır, tutması olanda, Allah göstərməsin, o dünyaya gedib-qayıdır, indi neyləyim, yengəni boşayımı; dedi, qaldı uşaq məsələsi, nolub, qocalmamısınız ha, camaat illərlə uşaq gözləyir, müalicəyə gedir, oday, bizim qonşu var, düz yeddi il uşaqları olmadı, elə həkim qalmaq ki, yanına getməsinlər, axırda Allah üzlərinə baxdı, gül parçası kimi bir uşaq verdi, indi maşallah, göz dəyməsin, əməlli-başlı yeriyib-yürüyür; bütün bu müddət ərzində

dostumun arvadı kirmişcə oturmuşdu, qabağındakı soyuyub, buza dönmüş çaya baxırdı, (sonra durub, mətbəxə getdi, subaylıq həyatımın ilk həftəsinin tozunu silməyə, yır-yığış eləməyə başladı) mən də başımı aşağı salıb, sakitcə durmuşdum, dostumun bu dəlil-sübutlarına nə cavab verəcəyimi fikirləşirdim, istər-istəməz gözlərimin qabağına yazıq anamın dərddən bozarmış üzünü peyda olurdur; köhnə dostum da elə bil ürəyimdən keçənləri duymuşdu, yaxşı dedi, tutaq ki, boşandı, biz heç, heç olmasa, ananı fikirləşməmişəm, gözünün ağı-qarası bir oğlusan, səndən özgə belə bağlayası bir adamı yoxdu, bu dünyada yeriyib-yetirdiyi tək sənsən, sən də ki, belə, yadımdadı, toyunda sevindiyindən nətəhər uçum-uçum uçunurdu, ailənin dağıldığını eşitmə, o yazıq nə günə düşəcək; daha burda dözə bilmədim, dedim, qardaşımsan, dediklərinin hamısı qəbulumdur, lap bu saat təpiyinin altına salıb, çıxmasan da, üzünə qayıtmaram, amma dünyada elə şeylər var ki, yalnız iki nəfərin arasında həll olunur, üçüncü adamın o məsələyə müdaxilə eləməsi mümkün olmayan, həm də faydasız şeydi, ona görə də başına dönüm, ürəyini buz kimi sərin saxla, mən bu tale məsələsində səni qətiyyənlə günahkar bilmirəm, bizi tanışdırmaqla pislik eləmək istədiyini ağıma gətirmirəm, əgər belə fikirləşsəm, kəsdiyimiz çörək mənə qənim olar, qardaş kimi irəli durduğunu, əlindən gələni elədiyini, anamdan az sevinmədiyini bilirəm, qiymətləndirirəm, buna qəti şübhənlə olmasın; dedim, amma qardaş, yadımdadı, sənə dərdli şairin bir şeirini deyirdim: «oxsa taleyimin yalınlığını...», sonra tez-tez bir şeir də deyirdim: «sən ki, diri-diri ağlanasın, niyə ağlamırsan özünü, canım...», başıma gələnlərin hamısının səbəbini taleyimin yalınlığında görürəm, Allah bir şeyi alınma yazmayıbsa, bəndə neyləyə bilər axı, deməli, qismətimdə normal ailə həyatı yoxmuş, Allahın yazdığından qırağa çıxıb, zor-güclə nəse eləmək istədik, alınmadı, burda nə sənənin günahın var, nə mənim, nə də o bədbəxtin; dedim, bu xəbəri eşidəndə, anamın nələrlə keçirəcəyini gözəl hiss eləyirəm, onu da bilirəm ki, bəlkə, bununla o yazığın axırıncı ümidini yerə çırpıram, amma indi neyliyim deyirsən, Allahın mənə verdiyi bir ömrü onun ayaqlarının altına atım, onsuz ilyarımını peşkəş elədim, buna da vaysınmıram, deməli, qismətimdə bu da varmış, amma mənim anamdan başqa bir kimsəyə ömür borcum yoxdu, o da dünyanın hər üzünü görmüş qadıncı, ər itkisinə dözüb, oğul itkisinə də dözər; bunu deyəndə, özümdən ixtiyarsız elə doluxsundum, köhnə dostum da dediklərinə peşiman oldu, ayağa qalxdı ki, dur siqaret çəkək, Allah köməy olan, bunun da məni bir az toxtatdı, siqaret çəkə-çəkə tamam ayrı şeylərdən danışdıq, ortaq tanışlarımızı xatırlatdıq, kiminlə görüşdüyümüzü, kimdən xəbər tutduğumuzu bir-brimizə xəbər verdik; əlbəttə, o gəlişlə köhnə dostum başa düşdü ki, olacağa çarə yoxdu, daha keçmişini geri qaytarmaq çətindi, bir də o məsələdən söz salmadı, anam-bacım olsun, arvadının tezcənə mətbəxdə nəyin harda olduğunu müəyyən eləyib, əl üstü bişirdiyi yeməklə bir balaca boğazımızı da yaşladıq; artıq nəyinsə dəyişməyəcəyinə zərrə qədər də ümid eləmədən ayrıldıq; sonra köhnə tanışım zəng vurdu, görüşdük, görünür, məsələdən xəbəri varmış, sadəcə, deyib-deməməyi götür-qoy eləyirmiş, axırda qərara gəlib ki, ağzını ağrıtın, onsuz da bir nəticəsi olmayacaq, heç olmasa borcundan çıxsın, yoxsa fikirləşərəm ki, başıma bu boyda iş gəlib, illərlə çörək

kəsdiyim adam bir dəfə də olsun, maraqlanmır; dedi, bilirəm, mənim nə deyəcəyimin səndən ötrü əhəmiyyəti yoxdu, sən öz həqiqətin, öz prinsipin, öz dünyagörüşün var, amma hər halda, bir şeyi xatırlatmağı özümə borc bilirəm ki, gərək müəyyən şeylərin xətrinə bu cür tələsik addım atmayaydın, bir ortağ nöqtə tapmağa çalışaydın, ailə iş yeri deyil ki, nəyə xoşun gəlməyəndə, papağını götürüb gedəsən; dedi, söz-söhbətsiz ailə olmaz, bilirəm, adam hirsini soyutmaqdan ötrü nəyə eləməli, sənə öz təcrübəmdən deyim, mən külfətə acıqlananda, pay-piyada düşürəm şəhərin canına, yorulana qədər gəzirəm, beynim də bir tərəfdən işləyir, aradakı incikliyi yumşaltmaq üçün yollar axtarıb-tapır, sonra qayıdıram evə, elə bil, heç nə olmayıb; dedi, ailə həyatına tamam alışmaqdan ötrü il yarım o qədər də uzun vaxt deyil, evdən çıxandan az qala on beş il sərbəst olmuşdun, o sərbəstlik sənə canına-qanına işləmişdi, on beş ilin havasını ilyarımda dəyişmək ağılabatan iş deyil, heç olmasa, beş-altı il dözməliydin, inanıram ki, bu müddət ərzində hər şey yoluna düşərdi; dedi, azadlıq, sərbəstlik yaxşı şeydi, ancaq bir şeyi də bilirsən ki, əsl azadlıq insanın öz içində olur, içindəki azadlığı qırağ təsirlərdən qorusan, bəsindi, onsuz da bu dünyada mütləq azadlıq absurd şeydi, tutaq ki, gedib səhrada tək-tənha yaşayırsan, orda da sənə azadlığın məhdudlaşdırıcı şeylər var, məsələn, sən azad olmaq üçün yeyib-içməlisən, amma bunlar yoxdu, ya oxuyub-yazmalısən, şərait yoxdu; dedi, sözlərim sənə gülməli, bəsit görünə bilər, amma dərinlikdən fikirləşəndə, görürsən, həqiqət var: bu gün mən səni zəng vurub, bura çağırımsansa, deməli, azadlığın məhdudlaşdırmışam, çünki başqa yerə getmək, başqa işlə məşğul olmaq, bəlkə də, sadəcə, evdən çıxmaq, evdə rahatca uzanıb dincəlmək, ən pis halda nəyə yazıb-oxumaq istəyirdin; dedi; heç özüm də bilmirəm, bütün bunları sənə niyə deyirəm, on beş ilin tanışlıq, xasiyyətinə az-çox bələdəm, başa düşürəm, bu dediklərimlə nəyə dəyişməyəcək, ancaq elə şeylər var, gərək başqasının fikrini də eşidəsən, götür-qoy eləyəsən, bəlkə, ağılına batanı oldu; yoxsa kor atı minib, köndələn getməkdən bir şey çıxmaz; dedim, halıma yanıb, narahat olduğuna görə təşəkkürlərimi qəbul elə (burda əyri-əyri gülüb, başını buladı, «aha, yenə başladı» dedi), gül ağzından çıxanları çox diqqətlə dinlədim, bir-bir yığdım çinədanıma, gedib, papağımı qoyaram qabağıma, dərin-dərin fikirləşərim, özümçün nəticə çıxararam (burda əlini yelləyib, üzünü yana çevirdi, «heç bir nəticə çıxarmayacaqsan», dedi); dedim, əlbəttə, sənə bu vaxtaca yeddi illik birgəyaşayış təcrübəni mənimlə bölüşsəydin, daha faydalı olardı (burda ah çəkib, «inanan daşa dönsün» dedi), təəssüf ki, indi çox gecdi, qatar bir həftədi gedib, sənli-mənli yüyürsən də, çatmaq, üstəlik özümüzü gülünc vəziyyətdə qoyarıq, yaxşısı budu, olub-keçənlə barışaq (daha köksünü ötürüb, dillənmədi); təkcə nakam dostum başıma ağıl qoymağa çalışmadı: vida məktubunu yazıb, Allah verəni götürüb çıxdığının sonrakı günü görüşəndə, gözlərini üzümə zilləyib baxdı, baxdı, müqəddiməsiz filansız nə baş verdiyini soruşdu, mən də gizlədib-eləmədim, olub-keçəni danışdım, xeyli susdu, sonra üzünü siqaret dumanı içində itirə-itirə dedi, çoxdan bilirdim belə olacaq; moizə oxuyan vaizlər kimi, mənim balam, sözlərimə qulaq as, dedi, sən evləyəndə, mənə təəccüblü, həm də gülməli gəlmişdi, çünki özümün halımı fikirləşmişdim,

sənin də ruhunda azadlıq var, belə adamlar kiminləsə bir dam altında yaşaya bilməz, heç başqasının əlinin altında işləməyi də özünə sığışdırmaz, ona görə də ömrünün axırınacan tək qalmalıdı, işsiz olmalıdı, əzab içində yaşamalıdı; dedi, sənin gələcəyini ovcumun içi kimi bilirəm: bir yerdə duruş gətirə bilməyəcəksən, uzaqbaşı iki ildən bir iş yerini dəyişəcəksən, axırda işsiz qalıb, bütün dünyadan küsəcəksən, bu dünyayla barışa bilməyəcəksən, adamlardan uzaq qaçacaqsan, yalnızca ömrü yaşayacaqsan, bir vaxtlar can atdığı azadlıq həyatı səndən ötrü daracaq eləyəcək, dedi, bütün bunları hardan bildiyimə təəccüb eləmə, hər kəsin öz taleyini yaşadığını desələr də, bu dünyada bir-birini təkrarlayan talelər də olur, sən də xırda istisnalarla mənim taleyimi yaşayırsan, fərq orasındadı ki, mən də həyatımın ən böyük səhvini eləyib, evləndim, uşaqlarım oldandan sonrasa Allahın üzünə ağ olub, alın yazıma düzəliş elədim; dedi, bunu qəddarlıq kimi qəbul eləmə, bəxtin gətirdi ki, uşağın olmadı, olsaydı, yaşamaq səndən ötrü daha böyük faciəyə dönəcəkdə, ona görə ki, günahı olmadan şeytana uyub, bu dünyaya gətirdiyin, bununla da taleyinə cavabdehliyi öz üzərinə götürdüyün adamı Allahın umuduna buraxmaq, bağışlanası namərdlik deyil; dedi, məni dəli-zad sayma, bu halında da sənə həsəd aparıram, kimsəni bədbəxt eləməmişən, başını götürüb evdən çıxmağını heç ayırdığın adamdan ötrü də faciə saymıram, cavandı, sabah özünə tay tapıb, ərə gedəcək, ürəyində sənə minnətdar da olacaq ki, ona müftə-müsəlləm ev qoydun, ilyarımlıq ailə təcrübəsi verdin; dedi, bilirəm, oturub-durduğum adamların çoxu məni yelbeyin adam kimi tanıyır, ancaq bir şeyi fikirləşməzlər: ömrün ki, axırı ölümdü, heçlikdi, ondan ötrü bu qədər əlləşib-vuruşmağın, tənqənəfəs olmağın, namərdlik eləməyin, yarımağın, başqaları cəhənnəmə, öz-özünü aldatmağın nə mənası var, axı; sonra susdu, gözləri uzun-uzadı yol çəkdi, o məqamda bəbəklərinin yaşdan parıldadığını sezdim, sonra əlini alına çəkdi, sinəsini xışmaladı, elə darıxıram, dedi, az qalırım, özümü öldürəm, amma fikirləşəndə ki, ölüm də darıxdırıcı şeydi, başını buraxıram, görünür, bizim kimilər bu dünyada yox, tamam başqa dünyada doğulası adamlardı, hansısa səhv ucbatından gəlib bura düşmüşük; qəfildən söhbəti dəyişdi, dedi, dünən axşam bir hərif keçmişdi əlimə, dədəmin goru haqqı, elə yoluşdurdum, bir tükü də qalmadı, qabırğalar ilişməmiş dur gedək, özmüzə gün ağlayaq (çayçıya qışqırdı ki, məni soruşan olsa, deynən gözləsin, gələcəm), «ay gəldim ha...» - bunu da özünəxas tərdə gülə-gülə astadan mənə eşitdirdi, amma özünə də, mənə də aydınydı ki, hara getsək, bir-iki saatdan sonra hərlənib-fırlanıb bura gələciyik - getməyə başqa yolumuz yoxdu...

Telefon falı götürülmüş toyuq kimi qaqqıldayanda (bilmirəm, bu dəfə səsi niyə yoğun çıxdı, günortayacan sərçə tək cikkildəyirdi), yeməyimi təzəcə qurtarmışdım, süfrəni yığışdırırdım, gözücu saata baxıb qəzetçi tanışımın vaxtının yetdiyini beynimdən keçirdim; belə vaxtda başqa bir kəsin zəng vuracağı nədənsə heç ağılıma gəlmədi: indi televizorda xəbərlər başa çathaçatdaydı, ya idmandan, ya da havadan danışırıldı, onun da idmandan zəndi-zəhləsi gedirdi, havanısa proqnozuz-filansız bilirdi, bu cəhətdən də Allah vergisi varıydı, amma eşitdiklərini bölüşməsə, öz mülahizələrini çatdırmasa, durub-dincələ bilməzdi, bu dünyada, günün bu çağında da onu yalnız mən hövsələylə dinləyirdim; yəqin çayxanadan

gələndən sonra çörəyini yeyib, çayını içib, qəzetləri vərəqləyib, televizora baxıb, artıq kifayət qədər informasiya baqajı toplayıb, səhərəcən yığib-yığışdırdıqlarını bölüşməyə, rahat yata bilməz, çünki bu da bir növ mədə qızcırtısı, köp kimi bir şeydi, adama olmazın əziyyət verir; bunları fikirləşənəcən telefon düz altı kərə qaqqıldadı, həmişəki kimi, dəstəyi yenə yeddincidə götürdüm, qulağıma çatdırmamış səsinə eşitdim, salamsız-kalamsız dedi ki, hardasan, telefona da yaxın gəlmirsən, götürüb zəng eləsən, hal-kefimizi xəbər alsan, xançalının qaşu düşərdi, ancaq bundan sonra dəstəyi qulağıma yetirə bildim; artıq qəzetçi tanışım ön söz yerinə dedikləriylə kifayətlənib, xəbərlərin təqdimatına başlamışdı, bildim ki, bu dəfə uzun bakenbardlı, qırmızı jaketli, qayıрма dişli gənc və istedadlı yazıçının plakatlarından, deputatlığa namizəd olan uşaq şairinin atışləməz yollarından, həmişə məclislərdə tamadalıq eləyən tanışlarımızın macərələrindən, bir də xaricdə baş verənlərdən danışacaq; dərhal da birinci xəbərə keçdi, deyir, bir saat qabaq danışdılar ki, qozetdənə-qozetdənə onun-bunun gözünə soxduğu romanını filan yapon yazıçısından köçürübmiş, daha doğrusu, əvvəl oxuyub, xoşuna gəlib, üstəlik, bir qəzetlə də danışib-barışmış kimi, çevirim, çap eləyin, guya, anons verəcəklərmiş, nə qədər gözləyirlər, bu gənc və istedadlı oğlan gəlib çıxmır, beş-altı ay sonra da romanı peyda olur; deyir, babalı danışanların boynuna, guya, oturub, özü bildiyi kimi çevirib, böyrünü-başını da düzəldib, təbii ki, hadisələri məmləkətimizə köçürüb, qəhrəmanları dəyişdirib, cəlbedici ad qoyub, olub romanın halalca müəllifi, əvvəl jurnalda çap elətdirdi, orda da yapon-maponun yazdığını oxuyan kimdi, heç gündə yeyib-içdikləri dostlarının kitablarından xəbərləri yoxdu, indi kitab kimi buraxdırıb, özünü elə aparır, elə bil yeddibaşlı əjdaha öldürüb; səsimi indi çıxartdım, (deyəsən mənim qulaq asıb-asmamağımın qardaşımdan ötrü fərqi yoxudu, sadəcə, xəttin bu başında nominal dinləyicinin olması bəsiydi), dedim, vallah, imanımı yandıra bilmərəm, bunu birinci kərədi səndən eşidirəm, əgər, doğrudan da, dediyin kimi eləyibsə, bu da istedad əlamətidir, onsuz da tarix boyu cəmi beş-on süjet mövcud olub, bu vaxtanan yazılanlar həmin mövzuların formaca müxtəlif variantlarıdır; deyir, bir vaxtlar boynunu bükə-bükə bizə yazı gətirirdi ki, mən ölüm, buna baxın, məsləhət verin, görün, çapa yarayarmı, indi yelinə durmaq olmur, elə bilir, aftafa daşımaqnan, baş tutmaqnan bir-iki addım irəli getməyin, ucuz şöhrət qazanmağın axırı olacaq, çünki ayağının altı boşdu, mənəvi dayaqları zəifdir; bu yerdə özümü saxlayamıdım, öz fikrimi bildirməyi vacib saydım; dedim, ona qalsa, gərək yekə-yekə vəzifələrdə oturan, bir qəpiklik qabiliyyəti, savadı, adamlığı olmayanlar yetişmiş meyvə kimi töküləydlər, amma hələ yerlərində möhkəm oturublar, sənin-mənim kimisinə bu dünyanın böcəyi, qarışqası kimi baxırlar, hörmətləri də, pulları da, dostları da itətökdü; bu yerdə Allah üzümə baxdı, ikinci xəbərə keçdi, deputatlığa namizəd olan uşaq şairinin başına gələnlərdən danışdı: deyir, yağlı müştəri tapıbmış, haqqında yazıb-pozub, o da yaxşıca hörmət eləyib, bir az puldan-paradan, bir motbox deyirlər, nə deyirlər (burda dedim, hə, noutbuk), elə ondan bağışlayıb, bu da köhnə oğraşdı, axı, hamam deşiyindən arvadlara baxmağın danışmışdım, yadıncadı, elə birinci gündən girişir pornoqrafik saytlara, o qədər baxır, o qədər baxır ki, axırda dilsiz-ağılsız kompüter də cana doyur:

deyir, içində aləm bir-birinə qarışıbmış, əlini hara atırmış, ordan, bir şey çıxırmış, qorxur, arvad-uşaq xəbər tutar, ara qarışar, götürüb qapı-qapı dolaşır ki, buna bir əlac qılın, hara aparırsa, kompüterin dərdinə əlac olmur, indi təsəvvür elə, beləsi balaca uşaqlar üçün şer yazır, hörmətli bir idarədə işləyir, Allah eləməsin, sabah bunun kimisi deputat seçilsə, axırımız necə olacaq; dedim, sən də nəyi qoyub, nəyi axtarırsan, elə bil fil qulağında yatıbsan, bu dünyada nələr baş verdiyindən xəbərin yoxdu, guya indi deputat olanları arasında beləsi tapılmaz, biri var, ey, əvvəl müxalifətdəydi, sonra iqtidara keçdi, qəzetdə göbək rəqsi oynayan qızın ayıb yerinə dollar soxduğu yerdə şəklini vermişdilər, axırı nooldu, onu yenə seçəcəklər, çünki belələri sərf eləyir; burda Allah üzümə baxdı, deyir, bir buna bax, mağil gap eləməyə də qoymurlar, arvad düşüb üstümə ki, qonşumuz yaman ağırdı, gedək, baş çəkək, yaxşı deyil, məcburam, gərək gedəm, sabah iş günüdür, qorxuram vaxtım olmaya, di gecən xeyrə qalsın, tez gəlsəm zəng vuraram, onsuz da gec yatırsan, elə özün də zəng eləyə bilərsən; amma artıq sevinc dalğası vücudumu bürümüşdü, dönə-dönə Allahıma şükür elədim, onsuz da tamadanın başına gələnlərdən xəbərim varıdı, bildiklərimi eşitmək əzabından xilas olurdum, dünyada baş verənlərdən də heç nə eşitmək istəmirdim, elə bil, eşitdikcə, öz dünyam daralır, canımı sıxmağa başlayırdı...

Bayaqdan ayaq üstəydim, qıçlarımın göynərtisi get-gedə artırdı, bu da azmış kimi, böyrəklərimin sancısı yenə başlamışdı, təzyiqim də özünü bildirirdi (görünür, itburnunun təsiriydi), tərslikdən qara yelin uğultusu da səngimək bilmirdi, belə vəziyyətdə heç şübhəsiz ki, sabah evdən çıxmağım sual altına düşəcəkdə; soyuducuda saxladığım ağrıkəsici dərmandan bir həb atdım, təsirini gözləyə-gözləyə gəzinməyimə davam elədim, o tərəfə dörd addım, bu tərəfə dörd addım atırdım, hər dəfə dönəndə, nəyinsə bitdiyini, nəyinsə təzədən başladığını açıq-aşkar duyurdum, amma bitib-başlayanın nələr olduğunu aydın təsəvvür eləyə bilmirdim; bitən can sağlığım olmaya: gözlərimin qabağında məlul görkəmiylə yataqda uzanmış, xəstəlik tutandan bəri soğulub-balacalaşmış atam, qulaqlarıma onun yarığizli-yarıaşkar yalvarışları gəlirdi («Allah, məni zəlil elmə, qəfildən öldür, yox elə, toza döndər, kimsə əziyyətimi çəkməsin»); vücudumda əzabdan doğan sarsıntıyı duyurdum; o vaxt eşitdiklərim uşaq ağıma yerləşmirdi, anamın tez-tez xəlvətə çəkilib, ağlamağının səbəbini başa düşə bilmirdim, hələ əsl ölümün necə olduğunu görüb, dərk eləməmişdim, onu xəstələnib, yatağa düşmək kimi yox, nəsə tamam ayrı cür, ildırım çaxması, ay tutulması, zəlzələ olması tək təsəvvürümə gətirirdim, çünki gözümün qabağında anam bir dəfə xəstələnib, üçcə gündən sonra ayağa durmuşdu, xalamın əri Allahın var günü xəstələnirdi, amma hələ də sağ-salamat ortalıqda gəzirdi; anam xəstələnəndə, gözlərində ağrı-filan görmədim, dedi, qorxma, dərdin alım, elə bir şey yoxdu, yəqin, özümü hardasa soyuğa vermişəm, keçib gedər, heç atamı həkim-filan gətirməyə də qoymadı, məni göndərib, qonşunun uşağını çağırtdırdı, bir-birinə qoşulun, gedin xalangilə, deyərsən ki, bir ayağını bura qoysun, xəstələndiyimi deyib-eləmə, qorxar, deynən, deməli sözü var; bizə də elə bu lazımıydı, çox vacib tapşırığı yerinə yetirməyə gedən əsgərlər kimi özümüzü dartıb, yola düzəldik, hələ fürsət tapıb, dükanın qabağında alver eləyən arvaddan xoruzlu konfet də aldıq,

sözümüzü dedik, xalamın yır-yığışını gözləməyib, geri götürüldük, bu dəfə olan-qalan pulumuzun cəmi bir konfetə çatdığını görüb, şarikli aldıq, növbəylə sorduq; sonra başımız məhlədə uşaqlara qarışdı, borca çilingağac oynadıq, mən bir xoruzlu konfet uddum, birini də uduzdu, ona görə də evə əliboş qayıtdım, içəri girəndə, gördüm, xalam çoxdan gəlib, anamın kürəyinə banka qoyub, əvəlikli isti bişirib, hələ yır-yığış da eləyib, söylənə-söylənə anama moruq mürəbbəsiylə çay içirdirdi, özünə fikir ver, deyirdi, elə qız vaxtı da beləydin, yay demirdin, qış demirdin, tiyə donda gəzirdin, Allaha şükür, paltarın ki var, altdan-üstədən geyin, canın isti olsun, sən yıxılsan, bu yazıqların halı necə olar; xalam iki gecə bizdə qaldı, anamın yanında yatdı, yeməyimizi bişirdi, paltarımızı yudu, evimizi silib-süpürdü, atamla mən də o biri otağa daşındıq, bütün günü qapını açıq qoyurduq ki, hənirlənsin, gecələr bizi ac qurd tək çəkib yeməsin, üstəlik atam paltarımı soyunmağa qoymurdu, məni sinəsinə sıxıb, nəfəsiylə qızdırırdı, sonra söhbət eləyirdik; atam deyirdi, qoy anan dursun, bir gün ova gedərik, deyirlər, cələdə yaman quş var, hələ dovşana-porsuğa da rast gəlmək olur, hərdənbir çaqqal-çuqqal da gəlib çıxır, deyilənə görə, o gün az qala çırpı gətirənlərə hücum eləyirlərmiş, itlər qabaqlarına çıxanda, girişmək istəməyiblər, qorxub qaçıblar; deyirdi, ümumiyyətlə, tələ düzəltmək vaxtıdır, qoy başım açılsın, köməkləşək, tələ düzəldək, cələdəki o sututar var ha, bax, ora yaxın kolluqda qoyaq, su içməyə gələn dovşan, porsuq, tülkü düşəcək, düzdü, porsuqnan tülkünün əti bizə lazım deyil, atarıq itlərə, ancaq dərisinə yaxşı pul verirlər satmaq da olar; keçən il, aşağı tərəfdə ikisini vurublarmış, dərisinə bir ətək pul alıblar; deyirdi, qoy anan sağalsın, mən də alasımı alım, sizi şəhərə aparacam, ürəyiniz nə istəyir, alacam, axşamcan gəzərik, sən yelləncəyə minərsən, ürəyin istəsə, heyvanlar olan yerə apararam, orda meymun da var, fil də var, şir də var, hələ şəkil də çəkdiririk, uşaqlara göstərərsən, görərlər ki, necə kef eləmişik; deyirdi ki, hələ məktəbə getməyinə iki il var, gərək yaxşı oxuyasan, instituta girəsən, mənim arzumu gözümdə qoymayasan, oxumağa çox həvəsim vardı, ancaq uşaqlığım dava illərinə düşdü, elə qıtlıq-qəhətlik oldu, yadıma oxumaq-flanmı gəlirdi, ancaq sağ qalmaq barədə fikirləşirdik, çörək tapmayanda, jmix yeyirdik; deyirdi, düzdü sonralar birtəhər yeddiilliyi bitirdim, oxuyub-yaza, çulumu sudan çıxara bilirəm, ancaq instituta girmək arzum gözümdə qaldı, o vaxtdan əhd eləmişəm ki, oğlum instituta qəbul olanda, Hacıfəndi pirində qurban kəsəcəm, özüm də bir ay oruc tutacam, tək sən mənim murazımı gözümdə qoymayasan; elə hey şəhərdə uşaqlara baxıram, səni onların arasında görürəm; əlbəttə, o vaxt əllərində çit çanta, əyinlərində darbalaq şalvar hər səhər dərsə gedən yaşıdlarıma baxıb həsəd aparırdım, hələ institutun nə demək olduğunu bilməsəm də, özümə söz verirdim ki, mütləq gedib ora girəcəm, dördmü-beşmi ildən sonra kəndə sədrin, hesabdarın uşaqları kimi, təzə qəstümdə qayıdacam, elə bu fikirlə də yuxuya gedirdim; xəstələndiyinin üçüncü günü anam qalxıb oturdu, xalama söykənə-söykənə otaqda da gəzindi, neçə gündən bəri bulud kimi dolan atamın da qırığı açıldı, hələ bunun eşqinə məni göndərüb, suçu qonşumuzu çağırtdırdı, oturub boğazlarını yaşladılar, anamın sağalmağının, qonşuların, cəmi insanlığın sağlığına içdilər; xalam deyirdi, Allah üzümü baxıb, ikitərəfli sətəlcəm olmayıb, yoxsa

öyümüz yıxıladı, ilin-günün bu vaxtında naxoşlamaq ölümdən betərdi, elə o vaxt da beləydi, ayağını isti saxla deməkdən dilimiz qabar bağlayırdı, kimə deyirsən, eyninə də almırdı, adamı soyuq bir kürəkdən tutar, bir də ayaqdan, kürəyinlə ayağını isti elə, görün, naxoşluq yaxın gələcəkmi; yazıq anam da dodaqlarında günahkar ifadə, uzaq səfərdən qayıtmış adam görkəmiylə bizə baxırdı, elə bil xəstələndiyinə, bizi üç gün baxımsız qoyduğuna, zəifliyini üzə vurduğuna görə utanırdı, üçcə gün qabaqkı həyatına qayıtmaqdan ötrü əziyyət çəkə-çəkə, batıq, bir az da sınıq səslə danışırdı, dil-ağız eləyib, xalamı yola salandan sonra mal-heyvana da baş çəkmək istədi, qoymadıq; atam o axşam anamı bir şeyə əl vurmağa qoymadı, mənim yanımda üzünə üz tutub, xörəyi qızdırdı, süfrə açdı, qablara xörək çəkdi, yeyəndən sonra yığıdırdı, məni də yanına alıb, heyvanlara yem-su verdi, beləcə birinci kərə o üç gündə bildim ki, yazıq anam nə qədər çox iş görürmüş, anamın xəstələndiyini bir də nakam dostumu itirəndən sonra gördüm: evdən baş götürüb, getdiyimi artıq bilirdi, ayrılmağım barədə camaatın arasında zurna çalırıldı, gözümlün altına almışdım ki, azı bir neçə il, bu sözsöhbət köhnəlib, dildən-ağızdan düşənə qədər kəndə getdi yoxdu, qulağı gündə bir söz eşidən anamın çəkdiklərini görmək, buna tab gətirmək məndən ötrü dözülməz əzab olardı; ancaq bir axşam xalamın texnikumda oxuyan oğlu zəng elədi, dedi, dayım xəbər göndərib, xalam bir az ağrıyır, deyir, vaxt tapıb, ayağını kəndə qoysun, heç olmasa, bir günlüyə gəlsin ki, arvadın ürəyi toxtasın, özü də and-aman elədi ki, anan, doğurdan da, ağrıyır, birdən elə bilərsən, bunu al dilinən səni kəndə aparmaqdan ötrü deyirik; o zəng eləyəndə, beləcə soyuq payız axşamıydı, incəvara, cibində pulum varıdı, bir az əlim gətirmişdi, beynimə düşdü ki, elə indicə getməliyəm, sabaha qalsam, anamın qəlbinə dəyər, fikirləşər, candərdi gəlmişəm, indi çıxaram, dan üzü çataram, o da ortada soyuqluğun-filanın olmadığına inanar; əlim köhnə dostuma çatdı, zəng vurub dedim, sabah iş yerinə xəbər verərsən, mən, bəlkə, bir-iki gün gecikdim, kənddən xəbər göndəriblər, anam nasazdı, gərək gedib baş çəkim, o yazıq da əməlli-başlı təşvişə düşdü, çatan kimi arvadın vəziyyətinə bağlı bir məlumat verməyi boynuma qoydu, pul-paranın olub-olmadığını soruşdu, anama Allahdan şəfa dilədi, dayıma çoxlu salamlar göndərdi; evdən çıxanda, gördüm, qatara çatmıram, yol maşınlarının müştəri gözlədiyi dayanacağa gedəndə, yolüstü dükandan əlimə gələnə alıb, iri selofan torbaya yığıdım, onda da hiss elədim ki, canımda qiyam qalxır: üşütmə-qızdırma qarışıq bir hal vücudumu qapsamışdı, deyəsən, get-gedə artıb titrəməyə çevrildi; başıma yığılan maşın yiyələrinin biriylə dil tapdıq, beş o, artıq istədi, beş mən kəsdim, dedim, yolüstü müştəri düşsə, götürərsən, etiraz eləmirəm, bircə onu xahiş elədim ki, maşının peçini yandırın, üşüyürəm, ona da «bax, bu çaş gözlərim üstə» dedi, istər-istəməz gözlərinə baxdım, gördüm ki, doğurdan da bir az çaşlıq var; maşın yiyəsi lap arsız adammış, ləzzətlə güldü, qorxma qardaş, dedi, gözlərim çaş olsa da, yolu əyri görmürəm, səni sappasağ aparıb evinizə çatdırmaq mənim boynuma, birinci müştəri deyilsən ha, düz on ildi, bu yollardayam, başımın tükü sanı adam aparıb-gətirmişəm, bir dəfə də olsun, ortada söz-söhbət olmayıb; dedim, nolar, kor nə istər, iki göz...bura çatanda, kişiyyə baxıb duruxdum, beynimdən keçdi ki, elə bilər, ona sataşırım, o da

şaqqanaq çəkib güldü, dedi, mənim kimi, hə, mən də koruydum da, iki göz istədim, birini əyri, birini düz, Allah-taala da sözümü eşitdi, nolar, heç olmamışdan beləsi yaxşıdı, narazılığım yoxdu; bütün bunları artıq maşına oturub, işə sala-sala, burulub, yola düzələ-düzələ deyirdi, mən də fikirləşdim, bunu anası elə yoldan ötrü doğub: həmişə kimisə aparsın, kimisə gətirsin, ordan-burdan söhbət eləyib, müştərilərinin başını qatsın, dərdini gizlədib, vaxt keçirməkdən ötrü boş-boş şeylərdən danışsın; düzdü, mənim boş-boş laqqırtıları eşidib, qulağımı yağır eləməyə həvəsim yoxdu, üstəlik, canım da qızmaq bilmirdi, çaşgöz tərifləyə-tərifləyə yandırdığı peç hələ canımı qızdırmamışdı, ürəyimdə Allaha yalvarırdım ki, sağ-salamat gedib çataq, lap bir həftə də olsa, anamın yanında qalacam, yaxşı həkimə göstərəcəm, lazım gəlsə özümlə şəhərə gətirib, müalicə elətdirəcəm; boynumu gödəkçənin boyunluğunun içinə çəkib, gözümü işıqlı şərid kimi uzanan yola dikmişdim, maşın yiyəsinin nəsə danışdığını eşidirdim, arabir də «hə, hı»-ya oxşar səs çıxarırdım, ancaq fikrim-zikrim yazıq anamla bağlıydı: yanında xalamın kiçik oğlu qalırdı, yəqin, xalam da ev-eşiyini atıb, yenə bacısının yanını kəsdirib; onu da bilirdim ki, elə-belə soyuqdəymə-filan olsaydı, mənə zəng vurub, xəbər verməz, kəndə getməyimi istəməzdilər, deməli, vəziyyət nəsə başqa cürdü, yəqin, arvad özündən bədgümandı, ya da dayım nəsə bilir, ona görə ismaric göndərib, mən şəhərə gələndən arada soyuqlayıb-eləmişdi, bunu ancaq görüşəndə bilmişdim, onda xəbər verməyi məsləhət görməmişdilər; arada qulağıma maşın yiyəsinin söylədiyi əhvalatdan qırıq-qırıq parçalar çatırdı, deyəsən, nəsə maraqlı bir şey danışdı, «...yerin məlum, yaxşıca yeyib-içdik, qalxanda qayıtdı ki, bəs, əmoğlu...», yox, arvadın halı qorxulu olmasaydı, mənə ismaric göndərməzdilər, deməli, vəziyyət o həddə çatıb; xasiyyətimə bələddilər, ona görə də bu cür yumşaq xəbər göndəriblər, bilirlər, hövsələsiz adamam, yəni bir də gördün, gecənin kirt yarısı çıxdım yola, Allah eləməsin, başına bir iş gəldi, qoy arın-arxayın qatara otursun, dan üzü gəlib çıxsın, bütün bunları öz-özümdə vird eləyə-eləyə maşının yiyəsinin danışdığından da təxminən eyni şeyi eşidirdim: «hə, durub, düzəldik yola, işıqüzü kəndə çatdıq, dedim, əmoğlu...»; bəlkə də, bir saatdan artıqıydı, yoldaydıq, bu müddətdə maşın yiyəsi danışdı, mən, bəlkə də, eşidirdim, ancaq şüuruma heç nə gəlib çatmırdı, canımın üşütmə-qızdırması peçin istisiylə keçib-getmirdi, əksinə, bədənimin get-gedə soyuduğunu, keyləşdiyini dumanlı şəkildə duyurdum, elə bil şüurumun da sürəti azalırdı, maşının yiyəsi danışdığı əhvalatın axırına yaxınlaşırdı: «de-e-edi-i-i-m, ə-ə-əm-o-o-oğl-u-u-u...»; artıq canım soyuq tərini içindəydi, bayaqdan eşitdiyim, bir parçası yaddaşıma çatan, get-gedə tutqunlaşan səslər uzaqlaşır, uğultular boğulurdu, qəfildən yumağa dönüb, içimdə açılan boşluğa yuvarlandım, kimsə qolumdan dartışdırırdı, üzümə vururdu, sonra iki əl qoltuğumun altından girib, harasa sürüdü, yerə uzatdı, sinəmi körüklədi, soyuq tər batmış canımı döyəcləyən sərin hava İlahinin nəfəsi kimiydi; sonra dodağıma şüşə qab sıxıldı, su dodaqlarımın arasından ağzıma axdı, gənziyimə düşdüyündən çeçədim, elə bu vaxt da düşdüyüm dibsiz uçurumdan geri qayıtdım: maşının yiyəsi iri, qabarıq əlləriylə üzümü yüngülvarı şapalaqlayırdı, səsini eşidirdim: «ə, əmoğlu, bir özünə gəl görüm, nə işiydi düşdüm gecənin bu vaxtı, əmoğlu, əmoğlu...»; gözlərimi açanda yolun qırağında,

maşın faralarının qabağında, nəm torpağın üstündə uzanmışdım, başımın üstündə qabaqca maşın yiyəsinin biri əyri, biri düz gözlərini, sonra qorxudan bozarmış üzünü, ardınca göydə soyuq-soyuq işıldayan ulduzları gördüm, o ulduzlardan biri axdı, axdı, sonra yolun yarısındanca dayanıb, soyuq-soyuq işıladı, ardınca sərin havanın canımdakı təri qurutduğunu hiss elədim, ağılımdan keçdi ki, bundan sonra, şübhəsiz, mən də xəstələnəcəyəm; maşının yiyəsi uşaq kimi sevinirdi, mən də fikirləşirəm, deyirdi, əmoğlunun səsi niyə çıxmır, bir də baxdım ki...belə bir şeyin vardısı, deyərdin, xəbərim olardı, bəlkə, Allah eləməsin, başına bir iş gələydi, onda mən nə cavab verərdim, yazıq döyüləmmi, altı uşağım var, onların ruzusunu gücnən çıxarıram; dedim, vallah, heç belə olmamışdım, birinci dəfədi ki, huşumu itirirəm, ürəkgetmə-mə-filan olsaydı, deyərdim, var, sudan bir-iki qurtum da içib toxtadım, maşın yiyəsinin köməyi ilə ayağa qalxdım, hiss elədim ki, iki saat qabaqki adam deyiləm, doğrudan da, əgər xəstələnəsəm, əməlli-başlı təəcüblənərəm; maşının yiyəsi bu dəfə məni arxa oturacağa uzadıb, gödəkçəni üstümə atdı, əmoğlu, dedi, sən uzan, bəlkə, yatdın, mənə baxma, öyrənmişəm, işıqlaşanacan səni evinizə çatdırmaq mənim boynuma, mürəbbəli çaydan içib, xalanın bişirdiklərindən yeyib, sağalarsan, fikir eləmə; sonra uzun bir yol başladı, ömrümdə bu qədər yol getməmişdim, acı bağırsağ kimi uzandıqca uzanırdı, qurtarmaq bilmirdi: yolun o başında yazıq anama oxşayan bir qadın mənə sarı gəlirdi, nə qədər yaxınlaşmağa çalışırdısa, o qədər də uzaqlaşırıdım, axırda yol da, ikimiz də gözdən itdik, arada gözlənilməz zülmət qaldı, o zülmət də uzun-uzadı yırğalanıb, tərənəm kütleyə çevrildi; beləcə də yuxuya getmişəm, bir də maşın yiyəsinin dürtməsinə ayıldım, ə, əmoğlu, dedi, kəndinizdəyəm, ey, deynən görüm, hara sürüm, dikəlib, xeyli maşının içindən qaranlığa boylandım, sonra gördüm ki, evimizdən bir məhlə aşağıdayıq, dedim, elə burda düşürəm, çıxarıb pulunu verdim, selofan torbamı götürdüm, maşın yiyəsinə evə dəvət elədim, gəlmədi ki, iki saata evə çatıb, dincələrəm; maşını qapımıza sürdürmədim ki, görüb-bilən olar, ağıllarına yüz cür şey gələr, həm də evdəkilərin əl-ayağa düşməyini istəməirdim, hələ dan yerinə çınqı düşməmiş, itlərin yatan vaxtı çəpərlərin arasıyla gedib, həyət qapımızın ağzında dayandım, gördüm, evimizin işığı yanır, amma o işığın yanmağında da, həyət-bacanın görkəmində də nəsə izaha gəlməyən məhzunluq var; əlaqəsinin bağlı olmamasından bildim ki, evdə qıraq adam var, itimiz də deyəsən, hənirtimimi, qoxumumu almışdı, talvarın altında qımıldanıb, bir-iki ağız hürdü, sonra üstümə şırvandı, yəqin, zənciri çatsaydı, zingildiyə-zingildiyə ayaqlarıma sürtünəcəkdi, öz it dilində mənə nələrisə anlatmağa çalışacaqdı, bununla özünü məndən mərhəmətli, məndən sədaqətli olduğunu bildirəcəkdi; ürəyimdən itə tərəf gedib, vəfasına qarşı mehrimi göstərmək keçdi, amma bu vaxt dayım eşiyə çıxdı, hələ məni tanımamış «ay adam, kimsən,» dedi, bu sözlər qəfildən məni elə köyrəltdi ki, həyətdəki anamın gücü çatıb yara bilmədiyi kötüyün üstündə oturmaq, var gücüm ilə hönkürüb, özümü boşaltmaq istədim; dayımın səslədiyi adam on beş il qabaq bu kökdən qopmuşdu, olan-qalan bağlılığını saxlamaqdan ötrü çox az şeylərə güvənmişdi, başı daşdan-daşa dəymişdi, anasının umudunu ayağının altına qoymuşdu, indi budu, üzünə-üzlər tutub gəlir, yükünü çəkməli olduğu adamlara nə deyəcəyini

bilmir; dayım da mənı qaraltıma gələ-gələ, itə acıqlana-acıqlana hənırimdən tanıdı, dınməz-söyləmƏz qucaqladı, çıyınları bircə dəfə əsdi, sonra özündən aralayıb, qorxub-eləmə, dedi, yaxşısı, Allaha şükür, gecə yarıdan bir saat keçmiş lap təntidi, az qala əlimizi üzmüşdük, doxtur sağolmuş özünü yetirdi, əl-ayaq elədi, indi babatdı; sonra dayım bu vaxtı nəynən gəldiyimi soruşdu, maşın yiyəsini bir stəkan çay içməkdən ötrü evə çağırmadığıma görə üstüörtülü məzəmmət elədi, mən də onun suallarına cavab verə-verə gecə yarıdan bir saat keçmiş düşdüyüm qəfil çəkisizlik, axıb dayanan ulduz haqqında fikirləşirdim; dayım dünyagörmüş adamıydı, mənı tələm-tələsik evə aparmaq istəmirdi, bir hovur toxtamağımı gözləyirdi, elə həyətin ortasındaca üz-üzə durub, susurduq, sonra soyumuş, titrək barmaqlarımla siqaret çıxardım, ömrümdə birinci kərə dayımın yanında siqaret çəkdim, dınməz-söyləmƏz çəkib qurtarandan sonra içəri girdik; evdə xalamla suçunun dul arvadıydı, xalamın kiçik oğlu da taxtın üstündə yatmışdı, əvvəlcə anam yatan tərəfə yeridim, xalam işarə elədi ki, dəymə, təzə yuxuya gedib, durub xeyli solğun, çəkdiyi əzabların izi qalan üzünə baxdım, gücsüzlüyümdən az qala dizlərim qatlananda yadıma düşdü ki, sellofan torbamı yerə qoymamışam; anam elə bil, baxışlarımı duydu, göz qapaqları səyrirdi, aralandı, nəzərləri üzümə dikildi, baxdı, baxdı, sonra bəbəklərində yaş göründü, qaynaya-qaynaya daşdandı, yanaqları boyu axdı, həmin an üzümü onun sinəsinə qoymasaydım, yəqin ki, hönkürtüsü evi başına götürəcəkdı; o gedən kənddə on gün qaldım, səhər doxturun məsləhətiylə rayona gedib, olanı aptekdən, olmayanı alverçilərdən bütün dava dərmanını aldım, bazarlıq elədim, üçüncü gün artıq ana-bala ordan-burdan söhbət eləyirdik, üçcə gün sonra da qalxıb oturdu, mən yola çıxandan bir gün qabaq durub, eşiyə çıxdı, yavaş-yavaş həməşəki işlərini görməyə başladı; yazıq anam bircə kərə də ayrılmağım barədə soruşmadı, amma üzümə dərdli-dərdli baxıb, başını bulamağından, gizlicə gözlərinin yaşını axıtmağından duyurdum ki, hər şeyi bilir, əslində, belə evliliyin axırının bu cür qurtaracağıının xəbəri qulağına çatandan, köhnə dostumla qardaşının yanına düşüb, qız qapısına gedəndən bilirdi; elçilikdən qayıdıb, özünü şad-xürrəm, ömrünün ən böyük arzusuna çatmış adam kimi göstərsə də, mənı təbrik eləməyində, toydakı oturşunda-duruşunda balasını gedər-gəlməzə göndərən ananın ümidsizliyi, ələcsizliyi vardı, elə o gün şəhərə qayıdanda da, artıq-əskik bir söz demədi, get, dedi, Allah üstündə olsun, bildi ki, öyüd-nəsihət verməyin, yol göstərməyin xeyri yoxdu, qismətdən artıq yemək olmaz...

Yatağıma uzanıb, yorğanı üstümə çəkdim, ürəyimə qəfil bir qorxu çökdü ki, birdən daha yataqdan qalxa bilmərəm, elə beləcə bu dünyayla haqq-hesabı çürüdərəm, harayıma kim çatasıdı, halıma kim ağlayasıdı, dərdimi kim biləsidi, bu dünyada hər kəsin öz dərdi var, çox da biri dostdu, o biri tanışdı, üçüncüsü qohumdu; əlbəttə, dünyayla işin düz gətirməyəndə, dünyadan əlin üzüləndə, yön çevirəcəyin, üz tutacağıın bir yer yoxdusa, deməli, daha bundan o yanası qalmayıb: bunu nakam dostumla ayaqqabı əhvalatından bir-iki həftə qabaq baş verən o qəfil gecə səfərimizdə, kökündən çıxarılan, başqa yerdə kök ata bilməyən, amma öz yerinə qayıtmağa da tabı-tavanı olmayan bir adam ovqatı yaşadıığımız vaxtda bütün çılpaqlığıyla duymuşdum; əslində şəhərdən köhnə

dostumun maşınında kef adıyla çıxmışdıq, kefimiz də yaxşıydı: yollarda dayanadayana gedib, köhnə dostumuzun rayondakı yaxın qohumugilə düşmüşdük, ev yiyəsi də gəlişimizdən sevinib, əməlli-başlı süfrə açmışdı, möhkəmcə yeyib-içmişdik, deyib-gülmüşdük; amma süfrənin şirin yerində qəfildən hamı kimi, gülüb-danışan, ona-buna sataşan nakam dostumun baxışlarındakı kədəri sezib çaşdım: kədər o qədər qatıydı ki, səbəbsiz olmadığını, gec-tez nədəsə özünü bildirəcəyini duydum, zənnimdə də yanılmadım, amma yaxşı ki, gözlədiyim şey süfrə üstündə yox, yatmağa hazırlaşdığımız, daha doğrusu, yatağa girdiyimiz vaxt baş verdi: yenicə bismillah eləmişdik ki, nakam dost qəfildən qalxıb çarpayıda oturdu, yerini təzəcə rahatlayan köhnə tanışımıza, qalx, geyin, gedəcəyik, dedi, yazıq eşitdiyindən az qala şüurunun itirdi, elə yerindəcə dikəlib, zarafat eşitmək ümidiylə maddım-maddım nakam dostumun üzünə baxdı; amma gördü ki, yox nakam dostumuzun zarafatlıq halı yoxdu, elə dolub, elə dolub, indicə bir söz desən, hönkür-hönkür ağlayacaq, dönüb kömək istəyən təhər mənim üzümə baxdı, mən də onu cırnatmaqdan ləzzət alırdım, bu niyyətlə hər şeydən xəbəri olan adam görkəmiylə qalxıb, şalvarı əynimə çəkdim, nə gözünü döyürsən, dedim, qalx; köhnə dostumuz elə bildi, öz aramızda sözləşib, ona kələk qurmuşuq, əvvəl dirəndi ki, heç yerə getmək istəmirəm, yorulmuşam, yatıram, amma nakam dostumuz artıq geyinmişdi, onda maşının açarını ver, dedi, bizim yurda dəyib gəlirik, bu yerdə köhnə tanışımız qayıdıb onun üzünə baxdı, sonra dinməzəcə qalxıb geyindi, ev yiyəsinin dil tökməsinə fikir verməyib, maşına oturduq, gecəyarısı günün səs-küyünü, ağırlığını arxada qoya-qoya yola düzəldik; elə bil, qəfildən arada gözəgörünməz boşluq yaranmışdı, şəhərdən kef içində çıxan, deyə-gülə yol gələn adamlar deyildik, boşalmış çuvalara oxşayırdıq, söhbətimiz çürük sap kimi tez-tez qırılırdı, arabir kiminsə ortaya atdığı söz havadan asılı qalırdı, o sözləri çözləməyə kiminsə həvəsi yoxudu, heç düşdüyümüz duyğu girdabından geri dönəcəyimizə də inanmırdıq; yol yarından ötəndə, nakam dostumuz tamam öz içinə çəkildi, köhnə tanışımız irəli baxa-baxa susdu, mən də uzun illərdən sonra yurd yerinə baş çəkməyin çətinliyi barədə fikirləşə-fikirləşə pəncərədən çölə baxırdım, belə bir duyğunu nə axtsa özümün də yaşayacağıma həmin dəqiqələrdə zərrə qədər də şübhə eləmədim; bir azdan rayona girmişdik, nakam dostumuzun səsi elə bil, uzun-uzun illərin o tərəfindən gəlirdi, bura subasandı, deyirdi, çoxlu balıq olurdu, səbət salıb, balıq tuturduq, bura düzənliyidi, top oynadırdıq, bura bazar yeridi, indi o tərəfə köçürüblər bazarı, burda nalbənd dükanı vardı, hərdən gəlib, atların nallanmasına baxardım; sonra maşının oturacağına qısıldı, küçələrdə tək-tük adam gözə dəysə də, qoy görməsinlər, dedi, tanıyarlarsa, bu adamların yanında xəcalətliyəm, məni burdan böyük adam olmaq umuduyla yola salmışdılar, mən umudlarını doğrulda bilmədim, indi tanış-bilişə rast gəlsəm, gözünün içinə necə baxacam, soruşduqlarının cavabında nə deyəcəm; yolu göstərə-göstərə maşını köhnə əlaqapılı bir evin qabağında saxlatdı, evdə işıq sönmüşdü, deyəsən, yatmışdılar, düşüb, əlaqapını özü bildiyi qaydada açdı, gəlin, dedi, gəlin, heç olmasa, xalamı sevindirək, anamı ürəyimcə sevindirməyə imkan tapmadım; nakam dostumuzun səsində şirin ağrı vardı, bizi çəkib aparırdı, qapını döyəndə, içəridə işıq yandı,

qadın səsi: sən gələn yollara qurban olum, dedi, nə yaxşı xalanı yadına saldın, elə ürəyimə dammışdı ki, bu gün kimsə gələcək, durub-oturub deyirdim, nolaydı, xalası qurban olan gələ, bacımın iyini ondan alam; nakam dostumuz görüşdü, öpüdü, sonra dönüb bizi çağırırdı, belə vaxtda üzlü qonaq sayaq arsızlığa salmaq istəməsək də, könlünə dəyməmək üçün girib, qadınla görüşdük, yatağının içində oturub, yuxulu gözləriylə bizə maddım-maddım baxan yeddi-səkkiz yaşlı uşağın başını sığalladıq, əl-ayağa düşən ev yiyəsinə dil-ağız elədik; nakam dostumuz səsiyədəki qəhəri gizlədə-gizlədə qohumlarından xəbər tutdu, iş dalınca getdiyini, bura yolüstü döndüyünü dedi, uşağı danışdıra-danışdıra tumanının başına yüzlik keçirdi, o məqamda əlinin əsdiyini, hönkürməkdən özünü güclə saxladığını açıqca duydum, ürəyimdə Allaha yalvardım ki, bəlkə insafa gələ, tez çıxıb gedək; ev yiyəsinə heç çay qoymağa da aman vermədik, köhnə tanışmla bir-birimizə qoşulub, vaxtımızın az olduğunu dedik, nakam dostumuz da əlacsız-əlacsız gülümsədi, vaxt tapanda, gəlib beş-on gün qalacağını, ikisini də özüylə şəhərə aparacağını söylədi, amma bütün bunların belə olmayacağını şübhəsiz ki, özü də, biz də yaxşı bilirdik; o axşam vidalaşdı, həmin köhnə əlaqapılı evdən çıxanda, nakam dostum, gözümə balacalaşmış, soğulmuş, qocalmış göründü, əlaqapını örtüb, maşına doğru gələndə, qəfildən büdrəyib, dayandı, nəyisə yadına salmış kimi, bir anlığa duruxdu, maşına oturub, bir azca aralananda, cibindən pul çıxarıb, küçəyə atdı, qoy bir uşaq tapıb sevin, dedi; sonra təzədən maşının oturacağına qısıldı, rayondan çıxanacan qəddini dikəltmədi, çöllüklə uzanan yola çıxanda, pəncərədən boşluğa baxa-baxa, mən burdan böyük adam olmaq umuduyla çıxmışdım, dedi, amma ola bilmədim, gücüm çatmadı, özüm heç, mənə yola salanların arzusunu gözündə qoydum; dedi, bir az yazıçı, bir az jurnalist, bir az ailə sahibi, bir az adam oldum, başıma ha dən səpdilərsə, şahlıq quşu qonmadı ki, qonmadı, o dənələr palıd qozasına çevrildi, o qozalardan palıd ağacı bitdi, o ağaclar da ildırımları çəkdi; öz işiğımı yandıranacan gücüm, taqətim tükəndi, axır ki, özümü bir komaya təpə bildim; dedi, mənə hər şey görkəm üçündü: pal-paltarım ayıbımı örtmək, ev-eşiyim başımı içinə salmaq, qulluğum daş kimi çapıb, içindən çörək, hərdən də ara q çıxarmaq üçündü, bir gün dirilərin ölüvay yazılarına özlərindən diri güllərlə çələng bağlayıram, o biri gün aramızdan gedənlərə nekroloq yazıram, üzəmə ələk kimi, iki-üç yazım var, içimdəki telləri o yolumun qırılan yerinə bağlaya bilmirəm; dedi, dostlarım da bir-iki nəfərdir, əl-ələ tutub, adamlığımdan bir şey çıxarırlar, bilmirlər ki, mən burdan öz işiğımı yandıranacan umuduyla çıxdığımdan, günlərin birində ağız oğlan kimi qayıtmaq arzusundaydım, istəyirdim, lap tezliklə ayağıma yer eləyim, geyim-gecimimlə, adım-sanımla, var-dövlətimlə, uzun sözün qıyası, qızıl üzəngili atımla bu balaca şəhərin baş küçəsindən keçim, əvvəl-əvvəl mənə atdan salmış ehtiyacın qulaqlarından çəkib, çəpiş kimi mələdim, sonra ilk sevgimin qabağında şux geyimiylə mənə xəcil eləyənləri kəkələdim, amma mən deyən olmadı; o sözləri deyəndə, səsiyədə o qədər ağrı vardı ki, istər-istəməz, qəhərdən boğazım kilidləndi, nakam dostum bunları tək-cə özünün yox, mənim haqqımda da söyləyirdi, mən də eyni taleni yaşayırdıq, yəqin ki, ikimizin də bu taledən qaçmağa gücümüz çatmayacaqdı, dünyanın olacaqlarına boyun əyməkdən başqa

çarə tapmayacaqdıq; o gecə köhnə tanışımız dönə-dönə üz vursa da, boyun qaçırıb, qohumgilə getmədi, gecədən xeyli keçmiş şəhərə qayıtmaqdan başqa çarəmiz qalmadı, mən də təkid eləmədim, beyninə bir şey yerləşdimi, onu fikrindən daşındırmaq Allahın zulumuydu, tərs damarına düşüb, təkbaşına yol maşınıyla da qayıda bilərdi; biz şəhərə çatanda, hava təzəcə işıqlanırdı, hələ küçələrdə təkəmseyrək adamlardan, maşınlardan başqa gözə heç nə dəymirdi, nakam dostum bayaqdan az qala bir qutu siqaret çəkmişdi, bilirdim ki, bundan sonra yatmaqdan söhbət gedə bilməz, bir az adamsız küçələrdə gəzib, qəlyanaltıxanaların açılmasını gözləmək, oturub, batmanla gələn bu dərdi dağıtmaq lazımdı; köhnə tanışımızın vəziyyətini nəzərə alıb, üz vurmadıq, həm maşınlaydı, həm də vəzifə adamıydı, işə getməliydi, bizimsə işə getməyimizlə getməməyimizin bir elə fərqi yoxudu, idarəmizə birbaşa qəlyanaltıxanadan da gedə bilərdik, təbii ki, elə belə də elədik, ayrılanda, vidalaşmadıq, onsuz da hara getsək, axşamüstü görüşəcəkdik...

O biri yanıma üstə çevrilməkdən ötrü, qımıldandım, indi hiss elədim ki, təkcə belim yox, bütün əzələrim dil deyib ağlayır: elə bil, əzələlərim boşalmışdı, qolum-qıçım, göydəm-başım bir çuval ət yığınından ibarətiydi, belə vəziyyətdə qaldırıb ayaq üstə qoysaydılar da, dəngəmi saxlayıb, yeriyə bilməzdim; əvvəllər belə olanda, çimib yüngülləşirdim, üstündən mürəbbəli çay içirdim, bircə saat keçmirdi ki, hər şey yoluna düşürdü, belə məqamlarda həmişə özümü ayaq üstə saxlamağa çalışırdım, bilirdim ki, yığılıb hıqqıldasam, daha da ağırlaşacam, düzəlib-düzəlməməyim bir yana, işlərim də tökülüb qalacaq; əslində, evdə çimməyi lap uşaq vaxtımdan xoşlamırdım, yazıq anam danışırdı ki, hələ birinci kərə suya salanda, səsin dünyanı başına götürmüşdü, elə çığırırdın elə bil, biri tutub, beşi kəsir, onda bildim ki, yekələyəndə sudan xoşun gəlməyəcək, öz əlin öz başına çatanacan mənim günümü qara eləyəcəksən; doğurdan da, özümü biləndən yadımdaydı: mənim çimməyim əməlli-başlı qalmaqla dönürdü, qışda evin içində, yazda-yayda qapı-bağçada mən qaçırdım, anam qovurdu, qova-qova dilə tuturdu, yalvarırdı, xoruzlu qənfet, top almağa söz verirdi, xalamgilə aparacağına and içirdi, amma belə şeylərlə tələyə düşmərdim; axırda bir yol tapıb, məni cəngələ keçirir, çığırdı-çığırdı soyundururdu, soyuq vaxtlarda peçin yanında, isti aylarda eşikdə, talvarın altında qoyduğu iri laxantanın içinə basırdı, ya bir əliyə mənə tutur, o biri əliyə su tökürdü, ya da su tökməyə qonşudan uşaq çağırırdı; amma çimməyim həmişə belə asan başa gəlmirdi, yazıq anamın görəcəkli günləri vardı, o qədər elə lümlüt, başı sabunlu əlindən çıxıb, evin içində, ya da qapı-bağçada qaçmışdım ki, yazıq arvad bütün həftəni mənə nə təhər çimizdirəcəyi barədə fikirləşirdi, əlinə keçəni qoynuna qoyurdu ki, çətinliyə düşəndə, başımı aldatmağa bir şey tapsın; günlərin bir günü güclə mənə çimməyə razı salandan sonra alt tumanımı soyunmaq istəmədim, onda yazıq anamın qəfildən gözləri doldu, mənə tamam ayrı gözlə baxdı, dedi, a sənə canım qurban, daa kişi olubsan, a malım-pulum, a canım-ciyərim, sonra qonşunun uşağını çağırırdı, özün çim, dedi, sonra gəndən hər lənməyə başladı; o gün anamsız, özüm sərbəst çimdim, gizləncə oraburama baxıb, doğurdan da yekələndiyimin fərqi vardı, heç su tökən qonşu oğlanın yanında da çıl-çılpaq qalmadım - bu vaxtaca arxın suyunda lüt-ətcəbala

çimişməyimizdən elə bil, on illərlə vaxt ötmüşdü; sonralar mən evdə çiməndə, yazıq anam çıxıb, eşikdə hərlənirdi, özünü iş görəni kimi göstərirdi, talvarın altında çiməndə də salavatlanıb, çıxanacan qapıda-bacada görünmürdü, taxta darvazamızın alaqaşını da bağlayırdı ki, qəfildən naməhrəm adam gələr; elə şəhərə gələndən sonra da məndən ötrü ən ağır iş çimməyi idi: tələbə vaxtı çox ciddi görkəmlə, böyük ləzzətlə az qala günaşırı hamama gedən yaşıdlarıma baxıb, gülməyim tuturdu, ora həftədə bir dəfə, bəzən də on gündə bir dəfə cəndərdi gedirdim, özü də nömrə olmasa, qayıdıb gəlirdim, ümumi nömrələrdən zəndi-zəhləm gedirdi; nömrəmi alıb, tələm-tələsik, bir saat əvəzinə yarımca saat çimib çıxırdım, içəridə çox qalanda, elə bil, havam çatışmırdı, boğulurdum, üstəlik, nakam dostum demiş, bədəndəki ölmüş hüceyrələrdən ibarət olan kiri sürtüb-qaşayıb təmizləmək qəddarlıqdan başqa bir şey deyildi-üçcə dəfə sabunlandın, vəssalam; amma çayın-dənizin ölüsüydüm, kənddə bütün isti ayları çayın qırağında keçirirdim, şəhərdə də imkan tapan kimi, özümü dənizə salırdım, burda da cammata qarışıb-eləmirdim, adamsız sakit yerlər axtarıb tapırdım, mermeyvəmi, pendir-çörəyimi, kitabımı, qəzet-jurnalımı götürüb gedirdim, yanında sözsüz iki şüşə pivəsi də olurdu; daha çox istəyirdim ki, getdiyim yerdə həm qayalıq, həm qumluq olsun, qayaların üstündə oturub, dənizə baxmaqdan zövq alırdım, qıraqdan görəni elə bilirdi ki, şair, ya da rəssamam, ədəbi-fəlsəfi düşüncələrə cummuşam, amma əslində, belə vaxtlarda nəse fikirləşmək istəmirdim, eləcə oturub, dənizin ləpələnməsindən, qağayaların uçuşundan, uzaqda görünən gəminin görkəmindən zövq alırdım; bir-iki kərə nakam dostumu da dartıb gətirmişdim, elə bilirdim, adamların arasında o cür darıxan adama bu cür sakitlik ləzzət verir, amma bircə saatdan sonra darıxmağa başlamışdı, demişdi, pis yer deyil ey, nolardı, burdaca bir çayxana tikəydilər, oturub həm məşğul olaydıq, həm də ürəyimiz istəyəndə, suya cumaydıq - biri var, o biri yoxdu, ona görə də ləzzət vermir; onda bir dəstə adamın arasında oturub, onabuna söz atan, şəbədə qoşan nakam dostum gəlib durmuşdu gözlərimin qabağında, bu işləri görə-görə necə darıxdığı təsəvvürümdə canlanmışdı, dediklərinə mat qalmışdım, sonra da üz vurub, gətirməmişdim; ev alanda, deyirdim, xasiyyətim dəyişər: imkan olandan günaşırı yox, hər gün də çimmək mümkündür, amma özümü dəyişdirə bilmədim, əksinə, hamamda çimmək barədə fikirlərim daha da formalaşdı, bütövləşdi, üstəlik, az qala fəlsəfi yanaşmaya çevrildi - elə bilirdim, nə qədər çox çimmirəmsə, deməli o qədər də çox çirkəbə batmışam; biyara göndərilmiş adam kimi, boynuma düşən o yarımca saat məndən ötrü əsl işgəncəyə çevrilirdi: həftə ərzində gördüyüm haqq-nahaq işləri gözümün qabağına gətirirdim, nahaq əməllərimin hayfını canımdan alırdım, öz ələmində təmizləyib, yüngülləşib çıxırdım, bu da irəlidəki həftə ərzində yeni-yeni haqq-nahaq işlər görməyə bəs eləyirdi; heç evlənməyim də bu xasiyyətimdə köklü dəyişiklik gətirmədi: əlbəttə, il yarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxtlə aramızdan su keçməyən vaxtlarda çimmək işimizə yarayırdı, amma o, özü çimmək istəməyəndə, məni ha dilə tuturdu, bir xeyri olmurdu ki, olmurdu, axırda kir iyini, tər qoxusunu bəhanə gətirirdi, onda da cəndərdi bədənimə isladılıb çıxırdım; illah da isti vaxtlarda işim lap məşəqqət olurdu: gərək hər axşam tərdən

canına yapışan alt paltarını, köynəyini dəyişəydin, canının tərini yuyaydın, üstəlik, bütün bu işləri görə-görə dəqiq bilirdin ki, bir-iki saatdan sonra o geyindiğin təmiz paltar elə dəyişdiyi gününə düşəcək; düzdü xasiyyətimdə bir az vasvasılıq var, amma hesaba vuranda, bunların hamısı xırda dərdləriydi, ən böyük dərd bir daş altında yaşadığın bədbəxtlə aramızdan qara pişik keçəndə, çəkdiyim zülümləriydi - beləsi nə danışıldı, nə kağıza yazıldı, öz çinədanında saxlamaqdan, için-için qovrulmaqdan başqa əlac yoxdu; həmin vaxtlarda mənim acığıma az qala hər gün hamam təntənəsi düzəldirdi: hamamı uzun-uzadı qızdırırdı, suyu dönə-dönə yoxlayırdı, hər şeyi yerbəyer eləyəndən sonra yataq otağının qapısını yarıaçıq qoyub soyunurdu, mən evdə yoxamış kimi, min bir nazla hamama girib, qapını içəridən şaqqıltıyla bağlayırdı; hal qəziyyə bununla bitsəydi, nə dərdim vardı, elə mənim acığıma da əvvəllər uzaqbaşı bir saat çəkən çimməyi belə vaxtlarda iki saatı ötürdü, mən də özümü nəsə yazıb-pozan tək göstərib, onun zümrüməsinə qulaq asırdım, əsəblərim tab gətirməyəndə də, evdən çıxıb gedirdim, bir-iki saat küçədə-bayırda vaxtımı öldürürdüm; can dəsmalını çalma kimi başına dolayıb, xovlu xalatinin qabağı açıq halda hamamdan çıxıb, bir xeyli güzgünün qabağında oturanda, üz-gözüylə əlləşəndə, evi başına götürən təzətər qadın bədəninin qoxusundan tamam hissərim iflic olurdu, fikirlərim dolaşmaq düşürdü, qəfildən başının üstünü aldırıb, yad qadınsayaq vəhşicəsinə zorlamaq istəyirdim, amma özümü sındırmırdım; ağırlaşmış xəyalımla bu qoxunun içində tab gətirmək, görməzliyə vurmaq asan iş deyildi, gərək ya gönüqalın, ya da daş-dəmir olasan ki, belə şeylərə dözəsən, üstəlik də, aradakı hissi maneələri aşmaqla bağlı acizliyim əzablarımı daha da artırırdı, məni evdən-əşikdən əməlli-başlı soyudurdu; elə onda da ayağımı yan qoymağa başlamışdım, amma nakam dostumdan da, köhnə dostumdan da gizlin üz tutduğum o sözbəxan qadınlar olsa-olsa, əzablarımı bir-iki günlüyə, həm də cismən ovudurdu, mənənsə daha da çıxılmazlığa düşdüyümü, bütün bunların hansı günahlarıma görəsə, Allahın cəzası olduğuna inamımı artırırdı; bilmirəm, o bədbəxt başıma gətirdiklərini qabaqcadan ölçüb-biçirdi, məndən nəyinsə qisasını alırdı, mənə agah olmayan hansısa məqsədinə yetmək istəyirdi, yoxsa, çəkdiklərim olsa-olsa, düşüncəsiz hərəkətlərinin, adi qadın şıltaqlıqlarının nəticəsiydi - hər nəydisə, aramızdakı olan-qalan bağları bir-bir qırırdı, axırı da iş o yerə gəlib çatdı ki, bir damın altında yaşadığım qadıncıdan cismən də iyrendim; şələ-küləmi götürüb, evdən çıxandan sonra mənə elə gəlirdi ki, heç arada o il yarım olmayıb, olubsa, cavan kişini qarabaqara izləyən dolaşmaq-erotik yuxudan başqa bir şey deyil, belə yuxuları bundan sonra da tez-tez görəcəyəm, cismani əzablar çəkəcəyəm - doğrudan da, bir-iki il bu duyğu məndən əl çəkmədi, sonra yavaş-yavaş köhnəlib getdi...

Hə, deyəsən qara yelin axır nəfəsiydi, heysiz-heysiz vurnuxur, girməyə dəlmə-deşik axtarır, görünür, üç gündən bəri əsməyi onu da yorub, belə getsə, bir-iki saata, uzaqbaşı səhərəcən kəsər, yazıq anam demiş, qanadı qırılan həməşə belədi, üç gün əsib, hər şeyin şorunu çıxartmamış, canımızı boğazımıza yığmamış dincəlməz; üç gündü, plan qururdum ki, düzələrəm, səhər durub dərdimin-azarımın dalınca gedərəm, amma hələ əməlli-başlı sağalana oxşamıram, elə bil, qolum-qılçam mənimki deyil, birtəhər bərkidiblər ki, adama oxşayım, qalxanda,

kiməsə, nəyəsə söykərib durum, yeriyib-yürüməyi qəti ağılıma gətirməyim, qəbir-çarpayım daca uzanıb qalım; əslində, ölüm məndən ötrü o qədər də qorxulu deyildi, axır illər daxilən özümü bu qaçılmaz yazıya hazırlayırdım, hər axşam işığı söndürüb, yatağıma girəndə, ağılımdan keçirdi ki, bu gecə son gecəm ola bilər, səhər yuxudan ayılmaya bilərəm, hər şey qurtarıb gedər - bundan o tərəfəsi artıq mənlilik deyil, duyurdum ki, cismim canımdan xeyli aralıdı, ruhən yaşamağıma ümid eləməirdim; danışdığına görə bilirəm: nakam dostum da axır vaxtlar bu barədə tez-tez fikirləşirmiş, yaxşı şey deyil ki, Allah-taala da səsini eşidib, verməsin, gözündən güllələnməli olan adamları qoyub, onu seçdi, özü də ağlagəlməz, axmaq bir ölümə ras gətirdi, bircundən çıxmış kimi, yüngülləşdi, rahatlandı; ağzına gücü çatmayanlar ölüm-ölümdü, fərqi yoxdu - deyirlər, heç də elə deyil, atamla nakam dostumun ölümü arasında yərnən göy qədər fərqi kim dana bilər-biri var, cavanca yaşında aylar-illər xəstəsi olsan, üstəlik, qayğısını çəkməli olduğun adamlara əziyyət verdiyinə görə çərləyəsən, bir də var, Əzrayıl səni qəfildən yaxalaya, uzaqbaşı ikicə günə çəkib apara; nakam dostum əslində, bu dünyada darıxdığı ən çətin anlarında belə, yaşamaq istəyirdi: bir dəfə yolumuz rayona, yaxın tanışımızın yanına düşmüşdü, həmişəki kimi, yedik-içdik, axır ki, yatmaq vaxtı gəldi, nolasıdı rayon yeridi, tanışımız da buxçada qonaq-qaradan ötrü saxladığı ən yaxşı yorğan-döşəyi saldırdı; mən bir balaca hallıydım, elə onun da vəziyyəti babatıydı, dəsvaha soyunub girdim yatağa, nakam dostum da eləcə yaylı çarpayıda divar qalınlığında döşəyin üstünə uzanıb, allı-güllü yorğanı sinəsinə çəkdi, aradan bir az keçmişdi, hiss elədim, qalxıb işığı yandırdı, dönüb baxdım ki, alt paltarındaca yatağın içində oturub, üzündə elə laübalı ifadə var, elə bil, indicə dar ağacına aparacaqlar; əvəl elə bildim, ağrıyan yeri var, sonra gördüm yox, nəsə özündə-sözündə deyil, soruşdum ki, nolub, başını qaldırıb, üzümə baxdı, bəbəklərində yaş, baxışlarında qorxu vardı, dedi, otuz ildi, belə yumşaq yorğan-döşəkdə yatmamışam, qorxuram, yuxuya gedəm, ayılmayam, yerim bərk olmasa, yata bilməyəcəm; qəfildən elə bil, ayıldım, mənənən - neçə illərdən bəri sirrini gizlətmədiyi adamla utana-utana, sıxıla-sıxıla danışmağından başa düşdüm ki, içini qaplamış qorxu böyükdü, qalxıb, yorğanın üzünü çıxırdım, iki qatlayıb elə döşəmənün üstündəcə sərdim, başının altına mütəkkəni qoydum, üstünə də yorğanüzünü atdım, ondan sonra rahatlanıb, yuxuya getdi; indi də məndən ötrü qaranlıqdı: ölümdən söz düşəndə, saymazyana danışan, lağlağı eləyib, ələ salan, ölümə az qala laqeydlik həddinə çatan sakitliklə baxan nakam dostum onda niyə belə hövlənmişdi, bəlkə, duyğularını düzgün ifadə eləyə bilməmişdi, onun bağırını yaran ölüm yox, nəsə başqa bir şeyidi; səhər gözümü açanda gördüm, nakam dostum yatağının içində oturub, elə bil, ölüm qarşısında ani zəifliyindən utanırdı, xeyli üzümə baxa bilmədi, sonra bir müddət gözlərimiz rastlaşanda, yazıq-yazıq gülümsədi, ta ki əlimiz stəkana çatanacan, ayılmaq təhlükəsini aradan qaldıranacan özünü belcə naqolay hiss elədi, o naqolaylıq ötüb-keçənəcən ikimiz də əziyyət çəkdik; mənə qalsa, ölümün nəfəsini daha çox hiss eləmişdim: elə nakam dostumun yoxluğunun bir il, iki ay onuncu günündə camaata qoşulub, şəhərin şimal girəcəyində guya üstümüzə gələn top-tüfəngli qoşunun qabağını almaq üçün barrikada qurub, tonqal qalayanda, içini nagahan

sarsıntı bürümüşdü: tonqalın başına yığışanlar, bir-birinə ürək-dirək verənlər, mahnı oxuyanlar özlərini şax tutmağa çalışırdılar, amma hamının üzündə hələ də yaxına buraxmaq istəmədikləri, əməlli-başlı dərk eləmədikləri Ölüm kölgəsi görürdüm, bu kölgə get-gedə qatılışdı, ilk güllələrin atılmasıyla, tankların, zirehli maşınların gurultusuyla Əzrayıl görkəminə düşmüşdü; göyə millənən işıqsaçan güllələr, ürəkparçalayan qışqırtılar, Ölümle çiling-ağac oynayan cavanca uşaqların ora-bura qaçışması mənə qorxulu yuxunu andırırdı, tindəki budkanın dibinə qısılib, niyə burda olduğum, nə eləmək istədiyim, bundan sonra neyləyəcəyim barədə fikirləşirdim, hissələrim qıc olduğundan, tərpənməsəm də, Ölümün addım-addım yaxınlaşdığını duyurdum; güllələrdən biri budkanın söykəndiyi dükanın vitrininə dəydi, ətrafa dağılan şüşə parçalarının ikisi kürəyimə sancıldı, soyuq havada o yerin əvvəlcə isindiyini, sonra yaş olduğunu, get-gedə bədənimin boşalıb, şüurumun dumanlandığını hiss elədim, həmin məqamda yanımdan əyilib, qaça-qaça keçmək istəyən cavan bir oğlanın qəfildən dayandığını, qəddini düzəldib, yerə yıxıldığını gördüm: oğlanın üzü düz gözlərimin qabağında peyda oldu, əvvəl dodaqları dartıldı, səyridi, ağızının qıraqlarından qan axıb, çənəsinə süzüldü, xırıldaya-xırıldaya bir-iki dəfə nəsə demək istədi; onda nəsə fikirləşmək iqtidarında deyildim, amma hansı qüvvə məni yerimdən tərpətdi, onu bilmirəm: dizlərimin üstünə qalxdım, oğlanın qollarından yapışib, budkanın arxasına sürüdüüm, hiss elədim ki, hələ canı üstündədi, kömək istəməyə adam axtardım, elə bu vaxt kimsə, «qollarından qaldır» dedi, tiyə köynəkli bir nəfəriydi, yaralının ayaqlarından yapışmışdı; həmin anda qışın o vaxtında köməyə gələnin boyun-boğazından tər şoralandığına görə təəccüblənməyə də macal tapdım, amma oğlanın qoltuqlarının altından girib, dikələndə, kürəyim bir tərəfinin keyləşdiyini də duydum, görünür, yaram hələ istiydi, ağrısını bir az sonra hiss eləyəcəkdim; cəmi üç addım ata bildik, tindən ağxalətli iki nəfər özlərini üstümüzə saldı, bir göz qırpımında yaralını xərəyə uzadıb, beş-altı addım o tərəfdəki «təcili yardım»a sarı qaçdılar, mən də qəfildən səndələdim, kürəyimi divara söykəyib, yavaş-yavaş yerə oturdum, daha doğrusu, dibi görünməyən uçuruma yuvarlandım; onda xəyalımda canlananlar indi də gözümün qabağındadı: məni dəfn eləməyə aparırdılar, tabutun altına girənlər kimlər idisə, heç birini tanıyırdım, arxada gələnlər də tanış deyildilər, tək-cə yazıq anamı tanıdım, ağlamırdı, deyəsən, gözlərinin dibi qurumuşdu, səni yel apardı, deyirdi, doğuldun-doğulmadın, yellərə qoşulub getdin, indi səni kimdən soruşum, deyirdi, sonra doğrudan da, qadın səsi eşitdim, ağlar səslə, ay oğul sağsanmı, qalx, Allah sizə əl qaldıranın balasını mələr qoysun, Allah bəsin tifaqını dağıtsın, ay insaf yiyələri, kömək eləyin, bu da insandı, deyəsən, yaralanıb, daldaqıra q yerə çəkin, bunun da anası var; sonra iki əl qoltuqlarımın altından, iki əl də ayaqlarımdan yapışdı, məni harasa sürürdülər, elə beləcə, sürünə-sürünə xəyalıma gəlirdi ki, bu apardıqları yol, çox uzaq yoldu, nə qədər getsək də, mənzilə çata bilməyəcəyik, yəqin, aradan bu vaxtacıq yaşadığım illər qədər zaman keçəcək; o zamanın içində yazıq anamın səmindən başqa bir səs eşitməyəcəyəm; amma yox, hardasa uzatdılar, bir əl gödəkçəmin boynunu aşağı çəkdi, köynəyimi parçaladı, kişi səsi «güllə dəyməyib» dedi, «şüşə batıb, qorxulu bir şey yoxdu», ardınca da kürəyim sağ tərəfində kəskin ağrı hiss

elədim, «vəssalam», səs əlavə elədi, «tənzifi spirtə batır ver mənə», soyuq bir şey həmin yeri yandırdı, özümü saxlaya bilməyib, inildədim; «tez sarı», həmin səs kiməsə tapşırıdı, güman ki, qadın əlləriydi, yaramı sarıyırdı, elə həmin vaxt da şüurum özümə qayıdırdı, o əllərin yiyəsi olan cavanca bir qız «deyəsen, özünə gəldi», dedi, rəngi qaçmış üzünü mənə sarı çevirdi, «qorxma, qardaş, ciddi bir şey yoxdu, özün yeriyə bilmirsənsə, sənə kömək eləsinlər»; hansı binanınsa altındakı anbara oxşar yeridi, dikəlib oturdum, qara gödəkcəli, üzütüklü kişi, qolumdan tutub, qapıya tərəf apardı, «gəl, dedi, yaxşı qurtarıbsan, Allah ki, bu müsibəti bizə göstərdi, heç bir millətin başına gətirməyib, cavan demədilər, qoca demədilər, uşaq demədilər, hamını qanına qəltan elədilər...», eşiyə çıxanda bildim ki, bayaqkı yerdən cəmi qırx-əlli addım aşağı tərəfdəki binanın altına sürüyüb gətiribləmiş, aradan nə qədər vaxt keçdiyini ayırd eləyə bilmədim, artıq güllə səsləri, tankların, zirehli maşınların gurultusu şəhərin mərkəzinə doğru uzaqlaşırıdı, hardasa yaxın küçələrdə arabir atəş səsi eşidilirdi; həyətlərdən keçə-keçə yarıduman içində evə necə çatdığımı bilmədim, o gecə niyə ölmədiyim də məndən ötrü qaranlıq qaldı - bir-iki saat sonra yaramın ağrısı o dərəcəyə çatmışdı ki, daşı-divarı cırmaqlayırdım, harayıma qonşular çatmasaydılar, hardansa həkim tapıb gətirməsəydilər, yəqin ki, səhərəcən halım daha da pisləşəcəkdiki; düz iki həftə evdən eşiyə çıxa bilmədim, bir tərəfim üstümdə yığılıb qaldım, həkim gəlib-getdi, dava-dərman qoydu, köhnə dostumla köhnə tanışım növbəylə gūnaşırı baş çəkдилər, nə bacarırdılar elədilər, yavaş-yavaş düzəldim, elə sonra şəhərdə baş verənlərdən də onların danışığılarından xəbər tutmuşdum; o günlərdə ağılıma gəldi ki, əgər nakam dostum sağ olsaydı, güman ki, naqafil gülləyə tuş gələcəkdi, bu da baş verməsəydi, Ölümə bir addım da yaxınlaşacaqdı, mənə bir ayama yaraşdırıb, içini saran dərdi dağıtmaqdan ötrü sataşacaqdı, bəlkə də, Ölümə bir qədər də biganə olacaqdı...

VIII

Yox, zəng eləmədi, köhnə dostum zəng eləmədi: indiyəcən ümidim varıdı ki, zəng vuracaq, vəziyyətimdən xəbər tutacaq, pul tarıb-tapmadığımı soruşacaq, başının qarışıq olduğunu, filan-filan şeylərin dalınca düşdüyünü, heç xörək yeməyə də amanı olmadığını deyəcək, ortaya bir zarafat qatacaq, axırda sabah bir vaxt tapıb, ona dəyməyimi tapşıracaq; əlbəttə, hər şey mənəim beynimdə düzüb- qoşduğum kimi olsaydı, sabah sürünə-sürünə də olsa, gedib dəyərdim, xırda-para məsələlərin başına ip salmazdım, bundan ötrü bu qədər illəri dostluq eləmişdik, bundan bötrü yaxşı günümüzdə də, pis günümüzdə də bir-birimizin yanında olmamışdıq; - hər bu cür söhbətdən incisəydim, gərək onda əlaqəni kəsəydim; əslində, o, mənə dostluq, qardaşlıq eləmişdi, mən indən sonra qalan ömrümü də çalışsaydım, onun elədiklərinin yarısını eləyə bilməzdim, məndən ötrü çəkdiyi əzabların xərclədiyi pulların, sərf elədiyi vaxtın əvəzini verə bilməzdim, borc deyilən zəhrimarın altından çıxa bilməzdim, köhnə dostum da bunu yaxşı bilirdi, arada baxırdım ki, elədiklərindən özü də əməlli-başlı ləzzət alır, qürur

duyur; görünür, insan nə qədər eqoist olsa da, hər halda, sabahın da dərini çəkir, sabah adının yaxşılıqda hallanmasını istəyir, ona görə də kiməsə kölgə salmağa çalışır; bu mənada köhnə dostum ağıllı adamıydı, onun həyat prinsipini lap əvvəldən başa düşmüşdüm: əvvəl özün, öz ailən, öz problemlərin, sonra imkanın daxilində dost-tanış, qohum-əqraba - əslində, düz prinsipdi, buna görə nə mənim, nə də başqalarının ondan inciməyə haqqı var; dünya əzəldən belə qurulub, belə də gedəcək, «el üçün ağlayan...» məsəlini quru yerdən deməyiblər, ailəsinin boğazından, əynindən, rahatlığından kəsib, qıraq adamlara xərcləmək ağıllı adamın işi deyil, bunu da köhnə dostum eləmir, deməli, ağıllı adamıydı, amma dost-tanışa, qohum-qardaşa canıyananlıqını elə bacarıqla bildirirdi ki, həmişə ona həsəd aparırıdım; bu illər ərzində nələrlə eləməmişdi məndən ötrü - cibinin pulunu yarı bölmüşdü, əynindəki köynəyi, ayağındakı ayaqqabını çıxarıb vermişdi, ev-esik, ailə yiyəsi olmağın yolunda nə mürşükünsə eləmişdi, şəhərə ayaq qoyanda, anamı da, dayımı da öz qohumlarından ayırmırdı, kefim olmayanda, hamıdan qabaq özünü çatdırmağa çalışmışdı, bu canfəşanlıqında heç vaxt saxtılıq-filan görməmişdim; bəs, mən neyləmişdim bunların əvəzində, bir şeylə lovğalana bilərəmmi: hə, aradabir idarəsinin yazı-pozusuna kömək eləmişəm, bir dəfə operasiya olunanda, üç həftə yanına gedib-gəlmişəm (onda da mənimki elə quru-quru gedib-gəlmək olub, pul-parasını özü verib, qalan şeyləri də məşallah, bir qoşun olan qohum-qardaşı yoluna qoyublar), yazdıqlarımın birini ona həsr eləmişəm (buna heç ehtiyacı da yoxdu), deyərsən, vəssalam; özü də müdrik adamdı, üstəlik, məni mənim özümdən yaxşı tanıyır, ona görə də məndən elə ciddi umacağı yoxdu, deyir, bu boyda illərimiz bir yerdə keçib, ton-ton çörək, pud-pud duz yemişik, bir-birimizin cikinə də, bikiyə də elə bilirik, bundan sonra gedib, ayrı dost-simsar axtarmayacağıq, Allahın alnımıza yazdığına qail olmalıyıq; indi zəng etməyibsə, deməli, özünün problemi mənim məsələmdən də böyükdü, ya da doğrudan da, imkanı yoxdu, bundan ötrü əlbəttə, onu asıb-kəsən, dalınca danışan deyiləm, heç rastlaşanda, üzünə də vurmayaçağam, məni ev dəftərinə yazdırıb, üstünə ha götürməyib - kişi ki, öz problemini özü həll etmədi, gərək boğazına kəndir salsın; kiməsə yük olmaqdan alçaldıcı bir şey yoxdu dünyada, qəhbəlikdən də pisdi, beləsi öz bədənini satır, pul qazanır, həyatını təmin eləyir, amma kiminsə yaxasından qalstuk kimi asılıb qalmaq, gözünü onun-bunun əlinə, cibinə dikmək, hamıdan nəsə ummaq mənən satılmaqdı, mənəvi ölümdü - buna başqa cür ad vermək olmaz; neçə illərdi ki, özümü o hüdudu keçmək fəlakətindən qoruyuram: günlərlə cibimdə qəpiyim olmaya-olmaya köhnə dostumdan pul istəməmişəm, sözarası soruşanda da, üzə vurmamışam, izi azdırmışam, zorla borc verdiklərini əlimə düşən kimi, qəpiyinəcən qaytarmışam, qaytardığımı mənə, başına yığışanlara xərcləsə də, qoymamışam üstümdə qalsın; özü də xasiyyətimə bələddi, bilir ki, elə-belə, heç nədən cibimə pul qoya bilməz, verdiyini birdəfəlik hesabdan silə bilməz, qaytardığımı almaya bilməz: əslinə qalsa, bunun üstün tərəfi də vardı, diliynən pul istəyənlər, qırsaqqız olub, yaxasından yapışanlara beş dəfə ağız açanda, bir dəfə əlini cibinə salır, mən heç istəməmişəm, soruşur ki, pulun- paran varmı; deməli, sabah onun yanına dəyməkdən söhbət gedə bilməz, təki səhərəcən halım bir azca babatlaşsın, ayaq üstündə dura bilim, gedərəm

əvvəlcə borclularımı axtarmağa, hansını tapsam, belə olmaz deyərəm, imkanın olsa, hərdənbir xəcalət də çək, onlardan bir şey çıxmasa, zəng vurub, şair-publisisti taparam, adımlı borc dəftərinə yazdıraram, sonrası nolur-olsun, onsuz da qaradan ayrı rəng yoxdu, amma zalımın borc dəftəri də məşhuri-cahandı, adın ora düşdümü, elə o gün bütün ədəbi aləm biləcək, bircə o qalib ki, dəftərdəki siyahını qəzetlərin birində həftəbaşı çap elətdirsin, daha çayxanada, kababxanada dilə-dişə salmağa ehtiyac qalmasın; yenə insafli adamdı, vallah, dost-tanışdan faiz almır, daha qalan adamları deyə bilmərəm, indiki, qardaşın-qardaşa, atanın-oğula pul vermədiyi bir vaxtda əl tutmaq əlbəttə, savab işdi, görünür, qardaşım da dünyanı görüb-götürüb, vaxt varkən savab qazanmaq istəyir - neyləyəsən, bu da bir həyat prinsipidi; əlbəttə, birliyin üzvü (üstəlik məclisinin, komissiyasının, bir redaksiya kollegiyasının) kimi, gedib, ərizə yaz, yardım istəyə bilərəm, buna haqqım var - ordan maaş almıram, hesabına xarici ölkələrə getmirəm, Allaha şükür, ev, bağ, maşın da görməmişəm, ancaq aldığı zəhərə dönər, boğazımdan getməz, elə bilərəm, əlsiz-ayaqsızlara verilən fitrə-sadağadı, ondansa gedib, küçədə əl açmaq yaxşıdı; amma bir dəfə tərs damarım tutmuşdu, ya da şeytan yoldan çıxartmışdı, fikirləşdim ki, özləri dəstə-dəstə alırlar, mənim də haqqım var bir dəfə istifadə eləməyə, gedib ərizə yazıb, girdim işlər müdirinin yanına, yazdığımı oxuyub, dedi, rəhbər üç gündən sonra olacaq, qol çəkdim, gəlib alarsınız, kabinetindən çıxanda, da it kimi peşman olmuşdum, geri dönüb, ərizəni də almadım, fikirləşdim, eşşəyə minmək bir ayıb, düşmək ikinci, həm də dedim, dalınca getməyəm, yəqin, yadlarından çıxar, məsələ də beləcə yat-qut olar, kimdi mənim dərdimə, halıma yanan; amma görünür, işlər müdiri insafli adammış, ağılından keçib ki, kisə-kisə gedən yerdə bir çimdik də mənə düşsə, dünya dağılmaz, həftənin axırında xəbər göndərdi ki, rəhbər ərizəyə baxıb, müsbət qərar verib, ayın filanında gəlib, yardımını birliyin kassasından ala bilər, üstəlik də deyib, istedadlı, filan-fəsməkan adamlara yardım göstərmək borcumuzdu; sözün düzü, yenə getmək fikrim yoxdu, ancaq təslikdən elə vaxtım düşmüşdü, surum yeriyyə, əlim gətirmişdi, ona görə də götür-qoy elədim, axırda dedim, heç olmasa, bir dəfə də mən özümü sındırım, elə ordaca işləyib, ayın başında dəsdəyirmi maaş alanlardan nəyim əskikdi, bu minvala o günəcən ucunu-ucuna calayıb getdim, kassada adımlı qabağına yazılan məbləği görəndə, rahatım götürüldü, əlim yerdən-göydən üzüldü, istədim üzsuluykən çıxıb gedim, ya da qol çəkib, deyim, bu pulu rəhbərə verin, mənə lazım olmadı, Allah ayrı bir yerdən yetirdi; amma bir də sındım, qol çəkib pulu aldım, qalığını kassirin qabağına atdım, dəhlizdən keçəndə, gördüm, hər rastlaşanda, umacaqlı gözlərini əlimə dikən şair indi də bir tərəfdə durub, ucu qızarmış burnunu çəkə-çəkə mənə baxır, diliylə qurumuş dodaqlarını yalayır; qəfildən özümü elə itirdim, bilmədim, əlimdəki pulu hara soxam, elə bil, oğurluq üstündə tutulmuşdum, ya da bir ayıb iş başında yaxalamışdılar, o binəvanı görməməzliyə vurub, keçmək də insafsızlıq olardı, ona görə də əl vermək əvəzinə pul uzatdım, alıb dönə-dönə üzürxahlıq elədi, səxavətimi, istedadımı, yazı-pozumu təriflədi, qucaqlayıb, üzümdən öpdü, dönüb dərdinin dalınca yollandı; pilləkəndə tələbək illərindən tanıdığım, indiyəcən bir yerdə işləməyən, necə yaşadığı həmişə məndən ötrü sirr kimi qalan

publisistlə rastlaşdım, salam-kəlamdan sonra ev kirayəsini verə bilmədiyini, imkanım daxilində kömək göstərməyimi dedi, aldığımin qalanını da bölüb, onun cibinə qoydum, bundan əməlli-başlı yüngülləşib, küsəyə çıxdım; yolumun üstündə gül dükanı varıdı, o dükanın yanında niyə ayaq saxladığımı bilmədim, xeyli orabura döyükdüm, gülsatan oğlan da başımın üstünü kəsirdi ki, «hansından verim», daha, qaçmaq fikrinə düşmədim, bir dəstə qərənfil bağladıb, pulunu verdim, düzdü, həmin dəqiqələrdə gülü niyə aldığımı dərk eləməirdim, amma dumanlı da olsa, əminiydim ki, düz eləmişəm, indicə nəsə baş verəcək... qəfildən yadıma düşdü: bu gün nakam dostumun ildönümüdür... hə, səhv eləməmişəm, elə hava da həmin ki kimidi, göyün üzü bomboz bozarıb, ola bilsin, bir azdan yağacaq; sonrası elə bil, qabaqcadan düzüb-qoşduğum kimi oldu: küçənin qırağında duran taksilərdən birinə yaxınlaşdım, arxayın-arxayın əyləşib, «qəbristanlığa sür», dedim, yarımca saat sonra düşüb, fəhmlə qəbri axtarmağa başladım, axtara-axtara dost sədaqətinin-filanın boş şey olduğunu fikirləşirdim - budu, nakam dostumun məzarının yerini az qala unutmuşam, gör nə vaxtdı, fir-fir fırlanıram - axır ki, tapdım, gülləri sinədəşinin üstünə düzüb, elə ordaca oturdum, siqareti-siqaretə caladım; azacıq sonra «fa-a-atihə!» kəlamına diksinib, başımın üstündə görkəmindən mollaya oxşayan arıq, uzun adamı gördüm, o, təklif-filan gözləmədən yasinini oxudu, salavat çevirdi, pulunu aldı, dinməz-söyləməz çıxıb getdi, mən də gözümü başdaşının üstündəki şəkllə dikib, öz içimlə əlləşə-əlləşə qaldım; bircə saat sonra da nakam dostumla tez-tez yolumuzu saldıığımız qəlyanaltıxanaların birində oturmuşdum, nəsə yediyim yadımda deyildi, sonra o halətimdə nə qədər içdiyimi, nələr barədə fikirləşdiyimi, evə necə gəlib çıxdığımı da xatırlaya bilmədim, amma ayılanda, hər şeyin beləcə, məntiqi sonluqla başa çatdığından razı qaldım; ondan sonra çətin günlərim az olmamışdı, amma bir də sınmağı, yardımdan ötrü ərizə yazmağı ağılıma belə gətirməmişdim, təbii ki, bundan sonra da bu cür fikrə düşməyəcəkdim, bu dünyada hər şeyin axırı ölümle bağlıdırsa, o Əzrayıl kəmfürsətin qarşısına da mərdi-mərdana çıxmaq lazımydı; adamın adının borc dəftərinə düşməyi ayıb deyil, ömründə borc almayan bir kimsə tapmaq çətindi, uzaqbaşı borcu qaytaranda, comərdliyinin əvəzində qonaqlıq verərəm, xətrim daha da xoş olar, bir də üstünə gedəndə, nəm-nüm eləməz, əksinə, beş istəyəndə, on verər, çətini etimad qazanmaqdı, sonrası yoluna düşəcək...

Başqa vaxt olsaydı, indi çoxdan yuxuya getmişdim, amma indi canımın ağrısı hər şeyi qatıb-qarışdırmışdı: uzandığım, yəqin, iki saata yaxın, ən azı saat yarım olardı, eşikdə qara yelin heyi yavaş-yavaş kəsilirdi, ötüb keçən maşınların səsi seyrəlib-aydınlaşırdı; Ölüm-zulum qalxıb, çarpayıda sallağı oturdum, əslində, hansı əzamin daha çox ağrıdığını unamağa çalışdım, indi dərk elədim ki, içimdəki ağırlıq sabah ayağa durub-durmayacağımla bağlı qorxumdandı: aradan qırx il keçəndən sonra atamın halı yenə gəlib, gözlərimin qabağında durdu, onun keçirdiyi əzablı hissələri bu vəziyyətimdə daha aydın duyurdum, amma bir şey də vardı ki, atam yanında doğma adamlarının - arvadının, qardaş-bacısının, qohumlarının (mən hesabdan deyildim, altı yaşlı uşağa bel bağlamaq gülməli olardı) oldığını bilə-bilə o zülmü çəkirdi, mənə tamamilə yalqızıydım; yazıq anama

xəbər versəydim, bunu özümə bağışlamazdım, onu yarıtmamışdım, murazını gözündə qoymuşdum, bu dünyayla bütün bağlarını qəddarcasına qırmışdım, dərdinnən başlı-başına buraxmışdım, öz dərdimi də onun boynuna qoymaq dünyada ən alçaq iş olardı, bunu mənə nə Allah keçərdi, nə də bəndə; yaşamağın axırı ölümdü, nə fərqi, gec ya tez, amma hər şey qəfildən olsa, yaxşıdı, ağlayar, basdırar (kimsə deyib: imkanlı adamları dəfn eləyirlər, imkansızlarısa basdırırlar), yas tutar, sonra bu dərdi də köhnələr, Allahın verdimi ömrü yaşayıb qurtaranacan, heç olmasa, təkcə öz canını saxlayar, xəstə, yarımamış oğlunun azarını çəkməz - bu cür var olmaqdan, ölüm yaxşıdı...

Dikəlməyim, ayaqyolunacan olan beşcə addım atmağım, çöməlib-qalxmağım məndən ötrü məşəqqət oldu: elə bil, həmişəki adam yox, bir çuval doğranmamış ətiydim, ora-buramı tələm-tələsik, necə gəldi, bir-birinə yapışdırmışdılar ki, adama oxşayım, daha yeriməkdən-yürüməkdən, oturmaqdan-durmaqdan ötrü deyildim; bədənimdən ayrılan şeylə elə bil, bütün iç-çalatım bayıra çıxırdı, bağırsaqlarımdakı sancı aşağı-yuxarı tütüyürdü, nəyə xəyami yandırırdı, inildəməkdən, zarıldamaqdan özümü güclə saxlayırdım, daha doğrusu, qabağımı divarın o tərəfindəki qorxu kəsirdi; yassar qonşum bu vaxtlar yatan deyildi, mən deyəndisə, görünür, öz işindədi: kətlin, ya da stolun üstünə çıxıb, hardasa açdığı deşikdən mənə göz qoyur, bütün çəkdiklərimi görür, ola bilsin, lentə-filana yazır, sonra sakitcə oturub, ləzzət ala-ala baxır, axırda da yenə nəyə yazıb-pozur; arada gözlərini bic-bic qıyır, dodaqlarını ləzzətlə marçıldadır; bir də gördün, ortaya kitab çıxdı: adı nəyə əndrəbadi bir şeydi, hadisələr də, guya, başqa ölkədə baş verir, amma təsvir elədiyi adam yenə mənəm, xəstələnib, yatağa yığılıram, onnan-bunnan telefonla danışırım, beləcə ağrıdan qovşurula-qovşurula zulum çəkirəm, axırda da məsələn, o çatı qırığını götürüb, özümü asıram; əlbəttə, triller janrında psixoloji-detektiv, maraqla oxunan bir əsər çıxar, illah da gözünə bir balaca posmodernist-filan şeylər qatasan, bəzi yarıerotik, yarımozaxist epizodlar əlavə eləyəsən, nakam dostum demiş, «dedim-dedi» üslubunda yazmayasan, arada da lirik ricətlər eləyəsən - heç də o yalquzaq barədə yazdığından pis olmaz; bütün bunlar belədirsə, bəxti yaman gətirib, əlinə mənim kimi xam material düşüb, ola bilsin, məsələ bir az da başqa cürdü, məsələn, köhnə dostumla bu yassarın arasında mən bilmədiyim əlaqə var: tutaq ki, bacanağı, ya bir başqası vasitəsilə köhnə dostuma yol tapıb, qonşuluğundakı bu boş evə məhz məni gətirmək üçün plan qurub, ola da bilər ki, kirə pulunu köhnə dostumun o tanışına bu yassar verir, mən də guya müftə-müsəlləm yaşayıram, amma eksperiment dovşanı kimi bir şeyəm, qulağımı sallayıb gedib-gəlirəm, yazıb-pozuram, subay adamın görəcəyi işləri görürəm, qurulan tordan da xəbərim yoxdu; ola bilər, hər şey ola bilər, bu vaxtcan elə şeylər görüb-əşitmişəm ki, daha heç nəyə təəccüblənə bilmirəm, elə o ömür-billah evlənib-eləməyən, bir işin qulpundan yapışmayan, həmişə də kirə pulu axtaran tələbələn tanışımın başına bu cür oyun gətirmədilərmi: qabaqlar əməlli-başlı adamıdı, başına nə oyun açdırsa, dəyişdi, get-gedə qeybdən xəbər verməyə başladı, bir də görürüdü, mağil söhbət elədiyən yerdə səsinin qısdı, ora-bura döyükdü, ordan «əşidəllər» dedi, üz-gözündəki qorxunu öz gözlərimlə görməsəydim, deyərdim, artistlik eləyir; axır

vaxtlar rastlaşanda, dedi, «başımın içində aparat yerləşdiriblər, nə fikirləşirəm, yazıllar, nə gecə rahat buraxıllar, nə gündüz», buna da inandım, çünki gözlərinin dərinliyində ölüm qorxusu varıdı, onda ağılımdan keçdi ki, artıq bununku qurtarıb, ağılını yerindən oynadıblar; niyə belə oldu, yazığın başına nədən bu oyunu açdılar, ondan istədikləri nəydi - bütün bunlardan xəbərim yoxdu, amma bir şeyi bilirəm: olub-keçənlər elə-belə baş verməyib, ümumiyyətlə, bu dünyada səbəbsiz heç nə baş vermir, yəqin, ortada mənim bilmədiyim hansısa məqsədə qulluq eləyir, yoxsa o bədbəxt özbaşına qeybdən xəbər verməzdi; indi məni yüz adam inandırır ki, filan şey filan deyil, öldürsələr də, ağılıma batmaz: yassar kişi, cavan qadın, nə iş tutduqları bəlli deyil, nə ər-arvada oxşayırlar, nə ata-balaya, üstəlik, kişi qapının ağzında durub, mənim gəlib-getməyimi güdür, bəlkə də, qapının gözlüyündən hər hərəkətimə göz qoyur - bütün bunlar təsadüf ola bilməz, axı; təsadüfdüsa, qonşum qoca-qoltaq, tək-tənha adam olaydı, ölüb, mənzilini mənə vəsiyyət eləyəydi, ya da tək cavan qadın olaydı, aramızda gözəl münasibət yaranaydı, axırı də dəlicəsinə eşqlə qurtaraydı, bilərdim ki, bütün bunlar təsadüf də olmasa, Allahın yazdığı alın yazısıdı - yoxsa indi baş verənlər pis toqquşdurulmuş psixoloji trillerə oxşayır; indi o yassar ayaqyolunda oturub, belə qovşurulmağımdan ləzzət alırsa, deməli, sadistdi, özünün də qafası yerində deyil, gördüklərini andıra qalmış kitabında təsvir eləmək fikrinə düşübsə, başdanxarab yox, ruhi xəstədi - yanındakı qadının gözəlliyindən yox, başqalarının əzablarından xəbər verən bu cür şeylərdən zövq alır; ümumiyyətlə, götürəndə, dünyada ideal adam yoxdu, hərənin bir cür sapıntıları var: biri pul dəlisidi, o biri qumar düşgünüdü, üçüncüsü qadın ölüsüdü, bir başqası marka yığır - belə çıxır ki, bu dünya başdan-başa dəlixanadı, intəhası, biri öz halını üzə daha çox vurur, o biri gizlədir, üçüncüsü Allah vergisi, istedad əlaməti kimi qələmə verir...

Ayaqyolundan qalxıb-çıxmağım məşəqqət oldu: çarpayıyacan olan beş addım yolu az qala bir ömür qədər uzun keçdim, elə bil, qolum-qığım mənimki deyildi, gövdəmdən sümüksüz ət parçaları asılmışdı, addımlarımı atanda, ləngər vururdum, başım da boynumun üstündə durmurdu, hey ora-bura yırğalanırdı; şübhəsiz, şüurumun olan-qalanını da itirəydim, yıxıldım; amma ölüm-zulum mənzilə yetişdim, çarpayının dəmirindən yapışıb, bədənimi yatağıma güclə sürüyüb saldım, gözlərimin qabağında hər şey get-gedə duman pərdəsinə bürünürdü, dişlərimi bir-birinə sıxıb, iniltimi içimdə boğmağa çalışırdım, zarımaqdan, daha doğrusu, yalquzaq kimi ulamaqdan özümü güclə saxlayırdım; qara yelin heydən düşməsiylə eşikdə səssizlik çökmüşdü, bu səssizlik beynimdəki cırcırana səsinə oxşayan güyültünü daha aydın eşitməyimə imkan verirdi: günün səslili-küylü vaxtları unuduğum güyültü indi beynimin içini cırmaqlayırdı, olub-qalan amanımı da kəsirdi; bu güyültünün nə vaxtdan peyda olduğunu xatırlamıram, amma bilirəm ki, çoxdan var, axır vaxtlar da lap dözülməz olub: hər yerə səssizlik çökdümü, elə bilirsən, beynimin içinə bir dəstə cırcırana dolur, yay gecəsindəki kimi, asudə-asudə oxuyurlar; belə vaxtlarda həmişə yadıma atamın cələdən o tərəfdəki bostanı düşürdü: onda hələ canı əyilməmişdi, özünü oda-közə vururdu ki, anamla mən korluq çəkməyə, ona görə də iki il dalbadal bostan yeri götürmüşdü, qovun-qarpız əkmışdi, yayın qorabışırən ayı, becərdiyi yetişən vaxt

qaravolunu çəkirdi ki, oğru-əyri aparmasın, ya da mal-heyvan buraxıb, zay eləməsinlər; çox vaxt məni də özüylə aparırdı, aparmayanda, ağlayıb, ayağamı yerə döyürdüm, inadımı yeritməmiş əl çəkmirdim, isti yay gecəsində dikdirin başında qurduğu talvarın altındakı otun üstünə uzanıb, atamın siqaret çəkməyinə baxmağı, dünyanı başına götürmüş cırcıramaların səsinə qulaq asmağı xoşlayırdım; aradabir atam əlimdən tutub, bostanın qırağında hərlənməyə gedirdi, ayağımın altından pırıltıyla uçan quşların, ora-bura atılan çəyirtkələrin, ya da elə qarpız-qovun qoxusuna gələn qurd-quşun qəfildən səs salıb, qaçışmaları xoşuma gəlirdi; bir də görürdün ki, hardasa, lap yaxınlıqda iri qarpız şirinliyindən cırıltıyla iki bölündü, atam o yeri maşırılaydı, bostanın qırağına hərlənib, qayıdanda, həmin qarpızı tapıb, talvarın altına gətirirdik, atam ay işığında sümük dəstəkli qəməsiylə qarpızı iç eləyirdi, ikimiz də cırcıramaların səsinə qulaq asa-asa yeyirdik; bir də görürdün, qohum-qardaşdan, ya da elə-belə tanışlardan kimsə at belində, bəzənsə arabayla gəlib çıxdı, gətirdiyi bişmiş toyuğu, ya qızardılmış kartofu, pendir-çörəyi, bir şüşə cecəni xahiş minnətlə atama verdi, bir qismət çörək kəsib, sağlıq dedi, xurcun-kisəsini qarpız-yemişlə doldurub getdi; bəzən də heç bəxtimin gətirməyi lazım olmurdu, gün günortadan keçəndə, yazıq anam bağlama düzəldirdi ki, apar ver atana, yazıq səhərdən ac-susuzdu, onda mühüm tapşırığı yerinə yetirən əsgər kimi özümü darta-darta cələdən keçib, bostana yollanırdım, uzaqdan atamın qaraltısını axtarırdım, məni görüb, kişiyana səsləməsindən əməlli-başlı ləzzət alırdım; atam məni bağlamaqarışq götürüb, başının üstünə qaldırırdı, ordan bütün bostanı görürdüm, gümüş kəmər kimi uzanın çayı, çaya sığınmış cələni, görürdüm, cələdən o tərəfdə otlayan mal-heyvanı, ot biçən kişiləri görürdüm, mənə elə gəlirdi ki, bu hərəkətiylə atam mənə dünyanı göstərmək istəyir, böyüyəndə, o dünyanı eninə-uzununa gəzəcək, yaşamağın ləzzətini duyacaqdım; sonra talvarın altında oturub, onun soyutma kartofu, pendir-çörəyi iştahla yeməsinə, üstündən iri parçada su içib, siqaret çəkməsinə baxırdım, bütün bunlar həddən artıq xoşuma gəlirdi, istəyirdim ki, heç vaxt yay qurtarmasın, cırcıramaların səsi kəsilməsin; amma o xoşbəxtliyim cəmi ikicə yay sürdü, atamın ölümüylə qarpız-qovun qoxusunu da, cırcıramaların səsinə də itirdim, bir də neçə illər sonra (vaxtını dəqiq bilməsəm də, nakam dostumun ölümündən sonraydı), kirayə qaldığım evdə keçələrin birində o qoxu da, o səs də qəfildən geri qayıtdı, həm də elə qəfil, elə amansızlıqla qayıtdı ki, az qaldım dəli olam; onda da üç gün evdən eşiyə çıxmadım, sərsəmləmiş adam kimi, dörd divarın arasında ora-bura vurnuxdum, nəse yeyib-içdiyim yadımda deyil, amma o qədər siqaret çəkmişdim ki, ağızım zəhər dadırdı, üçcə günün içində gözlərim çuxura düşmüşdü, görənlər elə bilərdi, türmədən indicə çıxmışam, (köhnə tanışım elə belə də dedi, onda bildim ki, xeyli dəyişmişəm); hə, deyəsən, elə həmin vaxtdan o qoxuyla o səs yaxamdan əl çəkmir: sonralar neçə kərə yolum kəndə düşəndə, bir mahna tapıb, bostanı olan tanışlarıma yanına getdim, amma nə sirdisə, nə qoxu o qoxuydu, nə səs o səsiydi, qovun-qarpızın başgicəlləndirən iyi, cırcıramaların nizamlı, ahəngdar səsi yerinə qatmaqarışq cırıltılar eşitdim - bilmədim, mən dəyişmişəm, yoxsa, dünyanın otu-əncəri, qurdu-quşu dəyişib, hər halda, nəse əvvəlki cür deyildim...

Hiss elədim ki, gözümün qabağını tutan dumanla, beynimə çökən qatmaqarışılıqla yanaşı, içimi də daha bu yataqdan qalxa bilməməyimin qorxusu qapsayır: indi səhər qalxacağım, harasa gedəcəyim, nə iş görəcəyim barədə fikirləşmədim, elə bil, bütün bunların bir daha baş verməyəcəyiylə barışmışdım; nahaq yerə işığı da söndürmədim ki, qoy yassar qonşum elə bilməsin, yatmışam: əslində, bunu bir neçə dəfə beynimədən keçirdim, amma indi qaranlığın zəhmiylə üz-üzə qalmaqdan qorxdum, işıqda səni dünyayla azacıq da olsa, bağlayan tellər var, qaranlıqsa, hər şeyin üstünə pərdə çəkir; bunu bir-iki dəfə beynimdə fırladıb, dikəlmək, əlimi çarpayının iki addımlığındakı düyməyə uzatmadım: onsuz da gecə yarını çoxdan keçmişdi, bundan sonra yatıb-yatmamağın bir elə xeyri yoxdu, əsası səhərə sağ çıxmağıydı, bu da özündən çox, Allahın işiydi, necə məsləhət bilmişdisə, elə olacaqdı; əlbəttə, belə bir vaxtda canımın hayına qalmağım daha məntiqli olardı, amma görünür, mənimki daha məntiqdən keçmişdi, hardansa gecənin, üstəlik, halımın bu vaxtında yayın orta ayı iki tələbə yoldaşına qoşulub, üçüncü tələbə yoldaşımızın yanına, dağların qoynundakı bir kəndə getdiyimiz yadıma düşdü, qəfildən hər şey iç dünyamda elə aydınlıqla peyda oldu ki, az qaldım, bütün bunların yaddaş olmaqlarına inanım; elə bil, üstümüzdən iyirmi beş il ötməmişdi, təkcə bir az görkəmdən dəyişmişdik, birinin saçı ortadan tökülmüşdü, o biri eynək taxırdı, üçüncüsü, elə o vaxtdan eynək taxsa da, bir az ağırtərpənən olmuşdu, mənim də təkcə saçımın gicgahlardan ağarmasını, seyrəlməsini, üç-beş dişimin düşməsinə görməzliyə vursan, o qədər də dəyişdiyimi demək olmazdı; yolüstü aran kəndinin bürkülü, cansıxıcı gecəsinə yaşamışdıq, amma həmin gecənin şər qarışan vaxtı kəndin qırağına gəzməyə çıxanda, gördüyüm taxılı təzəcə biçilmiş kövşənlik, uzaqda burula-burula axan çay, çayın sututar göylüyündə otlayan atlar, üfüqə söykənmiş dağlar, dağların ətəyindəki meşə zolağı, harasa uzanıb gedən dəmiryolu qəfildən məni elə kövrəltmişdi ki, özümü hönkürməkdən güclə saxladım; nakam dostum demiş, bir vaxtlar elə bu kəndə oxşayan yurddan qatarlara doluşub çıxmışdıq, elə bilirdik ki, fatehik, dünya qarşımızda diz çökəcək, əlçatmaz, ünyetməz zirvələrə qalxacağıq, şöhrət dənizində çiməcəyik, illərcə qabaq çıxdığımız yurda zəfərlə dönəcəyik, amma bilmirdik ki, bütün bu aqlımızdan keçənlər mindən birinə nəsib olur; o tələbə yoldaşımız da dağ kəndində müəllim işləməkdən tutmuş, Rusiyanın şimalında çalışmağacan uzun bir yol keçmişdi, axırda elə getdiyi qatarla da geri qayıtmışdı, indi yaşının bu vaxtında hər şeyi təzədən başlamaq istəyirdi, (əslinə qalsa, elə başlamışdı da), mən də sidq-ürəklə onun inadkarlığına heyrət eləyirdim; hər halda, sınımaq, son nəfəsinə qədər bu dünyadan istədiyini almağa çalışmaq, ömrün yarısını geridə qoyandan sonra hələ həyatın irəlində olduğunu fikirləşmək hörmətəlayiq xüsusiyyətdi, bunu aqlıma gətirəndə, özümün sinqinliğıma, səbatsızlığıma əməlli-başlı acığım tuturdu, bu Allah vergisinin məndə olmamasından inciyirdim - elə dağlara qalxan maşının bir küncünə çəkilib, yolboyu bu barədə fikirləşirdim; sonra gördüm yox, dağların qoynundakı kiçik bir kəndə sığınıb yaşayan yoldaşımız bizdən daha müdrikiymiş: bizim kimi harasa getmək, haranısa fəth eləmək fikrinə düşməyib, elə doğulduğu yerdəcə yaşaya-yaşaya insan ömrünün ən böyük çətinliyinin öhdəsindən gəlib - bu dünyayla

barışib, evi var, altı uşağı var, əkin-biçini var, mal-heyvanı var, işi var, Allahın verdiyi taleyini yaşaya-yaşaya müdafiə eləyib, dərslərini deyir, yazısını yazır, bilir ki, düz yaşayıb; dağların görkəmindən kövrəlməyimiz, quşqonmaz qayalara dırmaşmağımız, gözişləməz dərələrə gözdolusu baxmağımız, hövllənib, mahnı oxumağımız, uzanıb, dumduru göyə baxmağımız, baldırğan yeməyimiz bir yana, öz içimdə, doğrudan da, xoşbəxt olmaq üçün adama çox şey lazım olduğunu fikirləşirdim; əlbəttə, bütün bu gördüklərimizin ağası saydığımız ev yiyəsi kənddə yaşamağın çətinliklərindən danışırdı, onda ortaya təkzibolunmaz dəlil-sübut qoyurdum: sən deyirsən, «bir də gördün, danalar itdi, indi gəl bunları axtar tap» - düzdü, amma bir də gördün, yuxarı mərtəbədəki qonşun ayda-ildə bir kərə gələn suyu açıq qoyub, sən də qanın bahasına abıra saldığın evin zay olub, bəs, onda nolsun; sən deyirsən, «xəstələndin, gərək gedib filan yerdən həkim gətirəsən, ya da əzab-əziyyətlə xəstəni rayon xəstəxanasına çatdırasan» - düzdü, bəs, bir də gördün, küçəni keçdiyin yerdə bir maşın yel kimi gəlib, səni o dünyalıq elədi, onda nolsun; sən deyirsən, «qəzet-filan gec-gec gəlir, işıq gündə üç-dörd saat olur» - düzdü, bəs, gündə qəzetlərin söyüş-təhqir yazdıqlarını, yarılüt manis şəkilləri, ya da zayıllamış qocaların bəsit, içiboş cavanların mənasız əsərlərini çap elətdirdiklərini, televiziyların bircə nəfərə ləbbeyk dediklərini görüb, hövsələdən çıxırsansa, bəs, onda nolsun; əlbəttə, qardaşımızın dəlil-sübutları özünə görə əsaslıydı, ancaq mənim dəlil-sübutlarım da əsassız deyildi, ona görə də razılaşmaya bilmirdi, belə vaxtlarda iyirmi il qabaq kənddə müəllimliyi buraxıb, şəhərə üz tutan, bu iyirmi ildə sağlamlığını qoymuş yoldaşımızın təzə-təzə qaysaqlanan yarasının gözü qopurdu, başlayırdı, çəkdiyi əzabları bitdə-bitdə sadalamağa, onun danışdıqlarını eşidəndə, öz dərdim yadımdan çıxırdı, az qalırdım, dəsmal götürüb, ağlayam; elə o səfər mənim müvazinətimi pozdu, əslində, yaşadığım ömürdə başlaca səhvimin nə olduğunu başa düşmüşdüm: dünyayla barışmamağıydı səhvim, deyəsən, bu barədə hansısa şairin şeri də var, yaddaşım aldatmırsa, o da elə bunu deyir, həm də qətiyyənlə səhv eləmir; əlbəttə, şəhərə uyub, tələbəlik vaxtı yazıq anama həyan olan o qonşu qızın qəlbini qırmasaydım, yəqin ki, indi taleyim tamam başqa cür olardı, artıq-əskikliylə təxminən bu dünyayla barışmağı bacaran yoldaşımın taleyinə oxşayırdı, azı dörd-beş uşağım, evim-eşiyim, işim-gücüm, malım-heyvanım olardı; yazdığını da yenə yaz, kimdi sən əlindən tutan, ildə də iki-üç dəfə yazılarını qoltuğuna vur, paydan-püşdən götür, get şəhərə, işlərini yerbəyer elə, qayıt gəl, balalarının içində otur, işin-gücünlə məşğul ol, daha əyninə gəlməyən paltar geyinib, özünü gülünc günə qoyan adamlar kimi, sıxıla-sıxıla yaşama; əslində, ilyarım bir yastığa baş qoyduğum o bədbəxtdən aralananadan sonra həyatımın səhvini düzəltməkdən ötrü imkan yaranmışdı, amma elə bil, Allah basaratımı bağladı, yenə düzgün yol tutmadım, şələ-küləmi götürüb, kəndə üz tutmaq əvəzinə, kirayə otaq axtardım, atdan yıxılıb, hət-hötündən əl çəkməyən adamın gününə düşdüm; onda nəyə ümid eləyirdim, qabağımı kəsən nəydi - bunu indi də başa düşə bilmirəm: eşşək eşşəkdi, bir dəfə palçığa batdığı yoldan ikinci dəfə öldürsən də keçməz, amma mən keçdim, ondan da dərin palçığa batdım, yazmağa ümid elədiklərimin yüzdə birini də yaza bilmədim, yazı-pozu cəhənnəmə, sabahın

dərdini çəkib, özümə bir gün ağlamadım, həyatın axarına düşüb getdim; otuz iki yaşında həyatını dəyişdirə bilməyən adamın qırx səkkiz yaşında buna özündə güc tapacağını fikirləşmək əbləhlikdi, axar çayı bir kərə keçərlər, mən də keçdim, amma sellər-sular apardı, yellər də amanımı kəsdi, bu cür ömrün indən belə davam eləməsi də mənasızdı - hər şeyin başlanğıcı olduğu kimi, qurtaracağı da var, bunu anlamaqdan ötrü o qədər də dərin dərrakə lazım deyil; Allahın dəftərində adın yoxdusa, başlı-bütünlü yadından çıxıbsansa, özünü bu cür həyatla yormağın, ystəlik başqlarına da əziyyət verməyin nə mənası var: bəndənin sayının biri də az olsun, bununla dünya dağılmayacaq ha, onsuz da gündə neçəsini sel aparır, neçəsi zəlzələdən ölür, neçəsini terrorçular öldürür, nə qədəri də xəstəlikdən ömrünü bitirir - dünyanın bir tərəfi əyilmir ki, əyilmir; həyat - olumla ölüm arasındakı fərqi, bu fərq də bilinmirsə, qalmaqdansa getmək məsləhət deyilmi, əlbəttə, «Allah bilən məsləhətdi, Allahın işinə qarışmaq olmaz» kimi sözlər söyləmək olar, amma Allahın gözündən irəğamsa, niyə onun dediyilə oturub-durmaliyam; bir də ki, onda nə günah, verdiyi ömrü düzgün yaşayamıdım, heç o gözəgörünməz özü də rəhmə gəlib, düzgün yaşamağıma kömək eləmədi, qolumdan tutmadı, düz yol göstərmədi, yoluma qayıtmadı, daha bizim aramızda nə haqq-hesab ola bilər - o boyda işini-gücünü buraxıb, mənim dərdimi-azarımı çəkən deyil ki...

Yəqin, gecədən azı üç saat keçmiş olardı, fikirləşdim ki, gör nə vaxtdı, beləcə uzanmışam, bir tərəfim keyiyyə, sağ böyrüm üstə çöyrülsəm, yaxşı olar, amma qımıldanmadım, elə bil, beynimin əmri əzalarım gedib çatmırdı, hardasa gövdəmin yuxarı hissələrində parçalanıb-dağılıb, torpağa hopan su kimi yoxa çıxırdı; bu fikri beynimdən iki dəfə yenə keçirdim, bədənimdə tərpənişik hiss olunmadı, görünür, beynimlə sinirlərm arasında əlaqə ya yuxuya getmişdi, ya da pozulmuşdu, bəlkə də, özüm huşa getmişdim, sağ böyrüm üstə çöyrülməyi istəyən əsl mən yox, yuxumdakı məniydim, daha doğrusu, bədənim yataqda uzanan «mən»im, canımda içimdə əzab çəkən «mən»imiydi; buna inandım, çünki içimdəki mən hardasa dəmiryol vağzalının qarmaqarışlıqlığını yarıb keçirdi, qabağına balaca pəncərə çıxırdı, o pəncərədən sığallı-tumarlı cüvanəzən görünürdü, gülə-gülə «mən»ə bilet uzadırdı, bileti alıb, adamları yara-yara perrona çıxırdım, həmin an qatarın fit verib, tərpəndiyini görürdüm, qaça-qaça özümü qatara çatdırırdım; bir azdan sonra boş kupelərin birində oturmuşdum, əlimi üzümə söykəyib, arxaya qaçısan işıqlara baxırdım, ötüb-keçən işıq dirəkləri ömrümün bitib-tükənməyən səhvləriydi, xatirələrimə işıq salırdı, nə vaxt harda səhv elədiyimi o işıq bir-bir aşkarlayırdı, albomdakı şəkillər tək özümə göstərirdi; bilirdim ki, bu səhvimin ardınca o biri gələcək, iki işıq dirəyi arasında qatardan düşmək, guya, məni gözləyən səhvdən canımı qurtarmaq istəyirdim, amma qapı da, pəncərə də bağlıydı, heç nəfəslik də yoxuydu, kupədə qəfəsə salınmış meymun kimi vurnuxurdum, yol tapa bilməyib, ürəyim çırpına-çırpına növbəti işıq dirəyinin - sonrakı səhvimin gəlib yetişəcəyini gözləyirdim; sonra hardasa qatar dayanırdı, nəgahan bir əl məni qapıdanmı, pəncərədənmi götürüb, adamsız bir stansiyada qatardan endirirdi, qəfildən qarşıma yol çıxırdı, o yolla gedib, dərələr keçirdim, yoxuşlar qalxırdım, enişlər enirdim, dağlar aşırıdım, sonra uzaqdan çıraq

işıqı gözümə dəyirdi, yaxınlaşanda görürdüm, yazıq anamdı, evimizin kandarında oturub, gözləri yol çəkir, yazıq anam məni görəndə, tanımır, xeyli üzümə baxır, köksünü ötürüb, gözlərindən tanıdım -deyir, - gözlərin bütün çəkdiqlərini mənə söylədi, səni yel aparmışdı, canındakı o yel qoymazdı ki, xoşbəxt olasan, dilim-ağzım qurusun mənim, qarğışım tutdu səni, ona görə də o dünyada da rahatlığım olmayacaq, qəbr evində yanacam, - sonra boynuma sarılır, əllərinin istisini duyuram; yavaş-yavaş aşağı çöküb, yazıq anamın ayaqlarını qucaqlayıram, yellərə qoşulub getdiyimə, Allahın verdiyi ömürdə nə onu, nə özümü yarıtdığıma görə, günahlarımın bağışlanmağını xahiş eləyirəm, bundan sonra nəyisə düzəltməyə tabım-tavanım olmadığını, yaşadığım ömrün qabağında xəcalətli olduğumu deyirəm; anamın nə dediyini eşitmirəm, təkcə başıma sığal çəkən əllərinin təmasını hiss eləyirəm, sonra ayağımın altında torpağın tərpnəşini duyuram: yer yavaş-yavaş aralanır, yazıq anamdan qopub, o gözəgörməz uçuruma düşürəm, bu dünyada eşitdiyim axırıncı səs arxamca anamın fəryadı olur, bu səs kəsiləndə, özümü zülmətin, tərpnəməz sükutun içində hiss elədim, canıma da ilahi rahatlıq çökdü...

Belə yanbayğınlıq içində nə qədər qaldığımı bilmirəm: qarmaqarışlıq şüurumun olub-qalan işartısıyla heç olmasa, cismimin vəziyyətini ayırd eləməyə çalışdım, beynimlə bədənim arasındakı əlaqə qismən bərpa olunanacan elə bil, aylar-illər keçdi, düşdüyüm qyunun dərinliyindən qayıtmaq uzun, iztirablı, həm də şirin duyğuydu; indi bildim ki, bütün binanın, bəlkə də, məhəllənin işığı sönübmüş: bunu üzbəüzdəki pəncərənin tutqun siluetindən başa düşdüm, sonra üz-gözümün yaş olduğunu duyub, nəyə görəsinə sinəmə sıxdığım əlimi -deyərsən sol əlimi güclə tərpedib, üzümə çəkdim, sən demə, bayaq huşa gedəndə, ağlayırammış, üzümü isladan da göz yaşlarımış; işıqların sönməsiylə yassar qonşunun televizorunun səsi də kəsilməmişdi, yəqin, müşahidə nöqtəsindən də bir şey görünmür, çox güman ki, indi kreslosunda oturub, ya da çarpayısında uzanıb, acığından fısıldaya-fısıldaya dırnaqlarını gəmirir, özünün işığından çox mənim işığımin nə vaxt yanacağını gözləyir; məndən ötrüsə, işığın yanıb-yanmayacağıın fərqi yoxdu, çünki onsuz da içimə qaranlıq çöküb, bu dünyanın işığının mənə köməyi dəyməz, çölünün işıqlanmağıyla da artıq uzun-uzun illərdi, maraqlanmıram, çox vaxt bu laqeydliyimə özüm də heyrlənirəm: belə çıxır, adamın üz-gözünü nura qər q eləyən çölündəki yox, içindəki işığıymış; sonra yadıma düşdü ki, buna oxşar bir şeyi hardasa oxumuşam, deyəsən, məşhur dilçi-yazıçının əməlli-başlı səs-küy qaldırmış axırıncı romanındadı, hə, ordadı, işıq fəlsəfəsiylə bağlı çox maraqlı fikirləri var, yəqin, mənim intuitiv duyduqlarımı o, öz içindən keçirib, saf-çürük eləyib, sistem halına gətirib - hər halda, çox maraqlı məsələdi; mənim işıqla öz haqq-hesabım varıydı - on altı yaşımacan qaranlıqdan eymənirdim, yazıq anam işığı keçirməmişdən çırağı yandırır, baş tərəfimizə qoyurdu ki, gecənin girt yarısı qəfildən oyananda, qorxmayım, ödüm ağzıma gəlməsin, tez-tez deyirdi, qaranlıqdan qorxma, dərdin alım, qəlbin işıqlı olsun, çölün işığına nə var, yanar da, keçər də; onda bu sözlərin dərinliyinə gedə bilmirdim, qaranlığın içimdə doğurduğu vahiməni boğmağa gücüm çatmırdı, bircə anlıq zülmət məni çəkib, dibsiz uçurumlara aparırdı, boğulub-çırpınırdım, o uçurumdan qayıtmaq məndən

ötrü olmazın əzaba çevrilirdi, içimin hövlündən az qala bağrım çatlayırdı, qaranlığın içində birçə çınqı işıq tapanacan dönə-dönə ölüb-qayıdırdım; yazıq anam neçə kərə məni falçıya apardı, kitab açdırdı, dua yazdırıb, paltarımın astarına tikdi, bir il pirdə qurban kəsdirirdi, amma bütün bunların heç birinin xeyri olmadı: yekə oğlandım, anamla bir otaqda yatmaqdan utandığımdan, evin o biri gözüne köçmüşdüm, yenə də gecələr zəif çıraqlı işıqda yatırdım; sonra nə vaxt, necəsə bu qorxunu içimdən elə bil, əllə çəkib çıxartdılar: görünür, bu o vaxt oldu ki, artıq içimin işığını ayırd eləməyə, bu işıqda yaşamağın mümkünlüyünü başa düşməyə başlamışdım, ola da bilsin, gözəgörünməz qüvvə hər şeyi məndən xəbərsiz ölçüb-biçib, alnıma yazıbmiş: qaranlıqdan-ışığa, işıqdan-qaranlığa, qaranlıqdan-ışığa, axırda işıqdan-qaranlığa yol keçəsiyəmmiş; anamın bətnində qaranlıqdaydım, doğuldum- işığa çıxdım, dünya işığından içimin qaranlığına endim, gözəgörünməz əl çəkib, bu qaranlıqdan çıxartdı, dünyanın işığıyla yaşamağa öyrəşdirdi, təzədən öz günahlarım ucbatından içimin qaranlığına gömüldüm - bu artıq son məqamdı, daha işığa qayıtmağım nə Allahın alın yazısında vardı, nə də özümdə tab-tavan qalıb; həyat nə vaxtdı, məndən ötrü qum saati kimi bir şeydi - işıq damcı-damcı süzülüb, qaranlığa tökülüb, qaranlıq işığı udub, öz içində əridib, ən azı uğursuz evliliyimdən, yazıq anamın murazını gözündə qoyandan, gələcəyimə əlvida deyəndən, nakam dostumun itkisindən sonra içimdəki işığın get-gedə öləzidiyini, yerini qaranlığın doldurduğunu duyuram; nə vaxtdı, qaranlıq qara tüstü, qara bulud, qara kabus təki içim boyu ağır-ağır sürünür, hər şeyi qapsayıb, örtür, öz rənginə boyayır, bu da azmış kimi, üz-gözünün işığı da çəkilib gedir, mən də fağır-fağır bütün olub-keçənlərə göz qoymaqdan başqa bir yol tapmıram, bəlkə də, heç tapmağa cəhd eləmirəm; hər şey alnıma yazılan kimi olacaqsa, özünü oda-közə vurmağın, nəyisə dəyişməyin mənasızlığı gün qədər aydındı, indi gecənin bu vaxtı pəncərəni açıb, ölüm ayağında olan hansısa məşhur adam kimi «məne işıq verin!» bağırsam, elə biləcəklər, sözümlə işıqçılara deyirəm - indi çoxu özünün çölüylə əlləşir, içinin dərini çəkən çox azdı, bəlkə də, belələrini barmaqnan saymaq olar; öz içinin zülmətinnən bu işıqlı dünyada yaşamağın məşəqqət olduğunu anlayanda, həyatla könüllü vidalaşmaqdan başqa əlac qalmır: qonşumuz suçu kişini də indi yaxşı başa düşürəm, adını eşidib, üzünü görmədiyim rəhmətlik qaynatamı da, lap elə haqqında oxuduğum mərhum şairi də (belələri birdimi, beşdimi, nə qədər desən, saymaq olar) - kim şirin canına elə-belə qəsd eləyər; ölümün üzünü o qara yanvar günü apaşkar görmüşdüm, nəfəsini də duymuşdum, ondan sonra mənə elə gəlirdi, bundan belə yaşamağım qazançdı, həmin məqamda Allah məni qoruyubsa, daha kefi istəyən vaxt canımı da ala bilər, meymuna, çaqqala döndərə də bilər - deməli, o vaxtdan ömrümün yiyəsi deyiləmmiş; çox da bu barədə fikirləşməmişdim, deməli, özümdən xəbərsiz, şüuraltı hər şey mənə agahıymış, başım dünyanın işlərinə qarışıb, bu həqiqəti azı on beş il arın-arxayın yaşayandan sonra anlamışam, üstəlik, bu da var ki, əgər indi başa düşmüşəmsə, buna da çox şükür, həqiqəti dərk eləmək heç vaxt gec deyil, hətta ölüm ayağında da - heç olmasa, adım dünyadan nigaran getmir; deyirlər, bəndənin təkcə başqa bəndələrə yox, özünə də əl qaldırmağı günahdı, Allahın işinə qarışmaqdı, əgər

belədisə, məndən ötrü daha yaxşı, məni bu cür yaratdığına, alınma bu cür yazdığına, murazımı gözümdə qoyduğuna görə, bir bəndə kimi, Allaha asi (əstəğfürullah) olmağa, özümə əl qaldırmağa haqqım var; əgər bu dünyada qarışqanın da haqqı varsa, mən nəyə görə ömrümdə bir kərə haqqımdan istifadə eləməməliyəm, üstəlik, əslində, bunun Allah-taalaya elə bir isti-soyuğu yoxdu, bir bəndəsi artıq olsun, ya əskik, onun harası ağrıyır - belə şey halına təfəvüt eləsəydi, o qara yanvar günü top-tüfənglə gələnlərin tifaqını dağıdardı, ya da pambıqla baş kəsib, ev yıxanların, yurdunu xaraba qoyardı; düzdü deyirlər, Allah gec eləyir, güc eləyir, amma haqqı tapdanan sağ canına günahkarların cəzalandırılmasını görəməyəcəksə, sonradan nəyinsə olmasının nə xeyri, mənim içimdəki işığın sönməyinin günahkarı təkcə özüm olmadım, böyür-başımdaya adamlar, üzləşdiyim kəslər, öz həyatını başqasının taleyinin xarabalıqları üzərində qurmağa çalışanlar daha çox günahkardılar axı...

Neçə saatdı, belə uzanmışam, yəqin, dan yerinin sökülməyinə uzaqbaşı bir saat qalıb: eşikdə qara yel tamam sinib, yazıq anam demiş, çıxacağını çıxıb, taladığını talayıb, apardığını aparıb, indi üç-beş gün cinbata çəkiləcək ki, gücünü toplayıb, təzədən qayıtsın, onsuz da yel vurub, yengələr oynayan içimin olub-qalanını da viran qoysun; amma yox, daha bunu görməyəcək: daha məndə aparılması bir şey yoxdu, təkcə cismim qalıb, onu da şüurumun son işartılarıyla gedəcək yerinə hazırlamalıyam: əvvəl əl-qolumu hərəkətə gətirməliyəm, sonra beynimin əmrini bu əzalarımaya ötürməliyəm, gündü gördüyüm, amma indi unutmağa başladığım, az qala yadırgayacağım şeyləri yadıma salıb, ölüm yatağından sürünə-sürünə düşməliyəm; orda divarın dibində miz iyi verən çatı qırığı var, otağın ortasında çilçiraq var, stolun o tərəfində kətillik var: çatını əlimi çatı qırığına çatdırmaq, kətilli çilçirağın altına çəkib, üstünə çıxmaq, çatının bir ucunu çilçirağa bağlayıb, o biri ucunu ilgək eləmək, ilgəyi boğazıma keçirib, bir anlığa gözlərimi yummaq, yazıq anamın üzünü yadıma salıb, onu da, özümü də yarıda bilmədiyimə görə, üzr diləmək, axırda dərinədən nəfəs alıb, ayağımla kətilli itələməkdə; əlbəttə, ilgək boynumu sıxan məqamda içimdəki son həyat işartısı daha bir səhv elədiyimi ağılıma sala bilər, çatıdan ikiəlli yapışb, üzülüşmək istədiyim bu həyata qayıtmağa çalışa bilərəm, amma artıq onda gec olacaq, vücudumun olan-qalan qüvvəsiylə çatıdan yapışb, çablamağın, xırıldıya-xırıldıya kimisə çağırmağın köməyi olmayacaq, bir sözlə, son deyilən şey yetişəcək; sonra çatı qan damarlarımı, sinirlərimi sıxacaq, boynumun fəqərəsini sındıracaq, gözlərim alacalanıb, hədəqəsindən çıxacaq, dilim qonşumuz suçu kişinin dili kimi, qarqara qaralıb, ağzımdan sallanacaq, bir-iki kərə dartınıb, sakitləşəcəyəm - hər şey bitəcək, hər şey qaranlığa, səssizliyə gömüləcək...

Bircə bütün bunları yerinə yetirməyə, duymağa, yaşamağa gücüm çatsaydı...çatsaydı...çatsaydı...

Zəruri sözardı

Yaxın tanışım obaşdan zəng elədi, salamsız-kalamsız soruşdu ki, görüşə bilərikmi? köşə əhvalatından sonra köhnə tanışımdan çəkinirdimi, nədi, məndən uzaq qaçırdı, rastlaşanda, tələm-tələsik aralanmağa can atırdı. İndi üzrxahlıq-filan eləmədən, tulaçezməzdən zəng vurmağı gözlənilməziydi. Pəncərədən eşiyə baxdım, sonra telefonun dəstəyinə, yəni öz ələməmdə tanışımın üzünə baxdım, bir şey anlamadım, fikirləşdim ki, yatıb qalmışam, ya yuxu görürəm, ya da bu binəvanın beyninin qurdu tərpənib. Amma nəşə mızıldanmaqdan ötrü dilimi sürüyəndə, yaxın tanışım dəstəkdən də duyulan bitkin səslə:

-Dostumuzun halı xarabdı, - dedi, - tez gəl, səni binanın yanında gözləyirəm,- sonra cıncırığını çıxarmağa macal vermədən dəstəyi qoydu.

Elə bil, duyğularım iflic olmuşdu, düz-əməlli fikirləşə bilmirdim, qəfildən ayılmağım, hövllü-hövllü geyinməyim, donuq-donuq üzümə baxan arvadıma «işə çağırılar» deyib, çıxmağım, taksiyə oturub, yaxın tanışımın nişan verdiyi binanın yanına çatmağım yarımca saat çəkdi. Məni görüb:

-Hələ nolduğunu bilmirəm, -dedi, - amma hər şey baş verə bilər.

Bunu eşidəndə, içimdə nəşə qırıldı, sınıb-dağıldı, olub-keçəni başa düşdüm. Salamlayıb, əl vermədən özümüzü qaçaraq binaya saldıq.

Biz çatanda, bədbəxti elə boynunda çatı qırığı divana uzatmışdılar, rəngi boğulub-qaralmışdı, canından-cəsədindən sağ olub-olmadığı bilinirdi. Tavan suvağının bir parçasıyla, hələ çatı açılmamış çilçırağ döşəmənin üstündəydi. Yaxın tanışım içini çəkdi, mənşə quruyub qaldığımdan səsimi çıxara bilmədim. Uç-gözündən hansı yazıçıyasa oxşatdığım yaşlı kişi çəliyinə söykənib, o biri qonşulara danışdı:

- Özünüz bilirsiniz də, xəstə adamam, gecələr yata bilmirəm. Oturub televizora baxırdım. Səhərə yaxın işıqlar qəfildən söndü, mən də dedim, elə kreslodaca mürgüləyərəm. Bir az keçmişdi ki, guppultu eşitdim, fikirləşdim, yəqin, qapı-zad çırpıldı, amma gördüm, yox, xırıltı gəlir, elə bil, kimsə çabalayır. Ağılıma gəldi ki, kimsə bu qonşumuz olar. Baxıtaqaraynan neçə illərdi, böyür-böyürə yaşayırıq, bircə dəfə nə o gəlib, nə mən getmişəm, hərdənbir qapıda rastlaşanda, salamlamışdıq, vəssalam. Belə, birtəhər adamıydı, elə bil, hamıdan hürküb-çəkinirdi, heç nə işin yiyəsi olduğunu da bilmirdim, səhər gedirdi, axşam gəlirdi, bəzən günlərlə evdən bayıra çıxmırdı. Bir dəfə nəşə soruşmaqdan ötrü qapısını döymüşdüm, açmamışdı, qapının dalından soruşmuşdu ki, kimdi, demişdim qonşundu, bircə kəlmə sözümlə var, cavabında demişdi, sözünü de, xəstəyəm, yatıram, dalınca da köntöy cavab vermişdi. Ondən sonra üz-üzə gələndə, heç salam da vermirdi, hələ desən, mənə şübhəli-şübhəli baxırdı... Nəşə, xırıltını eşidəndə, ağılıma gəldi ki, tək adamdı, başına nəşə gələr, kimsənin xəbəri olmaz. Çıxdım, qapısını döydüm, səs gəlmədi, elə bayaqkı xırıltıydı, elə bil, kimisə boğurdular, sonra o da kəsildi. Qapının dəstəyini burdum... açıldı, deyəsən, bağlamağı unudubmuş. İşıq yanmırdı, amma əlaqaranlıqda gözüm onu seçdi ki, otağın ortasında yıxılıb, tərpənmir, çilçırağ da qopub, böyrünə düşüb. Elə bu vaxt işıq da yandı, gördüm, rəngi göyərüb, dili ağızından çıxıb, köpük gəlir. Məni

görəndə nəşə demək istədi, deyəmmədi. Özümü elə itirmişdim, həkim çağırmaq əvəzinə, qonşuları harayladım, sonra gözüm stolun üstündəki kağıza yazılmış telefon nömrəsinə sataşdı. Fikirləşdim, yəqin, yaxın adamının nömrəsi olar, gəlib bir əncam çəkər. Mən xəstə adamam, neyləyə bilərəm axı? Ola bilsin...

Daha hekayətə qulaq asmadıq. Yaxın tanışım belə məsələlərdə məndən təcrübəliymiş, binəvanın boynunu, sonra nəbzini yoxladı, evdəkilərin həkim çağırub-çağırmaqlarını soruşdu. Deyəsən, biz özümüzü yetirənəcən bu kiminsə ağılına gəlibmiş, cavab almamış təcili yardım maşınının vıyılması eşidildi, azacıq keçdi, həkimlər gəlib, çıxdılar. Yaxın tanışım dərhal çiyinini ağır yükün altına verib, dedi, mən həkimlərlə gedirəm, sən burda qal, açarı tap, qapını bağla, sonra gələrsən.

Səhərin bu vaxtı qonşular elə bil, söhbətdən ötrü darıxıblarmış, bir-ikisi otaqda, bir-ikisi qapının ağzında durub danışdılar, fikirlərini bölüşdülər, köks ötürüb, başlarını buladılar, axır ki, dağılışıb getdilər. Mən də açarı axtarmağa girişdim, stolların üstünü, şkafların siyirmələrini, paltarlarının cibini, yatağını, hətta bankanın, qazanın içini ... axtardım, tapılmadı ki, tapılmadı. Yorulub fikrimi toplamaqdan ötrü çarpayının qırağında oturdum, bədbəxtin yaşadığı gözədəyən bir şey olmayan subay mənəzildə açarın harda ola biləcəyini fikirləşə-fikirləşə ora-bura baxdım...

Stolun üstündə qara cildli qara dəftər də elə bu vaxt gözümə dəydi. Ağılıma fərlə başlı bir şey gəlməyəndə, məqsədsiz-filansız dəftəri götürüb, vərəqlədim, elə bu vaxt açar taqıqlıqla döşəməyə düşdü. Xeyli mat-mat açara baxdım, sonra durub, qapını bağladım, pilləkənləri enib, küçəyə çıxanda, qəfildən hiss elədim ki, qoltuğumda nəşə var. Gördüm ki, elə həmin qalın, qara cildli dəftərdir, bir xeyli duruxub yerimdə qaldım, öz huşsuzluğuma gülməyim tutdu. Yuxulu olmağım bir yandan, ovqatımın təlxliyi o biri yandan geri qayıtmağıma aman vermədi, üstəlik də, ərincliyim qabağımı kəsdi, həm də fikirləşdim, mümkün qədər tez aradan çıxmaq lazımdı, onsuz da polis-filan indicə tökülüşüb gələcək, ara qarışıb, məzhəb itəcək, hər şey sakitləşəndən sonra qoyaram yerinə, ya da qohum-qardaşına verərəm.

Xəstəxanada yaxın tanışımı çox qanıqara halda tapdım, xəbər verdi ki, həkim deyir, vəziyyəti çox ağırdı, hər şey qismətdən asılıdır. Bir xeyli susub, acqarına siqareti siqaretə caladıq. Sonra dedim, mənim işimi bilirsən də, hamı ağzıma baxır ki, görək, nə deyəcək, gedim işləri yoluna qoyum, gələrəm, sən gedərsən. Həm də köhnə dostuma zəng elərəm, belə şeylərdə o yaxşıdır. Haqqüçünə, yaxın tanışım da bir söz demədi.

İşdə fikri dağılıq da olsam, hər şeyi-düzüb qoşdum, sonra oturdum ki, nəfəsimi dərim, sonra durub, xəstəxanaya yollanım. Stolumun üstündəki həmin qara üzülü qalın dəftəri götürüb vərəqlədim ki, görüm, nə dəftərdir. Sən demə, o zavallı başına gələnləri yazmış, dəftər əvvəldən-axıracan xırdaca, səliqəli xətlə sıx-sıx yazılıb doldurulmuşdu. Amma deyəsən, başdakı bir neçə vərəqi cırılmışdı, hər halda, neçə illərdir, yazı-pozudaydım, köşə yazırdım, indiyəcən bu cür

qəfildən, salamsız-kalamsız başlanan yazı görməmişdim: «...dedi, gəlibsən, xoş gəlibsən...» Deməli, məntiqlə buna qədər dostumuzun, öz dostunun yanına getməyi təsvir olunmalıydı. Beynimə gələn fikrə özümün də gülməyim tutdu: məntiqə qalanda, o ağılı, o qəlbin, o əxlaqın yiyəsi abırlı ömür sürməliydi, öz əcəliylə ölməliydi, amma budu ey, əlli yaşına çatmamış yaşamaqdan bezdi, çətini boğazına keçirdi - yəni ortada məntiq-zad nə gəzir...

Başqasının gündəliyini oxumaq ədəbsizlikdi, peşə azarı mənə üstün gəldi, ora-burasından oxudum. Bu qalın dəftərdə yazılanlar, gündəlikdən çox romana oxşayırdı: titul vərəqinə Herman Hessenin «Yalquzaq» romanından bir neçə cümlə yazılmışdı, mətndə kimsənin adı olmasa da, nəşə maraqlı şeyə oxşayırdı. Həm də, bəlkə, elə dəftərdə ömrünü kəndirə gətirib çıxaran səbəbləri yazıb - bu ümidlə dəftəri qəzetə büküb, qoltuğuma vurdum, özümü xəstəxanaya çatdıranda, yaxın tanışım köhnə dostuyla giriş qapısının ağzında durub, siqaret sümürə-sümürə məni gözləyirdi.

Getdi, - dedi, - qurtara bilmədilər, qohumlarına zəng vurmuşdum, gəldilər, apardılar, kənddə dəfn eləyəcəklər.

Danışmağa sözü olmayan adamlar kimi, xeyli susduq, sonra:

Getmək lazımdı, - dedim, - gedəcəksənsə, axşam zəngləşək, qatarla çıxacaq, yəqin, sabah dəfn eləyərlər. kiritmişcə başını tərپətdi, əlini gödəkçəsinin cibinə soxub, vidlaşmadan küçə aşağı yelləndi.

Evdə qəzetləri bir qırağa atdım, tələm-tələsik nahar eləyib, uşaqları sakitləşdirdim, dəftəri oxumağa başlayıb, bir də baxdım ki, başa çıxmışam, qatarın da yola düşməsinə iki saat qalıb. Desəm, oxuduqlarımdan hər şey mənə aydın oldu, bu düzgün çıxmaz. Amma özümdən ötrü çox şeyləri aydınlaşdırdım, bildim ki, o yazıq bu gen dünyada niyə darıxırmış, öz-özüylə tək qalanda, necə adam olurmuş; Öyrəndim ki, o köşə məsələsinə görə məndən küsməyi, əslində, özündən inciməyiymiş. Bir də bütün bunları nə vaxtdan bəri tanıdığımıza, neçə illər az qala dostluq elədiyimizə baxmayaraq, bilməməyimə əməlli-başlı heyrətləndim. Yadıma düşdü ki, bu müddət ərzində bizdən ciddi-cəhdlə gizlətdiyi, qoruduğu kimsəni kəndarından içəri buraxmadığı şəxsi həyatı varmış, bu həyatda ancaq öz qanunlarıyla yaşayırmış. Adımı çəkməsə də, özümü bağli epizodları maraqla oxudum, hətta o biri adamların çoxunu da tanıdım. Uzdə salam verib, danışdırmasa da, mənə qarşı hərəkətlərinə görə əzab çəkdiyini oxuyanda kövrəldim, beynimdən keçdi ki, kaş, bütün gördüklərim yuxu çıxaydı, yenə mənimlə qanlı-bıçaq olaydı, ömrünün axırınacan danışdırmayadı. Sonra o halında bütün bunları necə yazdığından baş açma bilməsəm də oxuduğumun, bütöv bir roman olduğunu öz-özlüyümdə etiraf elədim, azacıq vicdan sarıdan kəm-kəsirim olsaydı, əvvəlini tamamlayıb, adını dəyişib, öz adıma çap elətdirərdim, ədəbi aləmdə şöhrət qazanardım. Amma qət elədim ki, o bədbəxti dəfn eləyib qayıdandan sonra romanı elə öz adıyla üzə çıxarım, qoy görsünlər ki, yazıb-tökməklə deyil, elə, adam var, ömründə cəmi-cümlətani bircə kitab yazır...

... Yaxın tanışım zəng elədi ki, bir saatdan sonra vağzal binasının girişində görüşək, köhnə dostu da gələcək. Durub, olub-keçəni qısaca arvadıma danışdım, sonra da yola hazırlaşmağa başladım...

Noyabr-dekabr 2005-ci il